T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BURSA'DA BULUNAN OSMAN GAZİ VE ORHAN GAZİ TÜRBELERİNİN SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KORUMA TARİHİ (1861-2022)

Abdullah Ubeyde KARADENİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Rölöve ve Restorasyon Programı

Danışman

Doç. Dr. Ceylan İrem GENÇER

Şubat, 2023

T.C.

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BURSA'DA BULUNAN OSMAN GAZİ VE ORHAN GAZİ TÜRBELERİNİN SULTAN ABDÜLAZİZ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE KORUMA TARİHİ (1861-2022)

Abdullah Ubeyde KARADENİZ tarafından hazırlanan tez çalışması 06/02/2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve ve Restorasyon Programı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ceylan İrem GENÇER
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. Ceylan İrem GENÇER, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. Aynur ÇİFTÇİ, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi _____

Doç. Dr. Nisa SEMİZ, Üye
Abdullah Gül Üniversitesi _____

Danışmanım Doç. Dr. Ceylan İrem GENÇER sorumluluğunda tarafımca hazırlanan Bursa'da Bulunan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin Sultan Abdülaziz Döneminden Günümüze Koruma Tarihi (1861-2022) başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Abdullah Ubeyde KARADENİZ

İmza

Aileme ve Bursa Muhibbilerine

TEŞEKKÜR

Öncelikle beni büyüten, okutan, geliştiren, teşvik eden ve her zaman arkamda duran canım anneme ve babama,

Bana her zaman destek sağlayan, yeri geldiğinde de neşelendiren kardeşlerime,

Yüksek lisans öğrenimim ve beraber yürüttüğüm iş hayatım boyunca bana sağladığı maddi ve manevi destek sebebiyle Recai EKMEKCİ'ye,

Yüksek lisans öğrenimim boyunca bana katmış oldukları her şey için saygıdeğer hocalarıma,

Araştırma konumda beni motive eden, her türlü desteği sağlayan, değerli fikir ve çalışmalarını benimle paylaşan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Ceylan İrem GENÇER'e,

Araştırmalarım boyunca benimle arşivini paylaşan ve yardımcı olan Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne ve Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü'ne,

Arşivlerinden çokça yararlandığım Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'na,

Son olarak, karşılıksız yanımda olan bütün dostlarıma çok teşekkür ederim.

Abdullah Ubeyde Karadeniz

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ viii
ŞEKİL LİSTESİ ix
TABLO LİSTESİ xviii
ÖZET xix
ABSTRACT xxi
1 GİRİŞ 1
1.1 Literatür Özeti 1
1.2 Tezin Amacı 3
1.3 Hipotez 3
2 COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇE 5
2.1 Bursa'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi 5
2.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Konumu ve Tarihçesi 8
2.2.1 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Bizans Dönemindeki Konumu ve Tarihçesi 10
2.2.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Osmanlı Dönemindeki Konumu ve Tarihçesi 11
2.2.3 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Cumhuriyet Dönemindeki Konumu ve Tarihçesi 12
3 OSMAN GAZİ VE ORHAN GAZİ TÜRBELERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ 14
3.1 Bizans Dönemi ve Sultan Abdülaziz Öncesi Osmanlı Dönemi Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Mimari Özellikleri 23
3.2 Sultan Abdülaziz Sonrası Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Mimari Özellikleri 106
4 TÜRBELERDE KORUMAYA YÖNELİ YAKLAŞIMLARI 120
4.1 Osmanlı Döneminde Türbelere Yönelik Koruma Yaklaşımları 121
4.1.1 Osmanlı Döneminde Çıkarılan Kanunlar ile Yasal Düzenlemeler 121
4.1.2 Osmanlı Devletinde Vakıf Kurumu 122
4.1.3 Osmanlı Döneminde Türbelerde Yapılan Tamirat ve Uygulamalar 123
4.1.4 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Taşınır Öğeleri ve Somut Olmayan Değeri 140
4.2 Cumhuriyet Döneminde Türbelere Yönelik Koruma Yaklaşımları 145
4.2.1 Cumhuriyet Döneminde Türbeler Hakkında Çıkarılan Kanunlar, Yasal Düzenlemeler ve Türbelerin Mülkiyet Durumu 150

4.2.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinde Yapılan Onarımlar ve Uygulamalar 156
4.2.3 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Taşınır Öğeleri 179
4.2.4 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Korunmasına Yönelik Öneriler..... 182
5 SONUÇ VE ÖNERİLER 205
KAYNAKÇA 208
EKLER 220
TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR 253

KISALTMA LİSTESİ

BBBTKMŞM	Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEESK	Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu
BKVKBKM	Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BVBM	Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü
GEEAYK	Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2. 1 Bursa şehri silüeti, C. G. Löwenhielm (Alvin A, 2022) 6

Şekil 2. 2 Sur duvarları Hisar Restitüsyonu, Osmanlı dönemi (Gabriel, 2010 s. 25).....9

Şekil 2. 3 Bursa şehri silüeti (Pococke, 1743, s. 114) 9

Şekil 2. 4 Bursa Şehri Silüetinde Görülen Elias Manastırı (Çağaptay, 2011, s. 60).....11

Şekil 2. 5 Tophane Meydanı, 20. yüzyıl sonları (BEESK Arşivi, 2022) 12

Şekil 2. 6 Tophane Meydanı, 1940'lı yıllar (BEESK Arşivi, 2022) 13

Şekil 2. 7 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, 1920'li yıllar (BEESK Arşivi, 2022).....13

Şekil 3. 1 Elias Manastırı plan krokisi, John Covel, 1675 (Yıldırım, 2014, s. 322) 29

Şekil 3. 2 Apsis bölümü synthrononu (solda), Dantel işlemeli sütun başlığı (ortada), Kare bloklu sütun başlığı (sağda), John Covel, 1675 (Yıldırım, 2014, s. 323) 30

Şekil 3. 3 Lucas'ın kopyalayıp paylaştığı kitabe (Lucas, 1704, s. 206) 32

Şekil 3. 4 Orhan Gazi Türbesi mozaik planı (BBBTKMŞM Arşivi, 2021).....34

Şekil 3. 5 Orhan Gazi Türbesi gravürü, Leon de Laborde (Laborde,1838, s. 22) 38

Şekil 3. 6 Orhan Gazi Türbesi (F: Ubeyde Karadeniz, 2022) 38

Şekil 3. 7 Osman Gazi Türbesi'nin plan ve kesiti (Texier; Pullan, 1864, s. 170). 41

Şekil 3. 8 Elias Manastırı, L. F. Cassas, 1786 (Çağaptay, 2020, s.25).....48

Şekil 3. 9 Elia Manastırı çizimi, H. Catenacci (Çağaptay, 2020, s.25).....50

Şekil 3. 10 Elias Manastırı çizimi, C. G. Löwenhielm (Alvin B, 2022) 52

Şekil 3. 11 Elias Manastırı çizimi, C. G. Löwenhielm (Alvin C, 2022) 54

Şekil 3. 12 Osman Gazi Türbesi, M. D'Ohsson, (D'Ohsson, 1787, 304-305).....55

Şekil 3. 13 Osman Gazi Türbesi, Jean Baptiste Hilair (Özdemir, 2009, s. 110)..56

Şekil 3. 14 Orhan Camii gravürü, B. F. von Erlach (Erlach, 1725) 57

Şekil 3. 15 Niebuhr Haritası, 1765 (Niebuhr, 1837, s. 168).....68

Şekil 3. 16 Niebuhr Haritası, 1765 (Düzenleme: U.K.) (Niebuhr, 1837, s. 168).68

Şekil 3. 17 Suphi Bey Haritası, 1862 (BBBTKMŞM Arşivi, 2021).....69

Şekil 3. 18 Suphi Bey Haritası, 1862 (D: Ubeyde Karadeniz) (BBBTKMŞM Arşivi, 2021) 70

Şekil 3. 19 Elias Manastırı parsel duvarı ve girişi (Ç: Ubeyde Karadeniz) 72

Şekil 3. 20 1855 depremi sonrası hazırlanan kamulaştırma haritası, 1862 (Osmanlı Arşivi, BOA.PLK.p.50) 73

Şekil 3. 21 1855 depremi sonrası hazırlanan kamulaştırma haritası, (Düzenleme: Ubeyde Karadeniz) (Osmanlı Arşivi, BOA.İ.MVL.558.25080.1.1) 73

Şekil 3. 22 Manastırın çevresindeki değişimin tespiti için haritaların çakıştırılması (Düzenleme: Ubeyde Karadeniz) 74

Şekil 3. 23 Manastır konumunun tespiti için haritaların çakıştırılması (D: Ubeyde Karadeniz) 76

Şekil 3. 24 Türbelerin bulunduğu alana mevcutta ve geçmişteki giriş ile Orhan Gazi Türbesi giriş kapısı (Ç: Ubeyde Karadeniz) 76

Şekil 3. 25 Elias Manastırı vaziyet yerleşimi ve günümüzdeki Tophane Meydanı sınırları (Ç: Ubeyde Karadeniz) 77

Şekil 3. 26 Panagia Vlacherna Manastırı Kilisesi, Arta (Thebyzantinelegacy A, 2022) 78

Şekil 3. 27 Orhan Gazi Türbesi opus-sectile mozaikleri (F: Ubeyde Karadeniz) .79

Şekil 3. 28 Orhan Gazi Türbesi opus-sectile mozaikleri (F: Ubeyde Karadeniz) .79

Şekil 3. 29 Orhan Gazi Türbesi mermer panoları (F: Ubeyde Karadeniz)..... 79

Şekil 3. 30 Orhan Gazi Türbesi opus-sectile mozaikleri (F: Ubeyde Karadeniz) .80

Şekil 3. 31 Türbe zemininde manastır duvar süpürgeliği (F: Ubeyde Karadeniz) 80

Şekil 3. 32 Mermer süpürgelik uygulamaları, Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) (solda), Molla Gürani Camii (Aziz Teodoros (Vefa) Kilisesi) (ortada), Ayasofya Camii (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz).... 81

Şekil 3. 33 Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesinde manastırın pencere parmaklıklarının oturduğu mermer parçası (F: Ubeyde Karadeniz) .. 81

Şekil 3. 34 Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesinde manastırın duvar kaplamalarından kaldığı düşünülen mermer parçaları (F: Ubeyde Karadeniz) 82

Şekil 3. 35 Duvarlarda skoutlosis uygulamaları, Ayasofya Camii (solda), Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 83

Şekil 3. 36 Oyma dantikül çubuklar, Ayasofya Camii (F: Ubeyde Karadeniz) 83

Şekil 3. 37 Orhan Gazi Türbesi mozaik planı (Plan: BBBTKMŞM Arşivi, 2021, Düzenleme ve Restitüsyon: Ubeyde Karadeniz) 84

Şekil 3. 38 Orhan Gazi Türbesi mozaik planı, Bizans dönemi restitüsyonu (Plan: BBBTKMŞM Arşivi, 2021, Düzenleme ve Restitüsyon: Ubeyde Karadeniz) 85

Şekil 3. 39 Elias Manastırı 14. yüzyıl - 1808 dönemi restitüsyon planının mevcut yapılarla birlikte görünümü (Modelleme: Ubeyde Karadeniz) 86

Şekil 3. 40 Elias Manastırı katholikonu naos bölümü (M: Ubeyde Karadeniz) ...87

Şekil 3. 41 Elias Manastırı naos bölümü, Orhan Gazi Türbesi (M: Ubeyde Karadeniz) 88

Şekil 3. 42 Naostan nartekse geçişler, sırasıyla; Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Ousterhout, 2022), Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı Güney Kilisesi) (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021), Bodrum Mesih Paşa Camii (Myrelaion Kilisesi) (Eren, 2022), Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik (Texier; Pullan, 1864, s. 162), Fatih Camii (Kenolakkos Manastırı Kilisesi) (Kültürenvanteri, 2022) 89

Şekil 3. 43 Naostan kuzey-güney-batı yönlerine sağlanan geçişler, sırasıyla; Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik (Texier; Pullan, 1864, s. 162), Hodegetria Kilisesi, Mistra (Thebyzantinelegacy B, 2022), Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Ousterhout, 2022), Panagia Parigoritissa Kilisesi, Arta (Thebyzantinelegacy B, 2022).....90

Şekil 3. 44 Pencereleri boylamasına bölen mermer direkler ve cephede uygulanan çökertmeler, sırasıyla; Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (solda), Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı) (ortada) (F: Ubeyde Karadeniz), Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik (Thebyzantinelegacy C, 2022) 91

Şekil 3. 45 Elias Manastırı templonu ve synthrononu (M: Ubeyde Karadeniz)...91

Şekil 3. 46 Hosios Loukas Manastırı templonu, Yunanistan (solda) (Andronikos, 2022), Loukas Aziz Panteleimon Kilisesi templonu, Kuzey Makedonya (ortada) (Freeman, 2021), Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi templonu, Atina (sağda) (Wikipedia, 2022) 92

Şekil 3. 47 Elias Manastırı narteksi ve güney galerisi (M: Ubeyde Karadeniz) ...93

Şekil 3. 48 Elias Manastırı şapeli (Osman Gazi Türbesi) (M: Ubeyde Karadeniz) 94

Şekil 3. 49 Elias Manastırı şapeli (Osman Gazi Türbesi) Kubbesi (M: Ubeyde Karadeniz) 95

Şekil 3. 50 Elias Manastırı şapeli narteksi (M: Ubeyde Karadeniz).....96

Şekil 3. 51 Elias Manastırı doğu cephesi (M: Ubeyde Karadeniz).....97

Şekil 3. 52 Hüdavendigar Camii, Bursa, 2022 (solda), Santo Stefano Kilisesi, Bologna, 2016 (F: Ubeyde Karadeniz) 97

Şekil 3. 53 Elias Manastırı çatı biçimlenişleri (M: Ubeyde Karadeniz) 98

Şekil 3. 54 Elias Manastırı güney cephesi (M: Ubeyde Karadeniz) 99

Şekil 3. 55 Elias Manastırı (M: Ubeyde Karadeniz) 99

Şekil 3. 56 Oval duvar biçimlenişi, Trabzon Ayasofya Camii (solda) (F: Ubeyde Karadeniz), Kırklareli'nin Vize ilçesinde yer alan Gazi Süleyman Paşa Camii (Küçük Ayasofya) (Kültürportali, 2022) 100

Şekil 3. 57 Fethiye Camii (solda) (Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonu, 2022), Panagia Kosmosotira Manastırı (sağda) (Theotokos Kosmosoteira, 2022) 100

Şekil 3. 58 Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi çatı biçimlenişi ve planı (Wikipedia, 2022) (Kutsal Havariler Kilisesi, 2022) 101

Şekil 3. 59 Elias Manastırı şapeli (Osman Gazi Türbesi) (M: Ubeyde Karadeniz) 102

Şekil 3. 60 Elias Manastırı katholikonu kubbesi (M: Ubeyde Karadeniz) 103

Şekil 3. 61 Elias Manastırı çatı biçimlenişleri (M: Ubeyde Karadeniz) 103

Şekil 3. 62 Bema alanı çatı biçimlenişi, (M: Ubeyde Karadeniz, 2022) 104

Şekil 3. 63 Elias Manastırı'nın günümüzdeki türbelerle birlikte karşılaştırılması (M: Ubeyde Karadeniz) 104

Şekil 3. 64 Elias Manastırı'nın günümüzdeki türbelerle birlikte karşılaştırılması (M: Ubeyde Karadeniz) 105

Şekil 3. 65 Elias Manastırı'nın ilk inşasından son halinin inşasına zaman çizelgesi 105

Şekil 3. 66 Orhan Gazi Türbesi planı (Önkal, 1992, s. 274) 108

Şekil 3. 67 Orhan Gazi Türbesi'nde bulunan sandukalar (F: Ubeyde Karadeniz) 109

Şekil 3. 68 Orhan Gazi Türbesi iç mekânı (F: Ubeyde Karadeniz) 110

Şekil 3. 69 Orhan Gazi Türbesi kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz) 110

Şekil 3. 70 Orhan Gazi Türbesi güneydoğudan görünüş (F: Ubeyde Karadeniz) 111

Şekil 3. 71 Orhan Gazi Türbesi giriş sundurması (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022) 111

Şekil 3. 72 Orhan Gazi Türbesi giriş kapısı ve pencere detayı (F: Ubeyde Karadeniz) 112

Şekil 3. 73 Orhan Gazi Türbesi kuzeydoğudan görünüş (F: Ubeyde Karadeniz) 112

Şekil 3. 74 Orhan Gazi Türbesi kubbesi ve saçak silmesi (F: Ubeyde Karadeniz) 113

Şekil 3. 75 Osman Gazi Türbesi planı, Hüsrev Tayla (İBB Atatürk Kitaplığı A, 2022) 114

Şekil 3. 76 Osman Gazi Türbesi kapalı giriş sundurması (F: Ubeyde Karadeniz) 115

Şekil 3. 77 Osman Gazi Türbesi giriş kapısı ve kitabesi (F: Ubeyde Karadeniz) 115

Şekil 3. 78 Osman Gazi Türbesi'nde bulunan sandukalar (F: Ubeyde Karadeniz) 116

Şekil 3. 79 Osman Gazi'nin sandukası, 1875, Guillaume Berggren (Getty İmages A, 2022) 116

Şekil 3. 80 Osman Gazi Türbesi kubbesi (F: Ubeyde Karadeniz).....117

Şekil 3. 81 Osman Gazi Türbesi köşe pilastırları (F: Ubeyde Karadeniz).....118

Şekil 3. 82 Osman Gazi Türbesi kubbesi ve saçak silmeleri (solda), pencere parmaklıkları (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 119

Şekil 3. 83 Osman Gazi Türbesi kurşun örtülü kapalı giriş sundurması (F: Ubeyde Karadeniz) 119

Şekil 4. 1 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbesi (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022).....125

Şekil 4. 2 Yeşil Camii giriş sundurması (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022).....125

Şekil 4. 3 Emir Sultan Türbesi (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022).....126

Şekil 4. 4 Deprem öncesi Şehadet Camii (solda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022), Onarım sonrası Şehadet Camii (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 126

Şekil 4. 5 II. Murad Türbesi devşirme sütunu (solda), Hatice Sultan Türbesi devşirme sütunu, Bursa (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 127

Şekil 4. 6 St. John Kilisesi, Efes (solda), İsa Bey Camii avlusu, Efes (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 128

Şekil 4. 7 1855 depremi sonrası Şehadet Camii (solda), Yıldırım Bayezid Camii (sağda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022) 132

Şekil 4. 8 1855 depremi sonrası Yıldırım Bayezid Türbesi (solda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022), Yeşil Türbe (sağda) (BEESK Arşivi, 2022) 132

Şekil 4. 9 1855 depremi sonrası Yıldırım Bayezid Camii ile Emir Sultan Camii (solda) (BEESK Arşivi, 2022), Ulu Cami, Edward Armitage (sağda) (Victoria Albert Müzesi Koleksiyonu, 2022).....133

Şekil 4. 10 Kamulaştırma haritası, 1862 (Osmanlı Arşivi, B.O.A.PLK.p.50).....135

Şekil 4. 11 Sokaktan Orhan Gazi Türbesi görünüşü, 1894, Sébah & Joaillier, (Fabrizio Casaretto Koleksiyonu, 2022) 136

Şekil 4. 12 Türbelerin Şehadet Camii'nden görünümü, 1894, Sébah&Joaillier (Getty İmages B, 2022).....136

Şekil 4. 13 Saat kulesinden Osman Gazi Türbesi görünümü, 1913 (Albert Kahn Koleksiyonu, BEESK Arşivi, 2022).....137

Şekil 4. 14 1855 depremi sonrası hazırlanan kamulaştırma haritası ve Tophane Meydanı vaziyet planı, 1862 (Osmanlı Arşivi, B.O.A.PLK.p.56) 138

Şekil 4. 15 Tophane Meydanı şadırvanı, Samuel Cox (Cox, 1887, s. 81) 139

Şekil 4. 16 Tophane Saat Kulesi'nin ikinci hali, 1890-1905 (solda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi), Tophane Saat Kulesi'nin üçüncü (son) halinin açılış merasimi (1905) (Bayrak Müzayede, 2022) 139

Şekil 4. 17 Nişan-ı Osmanî, 1865-1875, F: Sébah & Joaillier (Getty İmages C, 2022) 141

Şekil 4. 18 Osman Gazi sandukasında Nişan-ı Osmanî (solda) (İBB Atatürk Kitaplığı B, 2022), Nişan-ı Osmanî (sağda) (Çuluk, 2021) 141

Şekil 4. 19 Osman Gazi sandukasında Nişan-ı Osmanî (F: Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu) (Engin Özdenes Koleksiyonu, 2022) 142

Şekil 4. 20 Orhan Gazi Türbesi, 1875-1880, C. J. Fettel (Getty İmages D, 2022) 142

Şekil 4. 21 Orhan Gazi Türbesi içi, 1883 sonrası, Sébah & Joaillier (Getty İmages E, 2022) 143

Şekil 4. 22 Venizelos ile Yunan subayların pozları (Malumatfuruş, 2021) 144

Şekil 4. 23 Venizelos'un sandukaya ayağını uzatarak poz vermesi, Tahsin Ünal (Malumatfuruş, 2021) 144

Şekil 4. 24 Halk tarafından işgal sonrası Osman Gazi Türbesi'ne ziyaretler, 23 Eylül 1922 (enbursa, 2022) 145

Şekil 4. 25 Tophane Meydanı, arkada Osman Gazi Türbesi, 1920'ler (BEESK Arşivi, 2022) 152

Şekil 4. 26 Hanlar Bölgesi Dünya Miras Alanı (Orhan Gazi Külliyesi ve Çevresi - Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri), (Yönetim Planı, 2021, s. 70) 156

Şekil 4. 27 İstiklâl Savaşı Anıtı, Cumhuriyet dönemi (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) (solda), Osmanlı dönemi (sağda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022) 157

Şekil 4. 28 Osman Gazi Türbesi'nin yanındaki mezarlar (F: Ubeyde Karadeniz) 158

Şekil 4. 29 Türbelerin Şehadet Camii'nden görünümü ve Osman Gazi Türbesi'nin doğusunda görülen kabirler, 1894, Sébah&Joaillier (Getty İmages B, 2022) 158

Şekil 4. 30 Orhan Gazi Türbesi, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) (solda), Orhan Gazi Türbesi, 1952 (BEESK Arşivi, 2022) (sağda) 160

Şekil 4. 31 Orhan Gazi Türbesi restorasyon öncesi, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) 160

Şekil 4. 32 Orhan Gazi Türbesi restorasyon sırasında, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) 161

Şekil 4. 33 Orhan Gazi Türbesi restorasyon sonrasında, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) 161

Şekil 4. 34 Orhan Gazi Türbesi, 1952 (BEESK Arşivi, 2022) 162
Şekil 4. 35 Orhan Gazi Türbesi iç mekânı, 1952 (BEESK Arşivi, 2022) 162
Şekil 4. 36 1953 yılı tamir belgelerinden örnekler (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022) 164
Şekil 4. 37 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbesi çizimleri (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022) 164
Şekil 4. 38 Orhan Gazi Türbesi çizimleri (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022) 165
Şekil 4. 39 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri tamirat belgelerinden örnekler (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022) 165
Şekil 4. 40 Orhan Gazi Türbesi kubbesinde geçmiş dönem restorasyon izleri (F: Ubeyde Karadeniz) 166
Şekil 4. 41 Osman Gazi Türbesi sundurmasının çöken kısmı, 1991 (BKVKBKM Arşivi, 2021) 167
Şekil 4. 42 Osman Gazi Türbesi sundurması restorasyon sırasında (BKVKBKM Arşivi, 2021) 167
Şekil 4. 43 Osman Gazi Türbesi sundurma rölövesi (BKVKBKM Arşivi, 2021) .168
Şekil 4. 44 Osman Gazi Türbesi sundurma rölövesi (BKVKBKM Arşivi, 2021) .168
Şekil 4. 45 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, Haziran 1999 (BKVKBKM Arşivi, 2021) 170
Şekil 4. 46 Osman Gazi Türbesi kalemişleri, 1952 (solda) (BEESK Arşivi, 2022), 2022 (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 170
Şekil 4. 47 Osman Gazi Türbesi kubbe kalemişinde dönem izi (F: Ubeyde Karadeniz) 171
Şekil 4. 48 Kapı önerileri ve 2007 yılındaki mevcut kapı (BKVKBKM Arşivi, 2021) 171
Şekil 4. 49 Türbelere yerleştirilmesi planlanan güvenlik sistemi planı (BKVKBKM Arşivi, 2021) 172
Şekil 4. 50 Mozaiklerin korunması maksadıyla hazırlanan separatör yerleşim planı (BBBTKMŞM Arşivi, 2021) 173
Şekil 4. 51 Sancak, Ekim 2021 (solda), Ocak 2022 (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 174
Şekil 4. 52 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (altta) (F: Ubeyde Karadeniz), muhtemelen 1940'lar (üstte) (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022) 175
Şekil 4. 53 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (altta) (F: Ubeyde Karadeniz), muhtemelen 1940'lar (üstte) (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022) 176
Şekil 4. 54 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu: Tavan, döşeme ve ahşap pencere detayları, Ocak 2023 (F: Ubeyde Karadeniz) 177

Şekil 4. 55 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (F: Ubeyde Karadeniz) 178

Şekil 4. 56 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (F: Ubeyde Karadeniz) 178

Şekil 4. 57 Osman Gazi sanduka örtüsü (F: Ubeyde Karadeniz) (solda), Çalınan Orhan Gazi sanduka örtüsü (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022) (sağda) 180

Şekil 4. 58 Osman Gazi sanduka örtüsü, 2022 (F: Ubeyde Karadeniz) (solda), Osman Gazi sandukasında Nişan-ı Osmani kurdelesi, 1978 yılı fotokartı (Kitantik, 2022) (sağda).....180

Şekil 4. 59 1949 yılı Nişan-ı Osmanî'nin çalınması haberleri (Çuluk, 2021) 181

Şekil 4. 60 Hat levhaları, 1952-2022 karşılaştırması (F: Ubeyde Karadeniz & BEESK Arşivi, 2022) 181

Şekil 4. 61 Zeminde süpürgeliklerden algılanabilen kısmi kot farklılıkları ile pencere denizlik mermerindeki çatlak (F: Ubeyde Karadeniz) 182

Şekil 4. 62 15 ay içerisinde görülen parça kaybı, 17 Ekim 2021 (solda), 16 Ocak 2023 (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz) 184

Şekil 4. 63 Zeminde görülen renk değişimi, parça kaybı, aşınma, çatlama gibi bozulmalar (F: Ubeyde Karadeniz) 185

Şekil 4. 64 Orhan Gazi Türbesi'nde görülen malzeme bozulmaları (F: Ubeyde Karadeniz) 185

Şekil 4. 65 Bilinçsiz sulama sonucu Orhan Gazi Türbesi'nin kuzeyinde meydana gelen göllenme (F: Ubeyde Karadeniz) 186

Şekil 4. 66 Orhan Gazi Türbesi pencere sövesi mermerlerinde siyah tabaka oluşumu ve kubbe kalemişinde yüzeysel çatlaklar 186

Şekil 4. 67 Orhan Gazi Türbesi'nde görülen malzeme bozulmaları (F: Ubeyde Karadeniz) 187

Şekil 4. 68 Mozaiklerin üzerinde insan dolaşımı (F: Ubeyde Karadeniz).....188

Şekil 4. 69 Mozaikler üzerinde bebek arabasıyla dolaşım (F: Ubeyde Karadeniz) 189

Şekil 4. 70 Ziyaretçilerin genelde dua etmek için durdukları alan (F: Ubeyde Karadeniz) 189

Şekil 4. 71 Trabzon Ayasofya Camii mozaik koruma uygulaması, 2020 (F: Ubeyde Karadeniz) 190

Şekil 4. 72 Orhan Gazi Türbesi batı cephesinde kötü işçilik sebebiyle görülen kaynak izleri (F: Ubeyde Karadeniz) 191

Şekil 4. 73 Osman Gazi Türbesi farklı dönem kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz) 192

Şekil 4. 74 Bursa Ulu Camii kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz).....193

Şekil 4. 75 Edirne Selimiye Camii kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz).....193

Şekil 4. 76 Osman Gazi sanduka örtüsü (F: Ubeyde Karadeniz) 194

Şekil 4. 77 San Petronio Bazilikası'nın yeni projesi için 1514 yılında yapılan ahşap maketi, Bologna (F: Ubeyde Karadeniz) 196

Şekil 4. 78 Eduardo Tresoldi'nin enstalasyonu, Puglia (Ekoyapidergisi, 2021) 196

Şekil 4. 79 Trajan Forumu bilgilendirme panosu, Roma (F: Ubeyde Karadeniz) 197

Şekil 4. 80 Elias Manastırı maket örneği (Modelleme: Ubeyde Karadeniz) 197

Şekil 4. 81 Hisar'ın yıkılan kısmının izlerinin zeminde vurgulanması (F: Ubeyde Karadeniz) 198

Şekil 4. 82 Arkeolojik buluntuların koruyucu cam platform altında sergilenmesi, Hırvatistan (Miesarch, 2023) 199

Şekil 4. 83 Arkeolojik buluntuların koruyucu cam platform altında ışıklandırılması, Hırvatistan (Miesarch, 2023) 199

Şekil 4. 84 Kilise yolu üzerinde aydınlatma elemanı (F: Ubeyde Karadeniz)....200

Şekil 4. 85 Görsel Rekonstrüksiyona Yardımcı Pano, Avusturya (Urbanist, 2022) 200

Şekil 4. 86 Ememem Tarafından Yapılan Mozaik Enstalasyonları, Fransa (Ebert, 2022).....201

Şekil 4. 87 İskender Mozaiğinin Yanında Bilgilendirme Panosu, Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi (F: Ubeyde Karadeniz).....202

Şekil 4. 88 Sandukaların Maruz Kaldığı Vandalizm (F: Ubeyde Karadeniz) 204

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1 Seyyahların Elias Manastırı betimlemeleri ve çizimleri 19
Tablo 3.2 Restitüsyon tablosu.....59
Tablo 4.1 Osmanlı dönemi tamiratları (1484-1863) 129
Tablo 4.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri koruma sorunları ve öneriler ..183

ÖZET

Bursa'da Bulunan Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Sultan Abdülaziz Döneminden Günümüze Koruma Tarihi (1861-2022)

Abdullah Ubeyde KARADENİZ

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Ceylan İrem GENÇER

Geçmişi Bitinya krallığına dek uzanan Bursa şehri, önce M.Ö. 74 yılında Roma'ya bağlanmış, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle M.S. 395 yılında Bizans hakimiyetine girmiştir. 1326 yılında ise Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra başkent ilan edilen Bursa'da imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu süreçte var olan Bizans yapıları yıkılmamış aksine bu yapıları sahiplenme ve ihya politikası gözetilerek onlara yeni işlevler kazandırılmıştır. Şehrin en büyük kilisesini de içinde barındıran Elia (İlyas) Manastırı'nın Osman Gazi ve Orhan Gazi tarafından türbelerinin yeri olarak seçilmesi de bu anlayışın bir tezahürüdür. Bursa'nın fethinden 1855 yılındaki büyük Bursa depremine kadar Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin istirahatgâhı bu büyük Bizans yapısı olmuştur. 1855 depreminde büyük ölçüde yıkılan eski manastırın içerisinde bulunan türbeler, 1863 yılında Sultan Abdülaziz döneminde yeniden inşa edilmiştir. Türbeler her ne kadar 1863 yılındaki inşa ile günümüzdeki görünüşlerini almışsalar da, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde onarımlar sebebiyle birtakım değişikliklere uğramıştır.

Bu çalışma; Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin Sultan Abdülaziz döneminden günümüze kadar olan dönüşümüne odaklanmaktadır. Çalışma kapsamında,

Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde devletin koruma politikaları neticesinde çıkarılan nizamnameler ve kanunlar, Vakıf kurumu, Evkaf Nezareti, Muhafaza-i Asarı Atîka Encümeni, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK), Vakıflar Genel Müdürlüğü ve yerel yönetimler gibi korumaya öncülük etmiş kurumlar yoluyla devletin bu dönemde yapılara yaklaşımı incelenmektedir. Bu bağlamda; arşiv belgeleri (onarım kayıtları vb.), çıkarılan nizamnameler ve yasalar, seyyahların gözlemleri, fotoğraflar, gravürler, yerel yönetimlerin yönetim ve eylem planları gibi yazılı ve görsel malzemeler üzerinden türbelerin onarım tarihi bütüncül olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte yapıların korunması, alan sunumu ve yorumlamasının iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, Koruma Tarihi, Bursa, Osman Gazi Türbesi, Orhan Gazi Türbesi

ABSTRACT

The Preservation History of Osman Ghazi and Orhan Ghazi Tombs in Bursa From Sultan Abdülaziz Period to Present (1861-2022)

Abdullah Ubeyde KARADENİZ

Department of Architecture

MSc. Thesis

Advisor: Assoc. Prof. Ceylan İrem GENÇER

Bursa city which has a history as far as Bithynia Kingdom initially fell under Roman Empire's rule in 74 B.C. Therafter, city fell under Byzantine Empire's rule after the Roman Empire's division into two states in 395 A.D. After the conquest of the city by Ottomans in 1326, city became the capital of Ottoman Empire and construction activities have accelerated. Within this period, the existing Byzantine churches were not demolished; on the contrary, they were refunctioned due to adoption and recovering policy. The selection of Elia Monastery that involves the biggest church of the city as a tomb location of Osman Ghazi and Orhan Ghazi is the appearing of this mentality. This Byzantine Monastery has become the tomb of Osman Ghazi and Orhan Ghazi from the conquest of Bursa to Bursa's big earthquake in 1855. In 1863, the tombs that are inside of the largely demolished monastery by the earthquake in 1855 were comformably reconstructed in a style of era. Although the tombs has taken their recent look because of reconstruction in 1863, they had some changes on their look in Ottoman and Republic era.

This study focuses on the transformation of Osman Ghazi's and Orhan Ghazi's tomb from Sultan Abdülaziz period to present. In the scope of study, the

regulations and laws by the reason of state's preservation policies in Ottoman and Rebuplic era, the establishments such as Foundation establishment, ministry of Evkaf (foundation), Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni (Preservation Council of Old Artifact), GEEAYK (Constitution and Development of High Council of Real Estate Antiquities and Monuments), The Directorate General of Foundations and local administrations who were leading establishments are analyzed to see the State's attitude to these buildings in this period. In this context, preservation history of tombs are going to analyzed thoroughly with the materials such as archive documents (repair books, exploration books etc.), enacted laws and regulations, observation of travellers, photographs, engravings, action and management plans of local administrations. As a result, proposals are going to be presented for the preservation, presentation and interpretation of tombs and their site.

Keywords: Ottoman Architecture, Preservation History, Bursa, Osman Ghazi Tomb, Orhan Ghazi Tomb

1
GİRİŞ

1.1 Literatür Özeti

Tarihinde birden çok medeniyete ve devlete ev sahipliği yapmış Bursa şehri, Osmanlı Devleti'nin fethiyle birlikte gelen imar faaliyetleriyle yeni bir hüviyete sahip olmaya başlamıştır. Yalnızca inşa faaliyetleriyle değil, fetihle birlikte şehirde yer alan Bizans yapılarının sahiplenilerek dönüştürülmesiyle bu yapılar artık Osmanlı mimari eserleri olarak tarihte yer almaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Hisar'ın güneydoğusunda yer alan manastır kompleksidir. Elias Manastırı olarak bilinen bu yapı Bursa'nın fethinden sonra ilk olarak Osman Gazi'nin, daha sonra da Orhan Gazi'nin naaşlarının yer aldığı türbe fonksiyonuna sahip bir yapıya dönüştürülmüştür. Bizans'tan Osmanlı'nın son dönemlerine değin özgünlüğünü büyük oranda korumuş olan bu yapı ilk olarak 1801 yangınında zarar görmüş daha sonra ise 1855 depreminde büyük oranda yıkılmıştır. 1863 yılında dönemin mimarlık üslubu etkisinde önceki halinden tamamıyla farklı bir görünümde yeniden inşa edilen türbeler artık yeni bir hüviyete sahip olmuşlardır. Türbeler 1863 yılındaki inşasından bugüne yapılan tamirat ve onarımlar sebebiyle çeşitli değişikliklerle günümüze ulaşmışlardır. Bu yapıların sahip oldukları değerler, tarihsel süreçteki evreleri göz önünde bulundurularak dönemlerinin koruma anlayışı, yeniden inşa, tamirat, ve restorasyonlarla yapıda gözlemlenen değişiklikler üzerinden koruma bağlamında bütünleşik bir şekilde analizi, çalışma konusu olarak seçilmiştir.

Çalışma kapsamında ilk olarak tarihsel araştırmalara öncelik verilmiştir. Bu kapsamda, Bursa Şehir Kütüphanesi Lami-i Çelebi Bursa Belgeliği, Yıldız Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Salt Galata Arşivi, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Dijital Arşivi, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (BKVKBKM) Arşivi, Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü (BVBM) Arşivi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü (BBBTKMŞM)

Arşivi gibi arşivler incelenmiş olup tezde incelenen kaynaklar ve belgeler toplanmıştır.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde kentin tarihi ile ilgili bilgiler içeren kitaplar incelenmiştir. İncelemelere öncülük eden başlıca kaynaklar Kazım Baykal tarafından yazılmış olan 'Bursa ve Anıtları', Mustafa Şahin'in 'Hisar Kazıları ve Bey Sarayı' makalesi ve Charles Texier tarafından yazılmış, Ali Suat tarafından çevrilmiş 'Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi'dir. Bu kitapların yanı sıra, Kadir Can'ın 'Kadim Bursa' kitabı ve Saadet Maydaer'in 'Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt Hisar' kitabı yararlanılan kaynaklardan olmuştur.

Tez Çalışmasının üçüncü bölümünde türbelerin tarihsel süreçteki evreleri mimari özellikleri üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda mimari özelliklere referans verecek resimler, fotoğraflar, gravürler, çizimler, seyahatnameler ve arşiv kayıtları incelenmiştir. Bu kapsamda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü Arşivi gibi arşivlerde yer alan yazılı ve görsel belgeler incelenmiş ve toplanmıştır. Bunun yanı sıra Fahri Yıldırım'ın '14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler' adlı kitabı, Nezaket Özdemir'in 'Fotoğraflardan Önce Bursa Gravürler' kitabı ve Neslihan Özaydın'ın 'Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi' adlı doktora tezindeki arşiv kayıtları yararlanılan kaynaklardan olmuştur.

Tez Çalışmasının son bölümünde ise türbelerin tarihsel süreçteki evreleri koruma tarihi bağlamında ele alınıp incelenmiştir. Bu kapsamda türbelerin koruma tarihi ile halihazırda yapılması planlanan restorasyon çalışmalarıyla ilgili gerekli bilgi ve belgeler (rölöve, restitüsyon, restorasyon projesi, sanat tarihi raporları vs.) Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü Arşivi ve Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nden alınmıştır. Bunun yanı sıra Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden ve Neslihan Özaydın'ın 'Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi' adlı doktora tezindeki birçok arşiv kaydı incelenmiştir. Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Dijital Arşivi ve Salt Galata Arşivi'nden türbelerin geçirmiş oldukları tamiratlarla ilgili bilgi ve belge içeren

birçok kayıt toplanmıştır. Yine Fahri Yıldırım'ın '14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler' adlı kitabından seyyahların anlatımları türbelerin geçmişine referans oluşturması bakımından incelenmiştir. Ayrıca Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanan ve 2021-2026 yıllarını kapsayan 'Bursa ve Cumalıkızık Dünya Miras Alanı Yönetim Planı' incelenmiştir. Bu çalışma kapsamında Osmanlı'dan günümüze kadar koruma alanında çıkarılmış olan nizamnameler, kanunlar, yasalar ve yönetmelikler incelenmiştir. Bu bölümde türbeler ve etrafında farklı dönem izleri barındıran alanın, tarihsel süreçte geçirmiş olduğu değişim, dönüşüm ve olayları, doğru araç ve yöntemlerle ziyaretçilere aktarılması önerilmiştir.

1.2 Tezin Amacı

Bu tez kapsamında Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri incelenirken, tarihsel süreçteki evreleri göz önünde bulundurulmuştur. Türbelerin tarihsel süreçte dönemlerinin koruma anlayışı incelenmiş, yapılarda yeniden inşa, tamirat ve restorasyonlarla meydana gelen değişim ve dönüşümler, koruma bağlamında bütünleşik bir şekilde incelenmiştir. Yapılan tarihsel ve gözlemsel okumalar neticesinde türbelerin sahip olduğu sorunlar ortaya konulmuştur. Tez kapsamında türbelerin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu değişimlerin, dönüşümlerin, olayların, doğru araç ve yöntemlerle ziyaretçilere aktarılması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra toplumun hafızasında yer eden türbelerin mekânsal olarak da ziyaretçilerin belleğinde oluşturabilmesi ve tarihsel bir süreklilik içeren bu yapıların tüm katmanlarıyla birlikte algılanabilmesi ve korunabilmesi amaçlanmıştır.

1.3 Hipotez

Geçmişte Elias Manastırı'nın içerisinde yer alan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri 1855 depreminde yıkılmış, yerine günümüzdeki yapılar inşa edilmiştir. Günümüzde farklı tarihi katmanları bir arada barındıran türbeler hem güncel hem de maziden kaynaklanan birtakım problemlere sahiptir. Türbelerde strüktürel bozulmalar, malzeme bozulmaları, mekânsal kurgu problemi, yanlış müdahale yöntemleri, alan yorumlama ve sunumunun eksikliği, somut olmayan değerlerin göz ardı edilmesi, taşınır kültürel öğelerin kaybı ve vandalizm gibi sorunlar tespit

edilmiştir. Bu sorunlara önlem alınmaması halinde türbelerin sahip olduğu kimi değerler yok olacak, kimi değerleri ise zayıflayacaktır.

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin çok katmanlı yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için birtakım detaylı araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda birçok seyyahın türbeler hakkında aktardığı yazılı ve görsel aktarımlar ile Osmanlı arşivlerinde yer alan belgeler incelenmiştir. Elde edilen veriler ve yapılan çıkarımlarla birlikte türbelerin geçmişte içerisinde yer aldığı Elias Manastırı'nın restitüsyonu oluşturulmuştur. Yapının daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacak üç boyutlu modellemeler yapılmıştır.

Farklı tarihi katmanları bir arada barındıran türbelerin tarihsel süreçteki evreleri ortaya konulmuştur. Bu evreler yapının fetih, yangınlar, onarımlar, depremler gibi çeşitli sebeplerden dolayı geçirdiği değişim ve dönüşümlerden oluşmaktadır. 1855 depremi sonrası Sultan Abdülaziz döneminde yeni bir görünüş kazanan türbelerin koruma tarihi onarımlar, kanunlar, yasal düzenlemeler, sahip oldukları taşınır kültürel öğeler ve somut olmayan değeri üzerinde anlatılmıştır.

Yürütülen bu çalışma kapsamında farklı tarihi katmanları bir arada barındıran türbelerin ziyaretçiler tarafından tüm tarihsel süreçteki evreleriyle birlikte algılanabilmesi ve korunabilmesini sağlamak için öneriler getirilmiştir.

2
COĞRAFİ KONUM VE TARİHÇE

2.1 Bursa'nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi

Köklü bir geçmişe sahip Bursa şehrinin kuruluşu hakkında kaynaklar iki farklı tarihi zikretmektedir. Ünlü coğrafyacı Strabon'un *Geographica* (MS 1. yüzyıl) adlı eserinde yazdığına göre Lidya Kralı Cresus ile aynı döneminde yaşamış, Kyros'a karşı savaşmış 'Prousias' tarafından kurulmuştur (Şahin, 2021 s. 42). Strabon iyi yönetilmiş bir kent olarak bahsettiği Prusa şehrinin Olimpos Dağı'nın eteklerinde kurulduğu ve şehre "ad Olympum" (Olimpos üzerinde) unvanının verildiğini ifade etmiştir. Bu bilgiler şehrin kuruluşunu M.Ö. 550 yıllarına tarihlendirmektedir (Texier, 2002, s. 194). Strabon ile benzer tarihlendirmeyi yapan bir diğer kişi Bizanslı tarihçi Etienne'dir. Etienne'ye göre Prusa şehrinin kuruluşunu Keyhüsrev (Cyrus) ile aynı dönemde yaşamış Prusias adında bir krala dayandırır (Texier, 2002, s. 194). İmparator Trajan döneminde vali olarak görev yapan genç Plinius şehrin kuruluşu ile ilgili Strabon'dan farklı bir tarihlendirme yapımıştır. Plinius'a göre kenti savaş sonrası kral I. Prousias'a sığınmış olan Kartacalı komutan Hannibal ve adamları tarafından kurulmuştur (Can, 2017, s. 65). Hannibal'ın Prusias sarayında ikameti sırasında kendisine sığınma veren krala karşı minnettarlığının ifadesi olarak Prousa şehrini inşa ettirmiş ve şehre kralın adını vermiştir (Ubicini, 1977, s. 45). Plinius'un verdiği bilgiler ışığında M.Ö. 2. yüzyılda kurulduğu anlaşılan Prousa şehrinin, bu tarihlerde kurulduğunu savunan bir diğer kişi Bitinya kökenli Romalı tarihçi Flavius Arrianus'tur. Arrianus: "Bu (Nicomedes), Olympos'taki Prusa şehrinin kurucusu Prusias Monodous'un babasıydı" demiştir (Şahin, 2021, s. 42).

Şehrin ilk kurulduğu yer olan Hisar bölgesinin seçilme nedeni, Gökdere ve Cilimboz deresi gibi iki adet akarsunun arasında konumlanması, topoğrafik olarak yüksek ve düzlük olan bu alanın önünde bulunan verimli ovaya hakim bir noktada olması, Hisar'ın hemen dibinde yer alan ve 'Pınarbaşı' olarak adlandırılan yerde doğal su kaynağının bulunması, geniş termal su alanlarına yakın bir konumda

olmasıdır (Şahin, 2021, s.42). Ayrıca askeri güvenlik açısından da düşman saldırılarına karşı dezavantaj sağlayacak şekilde üç tarafı uçurum bir tarafı ise Uludağ'a bakan ve doğal kale görevine sahip topoğrafyası vardır (Şekil 2. 1).

Şekil 2. 1 Bursa şehri silüeti, C. G. Löwenhielm (Alvin A, 2022)

Bitinya şehri olan Prousa ilk büyük yıkımı, Roma-Pontus savaşları sırasında Pontus kralı VI. Mithridates'in Roma'yı yenmesi sonrası bağımsız bir konumda olan Prousa'yı işgal etmesiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra Romalı'lar tarafından geri alınan şehir Bitinya kralı IV. Nikomed Philopator'un ölümüyle, krallığını miras yoluyla Roma İmparatorluğu'na bırakmıştır (Şahin, 2021, s. 44). Roma İmparatorluğu'nun bir vilayeti haline gelmiş olan Prousa bu dönemde 'Prusa ad Olympum' olarak anılmıştır. Prousa şehri Roma döneminde en önemli gelişimini, İmparator Trajan zamanında vali olan genç Plinius himayesinde görmüştür. Bu dönemde Trajan'a gönderdiği mektuplardan ve Prousa'lı tarihçi Dion Chrysostomos'tan bilgi sahibi olduğumuz Roma dönemi Prousa'sının küçük bir şehir haline geldiği, tamamlanamamış yapılar, düzeni ve planı olmayan yapılarla, çarpık bir kent görünümü aldığı anlaşılmaktadır (Şahin, 2021, s. 44). Plinius valiliği boyunca iyi bir yönetim sergilemiş, yönetim ve maliye işlerini düzelttikten sonra vaktini halkın yararına olacak binalar yaptırmaya harcamıştır. Prousa'da eski bir hamamın yeniden yapılması istemiyle İmparator Trajan'a göndermiş olduğunu bildiğimiz mektupta, bu hamamın yapılması için uygun yeri tespit

etmeye çalıştığı, kendi tavsiyesinin hamamın aynı yere yapılması ve etrafına açık kuşaklarla, kemerli ve direkler üzerine yapı yapılması ya da yalnız oturacak yerler yapılmasını önermektedir (Texier, 2002, s. 195).

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Bizans İmparatorluğu'na geçen şehir 1058 yılında metropolitlik seviyesine yükseltilmiştir (Can, 2017, s. 163-64). Şehrin önemi Türklerin Bizans İmparatorluğu'na akınları sırasında anlaşılmıştır. Uzun süre kuşatmaya dayanabilen Prousa şehri 1326 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. En parlak dönemini Osmanlı Devleti döneminde yaşayan Bursa şehri, 1326 yılından 1402 yılına kadar devletin başkenti olmuştur. Başkentliği boyunca en zengin dönemini yaşayan şehre çok sayıda eser kazandırılmıştır. Bu dönemde şehir hem nüfusun artması hem de yönetim merkezi olması sebebiyle Hisar'ın dışına doğru büyümeye başlamıştır (Maydaer, 2009, s. 35). Orhan Gazi döneminde başlayan bu genişleme diğer padişahlar döneminde de devam etmiş, Edirne'nin başkent olmasından sonra dahi önemini kaybetmeyen şehirde, vefat eden Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad gibi padişahlar Edirne'de değil, kendilerinden önceki padişahlardan Osman Gazi, Orhan Gazi, Murad Hüdavendigar gibi Bursa'da defnedilmişlerdir. Bu padişahların defnedildikleri yerlerde, yeni külliyeler kurulmuş ve mahallelerin Hisar dışında genişlemesi sağlanmıştır. (Maydaer, 2009, s. 35). Bunlara örnek olarak Orhan Külliyesi ve civarı, Hüdavendigar Külliyesi ve civarı, Yıldırım Külliyesi ve civarı, Yeşil Külliyesi ve civarı, Muradiye Külliyesi ve civarı gösterilebilir

Bursa şehri, 15. ve 16. yüzyıllarda, genişlemekten ziyade var olan mevcut mahalleler içerisinde gelişmiştir (Yenal, 2011, s. 66). 1491 yılında inşa edilen Koza Han ve 1508 yılında inşa edilen Pirinç Han gibi yapılar mevcut sıkışık dokunun içerisine yerleşmişlerdir. 16. Ve 17. yüzyıllarda meydana gelen Celali İsyanları neticesinde köylerden kente göçler artmış ve şehirde Hisar dışarısına savunma amaçlı yeni surlar inşa edilmiştir (Yenal, 2011, s. 65-66). Bu dönemlerden 19. yüzyıla kadar durağan bir kent görümüne sahip olan Burşa şehrinin kentsel yapısında ciddi bir değişiklik görülmemiştir.

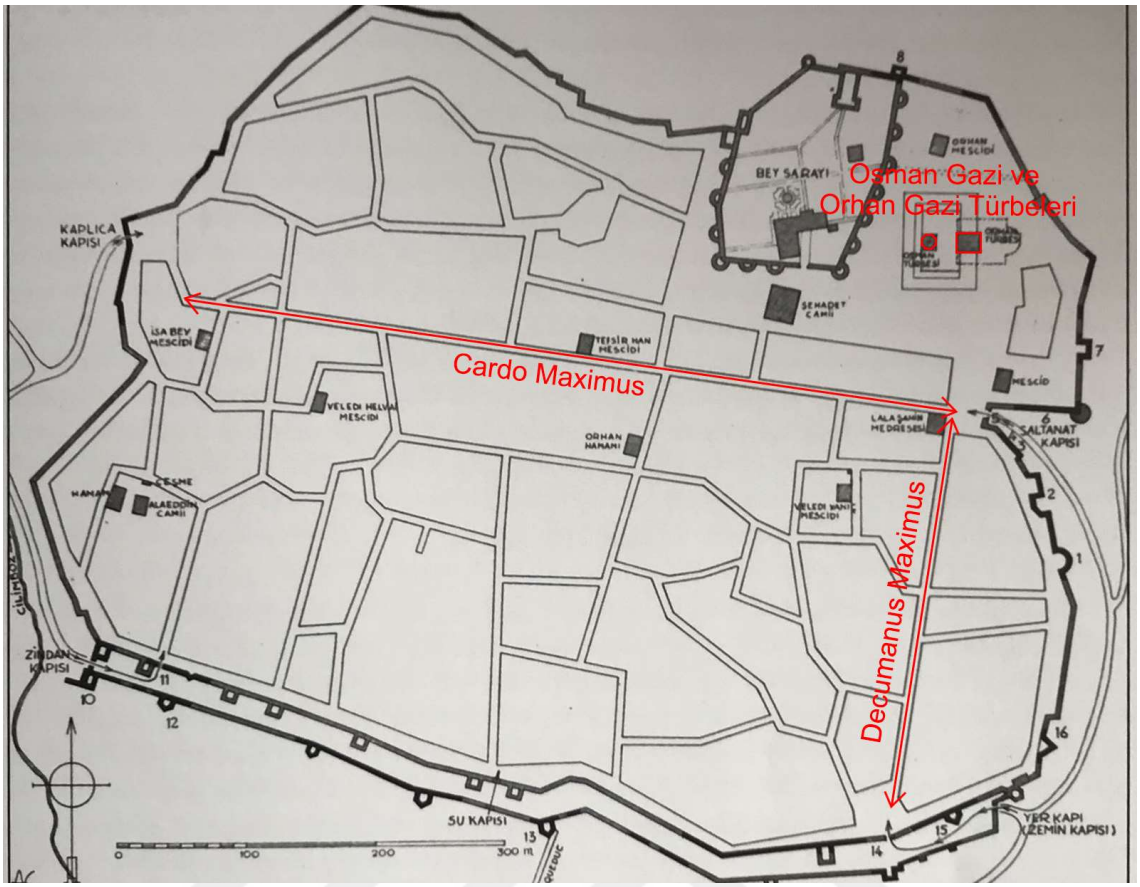
Bursa şehrinin 19. yüzyılda mimari dokusu, ekonomik yapısı, kentleşme politikası, Tanzimat döneminde başlayan imar hareketleri ve sosyo-ekonomik yapının

değişmesi gibi sebeplerden dolayı diğer Osmanlı şehirleri gibi etkilenmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa Anadolu Sağ Kol Müfettişliği ve Valilik görevleri boyunca bu değişimin izleri daha yoğun olarak görülmüştür (Peker, 2015, s.18). Şehirde yol yapım ve genişletme çalışmaları yapılmış, kente yeni belediye binası, ilk modern hastane, ilk tiyatro binası, telgraf binası gibi yapılar kazandırılmıştır (Uslu, 2019, s. 92-97).

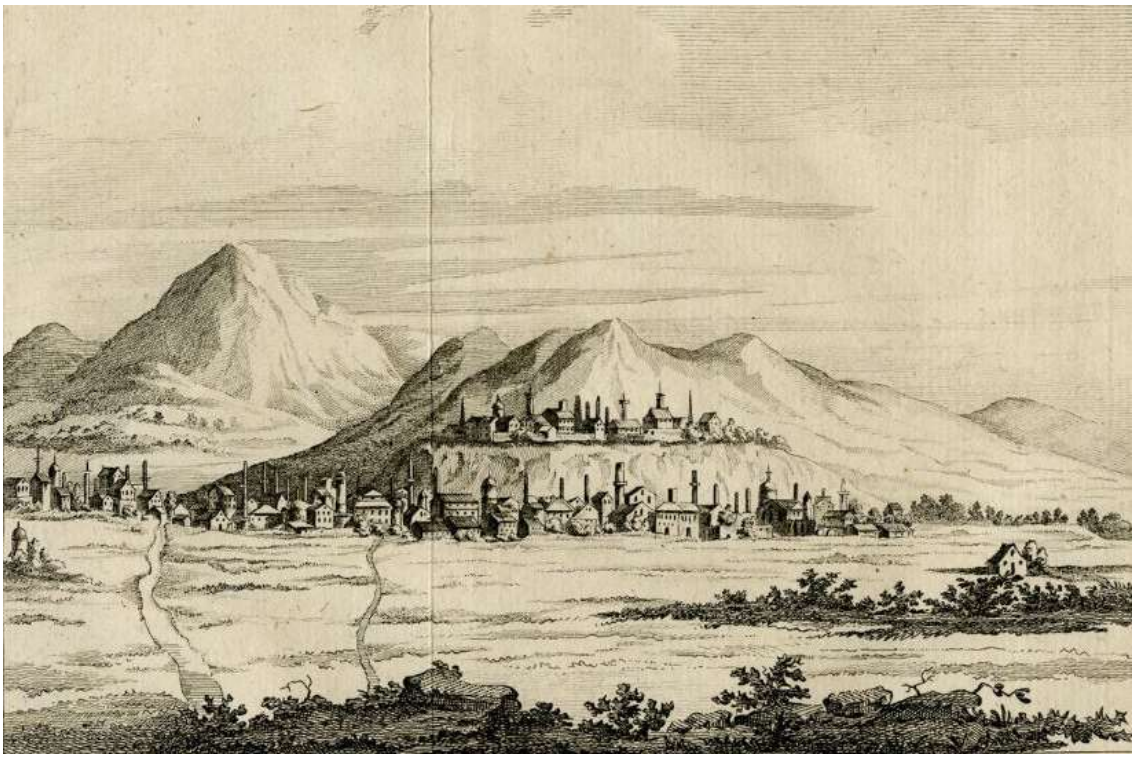
Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Bursa'nın mimari dokusu ve sosyo-ekonomik yapısı değişmeye başlamıştır. 21. yüzyılın ilk yarısında tarihi kent dokusunun yanında şehre modern yapılar ve fabrikalar inşa edilmiştir. 1950'lerden sonra kentin maruz kaldığı aşırı göç sebebiyle kısa sürede içerisinde gecekondu mahalleri ortaya çıkmaya başlamış ve şehrin tarihi dokusu ve kimliği değişmeye başlamıştır.

2.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Konumu ve Tarihçesi

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin Hisar içerisinde yer alan ve günümüzde Tophane Meydanı olarak bilinen bu alanın çok katmanlı bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Bu alan üzerinde Cumhuriyet dönemi izleri, Osmanlı dönemi izleri, Bizans dönemi izleri ve hatta yapılacak arkeolojik kazılarla Bitinya ve Roma dönemi izlerine rastlayabilmek mümkündür. Hisar içerisinde yer alan doğrusal bir aksa sahip olan 2. Kavaklı Caddesi'nin 'decumanus maximus', buna dik olarak yerleşen Ortapazar Caddesi'nin 'cardo maximus' olduğu düşünüldüğünde, bu caddelerin birleştikleri noktaya oldukça yakın olan bu alan Roma döneminde hiç kuşkusuz çok önemlidir (Şahin, 2021, s.46) (Şekil 2. 2). Farklı katmanları bir arada barındıran alanın ovaya hâkim bir konumda olması, çok uzaklardan dahi Hisar içinde silüetten algılanabilecek bir konumda olması tarih boyunca buraya çeşitli yapılar inşa edilmesine sebep olmuştur (Şekil 2. 3).

Şekil 2. 2 Sur duvarları Hisar Restitüsyonu, Osmanlı dönemi (Gabriel, 2010 s. 25)

Şekil 2. 3 Bursa şehri silüeti (Pococke, 1743, s. 114)

2.2.1 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Bizans Dönemindeki Konumu ve Tarihçesi

Günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu alanda farklı isimlerle anılmış bir Bizans Manastırı'nın var olduğu bilinmektedir. Birçok seyyah manastır yapısının içerisinde vaftizhane, şapel, imparatorluk şapeli gibi yapıların bulunduğunu dile getirmişlerdir. Yapının en detaylı betimlemesini yapmış olan seyyahlardan biri olan George Wheler'e göre, manastır yapısının bir bölümünde Yunan haçı planlı, naos üzerinde yükselen ve dört adet sütunla taşınan kubbeye sahip, duvarları mermerlerle kaplı, altarı bulunan, apsisinde ayinler sırasında kullanılan kademeli oturaklara sahip bir kilise bulunmaktadır (Wheler, 1864, s. 216). Bir diğer seyyah Charles Texier ise, manastır yapısının içerisinde Wheler'in bahsettiği kiliseden bağımsız, yuvarlak planlı, gümüş tellerle süslü kubbesi olan küçük bir kilisenin bulunduğunu ifade etmiştir (Texier, 2002, s. 228). Manastır yapısının mimari özelliklerinden bahseden bu aktarımlardan ziyade manastırın kilisesinin buraya niçin yapılmış olabileceğine dair bir çıkarımda bulunan ilk kişi Texier olmuştur. Texier kilisenin buraya yapılma nedenini kilisenin kurucusunun "bu peygambere (Elias) adanan tüm kutsanmış kiliseler gibi yüksekçe bir yerde inşa edilmesini emreden" geleneğe uyduğunu ifade etmiştir (Texier; Pullan, 1864, s. 171) (Şekil 2. 4). Hamilton ise kilisenin inşa edildiği alanın akropol olabileceğini yazmıştır (Hamilton, 1842, s. 72). Hristiyanlık döneminde akropollerde yer alan tapınakların kiliseye dönüştürüldüğü veyahut bu alanlarda kiliseler yapıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla manastır yapısının akropol alanına inşa edilmiş olması da bir olasılıktır.

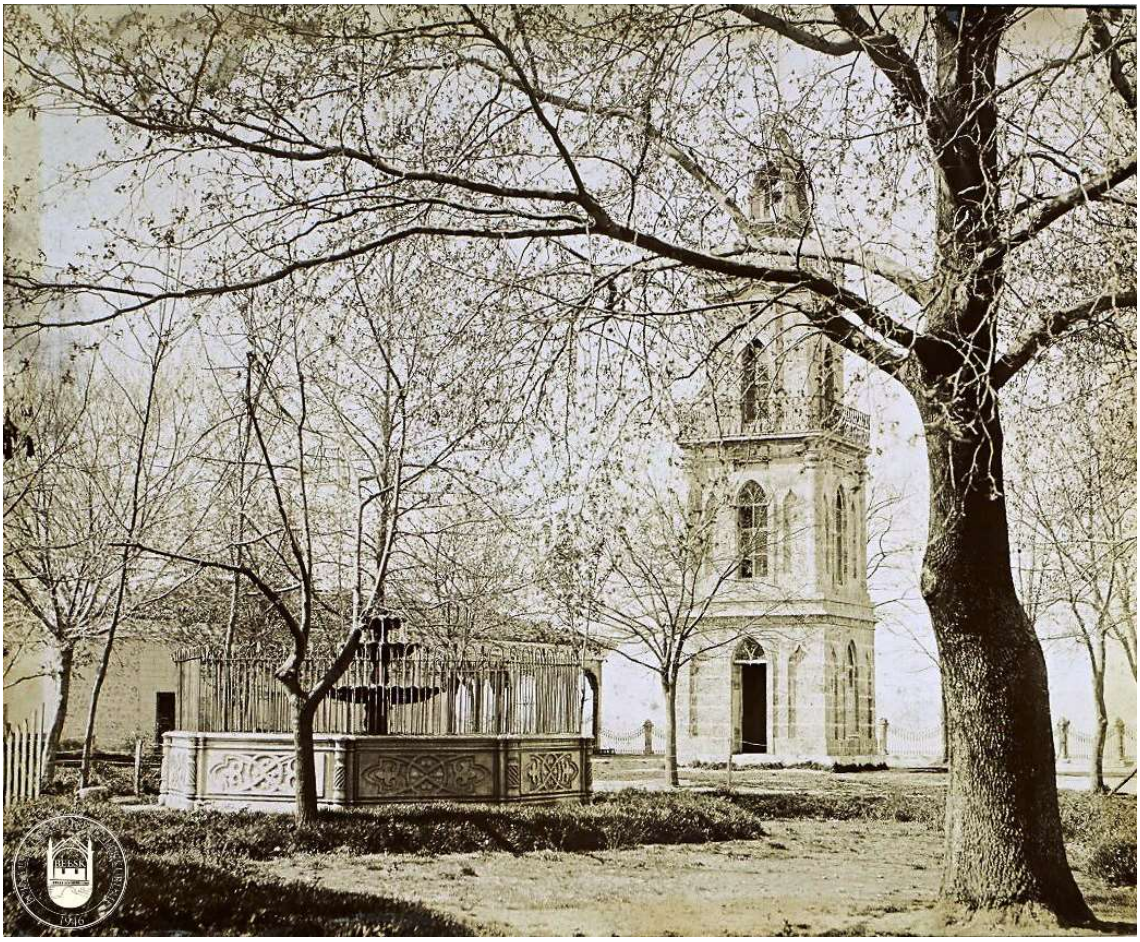

Şekil 2. 4 Bursa Şehri Silüetinde Görülen Elias Manastırı (Çağaptay, 2011, s. 60)

2.2.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Osmanlı Dönemindeki Konumu ve Tarihçesi

Elias Manastırı olarak bilinen bu yapı kompleksi ve bulunduğu bu alan şehir daha kuşatma aşamasındayken Osmanlılar için bir anlam kazanmıştır. Şehrin silüetinde öne çıkan ve uzaktan gümüş gibi parlayan kubbeye sahip Elias Manastırı için, Osman Gazi o yapıyı işaret ederek, "…Ben vefât idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın…" şeklinde vasiyette bulunmuştur. Şehir alındıktan sonra, vefat eden Osman Gazi'nin naaşı Elias Manastırı'nın kubbesinin tam altına gömülmüştür (Neşri, 1949, s. 145). İlk Osmanlı sultanının ebedi istirahatgâhı olarak seçilen bu yapıya daha sonra Orhan Gazi de defnedilmiştir. Şehrin hemen hemen her noktasından görülen bu yapı içine gömülen iki padişahın türbesi, Bursa'da gömülen diğer padişahların türbelerine de referans olmuştur. Nitekim Murad Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın türbelerinin yerleri seçilirken yüksekçe bir tepede ve görünür olmasına özen gösterilmiştir. 1855 yılındaki depremden sonra yıkılan türbeler yeniden inşa edilirken kuzeyinde bulunan mahalle istimlak edilerek Bursa'nın ilk meydanı

türbelerinde içinde bulunduğu alanda oluşturulmuştur (Gürsel, 2021, s. 321) (Şekil 2. 5).

Şekil 2. 5 Tophane Meydanı, 20. yüzyıl sonları (BEESK Arşivi, 2022)

2.2.3 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Cumhuriyet Dönemindeki Konumu ve Tarihçesi

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında türbelerin kapatılması kararıyla ıssızlaştırılan bu alanın meydan işlevinin daha ön plana çıktığı görülmektedir (Şekil 2. 6, Şekil 2. 7). 1940'lı yılların koruma yaklaşımında, millileştirme politikalarının bir adımı olarak Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin ziyarete açılmasıyla birlikte türbelerin barındırdığı maddi ve manevi referanslar, bu alanı yeniden Bursa'nın en önemli meydanlarından biri haline getirmiştir. Nitekim ulus-milleti meydana getiren insanları birbirine kenetleyen bağların arasında mazi, hatıra, köken gibi özellikler gelmektedir. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri bu özellikleriyle Cumhuriyet döneminde de ön planda kalmışlardır.

Şekil 2. 6 Tophane Meydanı, 1940'lı yıllar (BEESK Arşivi, 2022)

Şekil 2. 7 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, 1920'li yıllar (BEESK Arşivi, 2022)

3
OSMAN GAZİ VE ORHAN GAZİ TÜRBELERİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri Bitinya Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti gibi birçok medeniyetin yaşadığı farklı tarihi katmanları bir arada barındıran bir alanda yer almaktadır. Bunun sebebi yalnızca bölgenin çok katmanlı tarihi değil, zikredilen türbelerin sahip olduğu geçmişi ve Bizans döneminden günümüze kadar geçirdiği tarihsel süreçteki evrelerin çeşitliliğidir. Mevcut Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, 1855 yılındaki büyük deprem sonrası Sultan Abdülaziz tarafından 1863 yılında dönemin üslubuna göre yeniden inşa edilmişlerdir. Deprem öncesi türbeler seyyahlarca çoğunlukla Saint Elias olarak adlandırılan Bizans manastırının içerisinde yer almaktadırlar. Bu bölümde türbelerin sahip olduğu mimari özelliklerin, yapının kendisinin ve geçirdiği dönüşümün daha iyi anlaşılabilmesi için, tarihsel süreçteki evreleri gözetilerek aktarılacaktır. Bu kapsamda mimari özelliklerin aktarımında kullanılacak olan kaynakları büyük ölçüde seyahatnameler, gravürler, fotoğraflar, çizimler, Osmanlı arşiv belgeleri, fotoğraflar ve betimleyici metinler oluşturmaktadır.

Mimari özelliklerin aktarımında kullanılacak olan kaynakları büyük ölçüde seyahatnamelerdeki betimleyici metinler, gravürler, çizimler ile Osmanlı arşiv belgeleridir. Başvurulacak kaynaklarda seyahatnamelerin fazlaca yer almasının sebebi, 1855 depremi öncesi yapıların herhangi bir fotoğrafının veya Osmanlı arşiv belgelerinde bir çiziminin olmamasıdır. Osmanlı arşiv belgelerinde yer alan kayıtların resmî belge olması ve öznel anlatımlara yer vermemesi dolayısıyla içerisinde yer alan bilgilerin doğru olup olmadığı ile alakalı bir şüphe bulunmamaktadır. Ancak bir yabancı gözüyle hem objektif hem subjektif olarak Osmanlı eserlerini incelemiş, betimlemiş ve resmetmiş seyyahların gözlemleri önemlidir. Seyahatnamelerin yapısı gereği öznel aktarımlara dayalı kaynaklar olduğu gerçeğinin altı çizilmelidir. Bu minvalde ifade edilen aktarımların güvenilir ve doğru olup olmadığı meselesi önem kazanmaktadır.

19. yüzyılda Bursa'ya yapılmış olan seyahatlerin sıklaşmasının nedeni, Avrupalıların Osmanlı'ya karşı bakış açılarında oryantalist akımın etkisiyle oluşan Doğu'nun 'mistik' dünyası, giyim-kuşamı, yaşam biçimi, mimarisi, gelenekleri, dini ve sanatı üzerine oluşan merak duygusudur. Fakat bazı seyyahların Doğu şehirlerine yaptıkları gezilerde Doğu'ya ait olan değerlere kimi zaman 'öteki' gözüyle bakıp, kimi zaman da önyargı ile yaklaştıkları görülmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın yaptığı birçok şeyi barbarlık olarak aktaran seyyahların kaleme aldıkları seyahatnamelerin güvenilirliği konusu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu konuda en somut örnek Walsh ile Pardoe'nin seyahatnamelerindeki ifadeleridir. Pardoe, Orhan Gazi Türbesi'ne yaptığı ziyarette türbenin sütunlarının çeşitli renklerle boyandığı, bunun barbarlığın yıkıcı elinin tezahürü olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2013, s. 1248-49). Walsh ise, Orhan Gazi Türbesi'nin iç kısmının tasvirini yaparken Orhan Gazi hakkında 'Çanakkale Boğazını geçen bu ilk barbarın...' cümlesi ile ne kadar objektif yorum ve betimleme yapabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Yıldırım, 2013, s. 1533). Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalılar tarafından yüzyıllar boyunca sahip olunan olumsuz bakış açısı karşımıza barbarlık, kötülüğün kaynağı ve vahşilik temaları şeklinde ortaya çıkar. Bunun sebebi yüzyıllar boyunca yaşanan savaşlar ve çekişmeler neticesinde Avrupalılar'da Türklere karşı oluşan korku ve bu korkunun Türk tehdidine karşı sürekli belli kesimlerce canlı tutulmasıdır. Dolayısıyla bu tarz karalama ve ön yargıların sebebi açık ve anlaşılırdır. Osmanlı tarafında da halkın Haçlı Seferleri, Avrupa devletleri ile yapılan savaşlar gibi nedenlerle yabancılara karşı mesafeli yaklaşım ve 'öteki' olarak bakma yaklaşımının 18. yüzyılda değiştiği gözlemlenmektedir. Bunun nedeni hem siyasi konjektür hem de Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıdır. Bu soğuk iklim 18. yüzyıl ortasından sonra pozitif yönde değişmeye başlamış, 19. yüzyılda ise yabancı seyyahlara gösterilen ilginin arttığı bir dönem olmuştur. Bunun sonuçları daha önceki dönemlerde Osmanlı topraklarına gelmiş olan seyyahların özellikle cami ve türbelerin iç mekânlarının betimlendiği gravür ve resimlerin sayısının azlığından anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı halkının ve yönetiminin yabancı seyyahlara olan yaklaşımının ve tutumunun değişmesi neticesinde, Avrupalı seyyahların girmesinin yasak olduğu birçok yapıya giriş serbestliği edinmesinden sonra seyahatnamelerde daha fazla

ve detaylı bir şekilde cami ve türbe iç mekân çizimleri, gravürleri ve betimlemeleri yer almaktadır. Bunun yanında Bursa şehrinin yöneticilerinin ve halkının bu konudaki tutum ve yaklaşımlarının İstanbul'dan çok farklı olduğu seyyahların aktarımlarından gözlemlenmektedir. Nitekim 1843 yılında seyahatnameleri yayımlanan seyyahlar Hoffman ve Meyer'e göre İstanbul'da camileri gezmek için padişahtan ferman almak gerekiyorken, Bursa'da böyle bir zorunluluğun olmadığını aktarmaları önemlidir (Yıldırım, 2013, s. 28-29). 1588 tarihli Bursa gezisinde Lubenau'nun Emir Sultan Camii'nin içini görmek için izin istediğinde, Bursa yöneticisinin olumlu tavrı, Bursa toplumunun ve yöneticilerinin yabancı seyyahlara karşı bakış açısını ve diğer şehirlere daha müsamahakâr bir yaklaşım gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Yıldırım, 2013, s. 20).

Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinde karşılaşılan bir diğer nokta seyyahın seyahati gerçekten yapıp yapmadığı, yapmışsa dahi yazdıklarının ne kadarının kendi aktarımı olduğu ne kadarının başka seyahatnamelerden alıntı olduğudur. Seyahatnamelerde başka kaynaklardan yapılan alıntıların tespiti oldukça zordur. Zira bazı seyyahların başka seyyahların aktarımlarını alıntı yaptığı ya da aldığı duyumları sanki kendi gözlemiymiş gibi anlattığı örneklerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici örnek seyyah Hasluck'un 1899-1916 yılları arasında yapmış olduğunu belirttiği Anadolu seyahatinin '*Christianity and Islam Under the Sultans*' (1929) isimli kitabıdır. Hasluck, Bursa'daki manastır bahsinde 1855 depreminde yıkılmış olan yapıyı kendinden önce aktarmış olan Hammer, Pardoe ve Turner gibi seyyahların seyahatnamelerinden yaptığı alıntılarla ayaktaymış gibi anlatmıştır. Sadece Hasluck'un aktarımını doğru kabul edecek olursak Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin 1855 depreminde değil de 1916'dan sonra yıkıldığı fikri otaya çıkacaktır (Yıldırım, 2013, s. 40-41). Bu nedenle seyyahların seyahate çıkmadan önce gideceği yeri daha önce anlatmış olan diğer seyahatnameleri okuduğu, incelediği ve onlardan alıntılar yaptığı, dolayısıyla seyahatnamelerdeki bu benzerliklerin birbirlerinden yaptıkları alıntılamalardan kaynaklanmış olabileceği anlaşılmaktadır.

Seyahatnamelerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken son nokta ise seyahatnamelerde yer alan fakat arşiv belgelerinde görülemeyen; ihmalkârlıklar sebebiyle yapıda vücuda gelmiş bozulmalar, tamirat ve geçici süreli onarımlar, bu

tamiratla ilgili öznel gözlemler, yapıya eklemlenen yapılar ile alakalı öznel gözlemler, hatalı kullanım sebebiyle yapıda meydana gelmiş zararlar, yapılara dair halk söylenceleri, deprem, yangın gibi afetlerin yol açtığı yıkımların gözlemleri, yapıların işlevleri gibi değerli bilgilerin yer alıyor olmasıdır.

Tophane meydanında bulunan manastırın 1855 depreminde yıkılmış olması, günümüze o günkü hali ile ulaşamamış olması, yapının restitüsyonu için seyahatnamelerdeki ve arşiv belgelerindeki bütün yazılı ve görsel kaynakların incelenmesini gerektirse de yapının yokluğu tüm bu bilgilerin doğruluğunu tespit etmeyi güçleştirmektedir ve çalışma bir restitüsyon denemesi olarak kalmaktadır.

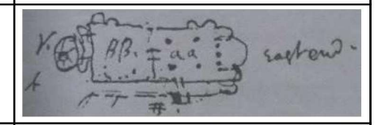
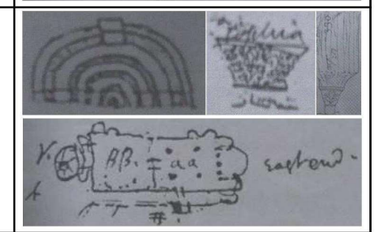
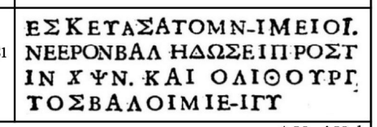
Manastır hakkında seyyahların aktarımında ilk olarak göze çarpan unsur, yapının fonksiyonları hakkında birbirleriyle çelişkili ifadelerin yer almasıdır. Osmanlı kaynaklarında yapının ilk olarak bir bölümünün Osman Gazi Türbesi'ne, daha sonra ise Orhan Gazi tarafından camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Orhan Gazi'nin vefatıyla beraber Orhan Gazi Türbesi de bu yapı içerisinde yerini almıştır. Yabancı seyyahların aktarımlarında yapının işlevi hakkındaki farklılıklar göze çarpmaktadır. Tournefort'un aktardıklarından cami ile türbelerin birlikte ve aynı yapı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Tournefort, 2013, s.235-36). Türbeler ve camiyi ayrı yapılar olarak aktaran seyyahların ekseriyeti ise yapıları 1855 yılı sonrasında ziyaret etmişlerdir. Yapının işlevini ne cami ne de türbe olarak adlandırmayıp, sadece kilise tanımlamasında bulunan seyyahlar da olmuştur. Bazı seyyahlar Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin mezarlarının ayrı yapılarda olduğunu aktarırken, bazı seyyahlar ise her iki sultanın mezarlarının bir yapıda olduğunu aktarmışlardır. Bu ikileme neden olan sebebin Manastır'ın sahip olduğu kompleks yapıdan kaynaklanması muhtemeldir. Yapıdan cami olarak bahseden seyyahlar varsa da yapıda ibadet edildiğine dair günümüze naklettirilmiş herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapıdan cami olarak bahseden seyyahların genelde diğer camilerde bahsettikleri gibi mihrap, minber ve minare detaylarından bu yapıda hiç bahsetmemeleri de yapının cami işlevine sahip olup olmadığıyla ilgili üzerinde düşünülmesi gereken noktalardan biridir. 1834 yılında yapıyı ziyaret eden Burgess yapıyı cami olarak adlandırmıştır. Fakat Orhan Gazi'nin mezarının başında dua eden kadınları gördüğünü ifade etmiştir (Yıldırım, 2013, s. 248). Burada akla gelen ilk düşünce Hıristiyan yabancı seyyahların İslam ibadetlerinin ifa ediliş

biçimi ve ortamı gibi bilgilerin eksikliğinden, yapının Hıristiyan mabedinden İslam mabedine dönüştürülmesinde yaygın olarak görülen cami işlevi örneklerinden, yapının gerçek işlevini idrak edemedikleri sonucuna varmak mümkündür.

Elias Manastırı'nın mimari özellikleri, Bizans dönemine tarihlendirilen bir yapı olması dolayısıyla yapının geçirmiş olduğu bütün değişimler ve dönüşümler ve tarihsel süreçteki evrelerle (Bizans dönemi ve Sultan Abdülaziz öncesi Osmanlı Dönemi, Sultan Abdülaziz sonrası Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi) birlikte anlatılacaktır.

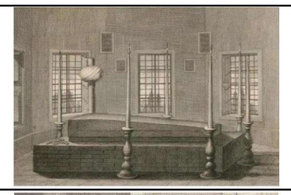
Bizans döneminde şehirde yer alan yapıların durumları hakkında belge ve kaynak yetersizliği dolayısıyla günümüzde net bilgilere sahip olunamamaktadır. Dolayısıyla bu manastır yapısının mimari özeliklerinden bahsederken, seyahatnamelerdeki seyyahların gözlemlerinden, çizdiği veya çizdirdiği gravürlerden ve çizimlerden yararlanılmıştır (Tablo 3. 1).

Tablo 3. 1 Seyyahların Elias Manastırı betimlemeleri ve çizimleri

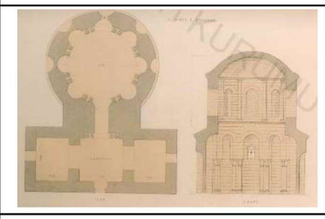
Yıl	Kişi	Hangi yapı	Yapı adlandırılışı (Eski-Yeni)	Betimlemenin içeriği	Önceki seyyahlardan farkı	Görsel
1333	İbn Battuta	Osman Gazi Türbesi	Hıristiyanların Kilisesi - Şehir mescidinin yanında bir mezar	Osman Gazi'nin kabrinin şehir mescidinin kenarında bulunması	-	-
1492	Neşrî	Osman Gazi Türbesi	Manastır, Gümüşlü Kubbe - V.Y.*	Osman Gazi'nin gömüldüğü mekanın gümüşlü kubbe ve manastır olarak adlandırılması	Gümüşlü Kubbe ve Manastır adlandırmaları	-
		Orhan Gazi Türbesi	Manastır - V.Y.	Orhan Gazi'nin manastıra defni	-	-
15. yy. sonu	Aşıkpaşazade	Osman Gazi Türbesi	Gümüşlü Kubbe - V.Y.	Osman Gazi'nin vasiyeti	-	-
1576	Stefan Gerlach	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	Aziz Ioannis Kilisesi - Osman ve Orhan'ın Türbeleri	Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin türbelerinin kilisenin yerine yapılmış olan caminin yakınında konumlanması	Aziz Ioannis Kilisesi olarak adlandırma	-
1588	Reinhold Lubenau	Osman Gazi Türbesi	Şapel - V.Y.	Kabirleri olan kişiler	-	-
		Orhan Gazi Türbesi	V.Y. - Cami	• Cami duvarındaki taşta içinde Grekçe harfli bir haç motifi • Davul • Orhan Gazi'nin sandukası üzerinde kendi giydiği yeşil elbise	• Caminin duvarındaki taşta içinde Grekçe harfli bir haç resmi (Haçın dikey kolunda RIEBOHOI.., Haçın yatay kolunda [Grek harfleri], Haçın sağında fıçıya benzer kulplu bir şekil) • Davul • Orhan Gazi'nin sandukası üzerinde kendi giydiği yeşil elbise	Ulaşılamadı
1640	Evliya Çelebi	Orhan Gazi Türbesi	V.Y. - Orhan Gazi Türbesi	• Orhan Gazi'nin kabrinin İç Kale Camii'nde olması • Kemere asılı duran kırmızı davul	Türbe ile caminin aynı bina içerisinde olması, davulun rengini belirtmesi	-
		Orhan Camii	V.Y. - İç Kale Camii	• Caminin ölçüleri (tulen ve arzan 110 ayak) • Bir minaresinin bulunması	• Caminin ölçüleri (tulen ve arzan 110 ayak) • Bir minaresinin bulunması	-
1675	George Wheler	Orhan Gazi Türbesi	Metropolit kilisesi - Sultan Orhan Türbesi	• Yunan haçı plan, naos üzerinde bulunan dört adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan kubbe • Mermerle kaplı duvarlar, altarı olan, yarım daire formlu üç kademeli oturma birimi (synthronon)	• Yunan haçı plan, naos üzerinde bulunan dört adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan kubbe • Mermerle kaplı duvarlar, altarı olan, yarım daire formlu üç kademeli oturma birimi (synthronon)	-
1675	John Covel	Osman Gazi Türbesi	V.Y. - Yıldırım Beyazıt türbesi (Osman Gazi Türbesi)	-	Osman Gazi Türbesinin ilk çizimi	
		Orhan Gazi Türbesi	Saint Jean Le Theologien (Rum Manastırı) - Orhan Gazi Türbesi	• Yunan haçı plan, dört adet sütun/ayaklı naos, sütunlar ve başlıklar, yüksek kasnaklı kubbe, bemada kademeli bir bölüm, atrium benzeri bir bölüm (Sultan'a ait çeşitli eşyalar içeren depo), çıkıntılı ana apsis, apsisin yanında ikişer apsidiyol • Gri ve alaca renkli mermerlerle kaplı duvarlar, Türk üslubu bezemelerle kaplı bir duvar, synthrononda imparator tahtı	• Türbelerin ilk çizimleri, sütun ve başlıkların detaylı çizimleri • Yüksek kasnaklı kubbe, atrium benzeri bir bölümün (Sultan'a ait çeşitli eşyalar içeren depo) varlığı, çıkıntılı ana apsis, apsisin yanında ikişer apsidiyol • Gri ve alaca renkli mermerlerle kaplı duvarlar, Türk üslubu bezemelerle kaplı bir duvar, synthrononda imparator tahtı	
1683	Thomas Smith	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	Aziz Ioannes/John Kilisesi - Cami	• Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin mezarının, Constantin Iconomachus'un inşa ettirdiği rahip manastırının yerinde olması • Cami ve türbelerin ayrı yapılar olması • Caminin duvarlarında haç motifleri	• Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin mezarının, Constantin Iconomachus'un inşa ettirdiği rahip manastırının yerinde olması • Cami ve türbelerin ayrı yapılar olması	-
1701	Joseph de Tournefort	Orhan Gazi Türbesi	Kilise - Sultan Orhan Türbesi	• Yapının giriş kısmında bulunan iki adet ve koroda da dört adet küçük sütun • Koronun kirli beyaz, koyu ve bazı yerlerde de alacalı mermerleri, kutsal alanda dört basamaklı bir seki • Davul ve tesbih • Caminin giriş kapısındaki mermer parçasında okunamayan Yunanca yazıt	• Yapının giriş kısmında bulunan iki adet ve koroda da dört adet küçük sütun • Koronun kirli beyaz, koyu ve bazı yerlerde de alacalı mermerleri • Tesbih detayının ilk kez bahsi • Yunanca yazıtın yerinin (girişte) belirtilmesi	-
1703	Paul Lucas	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	Rum Manastırı - Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	• Kilisenin korosunda Sultan Orhan'ın kabrinin bulunması • Mermer üzerindeki kitabe	• Kilisenin korosunda Sultan Orhan'ın kabrinin bulunması • Mermer üzerindeki kitabeyi kopyalayıp, paylaşması	

* Veri Yok

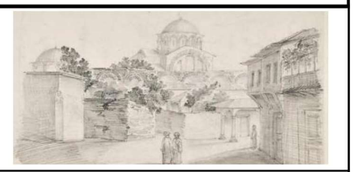
Tablo 3. 1 Seyyahların Elias Manastırı betimlemeleri ve çizimleri (devamı)

Yıl	Kişi	Hangi yapı	Yapı adlandırılışı (Eski-Yeni)	Betimlemenin içeriği	Önceki seyyahlardan farkı	Görsel
1720	Bernard Fischer von Erlach	Orhan Camii	V.Y. - Ulu Camii	• Orhan Camii'nin çizimi	• Orhan Camii'ni tasvir eden tek çizim	
1786	Louis François Cassas	Orhan Gazi Türbesi	V.Y. - V.Y.	• Elias Manastırı'nın Orhan Gazi Türbesi kısmının doğudan bakılarak yapılan çizimi	• Elias Manastırı'nın doğudan bakılarak çizilmiş ilk perspektif çizimi	
1779	Dominique Sestini	Osman Gazi Türbesi	Şapel - V.Y.	• Şapelin kubbesi, zengin iç mekân dekorasyonu • Şapelin aynı yapılar topluluğu içinde yer alması, bu şapele bitişik bir başka şapelin olması	• Şapelin kubbesi, zengin iç mekân dekorasyonu • Şapelin aynı yapılar topluluğu içinde yer alması, bu şapele bitişik bir başka şapelin olması	-
		Orhan Gazi Türbesi	Rum Kilisesi (Calojeri Manastırı) - Orhan Camii	• Üç nefli Rum kilisesi, mozaik kaplı zemin, cilalanmış mermerlerle kaplı duvarlar, duvarla örülü ana kapı, Türk üslubunda kullanılan altar, altarın arkasında yarım daire formunda beş sıra basamak (synthronon), bir kütüphanenin mevcudiyeti • Asılı duran bir davul	• Üç nefli Rum kilisesi, duvarla örülü ana kapı, Türk üslubunda kullanılan altar, altarın arkasında yarım daire formunda beş sıra basamak (synthronon), bir kütüphanenin mevcudiyeti	-
1787	Mouradgea D'Ohsson	Osman Gazi Türbesi	V.Y. - I. Osman Mozolesi	• Osman Gazi Türbesi'nin iç mekân çizimi	• Osman Gazi Türbesi'nin ilk iç mekân çizimi	
Bulunamadı	Jean Baptiste Hilair	Osman Gazi Türbesi	V.Y. - Sultan I. Osman'ın Mozolesi	• Osman Gazi Türbesi'nin iç mekân çizimi	-	
1794-1795	Jacque Dallaway	Orhan Gazi Türbesi	Metropolit kilisesi - Sultan Orhan Türbesi (Manastır Camii)	• Yeşil somaki ve porfir ‘pillar (sütun)’lar, hasarlı mermer panellerle kaplı duvarlar • Zeminde sarı ve porfir taşlarından kare ve daire formlu mozaik döşeme	• Yeşil somaki ve porfir ‘pillar (sütun)’lar, hasarlı mermer panellerle kaplı duvarlar • Zemindeki mozaiklerin rengi (sarı ve porfir) ve formu (kare ve daire)	-
1804	Joseph von Hammer	Osman Gazi Türbesi	Rum Katedral Kilisesi- Osman Gazi Türbesi	• Sekizgen plan • türbedeki sandukaların sayısı (17), türbeye bitişik koridordaki sandukaların sayısı (17) • 1801 yangınının tahribatı (sandukaların vaziyeti)	• Sekizgen plan • türbedeki sandukaların sayısı (17), türbeye bitişik koridordaki sandukaların sayısı (17) • 1801 yangınının tahribatı (sandukaların vaziyeti)	-
		Orhan Gazi Türbesi ile Orhan Camii	Rum Katedral Kilisesi - Orhan Gazi Camii (Türbe)	• Kapalı ve terk edilmiş bir halde ayakta duran Orhan Gazi Camii • Kilisenin içerisinde 20 adet örtüsüz kireçle sıvanımış sanduka, sandukaların kilisenin tamamına yakınını kaplayan bir alana yayılması • Simetrik düzende mermer levhalarla kaplı duvarlar, yarım daire formunda dört basamak (synthronon), girişte altı adet yeşil somaki sütun, büyük kapının dış tarafında griffin motifinin yanında haç ve güneşe benzeyen motifler • 1801 yangınının tahribatı (davul ve tesbihin yanması)	• Kapalı ve terk edilmiş bir halde ayakta duran Orhan Gazi Camii • Kilisenin içerisinde 20 adet örtüsüz kireçle sıvanımış sanduka, sandukaların kilisenin tamamına yakınını kaplayan bir alana yayılması • Simetrik düzende mermer levhalarla kaplı duvarlar, girişte altı adet yeşil somaki sütun, büyük kapının dış tarafında griffin motifinin yanında haç ve güneşe benzeyen motifler • 1801 yangınının tahribatı (davul ve tesbihin yanması)	-

Tablo 3. 1 Seyyahların Elias Manastırı betimlemeleri ve çizimleri (devamı)

Yıl	Kişi	Hangi yapı	Yapı adlandırılışı (Eski-Yeni)	Betimlemenin içeriği	Önceki seyyahlardan farkı	Görsel
1823	Robert Walsh	Orhan Gazi Türbesi	Hristiyanlara ait bir yapı - Cami (Sultan Orhan'ın kabri)	• Büyük bir kısmı yere düşmüş, farklı renkte mermer plakalarla kaplı duvarlar, yerleri ise harçla doldurulup boyanmış • Mermer levhalarda haç motifleri	• Büyük bir kısmı yere düşmüş, farklı renkte mermer plakalarla kaplı duvarlar, yerleri ise harçla doldurulup boyanmış	-
1825	Carl Gustaf Löwenhielm	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	V.Y. - Sultan Orhan Türbesi	• Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yapının güneyden bakılarak yapılan çizimi • Osman Gazi Türbesi'nin, Şehadet Camii'ne giden yoldan bakılarak yapılan çizimi • Hisar silüetinde görülen manastırın çizimi	• Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yapının güneyden bakılarak yapılan çizimi • Osman Gazi Türbesi'nin, Şehadet Camii'ne giden yoldan bakılarak yapılan çizimi • Hisar silüetinde görülen manastırın çizimi	
1826	Leon de Laborde	Orhan Gazi Türbesi	İki adet küçük Rum Kilisesi (Daoud Manastırı) - Cami	• Orhan Gazi Türbesi'nin iç mekân çizimi • Orhan Gazi'nin ve ailesinin mezarlarının eski nartekste bulunması • Son yangında (1801) kilisenin kubbesi ile Osman'ın tesbihi ve davulun yanması • Sütunlardan birinin üzerinde haç motifinin çeşitli renkli mermerlerle bu sütuna kakılması	• Orhan Gazi Türbesi'nin ilk iç mekân çizimi • Orhan Gazi'nin ve ailesinin mezarlarının eski nartekste bulunması • Son yangında (1801) kilisenin kubbesi ile Osman'ın tesbihi ve davulun yanması • Sütunlardan birinin üzerinde haç motifinin çeşitli renkli mermerlerle bu sütuna kakılması	
1832	David Porter	Osman Gazi Türbesi	Şapel - Orhan Gazi Türbesi	• Sultan Osman'ın ve yanındaki kabirler ile bu kabirlerden birinin betimlemesi • Sultan'a ait kitapların geleneğe göre, Sultan'ın gömüldüğü yerde muhafaza edilmesi • Sandukaların başına sarılı türbanlar	• Sultan Osman'ın yanındaki kabirlerden birinin çocuğa ait küçük taş sanduka olduğu bahsi • Sultan'a ait kitapların geleneğe göre, Sultan'ın gömüldüğü yerde muhafaza edilmesi	-
		Orhan Gazi Türbesi	Hıristiyan Kilisesi - Orhan Gazi Türbesi	• Sultan Orhan ve diğerlerinin kabirleri • Haç motifleri, konumları ve alçı ile kapatılmaları	• Haç motifinin detaylı konumu	-
1834	Charles Texier	Osman Gazi Türbesi	Kale Kilisesi (Saint Elie Manastırı) - Gümüşlü Kubbe (Osman Gazi Türbesi)	• Osman Gazi Türbesi'nin teknik çizimi • Manastıra bitişik ufak kilisenin ölçüleri • Kilisenin buraya kurulmasının arka planı • Gümüş tellerle süslü kubbesi	• Osman Gazi Türbesi'nin ilk teknik çizimi (plan ve kesiti) • Manastıra bitişik ufak kilisenin ölçüleri • Kilisenin buraya kurulmasının arka planı • Gümüş tellerle süslü kubbesi	
		Orhan Gazi Türbesi	Kale Kilisesi (Saint Elie Manastırı) - Cami (Osman Gazi Türbesi)	• Kilisenin buraya kurulmasının arka planı • Kilisenin girişinin yan taraftan olduğu • Buz renkli mermerden dört sütun ile tutulmuş bir kubbe • Buz rengi mermer plakalarla kaplı duvarlar, plakaların aralarında oymalı beyaz çubuklar • Üç pencereyle aydınlatılan iç mekân, buz rengi mermerden küçük direklerle boylamasına bölünen pencereler ve bu direklerin başlıklarında haç figürü • 1804 yılındaki yangın türbeyi hasara uğratması, kubbesinin çökmesi ve tamir görmesi	• Kilisenin buraya kurulmasının arka planı • Buz renkli mermerden dört sütun ile tutulmuş bir kubbe • Duvarlardaki mermer plakaların aralarında oymalı beyaz çubuklar • Üç pencereyle aydınlatılan iç mekân, buz rengi mermerden küçük direklerle boylamasına bölünen pencereler ve bu direklerin başlıklarında haç figürü	-
1834	Richard Burgess	Osman Gazi Türbesi	Dauloo Manastırı - Cami	• Küçük bir caminin içerisinde Osman Gazi'nin mezarı	-	-
		Orhan Gazi Türbesi	Dauloo Manastırı - Cami	• Zemine herhangi bir halı ya da hasırın serilmemesi • Alçıyla sıvalı kabirler • Tamire rağmen mermerle kaplı duvarlar üzerinde yangın izleri	• Tamire rağmen mermerle kaplı duvarlar üzerinde yangın izleri	-

Tablo 3. 1 Seyyahların Elias Manastırı betimlemeleri ve çizimleri (devamı)

Yıl	Kişi	Hangi yapı	Yapı adlandırılışı (Eski-Yeni)	Betimlemenin içeriği	Önceki seyyahlardan farkı	Görsel
1835	Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	V.Y. - V.Y.	• Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi	• Elias Manastırı'nın güneyden bakılarak çizilmiş ilk perspektif çizimi	
1835	William Hamilton	Orhan Gazi Türbesi	Daoud Manastırı (Bizans Kilisesi) - Cami	• Manastırın, kentin ilk akropolünde konumlanmış olma ihtimali • Zemine herhangi bir halının serilmemesi • Duvarlarda çeşitli desenlerde kakmalar (birinde haç motifi) • Orhan Gazi ve ailesinin sandukalarının yerden yükseltilmiş bir platformda ve merkezde yer alması	• Manastırın, kentin ilk akropolünde konumlanmış olma ihtimali • Duvarlarda çeşitli desenlerde kakmalar (birinde haç motifi) • Orhan Gazi ve ailesinin sandukalarının yerden yükseltilmiş bir platformda ve merkezde yer alması	-
1836	Julia Pardoe	Osman Gazi Türbesi	V.Y. - Orhan Gazi Türbesi	• Türbenin binanın diğer kanadında yer alması • Türbe içi kireçle boyalı • Türbeden yeraltı mahzenine giden, sütunlarla desteklenmiş tonozlu bir yol	• Türbe içi kireçle boyalı • Türbeden yeraltı mahzenine giden, sütunlarla desteklenmiş tonozlu bir yol	-
		Orhan Gazi Türbesi	Rum Manastırı (Şapel) - Orhan Gazi Türbesi	• Türbelerin dış avlusuna ulaşımı sağlayan iki adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan sundurmalı giriş • Türbeye girişi sağlayan ve dört adet gri renkli iyon başlıklı mermerle taşınan bir başka sundurmalı giriş • Altı adet örülmüş kare ayakla taşınan kubbe • Yan kemerlerden birinde mozaikten yapılma haç motifi • Türbenin, imparatorun ibadetine ayrılmış bir şapelde olması • İçerisinin zengin, fakat yangından zarar gören mermerlerle kaplı olması, eksik kısımların ise ştuk sıva ile boyalı olması • Tüm zemini kaplayan mozaik zeminin ortasında, yükseltilmiş bir platformda sandukaların konumlanması • Üç kademeli synthronon, • Sultan'ın sakalına ait bir röliğin sultan sandukasının yanında ahşap bir kutuda asılı durması	• Türbelerin dış avlusuna ulaşımı sağlayan iki adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan sundurmalı giriş • Türbeye girişi sağlayan ve dört adet gri renkli iyon başlıklı mermerle taşınan bir başka sundurmalı giriş • Altı adet örülmüş kare ayakla taşınan kubbe • Yan kemerlerden birinde mozaikten yapılma haç motifi • Türbenin, imparatorun ibadetine ayrılmış bir şapelde olması • Sultan'ın sakalına ait bir röliğin sultan sandukasının yanında ahşap bir kutuda asılı durması	-
1841	Felice de Vecchi & Gaetano Osculati	Orhan Gazi Türbesi	Rum Kilisesi - Cami	• Kapının eşiğinde sultana ait asılı davul	• Diğer seyyahların yandığı için göremedikleri davul	-
1842	Charles Bernard	Osman Gazi Türbesi	Daoul Manastırı - V.Y.	• Sekizgen plan • Bitişiğindeki yapıda 17 adet sandukanın bulunması	-	-
		Orhan Gazi Türbesi	Rum Başkilisesi - (Daoul Manastırı) Orhan Gazi Türbesi	• Orhan'ın mezarının etrafında türbede 20 kadar sandukanın kilisenin tam ortasında konumlanması • Çeşitli renkli mermerlerle kaplı duvarlar • Sunak kısmında mermerden yarım daire formlu dört kademeli synthronon ve altı adet yeşil somaki sütun • Tonozu taşıyan sütunlardan birinde haç motifi	-	-
1854	John Murray	Osman Gazi Türbesi	Daoud Manastırı (Bizans Kilisesi) - V.Y.	• 50 'feet' uzunlukta ve 16 'feet' genişlikte, üç bölüme ayrılmış bir narteks • Kubbeyle örtülü, dairesel plan • Gümüş plakalarla kaplı olduğu için Gümüşlü Kubbe olarak adlandırılması, • 1802 yılındaki yangında yapının kubbesinin çökmesi ve gümüş kubbenin ortadan kaybolması	• Narteksin ölçüleri (50 'feet' uzunluk ve 16 'feet' genişlik)	-
1861	Adolphe Joanne & Emile Isambert	Orhan Gazi Türbesi	Dauoud Manastırı (Kalenin eski şapeli) - V.Y.	• İki yan nef ile bir ana neften ve dört sütunla desteklenen merkezi bir kubbe • 1490'da ve 1804'teki yangınlarda zarar görmesi	• İki yan nef ile bir ana neften ve dört sütunla desteklenen merkezi bir kubbe • 1490'da ve 1804'teki yangınlarda zarar görmesi	-

3.1 Bizans ve Sultan Abdülaziz Öncesi Osmanlı Dönemi Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Mimari Özellikleri

Elias Manastırı'na tarih boyunca farklı adlandırmalar yapılmıştır. Manastırın mimari özelliklerinin yapının isimlendirilmesine etki edip etmediğinin anlaşılabilmesi için ilk olarak yapının tarih boyunca nasıl isimlendirildiğini anlamak gerekmektedir. Bu manastır yapısını tarih boyunca seyyahlar farklı şekillerde adlandırmışlardır. Wheler ve Dallaway, yapıyı 'metropolit kilisesi' olarak, Schefer ise yapıyı 'Gümüşlü Kümbet' olarak anmıştır. Covel, 'Saint-Jean-Le-Theologien' adlı bir Rum manastırı olduğunu belirtmiştir. Seyyahların büyük bir ekseriyeti yapının adlandırılışında 'Aziz Ioannis (Yahya)/John Manastırı', 'Elias/Elie (İlyas) Manastırı' ve 'David/Davud Manastırı' gibi isimleri kullanmışlardır. Smith ve Gerlach'a göre, bu yapı Aziz Ioannis (Yahya) /John'a adanmıştır. Hamilton, Murray, Isambert ve Hasluck gibi seyyahlar yapıdan Daoud/Dauoud/Daud gibi benzer adlandırmalar kullanarak bahsetmiştir. Bu konuda ilgi çekici bir nokta, Bernard ve Burgess'in Orhan Gazi Türbesi'nin içerisinde asılı duran davul nedeniyle Davullu/Davul Manastır gibi adlara sahip olduklarından ve Türklerin burayı 'Davullu Manastır' olarak adlandırdıklarından bahsetmesidir. David/Davud Manastırı gibi adlandırmalar, seyyahların sıklıkla yaptıkları Türkçe isimleri yanlış algılama, yazma gibi sebeplerden dolayı Davul isminden Davud/David ismine dönüşmüş olması muhtemeldir (Yıldırım, 2013, s. 253-56). Yapının adlandırılmasında Elias/Elie (İlyas) gibi isimleri tercih eden seyyahların bu ismin kökeninin yapının mimari planından kaynaklandığını belirtmişlerdir. Nitekim bu konudaki görüşü ortaya atan Charles Texier, eski bir Rum kilisesi olarak bahsettiği yapının, İlyas peygambere adanmış bütün binalar gibi yuvarlak olduğu ve Osman Gazi Türbesi'nin sahip olduğu plan sebebiyle bu yapının da Saint Elie adında olduğu yönünde gerekçelendirmiştir (Texier, 2002, s.228). Yapıyı Texier dışında, Elie/Elias olarak adlandıran Bent ve Hasluck'un bu adlandırmaları Texier'den sonra yapmış olmaları ve yapıyı depremden önce görmemiş olmaları dolayısıyla bu adlandırmayı Texier'den alıntıladıklarını düşündürtmektedir. Yine daha sonraları Schultze, eski kaynaklarda adı geçen Pythia kaplıcalarının Bursa'da olduğunu kabul ederek, eski kaynaklarda yer alan

Pythia Sarayı'nın burada olduğunu varsaymıştır. Schultze, İmparator Iustinianos tarafından baş melek Mikail adına adanmış kilisenin burada olduğunu iddia etmiştir ve Elia isminin 'Mikhaelion' isminden türediğini ortaya atmıştır ki bu da Manastır'ın inşa tarihini 6. yüzyıl ortalarında İmparator Iustinianus'a götürmektedir. Fakat Eyice'ye göre bu iddia doğru değildir, çünkü Pythia kaplıcaları Bursa'da değil Yalova'dadır (Eyice, 1962, s.141). Eyice yapının inşadını 5-6. yüzyıllara tarihlendirmiştir (Eyice, 1962, s.146). Yapının isimlendirilişi ile ilgili en eski Bizans kaynakları, 12. ve 13. yüzyıllarda yaşamış olan Yeoryos Pahimeris ve Nikitas Honiatis'tir. Bu iki yazarın yazdıklarını Vasileos'tan aktaran Can, "...Böylece Bursa tekrar Teodoros Laskares'in kontrolünde kaldı. Onun kızı ve aynı zamanda Dukas Ioannes Batatses'in karısı kraliçe Irene bu kent için kraliyet olanaklarını cömertçe kullandı. Bursa Metropolünün içinde, Aziz Ioannes Prodromos'un güzel tapınağının çevresine keşişlerin kalması için pek çok konut inşa ettiler. Ayrıca güzel tapınaklar yaptırıp bunların kendi kendine yetecek olanaklara sahip olması için pek çok çiftliğin gelirini bağışladılar ..." kısımlarını nakletmiştir (Can, 2017, s. 168). Dolayısıyla iki Bizans tarihçisine göre bu yapının ismi Hagios Ioannes Prodromos Manastırı'dır. Fakat bu noktada tez içerisinde yapının yaygın olarak kullanılan Elias ismi kullanılacaktır.

Elias Manastırı'nı Yeoryos Pahimeris ve Nikitas Honiatis dışında Bizans döneminde betimleyen veya aktaran herhangi bir metin veya çizim mevcut değildir. Dolayısıyla bu hususta ağırlıklı olarak Osmanlı döneminde seyyahların yapmış oldukları yazılı ve görsel aktarımlar üzerinden anlatılmasına ve restitüsyonunun oluşturulmasına çalışılacaktır.

Hagios Ioannes Prodromos Manastırı'nın mimarisi hakkında Bizans kaynaklarında bilgi verebilecek Vasileos'un yazmış olduğu tek metinden, "Aziz Ioannes Prodromos'un güzel tapınağının çevresine keşişlerin kalması için pek çok konut inşa ettiler" ifadeleriyle kilisenin ayinleri ve hizmetiyle görevli rahiplerin kalacağı konaklama birimlerinin yapıldığı ve yapının kiliseden manastır kompleksine dönüştüğü anlaşılmaktadır (Can, 2017, s. 168).

Elias Manastırı'nın 1326 yılında fethinden sonra yaklaşık 1325-1349 yılları arasında Anadolu'yu dolaşan ve 1333'lü yıllarda Bursa'ya gelen İbn Battuta, manastır hakkında "Zaten onun babası aldı Bursa'yı Rumların elinden. Onun kabri, şehir mescidinin kenarındadır. Burası eskiden Hıristiyanların kilisesi imiş..."

ifadelerini kaydetmiştir. Fetihten hemen sonra sayılabilecek yıllarda olması dolayısıyla İbn Battuta'nın aktarımları önemli kaynaktır. Bu aktarımlarından manastır yapısında bir kilisenin bulunduğu, fetihten sonra camiye çevrildiği ve Osman Gazi'nin kilisenin yanına gömüldüğü anlaşılmaktadır (Battuta, 2004, s. 430).

Manastır hakkında bilgi veren bir diğer kişi, Kitab-ı Cihannüma'nın yazarı Neşri mahlaslı Osmanlı Dönemi yazarıdır. 1492 yılında yazımı tamamlanan *Kitab-ı Cihannüma*'da Osman Gazi'nin vasiyeti şöyle geçmektedir:

> "…Osman Gazi, oğlı Orhan'a vasiyyet itdi-kim, 'ben vefât idicek, beni Bursa'da şol Gümüşlü kubbenün altında koyasın' didi. Ol vakit kâfirler manastırı yini örtmüşlerdi. Gümüş-gibi yalabırdı. Irakdan gören gümüş sanırdı" ve vasiyeti buyruğunca "…Dirler ki emânete kodılar. Ol vakit Orhan Gazi Bursa'da idi. İşidüb Osman'ı vasıyyeti mûcebince Manastır'da kubbenün altında defn itdiler…" (Neşri, 1949, s. 145)

Neşri'nin *Kitab-ı Cihannüma*'sında "Bu ol Nilüfer Hatun'dur ki Bursa'da Kabluca (Kaplıca) kapusına yakın yirde, hisar dibinde tekyesi vardur. Nilüfer köprisin dahi ol yapdurdı. Ol suya Nilüfer dimeğe vech-i tesmiye ol köpridür. Ve hem Sultan Murad Gazi'nün ve Süleyman Paşa'nun anasıdur. Ol hatun'ı âhirete intikal idicek Bursa hisarında manastır'da Orhan ile bile defn itdiler. Bu fethün tarihi hicretün altı yüz toksan tokızında vaki oldı." (Neşri, 1949, s. 105). Mezkûr cümlelerden yapının bir manastır yapısı olduğu, Osman Gazi'nin defnedildiği bölümdeki kubbesinin Hisar dışından görülebildiği, bu mekânın Osman Gazi'nin vasiyetinin içerisinde yer aldığı, bu mekânın kubbesinin parlaklığının muhtemelen yeni değiştirilmiş kubbe kurşunlarından kaynaklı olduğu, Orhan Gazi'nin de bu yapı kompleksine gömüldüğü eşi Nilüfer Hatun'un Orhan Gazi'nin yanına gömülmesi bahsinden anlaşılmaktadır.

Manastır hakkında bilgi veren diğer bir Osmanlı kaynağı Aşıkpaşazâde'nin '*Tevârîh-i Âl-i Osman*' (15. yüzyıl) adlı eseridir. 15. yüzyılın sonlarına doğru yazılmış bu eserde de Osman Gazi'nin vasiyeti "Osmân Gazi oglı Orhan'a vasiyyet itdügin beyân ider. Evvel didi kim: 'Oğul Orhan! Ben öldüğüm vaktin beni Bursa'da şol Gümişlü Kubbe altında koyasın didi" şeklinde Neşri'ninkine benzer biçimde aktarılmıştır (Aşıkpaşazade, 2004, s. 354-55).

Osmanlı döneminde yabancı seyyahların özellikle kadim medeniyetlere olan ilgileri onları Anadolu'yu gezmeye ve araştırmaya sevk etmiştir. Elias Manastırı ile ilgili aktarımlarını yapan ilk yabancı seyyah 1573-1578 yıllarında İstanbul Elçiliği vazifesinde bulunan ve 1576 yılında Bursa'yı gezen Alman papaz Stefan Gerlach'tır. Gerlach bu yapıyla alakalı "Hükümdarın sarayı kentin içinde bulunuyor. Kentin bu bölümünde bir zamanlar Aziz Ioannis adıyla bilinen kilisenin yerine mermerden yapılma güzel bir caminin evinin yakınında Türklerin ilk iki hükümdarı olan Osman ve Orhan'ın türbeleri var" demiştir (Gerlach, 2007, s.446). Burada Gerlach'ın hangi yapıdan bahsettiği biraz muallakta kalmış bir konudur. Fakat Orhan Camii'nden bahsetmiş olma ihtimali yüksektir. Caminin mermerden yapılmış olması detayı gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü daha sonra bahsedeceği üzere birçok seyyahın Orhan Gazi Türbesi'nin yer aldığı kısmın mermerlerle kaplı olduğunu belirttikleri aktarımlarla karşılaşılacaktır.

Manastırı 1588 yılında gezmiş olan Reinhold Lubenau, yapının mimari özelliklerinden ilk olarak bahseden kişi olarak "…Caminin bir duvarındaki bir taşın içine, yandaki çizimde görüldüğü şekilde Grekçe harfler taşıyan bir haç resmi işlenmiş. Caminin iç giriş kapısı önündeki bölmede Türklerin kullandıkları türden çok büyük bir davul asılı…Sultan Orhan, Bursa kentini kuşattığı ve fethettiği zaman bu davul kullanılmış……Caminin yanında Türklerin mezarın üzerine yaptırdıkları bir çeşit küçük şapel var. Burada 1328 (1326) yılında ölen Sultan Orhan'ın babası, eşi ve oğlu ile birlikte gömülüdür…" ifadelerini kullanmıştır (Lubenau, 2016, s. 492). Lubenau'nun orijinal eserinde çizimi yer alan haç motifi, kitabın çevirisinde yalnızca açıklama olarak geçmektedir. Açıklamada "Haçın dikey kolunda şu harfler yazılıdır: RIEBOHOI.. [Grek harfleri], Haçın yatay kolunda ise [Grek harfleri] yazılıdır. Haç resminin sağında fıçıya benzer kulplu bir şekil çizilidir. Sayfanın sol tarafında şu yazı vardır: Orchannts Trummel [Orhan'ın Davulu]" belirtilmektedir (Lubenau, 2016, s .492). Lubenau Orhan Gazi'nin kabrinin bulunduğu alanı cami olarak adlandırmıştır. Osman Gazi'nin mezarının caminin yanında yer alan küçük bir şapelde olduğunu ifade etmiştir (Lubenau, 2016, s.492). Ayrıca Orhan Gazi'nin kabrinin üzerinde devamlı giydiği eski ve yeşil renkte bir kadife elbisenin bulunduğundan bahsetmiştir (Lubenau, 2016, s. 492). Lubenau Osman Gazi'nin eşi, bir oğlu, 26 kadın ile çocuğu ve Orhan'ın oğlu

İbrahim'in kabirlerinin burada bulunduğunu belirtmiştir (Lubenau, 2016, s. 492). Ayrıca Rumlardan kalma bir yapıda yatan Orhan Gazi, eşi, 14 cariyesiyle birlikte burada Korkut ve Musa'nın kabirlerinin de olduğunu ifade etmiştir. Sandukada bulunanlar hakkında verdiği bilgiler doğru olmakla birlikte kabir sayılarında az bir farkın olduğu anlaşılmaktadır. (Eyice, 1962, s. 132). Lubenau'nun aktarımlarından Osman Gazi'nin gümüş kaplı bir kubbenin altındaki bir şapelde yattığı ve cami olarak bahsettiği yapının türbe işlevinin de olduğu, içerisinin mermerlerle kaplı olduğu ve Sultan Orhan'ın bulunduğu alanda bir davulun asılı olduğu anlaşılmaktadır. Cami olarak tarif edilen Orhan Gazi Türbesi'nin duvarında, içinde Grekçe harflerde içeren bir haç motifi bulunmaktadır. Orhan Gazi'nin kabrinin üzerinde ona ait olduğu belirtilen bir elbisenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

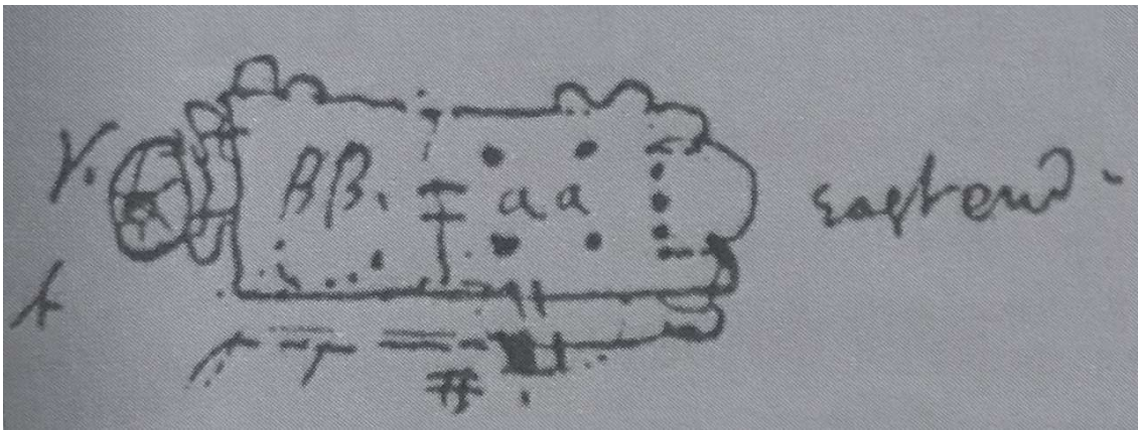
1640 yılında Bursa'yı gezen Evliya Çelebi manastır yapısı hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Çelebi, "tulen ve arzan 110 ayak cami'dir ve bir tabakalı bir minaresi vardır." şeklinde caminin ölçülerini vermektedir (Çelebi, 2013). Ayrıca Orhan Camii'nden bahsetmiş ve Sultan Orhan Gazi'nin iç kale camiinde pürnurda medfun olduğunu belirtmiş ve Orhan Gazinin kabrinin bulunduğu yerde kemere asılı şekilde duran kırmızı kılıflı büyük bir davuldan bahsetmiştir (Çelebi, 2013). Evliya Çelebinin aktarımlarından Orhan Gazi Türbesi'ni İçkale Camii olarak adlandırdığı muhtemelen Orhan Camii'ni kastettiği yerde gömülü olduğu anlaşılmaktadır. Davulun yerini belirtirken İçkale Camii yerine Sultan Orhan Gazi'nin içerisinde olduğunu belirtmesi cami ve türbenin aynı mekânın içerisinde olmasından ziyade yanında ya da bitişiğinde olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1675 yılında Bursa'ya gelen İngiliz din adamı ve seyyah George Wheler, manastır hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Seyyah, 'Metropolit kilisesi' olarak adlandığı yapının görmeye değer, zarif ve ustalıkla yapılmış mermerlerle kaplı, Yunan haçı planında, ortada kare mekânın (naos) üzerinde yükselen, ters çevrilmiş dört adet sütunla taşınan kubbesinden bahsetmiştir. Wheler, kuşatma sırasında zarar gören bu sütunların Türkler tarafında kaide sütun başlığına, sütun başlığı ise kaide yerine gelecek şekilde yerleştirildiğinden ve bunun Türklerin Hıristiyan dünyası üzerindeki zorbalığının bir işareti olduğundan söz etmiştir. Seyyah devamında bu

kutsal mekânın Orhan'ın türbesine dönüştürüldüğü ve burada hala 'kutsal yükseliş' olarak adlandırılan altarın yerinin kaldığını ifade etmiştir. Ayrıca ayin sırasında kullanılan ve geleneksel olarak üç kademe oturaktan oluşan yarım daire formlu olan ilk kademesinde patriğin, orta sırada piskoposun, sonraki sırada ise papazın oturduğu oturakların bulunduğunu belirtmiştir (Wheler, 1864, s. 216). Wheler'in anlattıklarından Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yerin Yunan haçı planlı kare naosa sahip kilise yapısı olduğu ve naosun üzerinde yükselen kubbesini taşıyan dört sütunun bulunduğu, bunun yanı sıra altarının ve üç kademeli ayin sırasında kullanılan 'synthronon'[1] bulunmaktadır. Şerh koyulması gereken nokta Wheler'in, Türklerin yaptığı zorbalık olarak bahsettiği sütunların ters yüz edilmesi hadisesinin daha sonra yapıyı ziyaret edecek olan seyyah Tournefort tarafından yalanlanacak olmasıdır.

1675 yılında George Wheler'le birlikte Bursa'ya gelen John Covel, manastır hakkında yaptığı açıklamaların yanı sıra oldukça değerli bir çizim yapmıştır (Şekil 3. 1). Covel, manastırın plan krokisini çizerek soru işareti oluşturan birçok noktanın ortadan kalkmasını sağlamıştır. Covel Orhan Gazi'nin mezarının yer aldığı yapıyı içinde ilk Osmanlı sultanlarını barındıran, eskiden 'Saint Jean Le Theologien' isimli bir Rum Manastırı olduğu ifade etmiştir. Kapalı Yunan haçı formlu planı itibariyle Ayasofya'ya benzetmiş ve Orhan'ın, eşinin ve çocuklarının gömülü olduğu yerin yapının 'a.a.' kısmında olduğunu belirtmiştir. Bu mekândan kapısı olan atrium benzeri bir bölümün duvarla ayrıldığını ve duvarlarının (Orhan'ın kabrinin bulunduğu yer) gri ve alacalı mermerlerle kaplı olduğunu ifade etmiştir. Covel ayrıca 'a.a.' dan 'B.B.' ye geçişi sağlayan kapının tuğlalarla örüldüğü ve Türk üslubunda olan bezemelerle boyandığını belirtmiştir. Yapının batı kısmında buradan kapıyla ulaşılan fakat kendisinin giremediği yeri (B.B.) Sultan'a ait çeşitli eşyalar içeren ve girilemeyen depo olarak adlandırmıştır. Kilisenin batısında dairesel planlı olarak çizdiği mekânı ise Yıldırım Beyazıt'ın türbesi olarak adlandırmıştır. Fakat daha sonra Covel'in seyahatnamesinin editörü olan Grelois tarafından bu yerin Osman Gazi Türbesi olduğu ifade edilmiştir.

[1] Ortodoks kiliselerinin apsisinde ayin sırasında kullanılan yarım daire formlu oturma alanıdır. Orta noktasında piskoposun oturduğu taht bulunur.

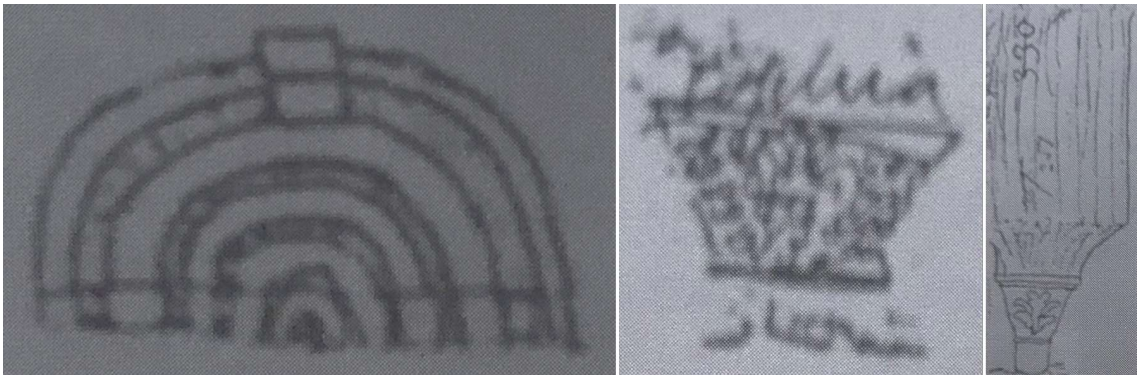

Şekil 3. 1 Elias Manastırı plan krokisi, John Covel, 1675 (Yıldırım, 2014, s. 322)

Covel plan krokisinin dışında yapının içerisinde yer alan mimari elemanlarla ilgili yazılı ve görsel aktarımlar yapmıştır. Yapının yarım kubbe ile örtülen bölümünün bema[2] kutsal alanı olduğunu ve bu alanın biçimlendirilmek maksadıyla içeriye doğru aynı mesafede uzatıldığını belirtmiş ve burada kademeli bir bölümün olduğunu ifade ederek çizimini yapmıştır (Şekil 3. 2) (Yıldırım, 2013, s. 232-33). Covel yapının planı hakkında ayrıca dört adet sütun/ayaktan oluşan, çıkıntılı ana apsis ve her iki tarafta da ikişer apsidiyolün[3] bulunduğunu ve kilisenin kubbesinin yüksek bir kasnağa oturduğunu ifade etmiştir (Çağaptay, 2011, s.54-57). Covel ayrıca Orhan Gazi'nin mezarının bulunduğu alandaki sütunlar ve sütun başlıklarından çizimleriyle birlikte bahsetmiştir. Erken Dönem Bizans kiliselerinde görünen synthrononun Orhan Gazi'nin mezarının bulunduğu alanda el sürülmemiş şekilde durduğunu belirtmiştir (Çağaptay, 2011, s. 60-61). Kubbenin üzerine oturduğu dört sütundan iki tanesinin üstünde işlemeli mermer başlıklar, kare biçimli olan üçüncü başlığın üzerinde ise bitkisel dantelli işlemeler vardır (Şekil 3. 2). Dördüncü sütun başlığı ilkine benzemekte, ancak üzerinde resimdeki gibi kare bir blok bulunmaktadır (Şekil 3. 2). Sonuncu sütun kilisenin bedeninden ve diğer iki sütundan daha küçüktür, ancak aynı biçimlere sahip dört adet alaca yeşil mermer sütunla ayrılmıştır. Covel, bema kutsal alanının arka kısmında yer alan beşinci basamak olarak adlandırılabilecek olan, en üstte yer alan basamaktan biraz daha yüksekte konumlanan, mermerden yapılmış kare blok formunda

[2] Erken Hıristiyanlık dönemi kilise mimarisinde yaygın olarak kullanılan, naos ile apsis arasında, içerisinde altarı da barındıran yerden yükseltilmiş bir platforma oturan ve yalnızca din adamlarının girebildiği kutsal alan.
[3] Apsisin sağında ve solunda yer alan küçük apsisler

imparator tahtına doğru yükselen yarım daire biçiminde konumlanmış olan dört basamak vardır (Yıldırım, 2013, s. 1530).

Şekil 3. 2 Apsis bölümü synthrononu (solda), Dantel işlemeli sütun başlığı (ortada), Kare bloklu sütun başlığı (sağda), John Covel, 1675 (Yıldırım, 2014, s. 323)

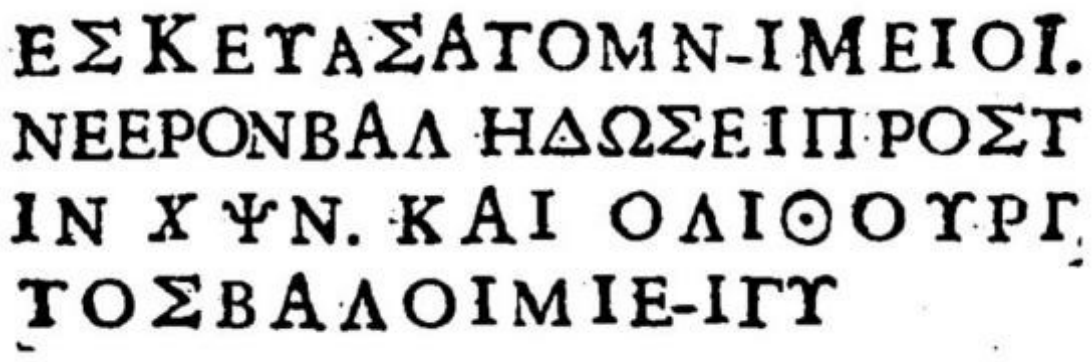
Covel'in çizimlerinden ve anlattıklarından, bazı seyyahlarında değindiği gibi, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bitişik, fakat aynı yapı topluluğu içinde ayrı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Osman Gazi'nin mezarının ise dairesel planlı bir kilise olarak yapıya eklemlenmiş ayrı bir yapıdır. Orhan Gazi Türbesi Yunan haçı planlı kare naosa sahip kilisenin içerisinde yer almaktadır. Kilisenin duvarları gri renkli alacalı mermerle kaplıdır. Yapıda dört adet basamaktan oluşan synthrononun bulunmakta ve synthrononun ortasında imparator tahtı yer almaktadır. Sütun başlıklarından ikisinin işlemeli, birinin dantel işlemeli, diğerinin ise sütun başlığının üstünde kare bir blok parçanın yer aldığı ve ilk sütun başlığına benzediği anlaşılmaktadır. Yapının yüksek kubbesi bu dört sütun ile desteklenmektedir. Bazı seyyahların da belirttiği gibi Osman Gazi Türbesi'nin, imparatorluk şapeli olma ihtimali akılda tutulmalıdır. Covel'in anlattıklarının çizimleriyle birlikte açıklaması da kaynak güvenilirliği açısından onu diğer seyyahların önüne geçirmektedir.

1683 yılında Bursa'yı gezen Thomas Smith, Aziz Ioannes/John'a adanmış kilisenin duvarlarında hala haç motiflerinin görünebildiğini fakat yapının camiye dönüştürüldüğü, önceden Constantin Iconomachus tarafından inşa edilen rahip manastırının olduğu yerde şimdi Osmanlı'nın kurucusu Osman Gazi ve şehrin fatihi Orhan'ın mezarının bulunduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2013, s. 1530). Cami ve türbelerin ayrı yapılar olduğunu belirten seyyaha göre, cami olan kısmın

duvarlarında haç motifleri yer almaktadır (Yıldırım, 2013, s. 232)). Smith'in aktarımlarından yapıda hem cami, hem de türbe bulunmaktadır. Fakat duvarlarında haç motifleri yer alan cami diye bahsettiği bölümün daha sonra birçok yazar tarafından bahsedilecek Orhan Gazi Türbesi'nin içi olması muhtemeldir.

1701 yılında Bursa'yı gezen Joseph de Tournefort, Sultan Orhan'ın, eşinin ve çocuklarının mezarlarının sonradan camiye dönüştürülmüş eski bir kilisede olduğunu, yapının giriş kısmında iki adet, koronun bulunduğu kısımda da dört adet küçük sütun bulunduğunu aktarmıştır. Koronun mermerlerinin kirli beyaz, koyu ve bazı yerlerde de alacalı olduğunu ve beğenmediğini ifade etmiştir. Sütunların ters yüz edilme durumunun Wheler'in bahsettiği gibi olmadığını, sütunların başlıklarının da ayaklarının da olması gereken yerde olduklarını aktarmıştır. Seyyah dört basamaklı bir sekiye sahip olan kutsal alanın hala yerinde durduğunu ve Orhan'a ait olduğu belirtilen normal bir davulun üç katı büyüklüğünde olan davulun girişte asılı durduğunu ifade etmiştir. Padişahın iri taneli siyah renkli kehribardan yapılmış tesbihinin de burada olduğunu ve camiinin giriş kapısındaki mermer parçasında okunamayan bir Yunanca yazıtın mevcut olduğunu aktarmıştır (Tournefort, 2013, s. 235-36).

1703 yılında Bursa'ya gelen Paul Lucas, sultanların gömüldükleri yerde büyük, mermer ve 'jasper' taşlarıyla kaplı şapellerin olduğunu belirtmiştir (Lucas, 1704, s. 204). Kubbenin Türk üslubunda altın ve kırmızı renkli kabartmalarla birlikte gök mavisiyle boyanmıştır (Lucas, 1704, s. 204-205). Sultan Orhan'ın mezarının eskiden Rum keşişlerin kullandığı manastırda olduğunu ifade etmiştir (Lucas, 1704, s. 205). Kilisenin korosun olduğu yer (Sultan Orhan'ın kabri) altın kabartmalı yeşil kadife ile örtülmüştür. Lucas ayrıca yeri Sultan 'Hilderin' mezarı olarak bahsettiği yerden çıkarken mermer üzerine yer alan kitabeyi kopyalamıştır (Şekil 3. 3). Lucas kopyaladığı kitabedeki kelimelerin hemen hemen hepsinin son harflerinin kaybolmuş olduğunu belirtmiştir (Lucas, 1704, s. 205).

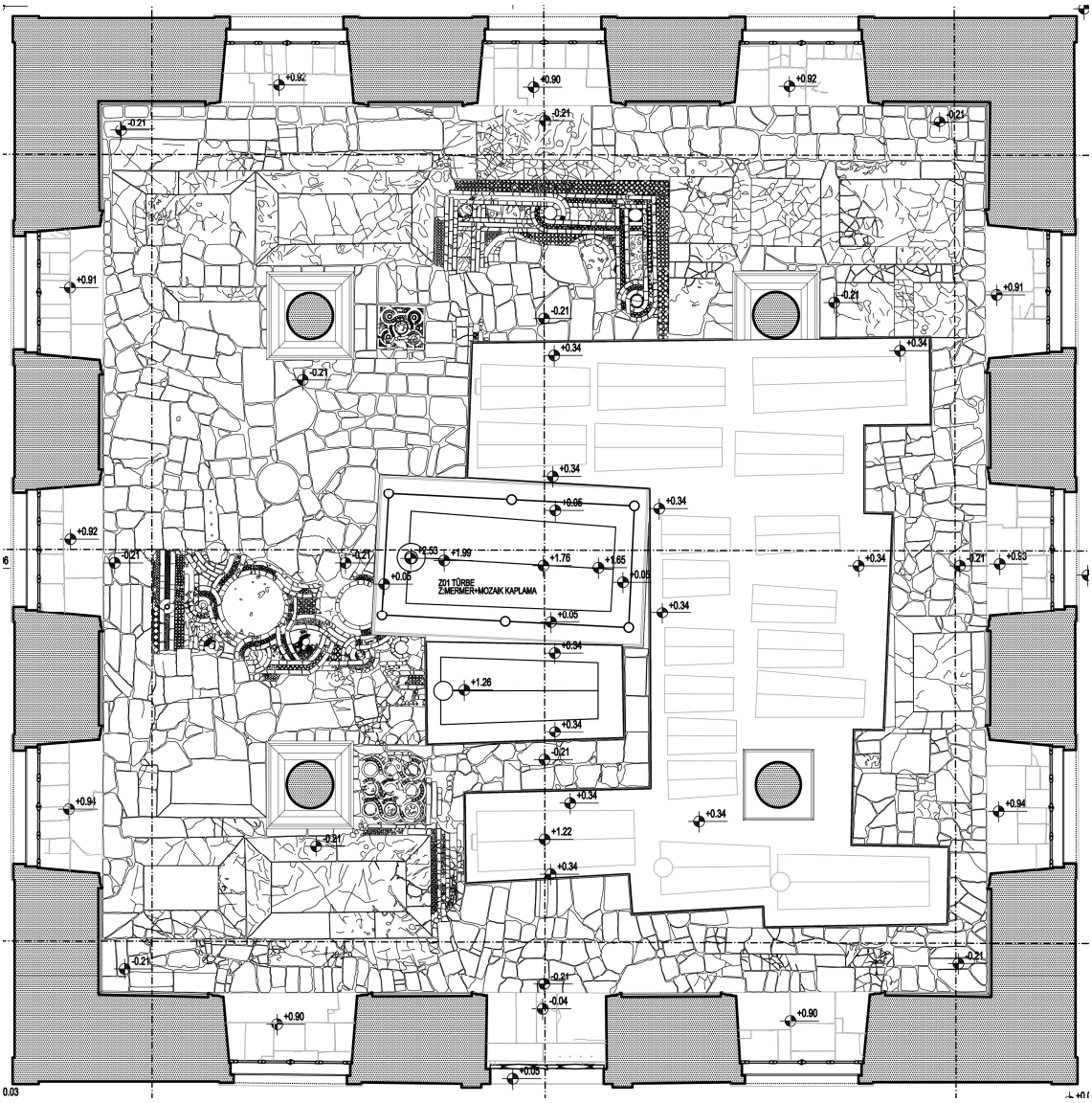

ΕΣΚΕΥΑΣΑΤΟΜΝ-ΙΜΕΙΟΙ.
ΝΕΕΡΟΝΒΑΛ ΗΔΩΣΕΙΠΡΟΣΤ
ΙΝ ΧΨΝ. ΚΑΙ ΟΛΙΘΟΥΡΓ
ΤΟΣΒΑΛΟΙΜΙΕ-ΙΓΥ

Şekil 3. 3 Lucas'ın kopyalayıp paylaştığı kitabe (Lucas, 1704, s. 206)

1779 yılında Bursa'ya gelmiş olan bir diğer seyyah İtalyan rahip Dominique Sestini'dir. Seyyah Bursa'da üç nefli Rum Kilisesi olan Orhan Camii'ni gördüğü ve zemininin harikulade mozaik tasarımıyla süslendiğini ifade etmiştir. İç duvarlarının epey cilalanmış mermerlerle kaplandığını belirtmiştir. Yapıyı sade ve karmaşık olmayan Grek gotiği olarak tanımlayan Sestini, galeride ve yüksek altarın arkasında yarım daire şeklinde beş sıra basamağın birbirlerinin üzerinde yükseldiğini aktarmıştır. Rum kilisesinin camiye çevrildiğine, daha sonra da Türk stilinde yeniden inşa edildiğine inanıldığından bahsetmiş ve Orhan'ın eşi ve çocuklarıyla birlikte oraya gömüldüğünü aktarmıştır. Ana kapıdan girdikten sonra holün tam karşısında girişte asılı duran bir davulun bulunduğunu, kendilerine hükümdarın kutsal hatıralarının gösterdiklerini ifade etmiştir. Bu mekânda kendilerine yaklaşık 40, 50 kadar kitabı barındıran kütüphanenin yer aldığını, Türkçe kitapların bir dolabın içerisinde kilitli bir şekilde tutulduğunu ifade etmiştir. Sestini, 'Calojeri Manastırı' olarak adlandırılan bu eski kilisenin ana kapısının söylenildiğine göre duvarla örüldüğü, altarının ise Türk üslubunda kullanıldığını ifade etmiştir. Fakat orijinal metinde mihrap ifadesi yer almamasına karşın Eyice burayı "eski kilisenin esas kapısı bugün örülmüş olup buraya Türk usulünde bir mihrap yapılmıştır" şeklinde çevirmiştir (Eyice, 1962, s. 133). Seyyah ayrıca bu caminin 'manastır' olarak adlandırıldığını, bu camiden güzel bir kubbeyle taçlandırılmış olan yuvarlak şapelin içerisine geçtiklerini ve bu yapının da aynı yapılar topluluğu içerisinde yer aldığını belirtmiştir. Burada Osman'ın eşleri ve çocuklarıyla birlikte yattığını, bu şapelin zengin bir şekilde dekore edildiğini, daha sonra bu şapelden başka bir şapele geçildiğini ve burada Bursa'nın valisi olan Arthus'un gömüldüğünü de eklemiştir (Sestini, 1789, s.101-105).

Sestini'nin aktarımlarına göre Orhan Gazi'nin mezarının bulunduğu yerin üç nefli bir plana sahip bir Rum kilisesidir. Bu türbeden farklı bir yerde Sultan'a ait değerli eşyaların saklandığı ve içerisinde bir kitaplığın bulunduğu mekân vardır. Bu mekânın ana kapısının duvarla örülüdür, altarı ise 'Türk üslubunda' kullanılmaktadır. Yazarın bu mekândan bahsetmesinden hemen sonrasındaki cümleye 'bu cami' ifadesiyle başlaması, cami işlevi olarak kullanılan bir mekân olabileceğini ve Eyice'nin çevirisindeki gibi örülen kapısının mihraba dönüştürüldüğü düşüncesini akla getirtmektedir. Bu camiden Orhan Gazi'nin türbesine geçtiklerini belirtmesi ise, cami ile türbenin bitişik yapılar olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca bu türbenin içerisinde dairesel planlı, kubbeli bir şapelin bulunduğu ve buradan bir başka şapele geçildiği anlaşılmaktadır.

1794-1795 yıllarında Bursa'yı gezen İngiliz Elçiliği Papazı Jacque Dallaway manastır hakkında, Sultan Orhan Türbesi'nin metropolit kilisesinden dönüştürüldüğü ya da büyük ihtimalle manastırdan Türkler tarafından manastır olarak adlandırılan camiye dönüştürüldüğünü ifade etmiştir. Bizans mimarisinin iyi bir örneği olan bu yapının, yeşil somaki ve porfir 'pillar (sütun)'lara sahip, duvarlarını hasarlı mermer panellerin kapladığını aktarmıştır. Zeminde sarı ve porfir taşlarından sırayla kare ve daire formlu mozaik döşemenin yer almaktadır (Şekil 3. 4) (Dallaway, 1797, s. 175-76). Dallaway'ın aktarmış olduğu en önemli bilgi yapının içerisinde yer alan sütunların diğer seyyahların verdiği yeşil somaki mermerin dışında, porfirden yapılma sütunların olduğudur.

Şekil 3. 4 Orhan Gazi Türbesi mozaik planı (BBBTKMŞM Arşivi, 2021)

1804 yılında Bursa'ya gelen Avusturya elçilik tercümanı ve tarihçi Joseph von Hammer manastır hakkında, Orhan Gazi'nin sarayın içerisinde yer alan eski bir Rum kilisesini camiye çevirttiğini ve Osmanlı'nın ilk sultanlarının kaldığı sarayda sultanlar tarafından kullanılan bir cami yaptırdığını ifade etmiştir (Hammer, 2020, s.32). Seyyah ayrıca:

> "En eskisi, Osmanlı'nın ikinci sultanı ve Bursa'nın fatihi Orhan Gazi tarafından sarayın içinde kurularak ve zamanın tahribatlarından ve yangınlarından mucizevi bir şekilde kurtularak bugün hâlâ dimdik, ancak kapalı ve terk edilmiş bir halde ayakta duran Orhan Gazi Camii'dir."

cümleleriyle Orhan Camii'nin durumunu özetlemiştir (Hammer, 2020, s.50). Hammer, Orhan Gazinin eşleriyle ve çocuklarıyla beraber kabirlerinin, fetihten sonra camiye çevrilen eski Rum katedral kilisesinde olduğundan ve bu kilisenin içerisinde 20 adet örtüsüz kireçle sıvanmış sandukanın kilisenin tamamına yakınını kaplayan bir alanda bulunduğunu aktarmıştır. (Hammer, 2020, s. 61-62). Hammer, Orhan Gazi Türbesi ile alakalı devamında:

> "Türbe haline getirilen kilise, simetrik düzende çok renkli mermer levhalarla kaplıdır. Eskiden sunağın bulunduğu yarı dairenin içinde dört mermer basamak yükselir. Girişi oluşturan eski diyorit taşından altı sütun hâlâ ayaktadır. Tüm pencereleri gibi, kemerleri sütunlarla desteklenen mihrap yeri de tuğlalarla örülmüştür, ancak büyük kapının dış tarafında hâlâ bir ejderha yanındaki haç ve diğer tarafta güneşe benzeyen yuvarlak bir süslemeyi görmek mümkündür. Yüzyılın başında, Bursa'nın her yerini tahrip eden büyük yangın, ilerlerken bu kiliseye kadar gelmiş, ancak önemli bir zarar vermemiştir. Her tarafından dökülen harç ve açılan gediklerden Osmanlı'nın atası ve devletin kurucusu Osman Gazi'nin kemiklerini gün ışığına çıkartacakmış gibi görünen sandukası dışındaki diğer sandukalar oldukça iyi durumdadır. Devletin kurucusunun anıtları, eskiden Osman Gazi'ye ait olduğu söylenen ve muazzam büyüklükteki mercan taşları halkta yüceliği temsil eden şeylere duyulan saygıyı pekiştiren ağaç tespih ve yine Osman Gazi'ye ait olduğu ve (Bursa'da değil, Söğüt'te defnedilen) babası Ertuğrul Bey'in ölüm yılında kendisine son Selçuklu Sultanı Alaeddin tarafından verildiği söylenen kocaman davul, alevlerde yok olmuştur. Ne tuhaftır ki, giriş kapısının anahtarı sözde ya da gerçekten kaybolduğu için, Osmanlı hanedanının kurucu atasının türbesine kapıdan değil, merdivenle pencereden girdik."

demiştir (Hammer, 2020, s. 62-63). Hammer manastırla ilgili verdiği bilgilerin devamında Orhan Gazi Türbesi ile Osman Gazi Türbesi'ni karıştırmıştır. Hammer, Osmanlı'nın ilk paşası Süleyman Bey ile eşlerinin ve çocuklarının toplamda 33 sandukanın eski bir kiliseden dönüşen Osman Gazi'nin türbesinin yanında bulunan sekizgen biçimli türbede bulunduğunu, sekizgen türbenin içerisinde 17 sanduka ve bu türbenin bitişiğindeki koridorda ise 17 sandukanın daha yer aldığını, Orhan Gazi'nin yangından kurtarılamayan tesbihinin burada sergilendiğini, buraya gömülmüş olanların adlarını belirten herhangi bir kitabenin bulunmadığını belirtmiştir (Hammer, 2020, s. 63). Hammer burada yatanların erken dönemlerde hasekilik, şehzadelik yapmış kişiler, büyük erkek ve kadınlar olduğunu, bunlardan bazılarının Şeyh Edebali'nin kızı Mâl Hatun (Osman Gazi'nin

eşi, Orhan Gazi'nin annesi), Orhan'ın diğer eşi Rum asıllı tekfurun kızı Nilüfer Hatun adlı tanınmış kişiler olduğunu ifade etmiştir (Hammer, 2020, s. 64). Hammer'in çevirisinde diyorit olarak aktarılan taşın diğer bütün kaynaklarda yeşil somaki olarak aktarıldığını, ejderha olarak aktarılan kısmın ise metnin orijinalinde griffin (kartal başlı ve kanatlı, aslan gövdeli mitolojik hayvan) olarak tanımlandığını, mihrap yeri olarak çevrilen kısmında yine diğer bütün kaynaklarda koro olarak aktarıldığını ve "sütunlarla desteklenen mihrap yeri de tuğlalarla örülmüştür", ifadesinin diğer kaynaklarda "koro yerinin kemerleri örülü sütunlar tarafından desteklenir" şeklinde aktarıldığı fark edilmiştir (Yıldırım, 2013, s. 1532-33). Hammer'in aktarımlarında yapının mimarisiyle alakalı daha önceki seyyahların bahsetmediği, girişte bulunan taşta bulunan griffin ve güneşe benzeyen motifin yer aldığı, koro yerinin olduğu bölümün kemerinin örülü sütunlar tarafından taşındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca koro yerindeki kemerlerin pencerelerin görünümlerine benzediği, sandukaların o dönemde sıvasız durumda olduğu (muhtemelen bakımsızlıktan dolayı), Osman Gazi Türbesi'nin yanında bulunan ve Orhan Gazi'nin Türbesi'nden bağımsız bir mekânda bulunan yerde de sandukaların bulunduğu anlaşılmaktadır.

1823 yılında Bursa'yı gezen Robert Walsh manastır hakkında, içerisinde 'Çanakkale Boğazı'nı geçmiş ilk barbar' Sultan Orhan'ın kabrinin bir camide yer aldığını, camiye girmelerine herhangi bir engelleme olmaksızın izin verildiğini, görmek istedikleri her şeyin kendilerine gösterdiklerini ifade etmiştir. Duvarların farklı renkte mermer plakalarla kaplandığı, fakat bunların büyük bir kısmının duvardan düştüğü, yerlerine ise harçların doldurulup boyandığını aktarmıştır. Walsh ayrıca eskiden Hıristiyanlara ait bir yapı olduğunu, levhalar üzerine yer alan haç motiflerinin oyulmuş olmalarından anladığını, bu motiflerin kendilerine yapının kilise olduğunu anlatmak için gösterildiğini, fakat bu haç motiflerinin caminin kutsallığını bozduğunu belirtmiştir. İlaveten görmek istedikleri davulun 20 yıl önceki büyük yangında yandığını ve Dr. Kelli adındaki muhtemelen rehberleri olan kişi tarafından bu davulun Rumlar tarafından ibadetlere çağrılmak için kullanıldığını belirtmiştir (Walsh, 1836, s. 208). Walsh'ın çıkarımlarından ilk olarak kendisinin Sultan Orhan'a yaptığı 'barbar' tanımlamasını kenarda tutarak, Türkleri 'öteki' olarak gördüğü ve aktarmış olabileceği 'duvardaki mermer

levhaların büyük bir çoğunluğunun düşmüş olduğu' gibi öznel açıklamalara duygularını ne kadar katıp katmadığı bilinememektedir. Fakat manastırın mimarisi hakkında aktarmış olduğu en önemli bilgi, Sultan Orhan'ın bulunduğu kısmın duvarlarında yer alan farklı renklerde mermerler ve bunların üzerinde kazınmış haç motiflerinin varlığıdır.

1826 yılında Bursa'ya gelmiş ve 1838 yılında yayınladığı '*Voyage de l'Asie Mineure*' adlı kitabında Leon de Laborde manastır yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Laborde, kale içerisinde iki adet küçük Rum kilisesinin bir camiye dönüştürüldüğü, şu an "Daoud manastırı" olarak adlandırılan eski nartekste Orhan'ın ve ailesinin mezarlarının bulunduğu, kendilerine Osman'ın mezarının gösterilmediğini belki de bu mezarın ortadan kaybolduğunu ifade etmiştir. Son yangında kilisenin kubbesinin ve Osman'ın tesbihi ile davulu olmak üzere iki önemli röliğinin 'un ufak' olduğunu aktarmıştır. Camide yer alan sütunlardan birinin üzerinde bir haç motifinin çeşitli renkli mermerlerle bu sütuna kakıldığı, şehirde yer alan Katoliklerin söylediklerine göre Türklerin bu haçı kaldırmaya cesaret edemediği, fakat bunu gizlemek için alçı sıvayla üzerini kapatmaya ve boyamaya çalıştıklarını anlatmaktadır (Laborde, 1838, s. 23-24). Laborde'nin aktarımlarından daha önce hiçbir seyyahın bahsetmediği Orhan'ın mezarının bulunduğu yerin eski kilisenin narteksinde olduğu bilgisi dikkat çekicidir. Çünkü Orhan'ın mezarının bulunduğu yerin hemen yanında diğer seyyahlarca da sabit olunan 'synthronon' bölümünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burasının bir narteks olmasının mümkün olmadığı açıktır.

Laborde'nin sözel aktarımlarından ziyade kitabında paylaşmış olduğu gravür değerlidir (Şekil 3. 5). Bursa bahsinde yer alan bu gravürün hemen altında "Sultanlar Türbesi" açıklaması dışında herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Fakat Bursa'da yer alan bütün türbelerin incelendiği ve bu türbenin Orhan Gazi Türbesi'ne ait olma ihtimalinin yüksek olduğu; sandukalarının konumlanışı, sandukaların birbiriyle olan oranları gibi kriterlerin seyyahların açıklamalarına ve betimlemelerine uyan bir yapıda olmasından anlaşılmaktadır (Şekil 3. 5, Şekil 3. 6).

Şekil 3. 5 Orhan Gazi Türbesi gravürü, Leon de Laborde (Laborde,1838, s. 22)

Şekil 3. 6 Orhan Gazi Türbesi (F: Ubeyde Karadeniz, 2022)

1832 yılında Bursa'ya gelen bir diğer seyyah ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin Elçisi David Porter'dir. Porter seyahatnamesinde, camiye dönüştürülmüş eski bir Hıristiyan kilisesini ziyaret ettiğini, neredeyse içerisinin tıka basa doldurulduğunu, Sultan Orhan'ın birçok çocuğunun ve eşinin burada yattığını belirtmektedir. Manastırın bulunduğu alanda Hristiyanlığa ait birçok kalıntının bulunduğunu, birçok şapelin ve kilisenin ilk hükümdarların ve ailelerinin kabir yeri olarak dönüştürülmesinden dolayı mükemmel bir şekilde korunabildiğini aktarmıştır. Hıristiyanlığın sembolü olan haçın zarar görmeden kaldığı, bunun iki kısımda da görüldüğü, bunlardan ilkinin çatıyı destekleyen kare kolonun tarafındaki giriş kapısının yanında bulunan cilalı, aşırı süslenmiş, güzel bir mermerin üzerinde bulunduğu, diğerinin ise soldaki duvarda olduğunu belirtmiştir. Seyyah haçın açıkta mucize sebebiyle kaldığını, Müslümanların bunu alçı ile gizlemeye çalışmalarına rağmen alçıların duvara tutmadığını, zamanla bu alçıların düştüğünü ve kutsal motifin görünmeye devam ettiğini anlatmıştır. Seyyah, bu kiliseden kısa bir mesafe ötede, tepenin aşağılarına doğru sıra dışı görünüme sahip çok büyük bir manastırın kalıntılarını gördüğünü, burada bulunan yüksek ve muhafazasız bir duvarın üzerinde, vaktiyle iç mekânda renklerinin tüm tazeliğiyle duran Mesih ile Aziz John'un resimlerinin olduğu binanın son yıkılmış haliyle böyle açıklanabildiğini, belli bir görünüşünün olmadığını ve etrafındaki moloz, yıkıntı ve çalılıklardan eski tarihli olduğunu anlandığını aktarmıştır. Bu yıkıntılara bitişik bir şapelin nefinde Sultan Osman'ın ve ailesinin yattığını, küçük taş sandukalardan birinin görünüşünden bir çocuğa ait olduğu, bu türbeleri koruyan yaşlı bir kadın olduğunu ve kendisinden para talep ettiğini ifade etmiştir. Porter'a göre, Sultan'a ait kitaplar gelenek gereği Sultan'ın gömüldüğü yerde muhafaza edilmekte, zeminde Sultan Osman'ın kitaplarından birinin yaprağı durmakta ve belki de bu Birleşik Devletler'de doğruluğu ispatlanmış en eski parçadır. Ayrıca seyyah sandukaların başında sultanların başına taktığı bir türban bulunduğunu, büyük taş sandukanın üzerinde ise büyük bir kısmı kurtlar tarafından yenmiş bir şal olduğunu aktarmıştır (Porter, 1835, 258-60) Porter manastırın mimarisi hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir. Bu bilgiler, kilisenin yanında bulunan bir yapının kalıntılarının geniş bir alana yayıldığı ve bunun büyük bir manastır yapısının bir bölümünü oluşturduğudur. Ayrıca eski bir kilisenin içerisinde olan

Sultan Orhan'ın türbesinden farklı bir noktada bir şapelin nefinde ve yıkılmış olan manastırın kalıntılarının bitişiğinde Osman Gazi'nin türbesi yer almaktadır. Orhan Gazi Türbesi içerisinde yer alan haç motiflerinin konumlarını da ayrıntılı bir şekilde belirtmesi önemlidir.

1834-1837 yılları arasında Anadolu'da araştırmalar yapan mimar ve arkeolog Charles Texier 1834 yılında Bursa'ya gelmiştir. Texier manastır hakkında, ilk Osmanlı sultanı Osman Gazi'nin camiye çevrilen eski kalenin kilisesinin içerisine gömüldüğü, Orhan Gazi'nin ise öldükten sonra babasının gömüldüğü gümüşlü tellerle süslü ve 'Gümüşlü Kubbe' adıyla bilinen yere defnedildiğini ifade etmiştir (Texier, 2002, 228). Ali Suat tarafından çevirisi yapılan kitabında Texier daha sonra Osman Gazi ile Orhan Gazi türbelerini karıştırarak şu bilgileri vermiştir:

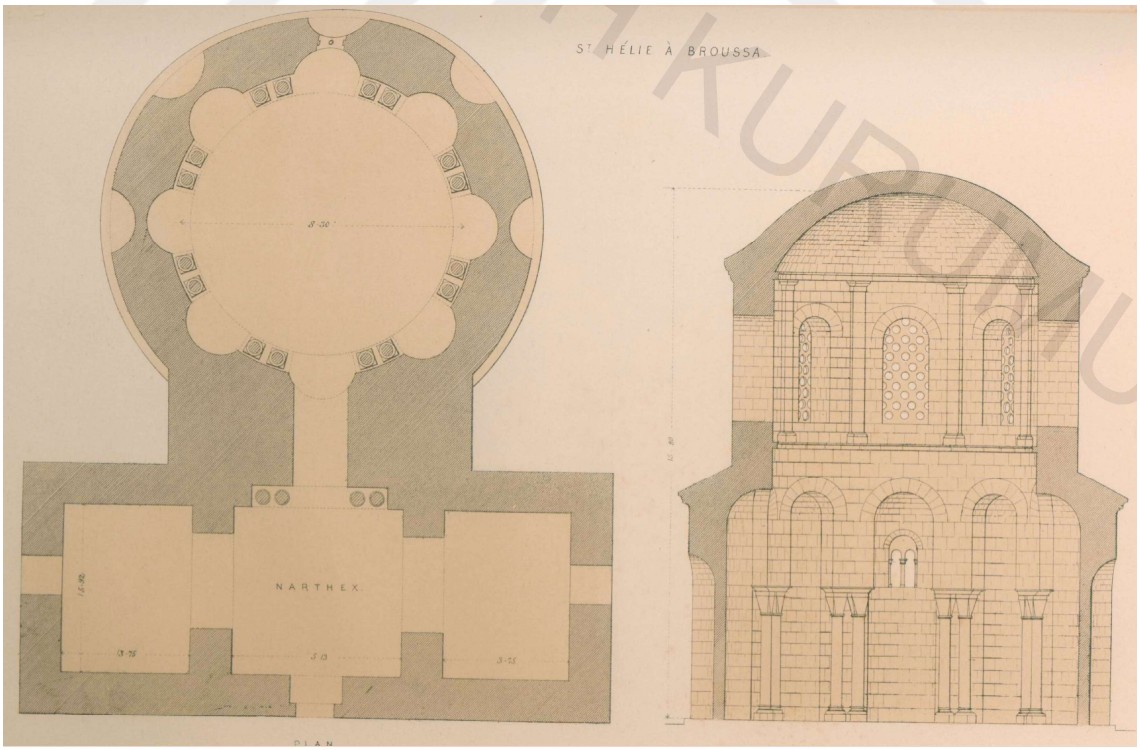
> "Türklerin Davud Manastırı dedikleri Osman Gazinin Türbesi, Saint Elie adına yapılmış eski bir Rum kilisesi idi. Bina, Saint Elie'ye hediye edilmiş diğer bütün binalar gibi yuvarlak şekildedir. Ortası, buz renkli mermerden dört sütun ile tutulmuş bir kubbe ile örtülüdür. Asıl türbeye girmeden önce bir sofa vardır. Duvar dekorasyonu olarak buz renk mermer kaplamaları aralarına, oymalı beyaz çubuklar yerleştirilmiştir. İçerisi üç pencereyle aydınlatılmıştır. Yine buz mermerden küçük direklerle pencereler boylamasına bölünmüştür. Bu küçük direklerin başlıklarında haç resmi vardır. Buraya yandan bir kapıdan girilir. Çünkü türbeye girmeden önce söz ettiğimiz sofa, daha sonra çok sayıda şehzade ve hanım sultanın mezarı olmuştur. Bunların kimler oldukları, bugün bilinmemektedir.
>
> Şehri 1804 yılında tahrip eden yangın, bu türbeyi de hasara uğratmış ve çökmüş olan kubbesi, daha sonra tamir görmüştür; fakat türbeleri tanıtan kitabelerden hiçbiri muhafaza edilmemiştir. Manastıra bitişik olan ufak bir kilisede de çok sayıda kişinin mezarı vardır. Bu yerin uzunluğu sekiz metre otuz santimetredir ve duvara yapışık direkler arasında yuvarlak girintilerle sekiz bölüme ayrılmıştır. İlk Osmanlı sultanına Konya (İconium) Sultanı Alaeddin tarafından gönderilmiş olan beylik sembolleri, bu türbeye konmuştu. Bunlar bir tamburla bir tesbihten ibaretti. Bu Türk eserleri, 1804 yangınında yanmıştır." (Texier, 2002, s.228)

Bu kitapta yer almayan, fakat Texier'in orijinal eserinde, Elias Kilisesi'nin ovayı hakimiyetine alan tepenin üzerine kurulduğu ve kilisenin kurucusunun bu hususta 'bu peygambere adanan tüm kutsanmış kiliselerin yüksekçe bir yerde inşa edilmesini emretme' geleneğine uyduğunu ifade etmiştir. Texier ayrıca Bursa'daki kilisenin Selanik'teki gibi kubbeye sahip olduğunu belirtmiştir. Texier'in kitabında paylaştığı bu yapı Selanik'te bulunan Kutsal Havariler Kilisesi'dir. (Texier; Pullan, 1864, s. 171).

Charles Texier'in Anadolu ve Rumeli'de çizmiş olduğu planlar ve krokiler 1864 yılında mimar Richard Popplewell Pullan tarafından bir araya getirilerek Bizans mimarisi hakkında '*L'architecture Byzantine*' adıyla yayımlanmıştır. Bu eserde 'ST'HELİE A BROUSSA' adında Elias kilisesinin plan ve kesitlerini içeren bir çizim yayımlamıştır (Şekil 3. 7). Fakat kitap içerisinde yer alan bilgiler ile çizim uyuşmamaktadır, zira bilgiler Orhan Gazinin yer aldığı dört sütunlu olan kısmına aittir. Charles Texier'in Elias manastırı çizimleri hakkında Ekrem Hakkı Ayverdi şöyle demiştir:

> "Texier'in yukarıda bahsettiğimiz plânı pek acâyip bir şeydir. Yuvarlak girintilerde duvar kalınlıkları 30-40 cm. ye inmektedir. Böyle bir inşâat olamaz. Bugünkü binâ sekiz köşeli olmakla beraber eskisinden büyüktür. Sekiz köşeyi çevreliyen dâirenin kutru 11.25 mt.dir. Demek ki Texier'in planına göre 8.3 mt. olan daireye sıkıştırılan 17 kabri ferahlatmak ve bir geçiş yeri ilave etmek üzere, her tarafta 1,5 mt. bırakılmış ve duvarları daha dışarıdan işlenmiştir. Duvar kalınlığı da 1.55 mt.dir." (Ayverdi, 2019, s. 188).

Ayverdi, yapının depremden sonra, depremden önceki duvar sınırlarının takip edilmediğini ve yapının genişletilecek şekilde duvarlarının dışarıya taşarak örüldüğünü iddia etmektedir (Ayverdi, 2019, s. 188).

Şekil 3. 7 Osman Gazi Türbesi'nin plan ve kesiti (Texier; Pullan, 1864, s. 170).

Texier'in yaptığı çizim ve anlatımlardan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerini birbirine karıştırarak aktarması hariç tutulursa; Türklerin bu yapıya Davud Manastırı dediklerini, yapının yuvarlak planından dolayı İlyas Peygambere adanmış diğer bütün yapılar gibi, ilk kez Texier'in bu yapının ismini Elie Manastırı olarak adlandırdığı anlaşılmaktadır. Osman Gazi Türbesi'nin gümüşlü tellerle süslendiği için "Gümüşlü Kubbe" olarak adlandırıldığı, bu yapının içerisinde manastıra bitişik çok sayıda mezar barındıran ufak bir kilise olduğu saptanmaktadır. Bu yerin 8,30 cm uzunluğunda, duvarlara yapışık çift halde bulunan toplam 16 adet sütunun ve bu çifter sütunlar arasında yer alan toplam sekiz adet içeride ve beş adet dışarıda yer alan yarım daire kemerli nişin yer aldığı anlaşılmaktadır. Yapının içerisinde beylik sembolleri olan bir davul ve tesbih 1804 yılındaki yangında yanmıştır. Bu dairesel planlı yapının girişinde mezarların yer aldığı bir narteks bulunmaktadır. Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yerin ortasında bulunan dört adet gri renkli sütun kubbeyi taşımaktadır. Bu kubbenin 1804 yılındaki yangında çöktüğü, daha sonra ise tamir edildiği anlaşılmaktadır. Kilisenin bir orta nef ve iki yan neften meydana gelmekte, bütün iç süslemelerin ince dantikül şeritlerinin sınırlandırdığı gri mermerlerden oluşan levhalarla kaplanmaktadır. Sunak kısmının yine üç adet gri mermerden oluşan sütunçelere sahip pencere ile aydınlatıldığını ve bunların başlıklarında haç motiflerinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Yapının yan tarafında yer alan bir kapıdan girildiği, çünkü kilisenin narteks kısmında şehzade ve prenslerin mezarlarının bulunduğu saptanmaktadır.

1834 yılında Bursa'yı gezen bir diğer seyyah Richard Burgess, yapının 'Dauloo Manastırı' olarak adlandırıldığını bunun sebebinin içindeki davuldan kaynaklı olduğunu fakat bu davulun birkaç yıl önceki yangında yandığını, bu yapının açıkça bir Hıristiyan kilisesi olduğunu, duvarlarında yer alan iki adet haç motifinden ve zemine herhangi bir halının ya da hasırın serilmediği için mozaik kaplı döşemeden fark edildiğini aktarmıştır. Ayrıca cami olarak adlandırdığı yapıda Orhan'ın, kardeşinin ve çocuklarının mezarlarının bulunduğunu, bu kabirlerin alçı ile sıvalı, kaba fakat sade yapıda ve genellikle kilise bahçelerinde yer alan mezarları andırdığını ifade etmiştir. Seyyah bu caminin duvarlarının mermer levhalarla kaplandığı, fakat bu mermerlerin bazı yerlerinde alçı ile tamir edilmelerine

rağmen yangının izlerinin görüldüğünü belirtmiştir. Bazı kadınların ise Orhan'ın mezarının bulunduğu yerde dua etiklerini, bu yüzden içeriye girmelerinin bir süre geciktirildiğini aktarmıştır. Manastırın çok yakınında bir diğer küçük camiinin içerisinde Osman'ın mezarının bulunduğunu ifade etmiştir (Burgess, 1835, s. 138-139). Burgess'in aktarımlarından Orhan Gazi Türbesi'nin Texier'in de belirttiği gibi yangından zarar gördüğü, Osman Gazi'nin de Orhan Gazi'nin de aynı yapı topluluğu içerisinde yer alan farklı camilerde yattığı anlaşılmaktadır. Fakat Orhan Gazi Türbesi'nin yer aldığı yapıdan bahsederken; yerde herhangi bir halının yer almadığını ve zeminde mozaikleri gördüğünü söylemesi burasının camii işlevinin olmadığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu yeri de ayrı bir cami olarak belirtmesi Burgess'in İslam mimarisinde yapıların fonksiyonlarına göre adlandırılmalarının ayrımını 'cami' dışında yapamadığını düşündürtmektedir. Fakat Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin mezarlarının ayrı yapılarda yer aldığını belirtmesi kıymetlidir.

1835 yılında Bursa'ya gelen bir diğer seyyah William Hamilton, kentin ilk akropolisinin olması gerektiği yerde, yapının önceden Bizans kilisesi olan ve 'Daoud Manastırı' olarak adlandırılan bir caminin bulunduğu, mimari bakımdan küçük ve dikkate değer bir zenginliğinin görülmediğini ifade etmiştir. Hamilton'a göre Orhan'ın kabri buradadır, bir hoca para karşılığı kendilerine içerisini göstermiş ve içeri girerken saygı nedeniyle ayakkabılarını çıkarmışlardır. Genelde camilerde kalın bir halı olmasına karşın burada soğuk bir mevsimde çıplak mermer tabakalarına basmışlardır ve zeminde Bizans mozaikleri yer almaktadır. Duvarlarda yer alan mermerlerde çeşitli desenlerde kakmaların görüldüğü, bunlardan birinde haç motifinin bulunduğu ve bu motifin "Türklerin yıkıcı elinden kaçabilmesine şaşırdığını" ifade etmiştir. Orhan Gazi'nin ve ailesinin kabirleri yerden platform şeklinde yükseltilmiş ve merkezde konumlandırılmıştır (Hamilton, 1842, s. 72-73).

1836 yılında Bursa'yı gezen seyyah Julia Pardoe, manastır yapısı hakkında öncelikle eski bir kapı olarak adlandırdığı kapıdan geçtiklerini ve o muhitte yerinden edilmiş birkaç Yunanca yazıtın yer aldığı ve bunlardan bir ya da iki tanesinin ters yüz edildiğini ifade etmiştir. Sonrasında kendisini Sultan Orhan'ın türbesinin önünde bulan seyyah dış kapının girişinde, fresklerle kaplanmış derin

bir şekilde dışarı taşkın bir çatısı olan ve ince damarlı beyaz mermerden oluşan eski dönem Bizans mimarisi tipinde iki adet sütunla desteklenen açık bir sundurmanın bulunduğunu aktarmıştır. Bu sundurmalı girişten yalnızca türbenin avlusuna giriş yer almaktadır, sundurmayı destekleyen bu iki adet sütun ters yüz edilmiş ve zevksiz bir şekilde sarı ve mavi renklere boyanmıştır. Buradan geçerek iç avlu olarak adlandırdığı yerde sıkı bir şekilde genç ağaçların dikildiğini, içerisinde çeşmeden çok temiz soğuk maden suyunun aktığı bir mermer haznenin olduğunu aktarmıştır. Zarif bir şekilde türbenin girişine doğru uzanan bir yabani üzüm asmasının türbenin girişini kapladığı, fakat burada "barbarlığın ellerinin iş başında olduğunu" sundurmayı taşıyan dört adet gri mermer ince iyon sütununun dış girişteki sütunlarla aynı hüzünlü işlemden geçtiğini, sütunlarında birden çok renkle, kıvrımlı bitki yaprağı motifleriyle boyandığını ifade etmiştir. Orhan Gazi Türbesi'nin, eski bir Rum manastırında, bir zamanlar imparatorun ibadetine ayrılmış bir şapelde yer aldığı, türbenin içerisinin tamamının zengin mermerlerle kaplandı, fakat birkaç yıl önceki yangından kısmen zarar gördüğü, eksik kalan kısımların ise ştuk sıva ve boya ile kaplandığı, fakat bunun küçük olduğu ve genel etkiyi bozmadığını aktarmıştır. Sultan Orhan, eşi, iki cariyesi ve 17 çocuğuyla birlikte tüm zemini kaplayan mozaik zeminin ortasında, bir ayak kadar yükseltilmiş, kalın bir alçı ile sıvanmış platformda yatmaktadır, Sultan ve çocuklarının kabirleri ise sade bir şekilde kutsi yeşile boyanmış ve süssüz durmaktadır. Pardoe ayrıca şapelin üst tarafında, altarın karşısında üç sıra mermerden yapılmış amfitiyatro şeklinde oval forma sahip oturma yerinin olduğunu, heybetli kubbenin altı adet büyük, kare yığma sütunlar (ayak) ile taşındığını, yan kemerlerden birisinde bir mozaikten yapılma haç motifinin hala durduğunu fakat ikinci ve daha büyük ölçülerde olan ve altarın üzerinde duran haç motifinin tahrip edilerek alçı ile sıvandığını belirtmiştir. Sultan'ın sakalına ait bir röliğin sultan sandukasının sol tarafında ahşap bir kutuda asılı şekilde durduğunu aktarmıştır. Sultan Osman'ın türbesinin binanın diğer kanadında yer aldığını, içerisinde herhangi ilgi çekici önemli bir obje barındırmadığını, türbenin basitçe kireçle boyandığını ifade etmiştir. Osman Gazi Türbesi'nden sonra manastırın sütunlarla desteklenmiş tonozlarının altından geçerek yeraltı mahzenine ilerlemiş ve açıkça manastırın şapeli olduğunu anladıkları yere 'çılgın'

bir merdivenle çıkmışlardır. Burada kırık dökük olan altarın ve kutsal alanının arasında olan bölmenin üzerinde hala freskler ve keşişlere ait yarı silinmiş eski Latince yazıtlar görülebilmekte, fakat bir küme yabani çiçek yıkıntıları örtmeye başlamıştır. Şapelin birkaç incelikle biçimlendirilmiş kemeri ise hala ayakta kalmıştır. Yapıda mükemmel olan tek kısım Osmanlı padişahlarına ait mezarlardır. Hıristiyanlığa damgasını vuran her şey ise harabe halindedir (Pardoe, 1836, s. 21-27). Pardoe'nin aktarımlarında daha önceki seyyahların bahsetmediği dış kapının girişinde bulunan fresklerle kaplı ve iki adet sütunla taşınan bir açık sundurmanın varlığı ve bu girişten yalnızca türbenin iç avlusunu geçişin sağlandığı, bu iç avluda da dört adet sütunla taşınan bir başka sundurmanın yer aldığı dikkati çeker. Hemen hemen bütün seyyahların Orhan Gazi Türbesi'nin kubbesini taşıyan dört adet sütunda hemfikir olmalarına karşın Pardoe, altı adet ayak olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu altı adet ayağın iki tanesinin yan apsisleri ayıran köşe payeleri olabileceği gibi, 1801 yangınında kubbesi zarar gören Orhan Gazi Türbesi'nin tamirinde sütunların yerine ayakların konulmuş olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Ayverdi'ye göre de 1801 yangınında Orhan Camii ile zarar gören yapının 1808 yılında yıkılma tehlikesi gösteren kemer ayağına dökme (kâgir) direk konulmuş, sıva vesairesi yapılarak tamir edilmiştir (Ayverdi, 2019, s. 184). Ayrıca Pardoe'nin aktarımlarından Osman Gazi Türbesi'nden tonozlu üst örtüye sahip bir yol ile manastırın şapeli olarak adlandırılan bir bölüme geçişin olduğu anlaşılmaktadır.

1841 yılında Bursa'ya gelen Felice de Vecchi ve Gaetano Osculati manastır yapısı hakkında çok az bilgi vermiştir. Yazarlar, yapının camiye dönüştürülmüş eski bir Rum kilisesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazarlardan biri, kapının eşiğinde yer alan ve Sultan Orhan ait olduğu belirtilen bir davulun asılı durduğunu, "yüzyıllara meydan okumuş, gerilmiş o eşek derisinin nasıl tepki verdiğini duymak için eti ile teni arasında lanetli bir endişeyle kaşındığını anlayabilecekleri ve narin parmaklarıyla bu davula utanmadan bozarak saygısızlık ettiğini" ifade etmiştir (Vecchi; Osculati, 1854, s. 93).

1842 yılında Bursa'yı gezen bir diğer seyyah ise, Bursa'nın şifalı sularını araştırmak ve gözlerini tedavi etmek için gelen ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin kurucusu Doktor Charles Bernard'dır. Bernard'ın Bursa'da iken yazmış olduğu

ünlü Kaplıca Risalesi'nin son kısmında, manastır yapısı ile ilgili Bursa'da bulunan bütün camilerin içerisinde en eskisi ve en ünlüsünün Orhan Camii olduğu, genel durumunun iyi olmasına rağmen cemaatin azlığı sebebiyle kapılarının kilitlendiği, bu caminin hemen yanında Sultan Orhan'ın mezarının yer aldığı ve eski Rum başkilisesinden (katedral) türbeye dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Sultan Orhan'ın mezarının etrafında ailesine ait 20 kadar bey ve şehzadenin sandukasıyla birlikte binanın tam ortasında yer aldığı, bu harikulade türbenin içerisinin çeşitli renklerde mermer levhalarla kaplı olduğu kaydedilmiştir. Risalede sunak yerinde mermerden yarım daire şeklinde dört adet kademenin ve altı adet yeşil somaki sütununun yer aldığı, ana kapı tarafında tonozu taşıyan sütunlardan birinin üzerinde siyah mermerden haç motifinin bulunduğu aktarılmıştır. Yapının 'Daoul manastırı' olarak adlandırılmasının sebebi ise, daha önce burada asılı duran davuldan kaynaklanmaktadır, birkaç adım ötede sekiz köşeli bir yapıda Osman'ın oğlu Alaüddin ve torunu Süleyman'ın kabirleri burada bulunmakta, bitişiğinde yer alan ufak bir binada ise toplam 17 sanduka yer almaktadır. Sandukaların üzerinde herhangi bir kitabe yer almamaktadır, burada sadece Osman'ın zevcesi Şeyh Edebali'nin kızı ve Orhan'ın zevcesi Nilüfer yatmaktadır. Küçük bir binada Sultan Osman'a ait iri bir tesbih bulunmaktadır (Eyice, 1962, s. 137). Bernard'ın aktarımlarından Osman Gazi Türbesi, Orhan Gazi Türbesi ve Orhan Camii'nin ayrı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Yalnızca Orhan Türbesi'nin içerisinde yer alan motiflerden ve mimari elemanlardan dolayı kilise olduğu, Davul Manastırı olarak adlandırılan yerin Orhan Gazi Türbesi olduğu çıkarılmaktadır. Yıldırım'a göre, Bernard kaplıca yapıları haricindeki yapıların tanımlamalarını Hammer'den alıntılamıştır (Yıldırım, 2013 s. 233). Ayrıca Eyice'nin "Mermerden yarım daire formlu dört kademe ile yeşil somakiden altı sütun hâlâ eski sunak yerine işaret etmektedir." olarak aktardığı kısmı, Yıldırım, Rıza Ruşen Yücer'in çevirisinden, "Yarım daire biçimli kubbeye destek oluşturan altı yeşil sütunu vardır ve bunların her biri dört ayaklı mermer basamaklar üzerinde durmaktadır" diye aktarmıştır (Yıldırım, 2013, s. 267). Fakat, orijinal metinde kubbeye dair herhangi bir ifade yer almamakla birlikte, Eyice'nin aktardığı gibi "dört kademe yarım daire formlu mermer ve altı adet antik yeşil sütun ile eski altarın tanımlanabildiği" açıklanmaktadır (Bernard, 1842, s. 70). Dolayısıyla buradan Eyice'nin

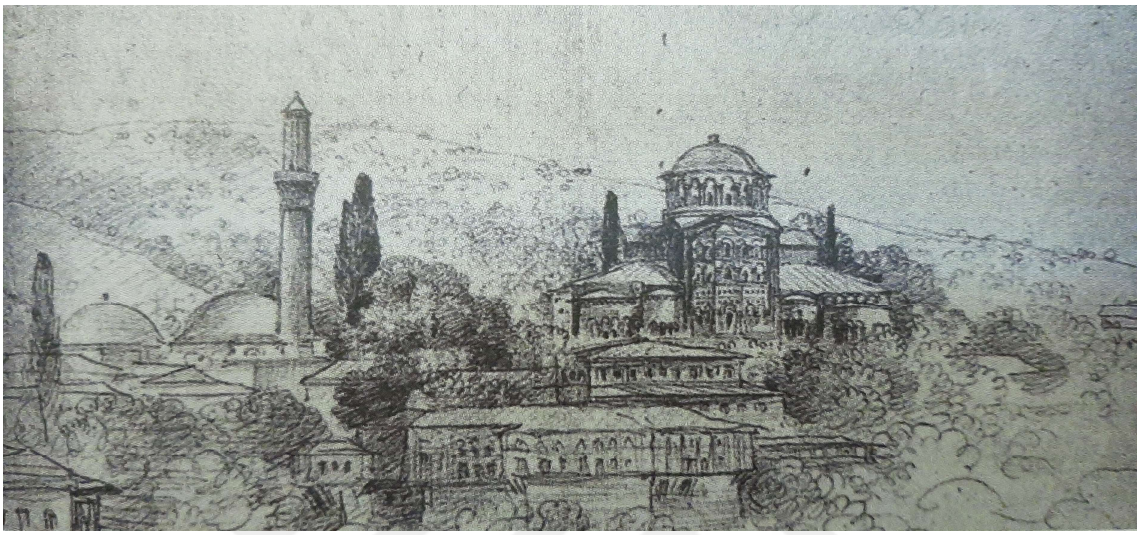
aktarımlarındaki gibi dört adet basamağın ve altı adet yeşil somaki mermerin bulunduğu, daha önceki seyyahlarında sıklıkla değindiği haç motifinin ana kapı üzerindeki tonozu taşıyan sütunlardan birinin üzerinde siyah mermerden yapıldığı çıkarılmaktadır.

1854 yılında depremden hemen önce gelen bir diğer seyyah ise, Samuel Greene Wheeler Benjamin'dir. Seyyah, yapının içerisinde Sultan Orhan ve Yıldırım Bayezid'in kabirlerinin bulunduğunu, yapının Bizans mimarisi üslubunda ve sağlam olduğunu, asıl ilgi çekici tarafının ise bu kutsal kubbenin altında gömülmüş kişilerden kaynaklı olduğunu ifade etmiştir (Yıldırım, 2013, s. 1537). Benjamin'in aktarımlarında mimari anlamda kayda değer bir açıklama olmasa da Sultan Osman yerine Yıldırım Bayezid'in burada gömülü olduğu hatasına düşmesi dikkat çekmektedir.

1854 yılında John Murray tarafında yazılan ve ilk baskısı yapılan *Handbook for Travellers in Turkey in Asia, with General Hints for Travellers in Turkey* adlı kitabın dördüncü baskısında Murray, 'Daoud Manastırı' olarak bilinen yapının Sultan Orhan tarafından Peygamber İlyas (Elijah)'a adanmış yuvarlak plana sahip bir Bizans kilisesinden çevrildiğini ve yüksek bir tepede bulunduğunu yazmıştır. Ziyaretçilerin ilk olarak 50 'feet' uzunlukta ve 16 'feet' genişlikte, üç bölüme ayrılmış bir narteksten geçtiğini, daha sonra kubbeyle örtülmüş, basit, dairesel planlı binaya girdiğini aktarmıştır. Murray'a göre duvarlarının altta bulunan kısmı sekiz adet yarım dairesel nişle süslenmiştir, nişlerin sağ ve solunda duvar kalınlığında ikişerli sütunlar yer almakta, duvarların üst kısmında pilastırlar ve bunların arasında pencereler bulunmaktadır. Seyyah tanıttığı yapıda yatan padişahı karıştırarak Orhan olarak ifade etmiş ve Orhan'ın buraya gömüldüğünde kubbesinin gümüş plakalarla kaplı olduğu için Gümüşlü Kubbe olarak adlandırıldığını belirtmiştir. 1802 yılındaki yangında yapının kubbesi çökmüş ve gümüş kubbe ortadan kaybolmuştur (Murray, 1878, s. 131-32).

Seyahatnameleri 1861 yılında basılan Adolphe Joanne ve Emile Isambert manastır yapısının, 'Dauoud Manastırı' olarak adlandırıldığı ve Bizans İmparatorluğu'nun son devrine tarihlendirildiği, Sultan Orhan'ın mezarının kalenin eski şapelinde yer aldığı, küçük olan kilisenin basit, iki alçak yan kısımlarıyla bir neften ve dört

sütunla desteklenen merkezi bir kubbeden oluştuğu aktarılmıştır. Bina 1490'da ve 1804'teki yangınlarda fazlaca zarar görmüştür (Joanne; Isambert, 1861, s. 503-504). Isambert ve Joanne'nin aktarımlarından Orhan Gazi Türbesi'nin kalenin şapelinde yer aldığı ve ortada yer alan naosun kuzey ile güney cephelerindeki iki yan kısmının daha alçak olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 3. 8 Elias Manastırı, L. F. Cassas, 1786 (Çağaptay, 2020, s.25)

Tüm bu seyyahların yayımlamış oldukları seyahatnamelerin dışında Bursa şehrini gezip yalnızca gravür, karakalem, suluboya gibi görsel dokümanlar paylaşmış kişiler de bulunmaktadır. Örneğin, 1786 yılında Louis François Cassas Orhan Gazi Türbesi'nin içerisinde bulunduğu yapının genel bir silüetini çizmiştir (Şekil 3. 8). Günümüzde Cumhuriyet Caddesi civarından resmedildiği anlaşılan çizimde, ilk göze çarpan detay yapının anıtsallığıdır. Yapının sol tarafında yer alan, 1855 depreminde büyük bir kısmı yıkılan ve 1892 yılında birtakım değişikliklerle tamiratı yapılan Şehadet Camii'ne ve minaresinin yüksekliğine oranla, manastır yapısının heybetli bir görünüşe ve hacme sahip olduğu görülmektedir. Yapının kubbe kasnağının görünen yüzeyinde yedi adet beşik kemerli niş, bu nişler içerisinde ince, uzun pencereler, her bir pencere arasında niş kemerlerini taşıyan ikişerli sütunlar bulunmaktadır. Yapının doğu cephesinde bulunan apsisin beden duvarında en alttan orta sırada tek kemerli yanlarda ikişer kemerli olan pencere, orta ve üst kısımda da aynı düzende devam etmektedir. Alt sıra ile orta sıra arasında yatayda devam eden ve nokta belirtilmiş kısımda almaşık duvar örgüsünün olabileceği, apsisin beden duvarının beş kenara oturan yarım piramidal

basit bir çatı ile örtüldüğü görülmektedir. Apsisin sağ ve sol tarafında ikişer adet apsidiyol vardır, bunlardan apsise yakın olanlar daha incedir, dış tarafta kalan apsidiyoller ise daha geniştir. Tüm apsidiyoller daire formundadır ve üst örtüleriyle birleştikleri yerde kemerli saçak dizisi mevcuttur. Apsidiyollerde kaç adet açıklık ya da niş bulunduğu çizimin net olmamasından dolayı tam olarak belli olmasa da soldan en baştaki apsidiyolde üç adet pencere, iki adet niş, yanındaki apsidiyolde dört adet niş, en sağdaki apsidiyolde beş adet niş, onun solundaki apsidiyolde de üç adet pencere, iki adet niş bulunmaktadır. Kubbe kasnağının alt kot hizasında kuzey ve güney eksenlerinde uzanan beşik çatı gözükmektedir. İki tarafta da bulunan her iki apsidiyolün biraz üzerinde biten, yan nefler ile kuzey ve güney galerilerinin üzerini kapatan sundurma çatı vardır.

1835 yılında Hercule Catenacci, Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbesi'nin bir arada yer aldığı manastır kompleksini çizmiştir (Şekil 3. 9). Çizim manastırın güney cephesine bakan ve Saltanat Kapı tarafına giden, 1862 yılındaki Suphi Bey Haritası'nda 'Sultan Orhan Caddesi' olarak belirtilen caddeden bakılarak yapılmıştır. Çizimde ilk olarak manastır kompleksinin etrafında sokak boyunca görülen yaklaşık iki insan boyu bahçe duvarı ile iki kanatlı ahşap bir dış kapı bulunmakta, bu dış kapı girişinin sol tarafında iki adet sütunla taşınan bir açık sundurma görülmektedir. Bu girişten türbenin iç avlusuna geçiş vardır, bu iç avluda da sol tarafından iki adet sütunla taşınan bir başka sundurmanın yer alır. Yapının güney galeri beden duvarı, naos güney duvarının yaklaşık yarısı kadar yüksekliğe sahiptir ve sundurma çatı ile örtülmüştür. Orhan Gazi Türbesi'nin naos güney duvarında ise tek sıra tuğladan örülmüş dört adet yarım daire kemer bulunmaktadır. Türbenin sol tarafında kalan yüksek beden duvarında iki adet çift sıra kemerin tuğlaları dikine örülmüş ve arasında tam olarak anlaşılamayan, ama kemer dizisini takip eden duvar örgüsü ya da motif yer almaktadır. Bu beden duvarının çatısı çizimde gözükmemektedir, fakat güney cephesine bakan kırma çatının sağında kalan sundurma çatısının da çizilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çizimde tamamlanmamış kısımların olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu beden duvarının üzerinde çalı ya da ağaç bulunmaktadır. Eğer bu ağacın görünen bir kısmı ise burada avlu benzeri bir yarı açık mekân olabilir. Eğer bu zamanla çatıda büyümüş bir çalı ise beden duvarının bir çatısı

vardır, fakat çizimde yer almamaktadır ya da çatının eğimi çok düşüktür. Beden duvarının solunda gözüken kubbeli yapı ise Osman Gazi Türbesi'dir. Türbenin kubbe kasnağının köşelerinde çifter sütunlar bulunduğunu düşündürten çizgiler yer aldığı, kasnak kenarlarında kemerli nişlerin olduğu anlaşılmaktadır. Çizimin en dikkat çeken kısmı ise, Orhan Gazi Türbesi'nin kubbesidir. Köşeli forma sahip kubbe kasnağının görünen yüzeyinde altı kenarı vardır ve muhtemelen 12 kenara sahiptir. Kasnağın köşelerinde ikişerli sütunların bulunmaktadır. Bu sütunlar birbirlerine yarım daire şeklinde kemerlerle bağlanmakta ve aralarında nişler yer almaktadır. Bu nişlerin ortasında ince, uzun pencere açıklıklarının olduğu anlaşılmaktadır. Kubbenin güney ve batı yönlerine doğru uzanan kısımlarında beşik çatılar görünmektedir. Güney yönündeki beşik çatının altında bulunan duvar tek sıra tuğladan oluşmuş yarım dairesel bir kemere sahiptir. Kemerin altında yarım daire formunu oluşturan üç adet niş bulunmaktadır. Kubbe kasnağından batı cephesine doğru uzanan beşik çatıya, yarı konik biçimli bir çatı biçimlenişinin birleştiği görülmektedir.

Şekil 3. 9 Elia Manastırı çizimi, H. Catenacci (Çağaptay, 2020, s.25)

1824 ve 1826 yılları arasında Bursa'yı gezmiş olan İsveçli diplomat ve ressam Carl Gustaf Löwenhielm 1825 yılında Elias Manastırı'nın iki adet çizimini yapmıştır. İlk çizimin günümüzde Orhan Gazi Türbesi'nin yer aldığı manastır yapısının güney yönünden bakılarak yapıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3. 10). Yapının kubbesi kurşunla örtülüdür, yüksekçe bir kasnağa sahiptir ve hilâl motifli altın renkli kubbe alemi vardır. Yuvarlak formlu kubbe kasnağında dört tanesi perspektiften gözüken dört tanesi arkada kalan toplam sekiz adet niş yer alır. Bu nişlerin aralarında ikişerli sütunlar bulunur ve toplamda 16 sütun yer alır. Kubbede pencere açıklığı gözükmemektedir. Yapının kubbe örtüsü dışında çatısının tamamı alaturka kiremitle örtülmüştür. Kubbeden güney cephesine doğru uzanan bir kırma çatı vardır, yine kubbenin doğu ve batı ekseninde de aynı kotta devam eden kırma çatılar gözükmektedir. Yapının bema alanının üzerinde kalan çatı beşik ya da üçgen alınlık oluşturabilen bir forma sahip çatıdır. Manastırın apsis bölümünü çevreleyen beden duvarlarının ufak bir kısmı bema alanı çatısının sağ tarafında, ondan biraz daha düşük kotta gözükmektedir. Yapının planında kubbenin izdüşümünde bulunan naos bölümünün etrafında yer alan neflerin beden duvarları görülebilmekte ve bu duvarlarda büyük yarım daire formu kemerli nişler bulunmaktadır. Naos beden duvarına bitişik halde, yükseklik olarak yarısına kadar gelen ve 'güney galerisi' olarak adlandırabilecek mekân ve çatısı gözükmektedir. Covel'in plan krokisinde bu mekânın girişi olarak gösterdiği kısımda sundurma olarak yorumlanabilecek alaturka kiremitle örtülmüş bir mekân bulunmaktadır. Manastır kompleksini çevreleyen ve hemen hemen iki insan yüksekliğinde bahçe duvarı vardır, içerisinde ağaçların olduğu dış avluya bu duvardan girişi sağlayan ahşap iki kanatlı bir kapı bulunur ve kapının üzerine denk gelen hizada duvar eğri oluşturacak şekilde yükseltilerek kapı vurgulanmıştır. Bu kapı hizasının ise manastırın güney galerisi olduğu düşünülen mekânın kapısının hizasında olması, buradaki sundurmanın altında kapı olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Şekil 3. 10 Elias Manastırı çizimi, C. G. Löwenhielm (Alvin B, 2022)

Löwenhielm'in çizmiş olduğu ikinci çizimde ise, önde Osman Gazi Türbesi ile arkada Orhan Gazi Türbesi gözükmektedir (Şekil 3. 11). Çizimin türbelerden Şehadet Camii'ne doğru çıkan sokağın başından yapıldığı anlaşılmaktadır. Çizime göre, Orhan Gazi Türbesi sekizgen plana sahiptir, sekizgenin her köşesinde -o güne sağlam olarak ulaşamamış olan- ikili sütun yer alır, bu sütunlardan biri Bilecik breşine, diğer üç tanesi ise yeşil somaki mermere benzemektedir. Güneybatı duvarının ortasında ikili iki adet sütun bulunmaktadır. Her çift sütun arasında yarım daire kemerli nişler vardır, beden duvarlarında insan boyunun üzerinde üç adet yarım daire kemerli, insan boyunun altında da bir adet kare biçimli, üzerinde iyon yaprak dizisine benzer bir motife sahip silmeli pencere açıklığı ve parmaklığı bulunmaktadır. Yapının kubbesi kurşun kaplıdır. Altın renginde hilal motifli aleme sahip kubbenin yüksek kasnağının beş kenarı gözükmektedir. Bu kasnakta dört adet dışlık pencere bulunur. Kubbenin

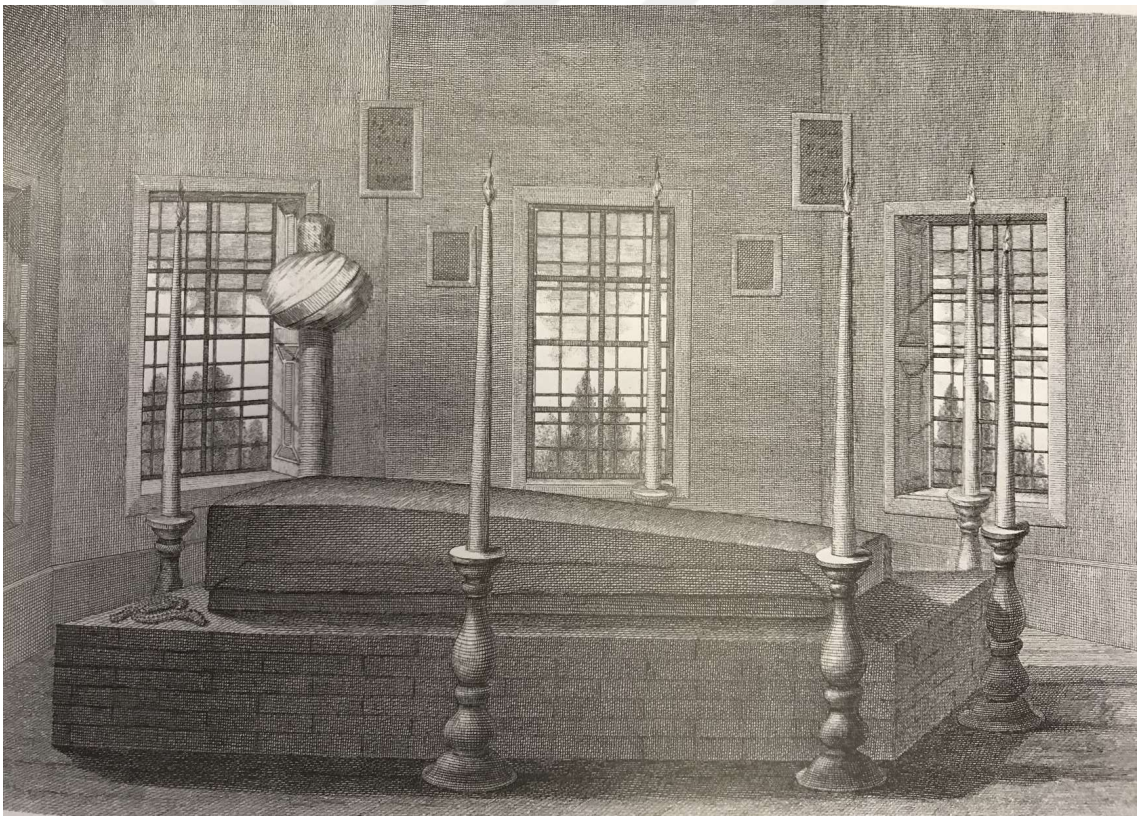
kasnağında da beden duvarlarında olduğu gibi ikili sütunun yer aldığı, fakat ikili sütunun eşlerinin çizimin yapıldığı dönemde mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sütunların renkleri porfir, yeşil somaki ve Marmara mermeri olma ihtimallerini güçlendirmektedir. Kasnağın her bir kenarında köşe sütunlarının üzerine oturan almaşık taş örgüsüne ya da sıvaya sahip kemerler bulunmakta, kasnağın kubbenin kurşunlarıyla birleştiği noktada ise iki sıra kirpi saçak yer almaktadır. Kubbenin sağında bulunan duvarın, hem üzerinde bulunan tek sıra alaturka kiremit örgüsü, hem de duvar yüksekliğinden dolayı Löwenhielm'in bir önceki çiziminde de gözüken ve parsel sınırını takip eden bahçe duvarının devamı olduğu anlaşılmaktadır. Çağaptay, Osman Gazi Türbesi'nin arka planında yer alan yapıya ilişkin Löwenhielm'in çizimini paylaşmış ve açıklamasında yapıyı Orhan Türbesi olarak belirtmiştir (Çağaptay, 2011, s. 55). Fakat, Löwenhielm'in ilk çiziminde neredeyse tam daire çizmiş olduğu kasnak bu çizimde bariz bir şekilde köşelidir ve üç kenarı gözükmektedir. Dolayısıyla, çizimde yapının altıgen ya da sekizgen kasnağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Lövenhielm'in bu iki çiziminden birinin doğru olabileceği, diğerinin ise eksik ya da hatalı olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

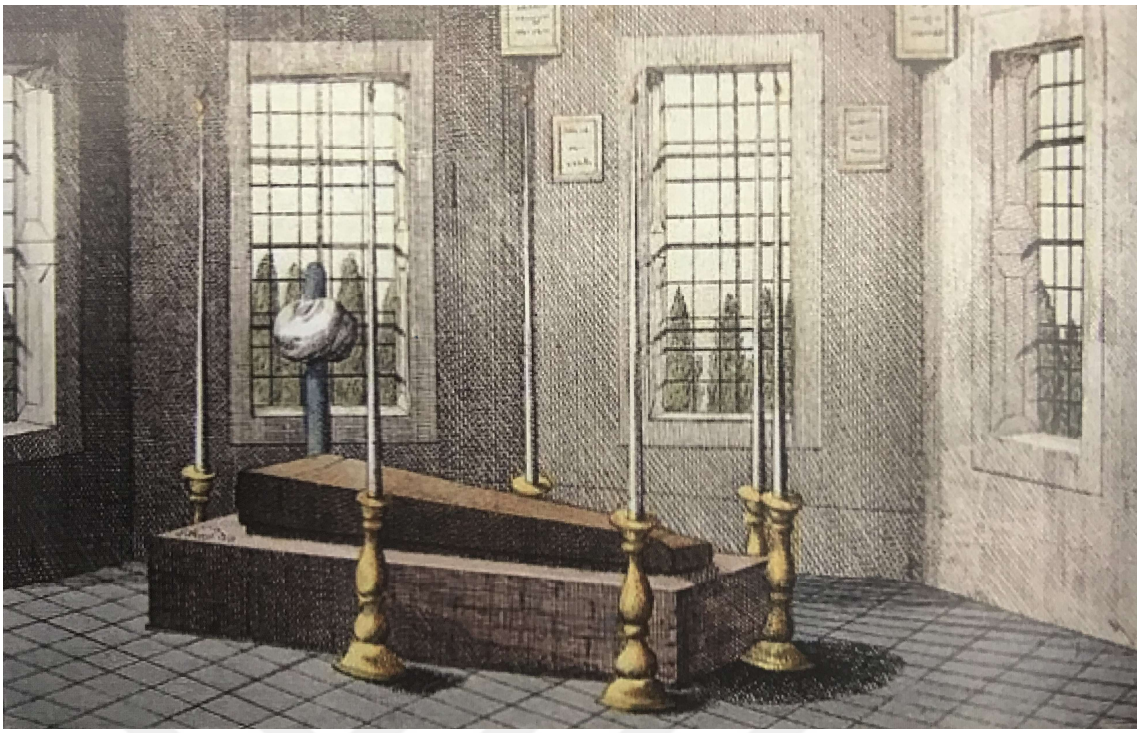
Şekil 3. 11 Elias Manastırı çizimi, C. G. Löwenhielm (Alvin C, 2022)

Seyyahların gravürlerinde sadece türbelerin iç kısımlarının çizildiği örneklerde görülmektedir. Daha önce bahsi geçen Laborde'nin seyahatnamesinde yer alan Orhan Gazi Türbesi'nin iç mekân tasvirinin yanı sıra, Mouradgea D'Ohsson'un *Tableau général de l'Empire Othoman* (1787) isimli kitabında yer alan 'I. Osman'ın Mozolesi' isimli gravürü bulunmaktadır (Şekil 3. 12) (D'Ohsson, 1787, s. 304-305). Bu gravürde gridal bir şekilde döşenmiş zemin malzemesinin üzerine altı

sıra tuğla örülerek oturtulan platformda Osman Gazi'nin kumaşla örtülü sandukası gözükmektedir. Silindirik formdaki şahidenin üst kısmına doğru büyük bir sarık asılıdır. Ayrıca tabutun yanında, platformun üstünde tesbihi andıran bir obje yer almaktadır. Platformun etrafında altı adet mumlu şamdan bulunmaktadır. Dört kenar duvarı gözüken türbenin her birinde parmaklıkların yanı sıra sekize bölünmüş karelerden oluşan çerçevelerin ve ahşap pencere kanatlarının olduğu anlaşılmaktadır. Pencereler içeriye söve oluşturacak şekilde taşmaktadır. Türbenin duvarlarında platform yüksekliğinde süpürgeliklerin olduğu ve kuzey duvarında ikisi büyük ikisi küçük dört adet levhanın asılı olduğu görülmektedir. D'Ohsson'un kitabında paylaşmış olduğu bu gravürün renkli baskısı Milli Kütüphane koleksiyonunda tek yaprak olarak bulunmaktadır (Şekil 3. 13) (Özdemir, 2009, s. 110).

Şekil 3. 12 Osman Gazi Türbesi, M. D'Ohsson, (D'Ohsson, 1787, 304-305)

Şekil 3. 13 Osman Gazi Türbesi, Jean Baptiste Hilair (Özdemir, 2009, s. 110)

Birçok seyyahın bahsettiği fakat görsel olarak belge sunmadığı Orhan Camii'ni Avusturyalı tarihçi ve mimar Bernard Fischer von Erlach çizmiştir. Erlach hayatı boyunca Avrupa dışına çıkmamasına rağmen İstanbul'dan Ayasofya Camii'ni, Sultan Ahmet Camii'ni ve Süleymaniye Camii'ni, Bursa'dan ise Orhan Camii'nin çizimlerini yapmıştır. 1720 yılında çıkartmış olduğu "Entwurff Einer Historischen Architektur" adlı kitabında bu çizimleri yayınlamıştır (Şekil 3. 14) (Erlach, 1725). Yapıyı Sultan Orhan'ın Ulu Camii olarak belirten Erlach'ın çizimde yapı daire planlıdır. İki şerefeli, yivli ve külahlı iki minaresi vardır. Kubbesi dairesel yüksek bir kasnağa sahiptir, kasnağında kaş kemer biçimli nişler yer alır. Bu nişlerin içinde üçer adet ince uzun açıklık bulunmaktadır. Caminin beden duvarında çok fazla biçimde yarım daire kemerli niş ya da açıklık yer alır. Kaş kemere sahip bir ana giriş kapısı vardır, bu kapının her iki yanında düz atkılı ve bezemesiz iki kapı bulunur. Erlach'ın yapmış olduğu çizimleri diğer seyyahların sözlü ve görsel dokümanlarına dayanarak yaptığı varsayılmaktadır (Çağaptay, 2020, s. 21). Çizimleri gerçekçi olmasına karşın, bazı hatalar göze çarpmaktadır. Örneğin Süleymaniye Camii'nin ana kubbesini destekleyen yarım kubbeleri, tam kubbe gibi çizmiş, kuzey cephesindeki taç kapıyı çizmemiştir. Özellikle çizimlerinde yapıya odaklandığı ve yapının çevresiyle olan ilişkisini, etrafına sıklıkla çizdiği ağaç

peyzajıyla kestiği görülmektedir. Elbette birçok seyyahın türbelerden ayrı olarak belirttiği Orhan Camii'ni çizmiş olması oldukça değerlidir. Fakat manastır yapısıyla iç içe geçmiş olması muhtemel Orhan Camii'nin etrafındaki yapılardan kopuk ve sadece ağaçlarla çevrili bir peyzajla yer alması, Erlach'ın bu çizimde de aynı anlayışı yansıttığını göstermektedir. Eyice'ye göre, Orhan Camii 1801 yangınından sonra uzunca bir müddet içerisinde ibadet yapılamaz bir halde kalmış ve 1855 depreminde izleri tamamen kaybolmuştur (Eyice, 1962, s.144).

Şekil 3. 14 Orhan Camii gravürü, B. F. von Erlach (Erlach, 1725)

Restitüsyon

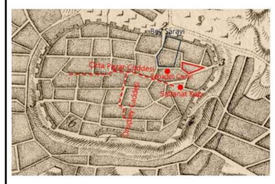
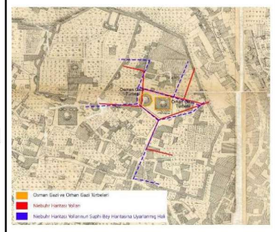
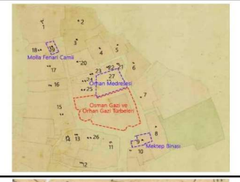
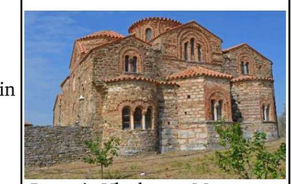
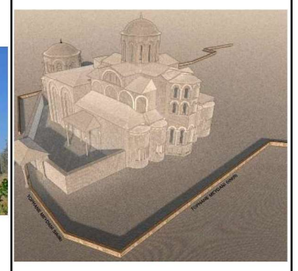
Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbesi'nin yer aldığı manastır yapısı hakkında yapılan tüm bu aktarımları inceleyip, türbelerin hangi fonksiyona sahip olduklarını ve yapıda nasıl bir dönüşümün olduğunu anlayabilmek çok net olmasa da

mümkündür. Manastır kompleksini daha iyi anlayabilmek için yapısal hacmini ortaya çıkaracak restitüsyonu elzemdir. Bu aşamada yapının restitüsyon kararları; yapıdan kalan izler, analoji çalışması ve yazılı ve görsel kaynaklara dayanmaktadır (Tablo 3. 2). Manastır yapısının restitüsyonu Bursa'nın fethinden (1326), 1808 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu tarihlendirmenin yapılması sebebi, manastıra bilinen ilk müdahalenin (Osman Gazi'nin cenazesinin defnedildiği tarih) yapıldığı 1326 yılı ile son müdahalenin (1801 yangını sonrası Orhan Gazi'nin mezarının bulunduğu alandaki kubbeyi taşıyan dört adet özgün sütunun yerine kare ayakların örülmesi) yapıldığı 1808 tamiratıdır (Ayverdi, 2019, s. 184). Tarihlendirmenin Bizans dönemine gidememesinin sebebi, yapılan bütün yazılı ve görsel aktarımların Bursa'nın fethinden sonra olmasıdır.

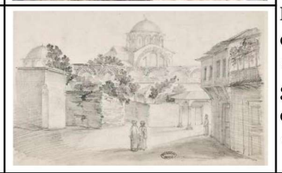
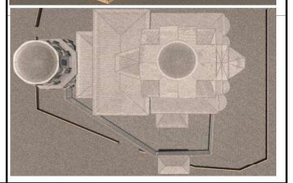
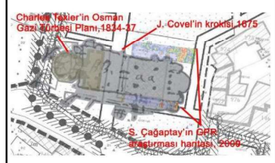
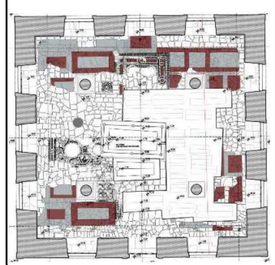
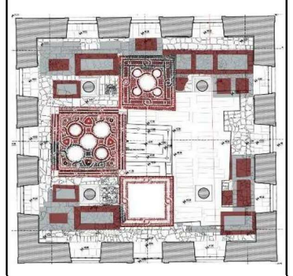
Parsel Sınırı

Türbelerin içerisinde yer aldığı manastır kompleksinin yayıldığı alanın ne kadar olduğunu anlayabilmek için seyyah Carsten Niebuhr'un 1767 tarihli haritası, Defter-i Hakani Emini Suphi Bey'in 1862 tarihli haritası ve 1855 depreminden sonra türbeler tamamlanmadan önce hazırlanmış olan vaziyet planını gözden geçirmek gerekmektedir. İlk olarak Niebuhr'un seyahatnamesinde kendisinin çizmiş olduğu harita, ağırlıklı olarak Muradiye, Hisar ve Hanlar Bölgesi'ne odaklanmıştır (Şekil 3. 15). Niebuhr'un yolları vurgulayarak yaptığı haritadan dolaylı olarak yapı adalarının ortaya çıktığı görülebilmektedir. Manastırın bulunduğu yapı adasının kırmızı hatlar içerisinde işaretlenen alanda yer aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3. 16). Bu çıkarıma gerekçe olarak Saltanat Kapı'dan türbelere doğru dikine giden yolun varlığı ve türbelerle karşılaştığı anda sağ ve sol taraflara ayrılan yolun 1862 yılındaki Suphi Bey haritasında da görülmesi ve günümüzde türbelerden Şehadet Camii'ne doğru uzanan bu yolun bu haritada da okunabilmesi gösterilebilir (Şekil 3. 16). Türbelerin bulunduğu manastır yapı adasının batı kenarından devam eden bu yol, daha sonra çizilmiş tüm haritalarda çıkmaz sokak olarak belirtilmesine karşın Niebuhr bu yolu Bey Sarayı'nın bir parçası olan iç kalenin içerisine girecek şekilde sola doğru çizmiştir. Türbelerin önünden üç numaralı yöne doğru surlara kadar giden bir yol, bu yoldan Bey Sarayı'nın bir parçası olan iç kaleye doğru giden ve türbelerin sol tarafından geçen yol ile birleşmektedir. Bu yol türbelerin bulunduğu yapı adasını da

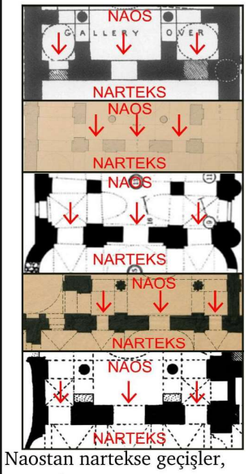
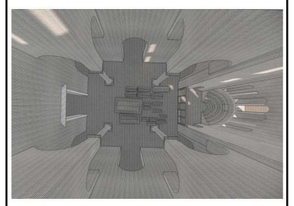
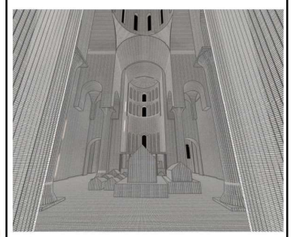
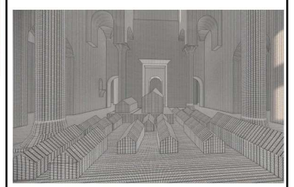
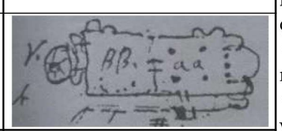
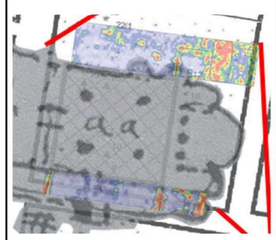
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ELİAS MANASTIRI	Parsel Sınırı	Carsten Niebuhr	• Niebuhr Bursa haritası (1767) - Yapı adaları, yollar ve hisar duvarları vurgulu harita		• Manastırın yapısı, kırmızı alan içerisinde yer almaktadır. Gerekçesi; - Saltanat Kapı'dan türbelere doğru giden yol ile türbelerle karşılaştığı anda çatallaşan yolun 1862 yılındaki Suphi Bey haritasında da görülmesi - Türbelerden Şehadet Camii'ne giden mevcut yolun bu haritada da olması • Türbelerin bulunduğu manastır yapı adasının batısından geçen yol ile türbelerin önünden üç no'lu yöne giden yol, yapı adasını sınırlandırmaktadır. • Niebuhr'un haritasında yollarla sınırlandırılan manastır yapı adasındaki en önemli husus; manastır kompleksinin yamuk formdaki adanın dışarısına taşıp taşmadığıdır. Fakat Niebuhr haritası bu konuda bir şey ifade etmemektedir.	-	-
		Defter-i Hakani Emini Suphi Bey	• Suphi Bey Bursa Haritası (1862) - Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin yeniden inşa edilmiş halleri - Binalar, parseller, yollar, yol adları, kamusal yapılar ve kamusal yapı adları		• Niebuhr'un haritasındaki gibi Saltanat Kapı'dan türbelere doğru giden yol ve türbelerin karşısında çatallaşan yol görülmektedir. • Sağ tarafa giden yol Niebuhr'un haritasındaki gibi çapraz olarak burçlara doğru gitmemekte, fakat yolun izi haritada okunabilmektedir. • Sağ taraftaki yol Orhan Gazi Türbesi'nin doğu cephesinden yaklaşık 3-4 metre öteden kuzey yönüne doğru gitmekte, sonra sola dönerek türbelerin sol tarafından gelen yola bağlanmaktadır. • Osman Gazi Türbesi'nden Şehadet Camii'ne çıkan yol, 'Manastır Camii Sokağı' olarak adlandırılmıştır. Fakat ne Niebuhr'un çizimindeki gibi ne de günümüzdeki gibi bu yol Şehadet Camii'ne ulaşmamaktadır. • Türbelerin kuzeyinde 'L' formunda 'medrese' isimli yapı bulunmaktadır. • Türbeler ile kuzeyindeki yapılar arasında yer alan boşluk, burasının deprem öncesinde mi sonrasında mı meydana geldiği sorgulatmaktadır.	-	-
		Bursa ebniye mühendisi Batyano	• Kamulaştırma haritası, 'BOA.PLK.p.50' (1862) •Bu belgeyi destekleyen 'BOA.İ.MVL. 558.25080.1.1' no'lu belge içeriği; - Parseller, parsellerin kime ait olduğu, tapunun sınıfı, ölçüsü, istimlak bedeli		• Belgede yapının Orhan Medresesi olduğu anlaşılmakta, türbe ile medresenin 'muttasıl' (bitişik) olduğu yazmaktadır. • Mevcut veriler Suphi Bey Haritası'nda türbeler ile kuzeyindeki yapılar arasındaki boşluğun, deprem sonrası oluştuğu savını güçlendirmektedir.	-	-
		Defter-i Hakani Emini Suphi Bey	Suphi Bey Bursa Haritası (1862)		• Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu şapelin bir kısmının sokakta kaldığı bir kısmının ise avlunun içerisinde kalmaktadır. • Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu şapelin bir kısmının sokakta kaldığı bir kısmının ise avlunun içerisinde kaldığı 1862 tarihli Suphi Bey Haritası'ndan, 'BOA.PLK.p.50.' numaralı arşiv belgesinden ve Lövenhielm'in çiziminden anlaşılmaktadır. • Elias Manastırının doğu cephesine doğru giden beden duvarı, sokağın izini takip ederek güney galerisi apsidiyolüne bağlanmaktadır. - Bunun gibi avlu duvarının apsidiyole dayandığı benzer bir örnek Arta'da bulunan Panagia Vlacherna Manastırı Kilisesi'nde tespit edilmiştir.	 Panagia Vlacherna Manastırı Kilisesi, Arta	
		Bursa ebniye mühendisi Batyano	Kamulaştırma haritası, 'BOA.PLK.p.50' (1862)				
		Julia Pardoe	• Türbelerin dış avlusuna girişi sağlayan iki adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan sundurmalı girişin bulunması • Türbeye girişi sağlayan ve dört adet gri renkli iyon başlıklı mermerle taşınan bir başka sundurmalı girişin bulunması	-	• Manastır kompleksi, sokak boyunca yaklaşık iki insan boyu bahçe duvarına sahiptir. • Sokaktan avluya geçişi sağlayan iki kanatlı sundurmalı, ahşap bir dış kapı bulunmaktadır. (devamı altta..)	-	

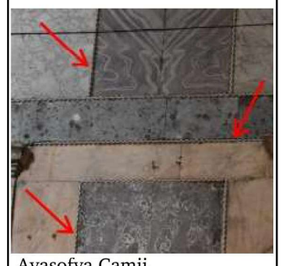
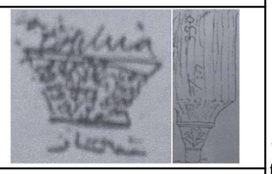
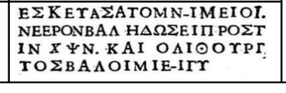
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ELİAS MANASTIRI	Parsel Sınırı	Carl Gustaf Löwenhielm	Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yapının güneyden bakılarak yapılan çizimi		• Sundurmanın sol tarafında ters yüz edilmiş sütunlar vardır, fakat sağ taraftaki sütunlar resmin çizildiği noktadan ötürü gözükmemektedir. Burada iki ihtimal ortaya çıkmaktadır: İlki kadraja girmeyen sundurmanın sağ tarafında da iki sütun vardır ve Pardoe hatalı bir aktarım yapmıştır, ikincisi Pardoe doğru bir aktarım yapmıştır ve sundurma sağ tarafında parsel duvarından destek almaktadır. • Dış avluyu çevreleyen bahçe duvarının yüksekliğinin tespiti için Lövenhielm'in çiziminde yer alan kadınların boy uzunluğu yaklaşık (165 cm) referans alınmış ve yaklaşık 390 cm yükseklik tespit edilmiştir. • Catenacci'nin ve Löwenhielm'in çizimlerinde de gözüken sundurmalı güney galerisi girişi ile dış avlu kapısı girişinin aynı aksta olduğu tespit edilmiştir. • Dış kapı ile türbe arasında avlu bulunmaktadır.	-	
		Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi				
	Vaziyet Planı	• İmar Planı Haritası(2002) • Suphi Bey Bursa Haritası (1862) • 'BOA.PLK. p.50' (1862)	İmar Planı Haritası (2022), Suphi Bey Bursa Haritası (1862) ve 'BOA.PLK.p.50' no'lu kamulaştırma haritasının(1862) çakıştırılması		• Suphi Bey Haritası'nda, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, bugünkü durumlarından daha büyük ve birbirine daha yakın çizilmiştir. • Türbelerin kuzeyindeki Tophane Meydanı, Saltanat Kapı'dan türbelere doğru gelen ana cadde ve türbelerin doğusundan geçen yol dışında göze çarpan büyük bir değişiklik yoktur. • Manastırın bulunduğu alanın çevresi ile ilişkisinin değişimi anlaşıldıktan sonra, manastırın konumunu tespit etmek gereklidir.	-	-
		• İmar Planı Haritası(2002) • Plan Krokisi, John Covel (1862) • Osman Gazi Türbesi planı (1834-37) • GPR haritaları, Suna Çağaptay (2009)	İmar Planı Haritası (2022), John Covel'in manastır planı krokisi (1675), Charles Texier'in Osman Gazi Türbesi plan krokisi (1834-37) ve Suna Çağaptay'ın GPR (Yeraltı Radarı) haritalarının (2009) çakıştırılması		• Yer altı radarlarında Orhan Gazi Türbesi'nin batı duvarının temelinin güney bölümünün devam ettiği, kuzey bölümünün devamında radardaki renk kümelerinde değişimler olduğu, muhtemelen bu duvarın kuzey yönünde de devam ettiği, fakat bu alanın radar taraması sınırında bittiği anlaşılmaktadır. • Ayrıca her iki radar tarama alanında da yarım daire şeklinde duvar kalıntılarının izlerinin görüldüğü ve bu izlerin daha önce birçok seyyahın belirttiği ve Louis François Cassas'ın çizdiği apsidiyollerden en sağda ve en solda yer alan apsidiyoller olabilir. • Covel'in yapıda 'a.a' olarak tanımladığı kısımdaki sütunlarının, günümüzdeki Orhan Gazi Türbesi'nin sütunlarının yerlerine yakın yere denk düşmekte ve 'a.a' olarak adlandırılan naos bölümünün kuzey ve güney duvarlarının var olan yapının duvarlarıyla çakışmaktadır.	-	-
ORHAN GAZİ TÜRBESİ	Plan	Orhan Gazi Türbesi Planı, BBBTKMŞM Arşivi	• Zeminde var olan mevcut kompozisyonlar ve izler takip edilerek kısmi bir Bizans dönemi mozaik restitüsyonu yapılması, böylece manastır yapısının konum olarak Orhan Gazi Türbesi ile ilişkisi hakkında ipuçları edinilmesi • BBBTKMŞM Arşivi'nde yer alan Orhan Gazi Türbesi döşeme planı üzerinde mermer panoların anlaşılabilmesi için vurgulanması		• Manastır kompleksi, sokak boyunca yaklaşık iki insan boyu bahçe duvarına sahiptir. • Tesseralardan oluşmuş üç adet opus-sectile tekniğinde döşenmiş büyük panodan iki tanesinin doğu-batı aksında simetrik olarak konumlandırılmıştır. • Bu panoların dışındaki büyük mermer levha panoları da büyük oranda simetrik olarak yerleştirilmiştir. • Yeni yapının doğu-batı aksında orta noktasının değişmediği anlaşılmaktadır • Mevcut sütunların konumunun yerine, kuzey-güney aksında başka yerde konumlanış uygun gözükmemektedir (Panoların üzerine denk gelmesi) • Sütunların kuzey-güney aksındaki mesafesi sabit tutularak doğu-batı yönünde hareket ettirildiğinde sütunların mevcut panoların üzerlerine denk gelmekte, bu yüzden sütunların mevcut konumlarında olmuş olma ihtimallerinin yüksektir.	-	

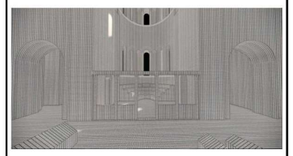
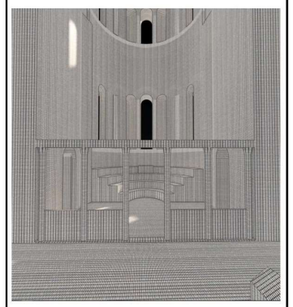
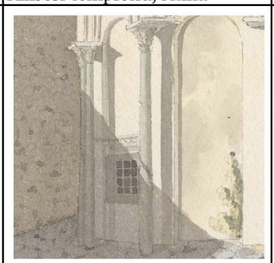
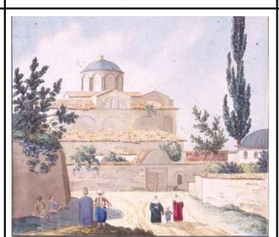
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ORHAN GAZİ TÜRBESİ	Plan	George Wheler	Yunan haçı plan, naos üzerinde dört adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan kubbe	-	• Manastırın katholikonu (Orhan Gazi Türbesi) Yunan haçı planlıdır, Orhan Gazi ve diğerlerinin sandukaları naosun ortasındadır. •Birçok seyyah sandukaların sayısıyla ilgili farklı rakamlar vermiş, görsel olarak tek kanıt olan ve gravüründeki sandukaların birçoğunun konumu günümüzdekilere uyan Laborde'nin gravürü (17 adet) referans alınmıştır. • Günümüzde 21 adet sanduka yer alması ise, buraya Yeşil Türbe'de olduğu gibi buraya sonradan gömülmüş herhangi bir şehzadenin olabileceği, seyyahların daha önce de bahsettiği ve günümüzde yerleri bilinmeyen Osman Gazi Türbesi'nin narteksinde yer alan 17 adet sandukadan bazılarının buraya nakledilmesiyle açıklanabilir. • Yapının naosundaki sütunlar 1801 yangınında yıkılmış, 1808 yılında tamirinde yerlerine örülmüş ayaklar yerleştirilmiştir. • Katholikon bir ana nef ve iki yan neften meydana gelmektedir. Naosun bulunduğu alana kuzey nefinden ve güney nefinden kemerli açıklıklarla, narteks kısmından kuzey ve güney neflerinden kemerli açıklıklarla, ortadan ise mermer atkıya sahip kapıdan geçilmektedir. • Açıklıkların iki tanesi Laborde'nin gravüründe görülmektedir. • Bu gravürde soldaki ayağın hemen sol arkasında görülen kemerli açıklık narteksten güney nefine açılan açıklık, kandillerin biraz üzerinde yer alan arkadaki duvarda yassı bir şekilde duran ve kenarlara doğru 45° lik açı ile biten mimari eleman narteksten naosa girişi sağlayan ana girişin mermer kapı atkısı olabilir. • Kilise planında narteksten naos bölümüne geçiş, biri ortadan diğer ikisi yanlardan olmak üzere üç adet girişle sağlanmaktadır. - Bu tipoloji Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı) Güney Kilisesi'nde, Fenari İsa Camii (Lips Manastırı) Kuzey Kilisesi'nde, Bodrum Mesih Paşa Camii (Myrelaion Kilisesi)'nde, Selanik'teki Kutsal Havariler Kilisesi'nde ve Tirilye'deki Fatih Camii (Kenolakkos Manastırı Kilisesi)'nde görülmektedir. • Güney nefinden naosa giriş Covel'in planında açıkça görülmekte, kuzey nefinden naosa açılan kapının izine rastlanılmamaktadır. - Naosun etrafındaki mekânlarla ilişkisi, plan şeması ve kuzey, güney, batı yönlerinden girişin bulunması; Texier tarafından planı çizilen Selanik'te Kutsal Havariler Kilisesi, Lips Manastırı (Fenari İsa Camii) Güney Kilisesi, Mistra'daki Hodegetria Kilisesi ve Arta'daki Panagia Parigoritissa Kilisesi'nde görülmektedir. Bu örneklerde yapının üç yönü mekânlarla çevrilidir ve naosa geçiş kemerli açıklıklarla sağlanır. • Elias Manastırı'nın kuzey galerisinden naosa giriş muhtemelen kuzey nefindeki kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. • Dolayısıyla manastır katholikonunun naosuna kuzey, güney ve batı yönlerinden giriş sağlandığı düşünülmektedir.	 Naostan nartekse geçişler, sırasıyla; Fenari İsa Camii Zeyrek Camii Bodrum Mesih Paşa Camii Kutsal Havariler Kilisesi Fatih Camii	
		Leon de Laborde	• Orhan Gazi Türbesi'nin iç mekân çizimi • Orhan Gazi'nin ve ailesinin mezarlarının eski nartekste bulunması • Orhan Gazi ve ailesinin sandukalarının yerden yükseltilmiş bir platformda ve merkezde yer alması				
		Charles Bernard	Orhan'ın mezarının etrafındaki sandukanın kilisenin tam ortasında konumlanması	-			
		Julia Pardoe	• Kubbeyi taşıyan altı adet örülmüş kare ayak • Tüm zemini kaplayan mozaik zeminin ortasında, yükseltilmiş bir platformda sandukaların konumlanması	-			
		John Covel	• Osman Gazi Türbesi ve Orhan Gazi Türbelerinin plan krokisi • Yunan haçı plan, dört adet sütun/ayaklı naos, sütunlar ve başlıklar				
		Adolphe Joanne &Emile Isambert	İki yan nef ile bir ana neften oluşan plan	-			
	Duvarlar	• İmar Planı Haritası(2002) • Plan Krokisi, John Covel (1862) • Osman Gazi Türbesi planı (1834-37) • GPR haritaları, Suna Çağaptay (2009)	İmar Planı Haritası (2022), John Covel'in manastır planı krokisi (1675), Charles Texier'in Osman Gazi Türbesi plan krokisi (1834-37) ve Suna Çağaptay'ın GPR (Yeraltı Radarı) haritalarının (2009) çakıştırılması		• Elia Manastırı ile Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin duvar ve sütunlarının konumlarında bazı ortak noktalar bulunmakta ve bu noktalar yapının yeniden inşa edilirken Elias Manastırı'nın referans alınıp alınmadığını akıllara getirmektedir; - Yeraltı radarında izleri görülen apsidiyol duvarlarının başladığı noktaların türbenin doğu duvarına denk gelmesi - Manastırın kuzey ve güney naos duvarlarının mevcut türbe duvarlarıyla çakışması - Covel'in planındaki sütunların, mevcut sütunların yakın pozisyonuna denk gelmesi	-	-

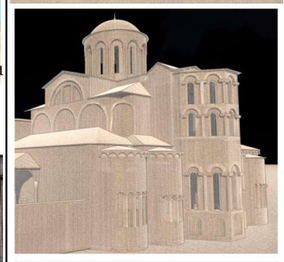
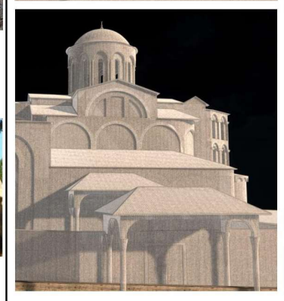
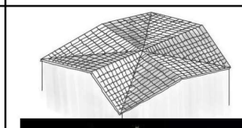
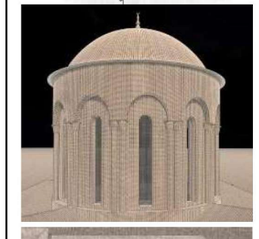
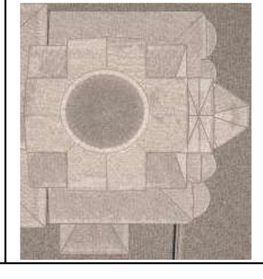
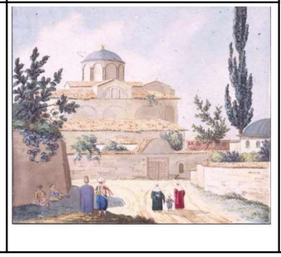
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ORHAN GAZİ TÜRBESİ	Duvarlar	Ubeyde Karadeniz	Orhan Gazi Türbesi'nin zemininde in-situ halinde bulunan manastır yapısından kalan mimari elemanların parçalarının yer alması		• Türbelerin yeniden inşası sırasında zemine döşenmiş olduğunu düşünülen bu elemanların, döşemenin düzensiz kaplama kısımlarında yer alması bu görüşü desteklemektedir. • Orhan Gazi sandukasının oturduğu mermer platformun hemen yanında yer alan bu parçanın, manastır yapısının duvarlarını kaplayan mermer süpürgelik olduğu tespit edilmiştir. - Bu süpürgelik uygulaması İstanbul'da Ayasofya Camii'nde, Kalenderhane Camii'nde (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) ve Molla Gürani Camii'nde (Aziz Teodoros (Vefa) Kilisesi) uygulanmıştır.	 Süpürgelik uygulaması; Ayasofya Camii Kalenderhane Camii Molla Gürani Camii	-
		Ubeyde Karadeniz	Türbe zeminin düzensiz kaplamalı kısımlarında, manastır duvarlarını kapladığı tahmin edilen mermer parçaların bulunması		• Seyyahların açıklamaları sol altta (zeminde yer alan mevcut parçaların fotoğrafları) görülen ve duvarlarda kullanılma ihtimali yüksek olan alacalı (gri ve beyaz) renkli mermeri işaret etmektedir. • Örnekleri İstanbul'da Ayasofya Camii, Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) gibi bir çok Bizans kilisesinde görülen skoutlosis (çeşitli mermer ve taşların ocakta kesildikleri noktadaki yüzlerinin yan yana getirilmesiyle simetrik ayna görüntüsünün oluşturulduğu yöntem) tekniğinin Elias Manastırı'nda da olduğunu ispatlamaktadır. • Zeminde yer alan koyu gri renkli mermerlerin ise üzerlerinde doğrusal olarak oyulmuş sığ kanallar bulunması ve zeminde yer alan süpürgelik parçasıyla aynı cins mermerden yapılması, bu mermer parçalarının da duvarlarda kullanıldığını düşündürtmektedir. • Oymalı beyaz çubuklar ise, Ayasofya Camii duvarlarında yer alan mermer panoların sınırlarını belirten çubuklar gibi olma ihtimali yüksektir. • Yapının içerisinde haç motifleri ve üzerinde Grekçe yazılı kitabenin olduğu anlaşılmaktadır.	Skoutlosis uygulamaları; Ayasofya Camii Ayasofya Camii Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi)	-
		Joseph von Hammer	Simetrik düzende çok renkli mermer levhalarla kaplı olması				
		Charles Texier	Buz rengi mermer plakalarla kaplı duvarlar, plakaların aralarında oymalı beyaz çubuklar				
		John Covel	• Gri ve alaca renkli mermerlerle kaplı duvarlar, Türk üslubu bezemelerle kaplı bir duvar • Sütun başlıkları çizimi				
		Dominique Sestini	Cilalanmış mermerlerle kaplı duvarlar	-			
		George Wheler	• Mermerle kaplı duvarlar	-			
		Joseph von Hammer	• Simetrik düzende mermer levhalarla kaplı duvarlar, büyük kapının dış tarafında griffin motifinin yanında haç ve güneşe benzeyen motiflerin bulunması	-			
		David Porter	Çatıyı destekleyen kare kolonun tarafındaki giriş kapısının yanında bulunan cilalı ve aşırı süslenmiş mermerin üzerinde ve soldaki duvarda haç motifinin bulunması	-			
		Richard Burgess	Tamire rağmen mermerle kaplı duvarlar üzerinde görülen yangın izleri	-			
		Charles Bernard	Çeşitli renkli mermerlerle kaplı duvarlar	-			
		Julia Pardoe	• Yan kemerlerden birinde mozaikten yapılma haç motifinin olması • İçerisinin zengin, fakat yangından zarar gören mermerlerle kaplı olması, eksik kısımların ise ştuk sıva ile boyalı olması	-			
		Robert Walsh	• Büyük kısmı yere düşmüş, farklı renkte mermer plakalarla kaplı duvarların yerleri harçla doldurulup boyanması • Mermer levhalarda haç motifleri	-			
		Paul Lucas	Mermer üzerinde kitabenin bulunması				

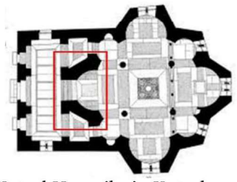
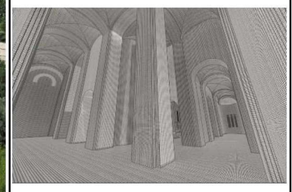
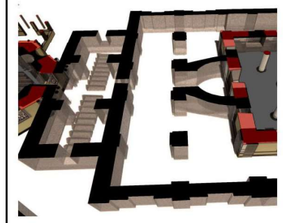
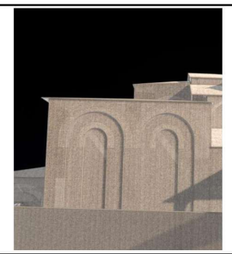
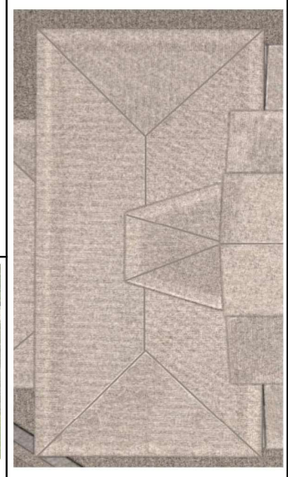
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ORHAN GAZİ TÜRBESİ	Bema ve apsis	George Wheler	Altarı ve yarım daire formlu üç kademeli oturma biriminin (synthronon) varlığı	-	• Bema Kutsal alanı olarak adlandırılan altarın bulunduğu bu alanda, ortada yer alan iki adet mermer sütunun arasında geçiş için boşluk bırakılması, diğer sütunların arasının ise parapet duvar oluşturacak şekilde kapatılması yaygın bir uygulamadır. - Seyyahların aktarımlarındaki mermer sütunlu templon türü, Atina'daki Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi'nde, Kuzey Makedonya'daki Aziz Panteleimon Kilisesi'nde ve Yunanistan'daki Hosios Loukas Manastırı'nda tespit edilmiştir. • Apsisin sağında ve solunda kalan iki küçük apsidiyollere erişim güney ve kuzey neflerinde kemerli açıklıklarla sağlanmaktadır. • Katholikonun apsisinin içerisinde Covel'in bahsettiği ve çizimlerini yaptığı gibi dört basamaklı synthrononun bulunduğu ve en üst oturma sırası hizasının ortasında imparatorluk tahtının bulunmaktadır.	 Hosios Loukas Manastırı templonu, Yunanistan Loukas Aziz Panteleimon Kilisesi templonu, Kuzey Makedonya Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi templonu, Atina	
		Joseph de Tournefort	• Koronun kirli beyaz, koyu ve bazı yerlerde alacalı mermerlerinin olması • Kutsal alanda dört basamaklı bir seki	-			
		Dominique Sestini	• Türk üslubunda kullanılan altar • Altarın arkasında yarım daire formunda beş sıra basamak (synthronon)	-			
		Paul Lucas	• Kilisenin korosunda Sultan Orhan'ın kabrinin bulunması	-			
		Charles Texier	• Üç pencereyle aydınlatılan iç mekân, buz rengi mermerden küçük direklerle boylamasına bölünen pencereler • Direk başlıklarında haç figürlerinin varlığı	-			
		Charles Bernard	• Sunak kısmında mermerden yarım daire formlu dört kademeli synthronon ve altı adet yeşil somaki sütunun yer alması • Tonozu taşıyan sütunlardan birinde haç motifi	-			
		Julia Pardoe	Üç kademeli synthrononun varlığı	-			
		Joseph von Hammer	• Yarım daire formunda dört basamaklı bölümün varlığı (synthronon) • Girişte altı adet yeşil somaki sütunun olması	-			
		John Covel	• 'Bema alanında kademeli bir bölüm' tanımı ve çizimi • Çıkıntılı ana apsis, apsisin yanında ikişer apsidiyolün varlığı • Synthrononda yer alan imparator tahtı				
	Cephe Özellikleri	Ubeyde Karadeniz	Orhan Gazi Türbesi'nin zemininde in-situ halinde bulunan manastır yapısından kalan mimari elemanların parçalarının yer alması		• Döşemenin düzensiz kaplama kısımlarında yer alan parça, manastırın pencere parmaklıklarının girdiği mermerdir. • Löwenhielm'in çizmiş olduğu çizimde de manastır yapısının parmaklıklara sahiptir.		-
		Carl Gustaf Löwenhielm	Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yapının güneyden bakılarak yapılan çizimi		• Yapının bütün yükseklik oranları Catenacci'nin, Cassas'ın ve Lövenhielm'in çizimlerinin oranlarına bakılarak yapılmıştır. • Güney galerisinden dört adet sütunla taşınan bir sundurmaya sahip giriş kapısı yer almaktadır. • Naosun güney duvarında tek sıra tuğladan örülmüş dört adet yarım daire formunda niş vardır. • Naosun güney duvarı, altar çatısının taşıyan ayaklara doğru oval bir şekilde kıvrılmaktadır.		

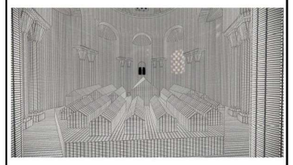
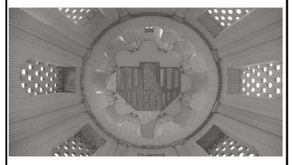
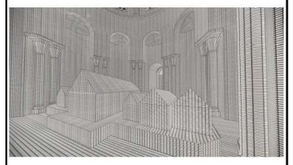
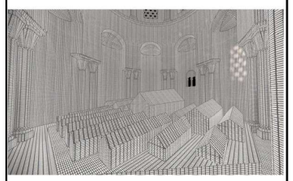
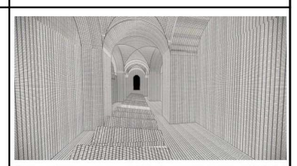
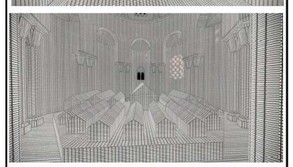
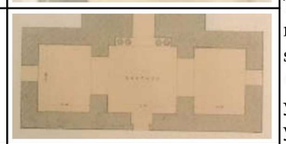
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ORHAN GAZİ TÜRBESİ	Cephe Özellikleri	Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi		• Bu tip duvar biçimlenişi Trabzon Ayasofya Camii ve Kırklareli'nde yer alan Gazi Süleyman Paşa Camii (Küçük Ayasofya)'nde tespit edilmiştir. • Panagia Kosmosotira Manastırı ve Molla Fenari İsa Camii'nde pencere olarak kullanılan açıklık burada kapatılmış ve niş oluşturulmuştur. • Yunan haçı planlı kilisenin kolundaki tonozun izleri cephede üç parçaya bölünmüş üçe bölünmüş yarım daire niş şeklindedir. • Bu cephe tipi Feres'teki Panagia Kosmosotira Manastırı ve İstanbul'daki Fethiye Camii'nde (Teotokos Pamakaristos Manastırı) görülmektedir. • Kuzey galerisinin doğu duvarında görülen kemer dizili saçak muhtemelen bu kuzey cephesinde de devam etmektedir. • Apsis duvarı iki kenarı kısa olmak üzere toplam da beş kenara sahiptir. • Apsis duvarının en altında synthronon hizasına denk gelen kısımda kemerli çökertmeler bulunmaktadır. • Apsis duvarında kiliseyi aydınlatan pencereler; yatayda üç ayrı kotta beşer adet pencere dizisine sahiptir. • Apsisin pencereleri küçük direklerle boylamasına bölünmüş ve yarım daire şeklinde kemerlerle birbirine bağlanmıştır. • Bu pencere tipi Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı), Fenari İsa Camii (Lips Manastırı) ve Selanik'teki Kutsal Havariler Kilisesi'nde tespit edilmiştir. • Güney nefinin apsidiyolünde dört adet ince uzun pencere açıklığı, kuzey nefinin apsidiyolünde ise üç adet ince uzun pencere açıklığı ve iki adet ince uzun çökertme bulunmaktadır. • Güney galerisi apsidiyolünde üç adet dar ve uzun pencere ile iki adet dar ve uzun çökertme bulunmakta, kuzey galerisi apsidiyolünde ise beş adet dar ve uzun çökertme bulunmaktadır. • Güney galerisi apsidiyolü, güney nefi apsidiyolü, kuzey nefi apsidiyolü ve kuzey galerisi duvarında kemer dizili saçak bulunmaktadır. - Kemerli saçak dizisinin bir örneği Bursa'da bulunan Hüdavendigar Camii'nde görülebilmektedir.	 Trabzon Ayasofya Camii Gazi Süleyman Paşa Camii Panagia Kosmosotira Manastırı Fethiye Camii Zeyrek Camii Fenari Isa Camii Kutsal Havariler Kilisesi Hüdavendigar Camii	
	Üst Örtü	Louis François Cassas	Elias Manastırı'nın Orhan Gazi Türbesi kısmının doğudan bakılarak yapılan çizimi				
		Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi		• Yapının kubbesi kurşunla örtülüdür. • Yüksekçe bir kasnağa sahiptir ve hilâl motifli altın renkli kubbe alemi vardır. • Dairesel forma sahip kubbe kasnağında 12 adet yarım daire kemerli, dar ve uzun pencere açıklığı bulunmaktadır. • Pencereler kasnak duvarından içeride niş oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. • Her bir pencere arasında dar ve uzun ikili sütun vardır. • Bu sütunlar birbirlerine yarım daire kemerle bağlanmaktadır. • Sütunların tabanları pencerelerin oluşturduğu girintiye oturmaktadır. • Kasnağın dört tarafında da Yunan haçı vurgulu kırma çatı vardır. • Yapının güney ve kuzey galeri beden duvarları sundurma çatılıdır. • Naos bölümünün güney ve kuzey beden duvarları sundurma çatılıdır. • Apsisin üst örtüsünü ise beş yöne kırılan çatı oluşturmaktadır. • Apsidiyoller konik biçimli çatı biçimlenişine sahiptir. • Bema alanının üzerinde kalan çatı, Bizans kiliselerinde nadir bir şekilde görülen ve dört tarafında da üçgen alınlık oluşturan bir forma sahiptir . • Bu nadir çatı biçimlenişi Mistra'da bulunan Ayasofya Kilisesi'nde ve Ohri'de bulunan Saint Pantelemeion Kilisesi'nde tespit edilmiştir.	• Ayasofya Kilisesi, Mistra • Saint Pantelemeion Kilisesi, Ohri	
		Carl Gustaf Löwenhielm	Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu yapının güneyden bakılarak yapılan çizimi				

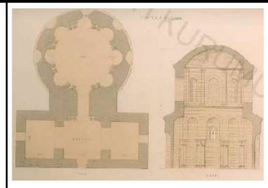
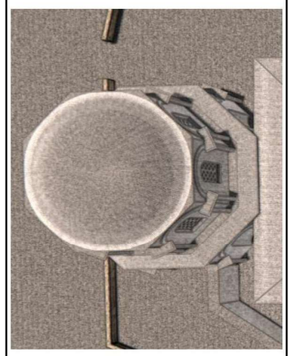
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
ORHAN GAZİ TÜRBESİ	Narteks Planı	John Covel	• Osman Gazi Türbesi ve Orhan Gazi Türbelerinin plan krokisi (1675) • Atrium benzeri bir bölüm (Sultan'a ait çeşitli eşyalar içeren depo)		• Yapının narteks kısmı değerli eşyaların saklandığı depolama amacıyla kullanılmıştır. Muhtemelen bu sebepten dolayı, seyyahların buraya giremediği ve bu mekân hakkında bilgi vermemişlerdir. • Texier'in ölçekli çizimi sayesinde ölçüleri bilinen Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu kısmın narteksi ile Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu kilisenin naosunun bulunduğu alandaki batı cephesi beden duvarı arasında kalan mesafede narteksin yer almaktadır. • Bu mesafe yaklaşık olarak kuzey ve güney galerinin genişliğinin iki katına tekabül eder. Bu nedenle, burada duvar ya da sütunlarla iki ayrı bölmeye ayrılmış iç ve dış narteks olabilir. • Catenacci'nin çiziminde narteksin güney duvarında iki adet kemer dizisi görülmektedir. • Catenacci'nin çiziminde nartekste yer alan nadir çatı biçimlenişi referans alınarak uygulandığında ortaya iki bölmeye ayrılmış bir narteks çıkmaktadır. - Bu yaygın olmayan çatı biçimlenişi Atina'daki Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi'nde tespit edilmiştir. • Naosa yakın olan iç narteksin orta noktasının sağında ve solunda iki adet kavisli beden duvarının konumlanmakta ve narteksle kuzey ve güney galerilerinden ulaşım mümkündür. • Covel'in çizimini yaptığı bu alan, seyyahın kendisi tarafından içerisine girilemediğini bildirdiği için dış hatları hariç referans alınmamıştır.	 Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi	
	Narteks Cephe Özellikleri	Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi		• Narteksin net olarak gözüktüğü tek çizimde Orhan Gazi Türbesi'nin sol tarafında kalan yüksek beden duvarında iki adet çift sıra kemerin tuğlaları dikine örülmüş ve arasında tam olarak anlaşılamayan, ama kemer dizisini takip eden duvar örgüsü ya da motif yer almaktadır. • Bu tipte kemer biçimlenişleri Selanik'te bulunan Kutsal Havariler Kilisesi'nde ve Ohri'de bulunan Aziz Pantelemeion Kilisesi'nde tespit edilmiştir.	• Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik • Aziz Pantelemeion Kilisesi, Ohri	
	Narteks Üst Örtü	Louis François Cassas	Çizimde üst örtü, kırma ya da beşik çatıdır		• Narteksin strüktürel şemasına bakıldığında üst örtünün basık kırma çatılı olabilir. Nitekim bu çatı biçimlenişi her iki çizim için de için uygundur.	-	
		Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi		• Bu beden duvarının üzerinde çalı ya da ağaç bulunmaktadır. Eğer bu ağacın görünen bir kısmı ise burada avlu benzeri bir yarı açık mekân olabilir. Eğer bu zamanla çatıda büyümüş bir çalı ise beden duvarının bir çatısı vardır, fakat çizimde yer almamaktadır ya da çatının eğimi çok düşüktür. • Kubbe kasnağından batı cephesine doğru uzanan beşik çatıya, yarı konik biçimli bir çatı biçimlenişinin birleştiği görülmektedir. • Bu yaygın olmayan çatı biçimlenişi Atina'daki Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi'nde tespit edilmiştir.	 Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi	

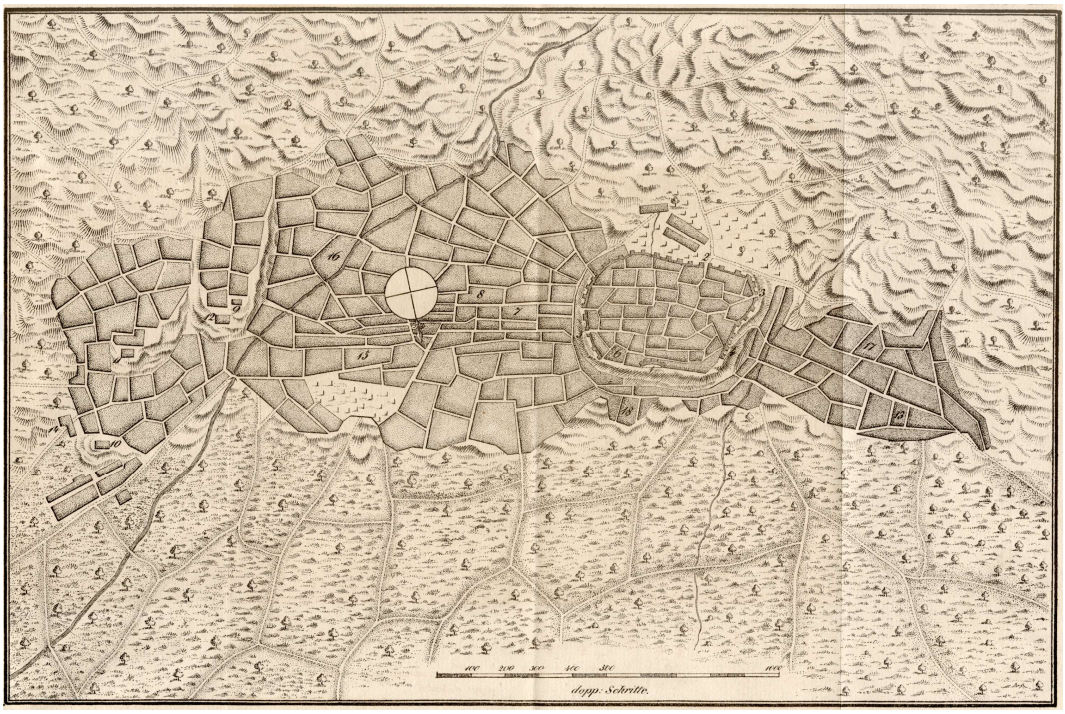
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
OSMAN GAZİ TÜRBESİ	Plan	Charles Texier	• Osman Gazi Türbesi'nin teknik çizimi • Manastıra bitişik ufak kilisenin ölçüleri		• Orhan Gazi Türbesi sekizgen plana sahiptir. • Sekizgenin iç ve dış köşelerinde çiftli sütunlar yer almaktadır. • İç mekanın her bir kenarında eliptik plana sahip nişler bulunmaktadır. • İç mekanda zeminde görülen nişlerin fazlalığı ve düz duvar yüzeylerinin az olması sebebiyle sekizgen planlı yapı kimi seyyahlar tarafından dairesel olarak algılanmaktadır.	-	
		Carl Gustaf Löwenhielm	Osman Gazi Türbesi'nin, Şehadet Camii'ne giden yoldan bakılarak yapılan çizimi				
		Charles Bernard	Sekizgen plan	-			
		John Murray	Dairesel plan	-			
		Julia Pardoe	• Türbenin manastırın diğer ucunda yer alması • Türbeden yeraltı mahzenine giden, sütunlarla desteklenmiş tonozlu bir yol	-			
		Richard Burgess	Küçük caminin içerisinde Osman Gazi'nin mezarı	-			
		Dominique Sestini	Yuvarlak şapel	-			
		Joseph von Hammer	• Sekizgen plan • türbede 17 adet sandukanın bulunması	-			
	Duvarlar	Dominique Sestini	Şapelin zengin bir şekilde dekore edilmesi	-	• Batı duvarında çift kemerli küçük bir sütunla boylamasına bölünmüş olan pencere açıklığı vardır. • Duvarlara yapışık çift halde bulunan toplam 16 adet sütunun ve bu çifter sütunlar arasında yer alan toplam sekiz adet içeride ve beş adet dışarıda yer alan yarım daire kemerli niş yer almaktadır. • Kasnak duvarlarında yer alan pencerelerin aralarında pilastırlar bulunmaktadır.	-	
		Julia Pardoe	Türbe içi kireçle boyalı	-			
		Charles Texier	Osman Gazi Türbesi'nin teknik çizimi				
	Narteks	Julia Pardoe	Türbeden yeraltı mahzenine giden, sütunlarla desteklenmiş tonozlu bir yolun	-	• Osman Gazi Türbesi'ne bitişik bir narteks vardır. • Narteks üç bölüme ayrılmış ve kuzey-güney ekseninde dikdörtgen planlıdır. • Bu alanda 17 sanduka yer almaktadır. • Bu görüşü destekleyecek bir başka veri günümüzde Osman Gazi Türbesi'nin doğu cephesinde İstiklal Savaşında şehit olmuş 11 kişinin mezarlarının konumları ile restitüsyon etüdünde nartekse yerleştirilen sandukalarının üst üste denk gelmesidir. • 11 adet sandukanın bugünkü İstiklal Savaşı şehitlerinin bulunduğu yerdedir ve bunlardan bazıları Orhan Gazi Türbesi içerisine ve başka yerlere taşınmış olabilir. • Bu narteksten hem Osman Gazi Türbesi'ne hem de Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu kilisenin narteksine geçişini sağlayan kapılar vardır. • Narteksin kuzey ve güney cephelerinde iki adet varlığı bilinen pencere Bizans kiliselerinde yaygın olarak görülen yarım daire kemerli olabilir. • Üst örtüsü üç yöne bakan kırma çatıya çatılıdır. • Pardoe'nin bahsettiği sütunlarla desteklenmiş tonozlu mekanın buradadır ve tavanı nartekslerde yaygın olarak kullanılan manastır tonozlu olabilir.	-	
		Carl Gustaf Löwenhielm	Osman Gazi Türbesi'nin, Şehadet Camii'ne giden yoldan bakılarak yapılan çizimi				
		Charles Texier	Osman Gazi Türbesi'nin teknik çizimi				
		Charles Bernard	17 adet sandukanın bulunması	-			
		Joseph von Hammer	Türbeye bitişik koridorda 17 adet sandukanın yer alması	-			
		Dominique Sestini	Şapele bitişik bir başka şapelin varlığı	-			
		John Murray	50 ‘feet’ uzunlukta ve 16 ‘feet’ genişlikte, üç bölüme ayrılmış bir narteks	-			

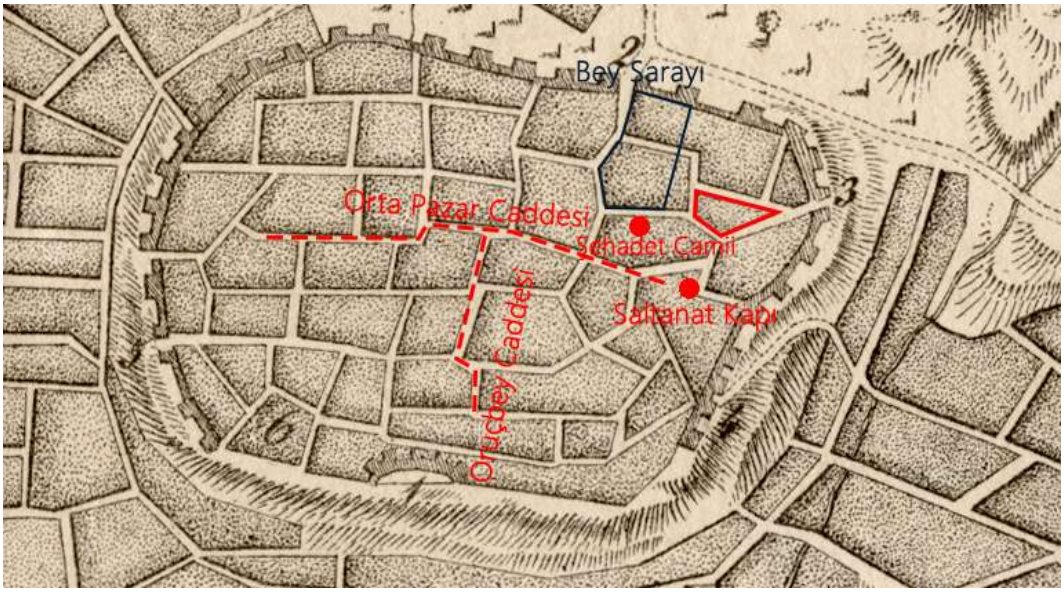
Tablo 3. 2 Restitüsyon tablosu (devamı)

	Kısım	Kaynak	Yapılan yazılı aktarımların içeriği	Yapılan görsel aktarımlar	Yapılan Çıkarımlar	Örnek Yapı İsmi/Görseli	Oluşturulan görsel
OSMAN GAZİ TÜRBESİ	Cephe Özellikleri	Charles Texier	Osman Gazi Türbesi'nin teknik çizimi		• Kubbenin yüksek kasnağında dışlık pencereler bulunmaktadır. • Kubbenin kasnağında çiftli sütunlar yer almaktadır. • Kubbenin yüksek kasnağının planı gibi sekizgendir. • Beden duvarlarının köşelerinde çiftli sütunlar yer almaktadır. • Her çiftli sütun arasında yarım daire kemerli nişler vardır. • Sütunların renkleri porfir, yeşil somaki ve Marmara mermeri olabilir. • Kasnağın her bir kenarında köşe sütunlarının üzerine oturan almaşık taş örgüsüne ya da sıvaya sahip kemerler bulunmaktadır. • Kasnağın kubbe kurşunlarıyla birleştiği noktada iki sıra kirpi saçak yer almaktadır. • Kubbenin sağında bulunan duvarın, hem üzerinde bulunan tek sıra alaturka kiremit örgüsü, hem de duvar yüksekliğinden dolayı Löwenhielm'in Orhan Gazi Türbesi çiziminde de gözüken ve parsel sınırını takip eden bahçe duvarının devamı olduğu anlaşılmaktadır.	-	
		Carl Gustaf Löwenhielm	Osman Gazi Türbesi'nin, Şehadet Camii'ne giden yoldan bakılarak yapılan çizimi				
	Üst Örtü	Charles Texier	Gümüş tellerle süslü kubbe	-	• Yapının kubbesi yüksek bir kasnağa sahiptir. • Yapının kubbesi kurşun kaplıdır. • Altın renginde hilal motifli aleme sahiptir.	-	
		John Murray	'Gümüşlü Kubbe' olarak bilinen kubbenin varlığı	-			
		Hercule Catenacci	Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güneyden bakılarak yapılan çizimi				
		Carl Gustaf Löwenhielm	Osman Gazi Türbesi'nin, Şehadet Camii'ne giden yoldan bakılarak yapılan çizimi				
ORHAN CAMİİ	Genel yapı	Bernard Fischer von Erlach	Orhan Camii'nin çizimi ('Sultan Orhan'ın Ulu Camii' şeklinde adlandırılmış)		• Dairesel planlı, iki şerefeli, yivli ve külahlı iki minare • Kubbesi dairesel yüksek bir kasnak ve kasnakta kaş kemer biçimli nişler • Kaş kemere sahip bir ana giriş kapısı • Erlach hayatı boyunca Avrupa dışına çıkmamasına rağmen İstanbul'dan Ayasofya Camii'ni, Sultan Ahmet Camii'ni ve Süleymaniye Camii'ni, Bursa'dan ise Orhan Camii'nin çizimlerini yapmıştır. • Özellikle çizimlerinde yapıya odaklandığı ve yapının çevresiyle olan ilişkisini, etrafına sıklıkla çizdiği ağaç peyzajıyla kestiği görülmektedir. • Manastır yapısıyla iç içe geçmiş olması muhtemel Orhan Camii'nin etrafındaki yapılardan kopuk ve sadece ağaçlarla çevrili bir peyzajla yer alması, Erlach'ın bu çizimde de aynı anlayışı yansıttığını göstermektedir.	-	-

sınırlandırmaktadır. Türbelerin sağından giden yoldan başka, kuzeye doğru giden bir yol daha vardır. Niebuhr'un haritasında manastır yapısının bulunduğu ve yollarla sınırlandırılan ada yer almaktadır. Dikkat edilmesi gereken nokta, manastır kompleksinin bulunduğu yamuk formdaki adanın dışarısına taşıp taşmadığıdır. Ancak, Niebuhr haritası bu konuda bir şey ifade etmemektedir.

Şekil 3. 15 Niebuhr Haritası, 1765 (Niebuhr, 1837, s. 168)

Şekil 3. 16 Niebuhr Haritası, 1765 (Düzenleme: U.K.) (Niebuhr, 1837, s. 168)

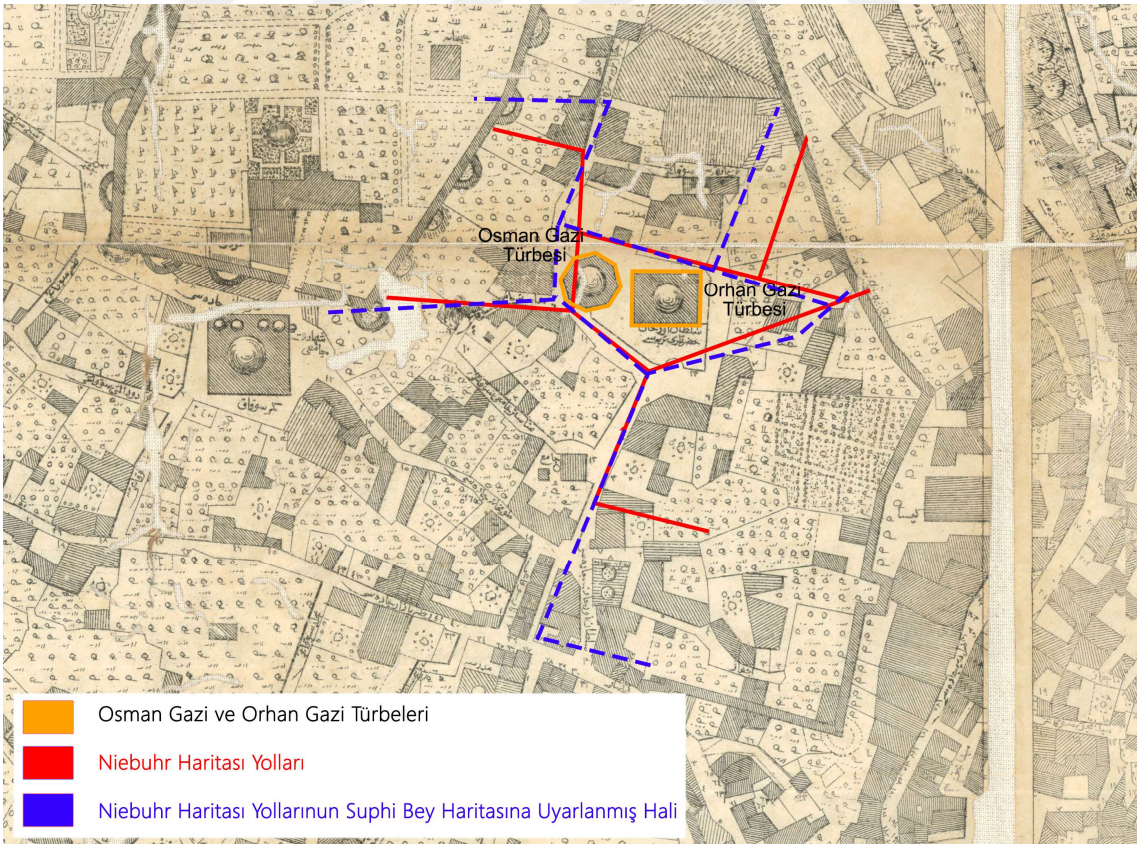
Niebuhr'dan sonra Bursa'nın ilk haritası 1862 yılında Defter-i Hakani Emini Suphi Bey tarafından hazırlanmıştır (Şekil 3. 17). Bu çizimde 1855 depremi sonrası Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri yeniden inşa edilmiş olarak görülür. Fakat çevresindeki organik sokak dokusu ve parseller hala okunabilmektedir. Bunun sebebi, muhtemelen deprem sonrası ilk olarak türbelerin bir an önce ayağa kaldırılmasından ötürü çevre düzenlemesinin sona bırakılmasıdır. Dolayısıyla 1855 depremi öncesi türbelerin etrafını göstermesi bakımında oldukça değerli bir kaynaktır.

Şekil 3. 17 Suphi Bey Haritası, 1862 (BBBTKMŞM Arşivi, 2021)

1862 tarihli haritasının Hisar Bölgesi'nde Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri kare ve sekizgen planlıdır (Şekil 3. 18). Türbelerden yalnızca Orhan Gazi'ye ait olan kare biçimli türbenin altında 'Sultan Orhan Hazretleri Türbesi' yazmaktadır. Niebuhr'un haritasında olduğu gibi, Saltanat Kapı'dan türbelere doğru giden ve 'Sultan Orhan Caddesi' isimli yol, Orhan Gazi Türbesi'nin tam karşısında yolun sol ve sağa doğru ayrılmaktadır. Nitekim Löwenhielm ve Catenacci'nin çizimlerinde de bu yol ayrımı görülmektedir (Şekil 3. 9, Şekil 3. 10). Bu çizimlerde bahçe duvarı, önünden sağa ve sola doğru giden yolun izini takip etmektedir. Sağ tarafa giden yol Niebuhr'un haritasında çizmiş olduğu gibi çapraz olarak burçlara doğru

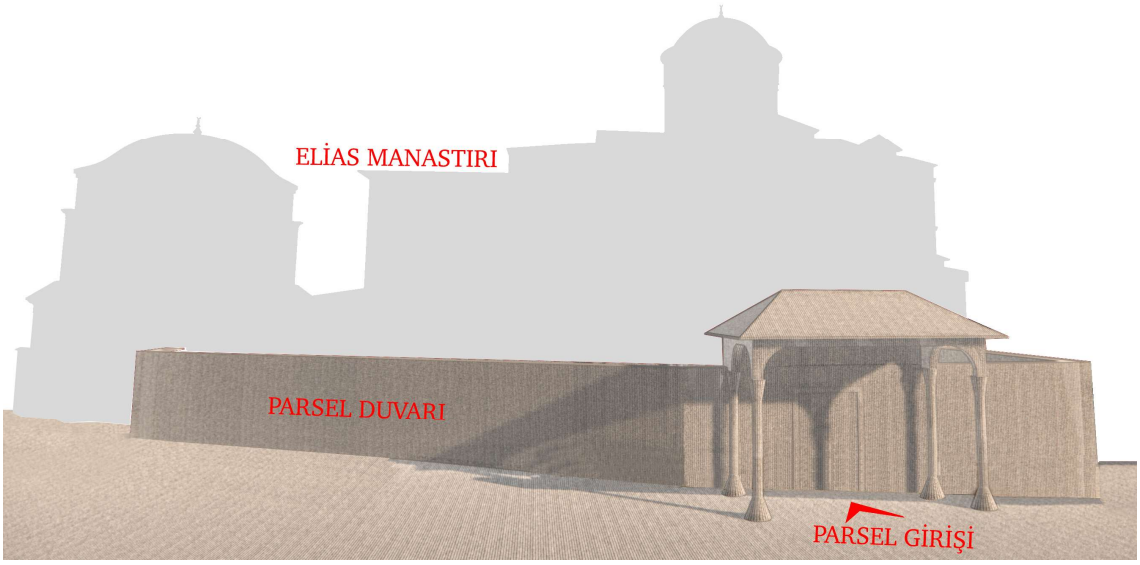
gitmemektedir, fakat yolun izi evlerin arasında kalan boşluklardan okunabilmektedir. Orhan Gazi Türbesi girişinin güney izdüşümünde yarım daire şeklinde bir alan çizilmiştir. Löwenhielm ve Catenacci'nin çizimlerinde avluya girişi sağlayan ve sütunlarla taşınan sundurmalı kapı yaklaşık olarak bu alandadır. Çizimlerde manastır bahçe duvarıyla manastıra arasında bulunan avlunun formu, haritada türbeler ile güneyinde yer alan parsel çizgisi arasında kalan alanın formuna benzemektedir. Sağ taraftaki yol Orhan Gazi Türbesi'nin doğu cephesinden yaklaşık 3-4 metre öteden kuzeye doğru gitmekte, sonra sola dönerek türbelerin sol tarafından gelen yola bağlanmaktadır. Osman Gazi Türbesi'nin sol tarafından kuzeye giden yol, Niebuhr'un haritasının aksine sola dönmemekte, ileride bir yapıyla karşılaşarak sonlanmaktadır. Löwenhielm'in çizimindeki gibi, bu yolun başlangıcında türbelerin bulunduğu parsel sınırı Osman Gazi Türbesi duvarına saplanmaktadır (Şekil 3. 11). Osman Gazi Türbesi'nden Şehadet Camii'ne çıkan yol, 'Manastır Camii Sokağı' belirtilmiştir. Fakat ne Niebuhr haritası gibi ne de günümüzdeki gibi bu yol Şehadet Camii'ne ulaşmamaktadır.

Şekil 3. 18 Suphi Bey Haritası, 1862 (D: Ubeyde Karadeniz) (BBBTKMŞM Arşivi, 2021)

Türbelerin kuzey tarafında türbelerden bağımsız 'L' formundaki yapının yanına 'medrese' açıklaması yapılmıştır. Neşri'nin Kitab-ı Cihannüma'sında "Rivâyetdür ki, Orhan Gazi iki imâret yapdurdı: biri Bursa'da ve biri İznik'te ve Manastırı Bursa'da, bu medrese itdürdi." şeklinde bahsedilen yapıyı akıllara getirmektedir (Neşri, 1949, s. 187). Manastır medresesi olarak bilinen bu yapı hakkında iki farklı görüş mevcuttur. Birincisi Neşri'nin aktardığı gibi buranın Sultan Orhan tarafından inşa ettirilmiş yeni bir yapı olduğu, ikincisi ise bu yapının manastırdan dönüştürülmüş bir medrese olduğu görüşüdür (Sadeddin, 1979, s. 78).

Suphi Bey Haritası'nda görülen manastır parsel sınırının güney ve batı kısımları, Löwenhielm ve Catenacci'nin çizimleriyle uyuşmaktadır. Bu yönlerde parsel sınırları belirlenen manastırın bahçe duvarının yüksekliğinin tespiti için Lövenhielm'in çiziminde yer alan kadınların boy uzunluğu (165 cm) yaklaşık olarak referans alınmış ve 390 cm yüksekliğinde çizilmiştir. Yapının diğer bütün yükseklik oranları için Catenacci'nin, Cassas'ın ve Lövenhielm'in çizimlerinin oranları referans alınmıştır. Seyyah Pardoe'nin aktarımlarında dış kapıda dışarıya doğru taşkın, çatısı olan ve iki adet ters yüz edilmiş sütunla taşınan açık bir sundurmanın bulunduğu bilinmektedir (Pardoe, 1836, s. 23). Catenacci'nin çiziminde de sundurmanın sol tarafında ters yüz edilmiş sütunlar vardır, fakat sağ taraftaki sütunlar resmin çizildiği noktadan ötürü gözükmemektedir. Burada iki ihtimal ortaya çıkmaktadır: İlki kadraja girmeyen sundurmanın sağ tarafında da iki sütun vardır ve Pardoe hatalı bir aktarım yapmıştır, ikincisi Pardoe doğru bir aktarım yapmıştır ve sundurma sağ tarafında parsel duvarından destek alıyordur. Fakat Löwenhielm'in çizimine bakıldığında, duvarın Suphi Bey Haritası'nda görülen sokağa paralel olarak doğu yönünde doğrusal bir şekilde gittiği görülmektedir. Dolayısıyla burada sundurmanın doğu kısmında duvardan destek almadığı, aksine sütunlardan destek aldığı düşünülmektedir (Şekil 3. 19).

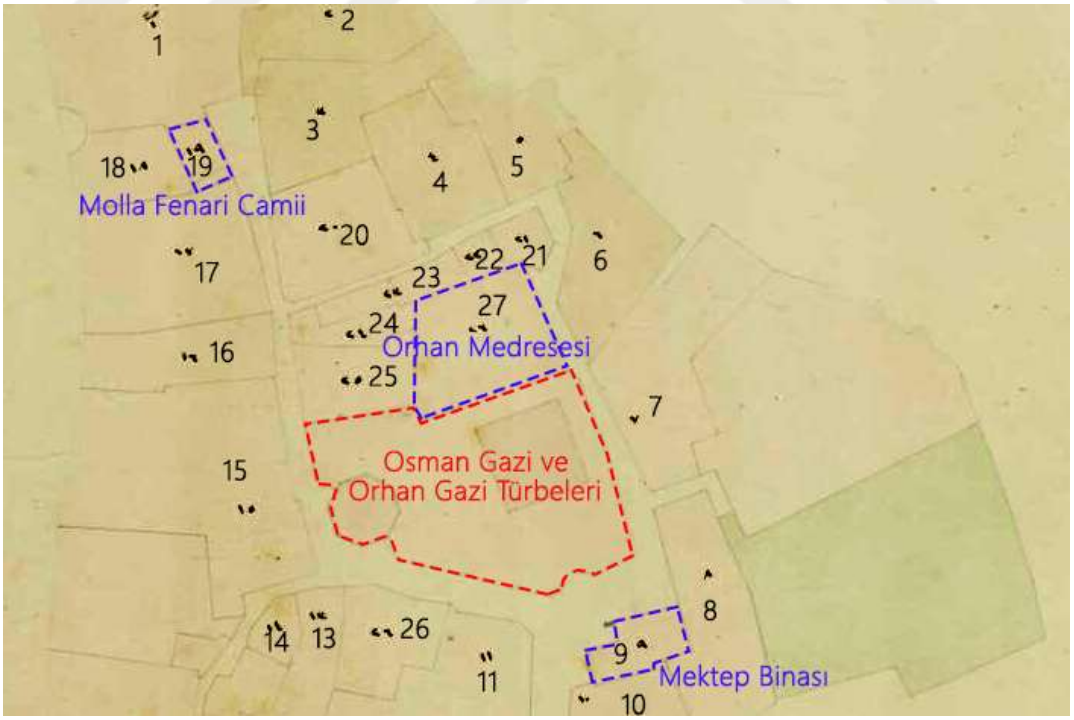
Şekil 3. 19 Elias Manastırı parsel duvarı ve girişi (Ç: Ubeyde Karadeniz)

Tez kapsamı dışarısında olan bu konuya daha fazla değinilmeyecektir. Türbeler ile kuzeyinde yer alan yapı topluluğu arasında yer alan boşluk, burasının deprem öncesinde mi sonrasında mı meydana geldiği sorusunu akıllara getirmektedir. Bu noktada başvurulacak kaynak Osmanlı arşivlerinde yer alan ve 1855 depremi sonrası türbelerin etrafının kamulaştırılması için hazırlanmış belgedir. Deprem sonrası bu alanla ilgili ilk plana sahip 'BOA.PLK.p.50' numaralı belgede "mübâya'a buyrılacak hanehâ ile arsalar…" ifadesiyle civarda kamulaştırılacak yerlerin krokisi hazırlanmıştır (Şekil 3. 20). Kamulaştırılacak parsellerin belirlenmesi için hazırlanan bu krokide türbe etrafındaki bütün parseller numaralandırılmıştır. Bu belgeyi destekleyen 'BOA.İ.MVL.558.25080.1.1' numaralı belgede kamulaştırılacak parsellerin kime ait olduğu, tapunun sınıfı, ölçüsü, istimlak bedeli ayrıntılı bir şekilde verilmiştir (bknz. Ek 1). Bu belgeden 19 ve 27 numaralı parsellerde kamusal yapıların yer aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3. 21). Dokuz numaralı parselde bulunan mektep binasının feshedilerek satın alınacak arsasına yeniden ve aslına uygun olarak ahşap yapım sisteminde inşa edilecektir (Bilmiş, 2021, s. 318). 19 numaralı parselde bulunan Molla Fenari Camii ise uzun süre yerinde harap bir halde kalmıştır (Bilmiş, 2021, s. 315). 27 numaralı parselde Suphi Bey Haritası'nda medrese olarak işaretlenen yapının arşiv kaydında geçen "Müşarun ile Sultan Orhan Gazi hazretlerinin türbe-i şeriflerine muttasıl derdest inşa bulunan medrese-i münifelerinin hedmiyle mezkûr mübayaa münasip mahalli heyeti-i mevcudesi misüllü inşası mesarifi mübayaa münasip olunan

arsalardan" ifadesinden Orhan Medresesi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu veriler, Suphi Bey Haritası'nda türbeler ile kuzeyinde yer alan yapı topluluğu arasındaki boşluğun, burasının deprem sonrası oluştuğu savını güçlendirmektedir.

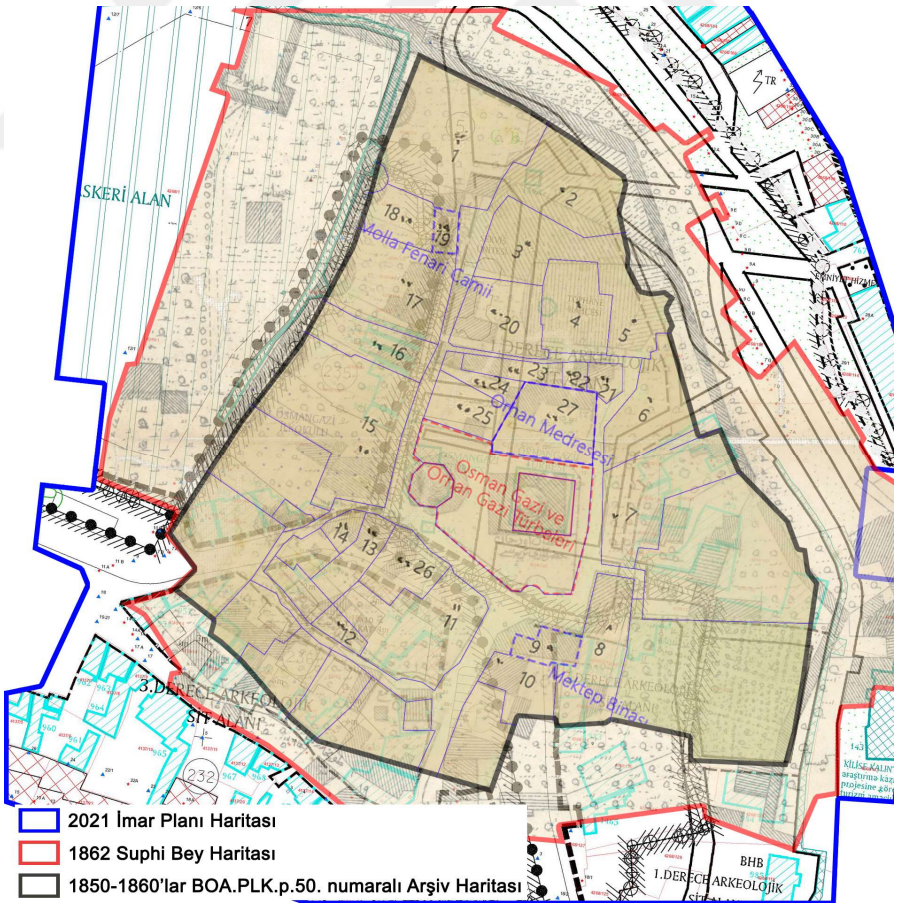
Şekil 3. 20 1855 depremi sonrası hazırlanan kamulaştırma haritası, 1862 (Osmanlı Arşivi, BOA.PLK.p.50)

Şekil 3. 21 1855 depremi sonrası hazırlanan kamulaştırma haritası, (Düzenleme: Ubeyde Karadeniz) (Osmanlı Arşivi, BOA.İ.MVL.558.25080.1.1)

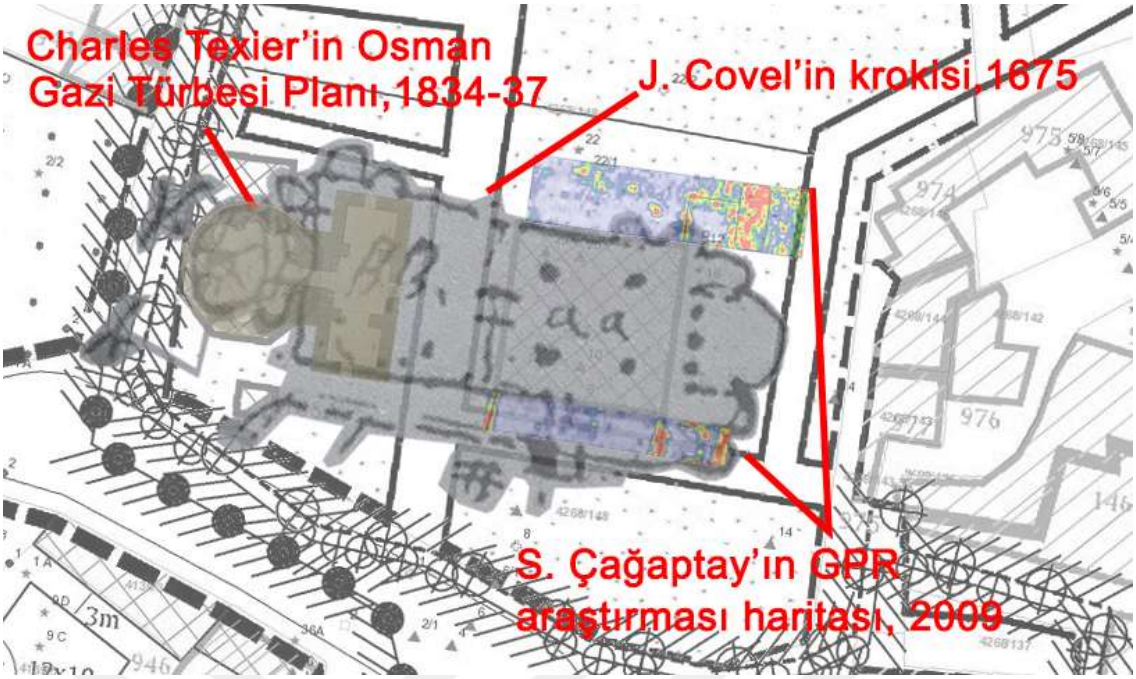
Vaziyet Planı

Manastır yapısının bulunduğu alanı gösteren haritalar incelendikten sonra, yapının bulunduğu parseldeki konumunu bulmak gerekmektedir. Bu amaçla, ilk olarak 2022 tarihli mevcut İmar Planı Haritası, 1862 tarihli Suphi Bey Haritası ve depremden sonra kamulaştırma için hazırlanmış olan harita (BOA.PLK. p.50) çakıştırılmıştır (Şekil 3. 22). Bu çakıştırmada ilk göze çarpan nokta, gerçekçi çizilen Suphi Bey Haritası'nda, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bugünkü durumlarından daha büyük ve birbirlerine daha yakın olmalarıdır. Bunun sebebinin, Orhan Gazi Türbesi'nin doğu-batı yönünde olduğundan %22 daha uzun çizilmesi, türbenin olduğu pozisyondan biraz daha batıda konumlandırılması ve Osman Gazi Türbesi'nin olduğundan %26 daha büyük çizilmesinden ötürü olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında türbelerin kuzeyinde kalan Tophane Meydanı, Saltanat Kapı tarafından türbelere doğru gelen ana cadde ve türbelerin doğusundan geçen yol dışında göze çarpan büyük bir değişiklik mevcut değildir.

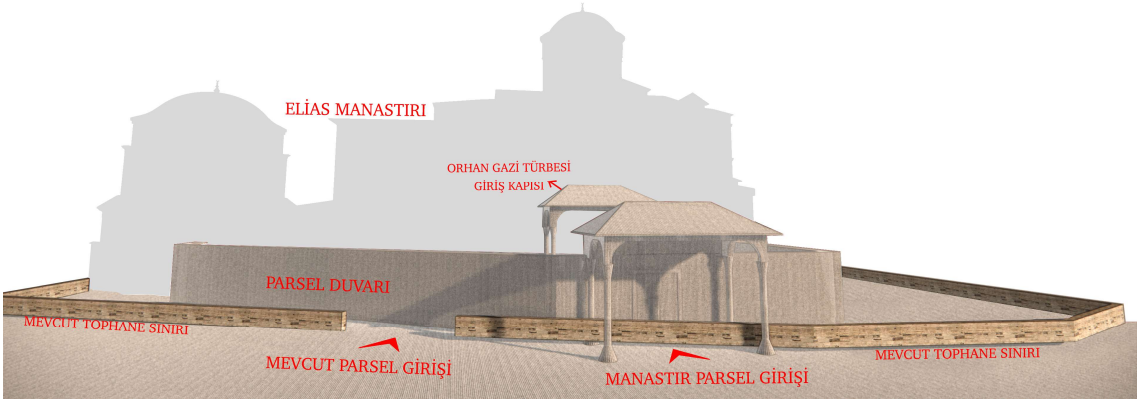
Şekil 3. 22 Manastırın çevresindeki değişimin tespiti için haritaların çakıştırılması (Düzenleme: Ubeyde Karadeniz)

Manastır yapısının bulunduğu alandaki yerini tespit etmek amacıyla günümüz İmar Planı Haritası, John Covel'in 1675 tarihli manastır yapısının plan krokisi, Charles Texier'in 1834-37 yılları arasında yapmış olduğu Osman Gazi Türbesi planı ve Suna Çağaptay'ın 2009 yılında yapmış olduğu GPR (Yeraltı Radarı) araştırmasından çıkarmış olduğu haritalar çakıştırılmıştır (Şekil 3. 23). Bu hususta, ilk olarak formu ve ölçüleriyle büyük oranda eski yapıyı andıran Osman Gazi Türbesi referans olarak alınacaktır. Covel'in plan krokisinin bir ucunu Osman Gazi Türbesi'ne sabitledikten sonra, 2009 yılında Suna Çağaptay tarafından yapılmış GPR (Yeraltı Radarı) araştırmalarında Orhan Gazi Türbesi'nin doğusunda ve batısında taranmış iki alan da haritaya yerleştirilmiştir. Yer altı radarlarında var olan Orhan Gazi Türbesi'nin batı duvarının ya da temelinin güney bölümünün aynen devam ettiği, kuzey bölümünün devamında radardaki renk kümelerinde değişimlerin olduğu ve muhtemelen bu duvarın ya da temelinin kuzey yönünde de devam ettiği, fakat bu alanın radar taramasının sınırında bittiği anlaşılmaktadır. Ayrıca her iki radar tarama alanında da yarım daire şeklinde duvar kalıntılarının izlerinin görüldüğü ve bu izlerin daha önce birçok seyyahın belirttiği ve Louis François Cassas'ın çizdiği apsidiyollerden en sağda ve en solda yer alan apsidiyollerin olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla Covel'in plan krokisinin diğer sabit ayağını Orhan Gazi Türbesi'ne göre yerleştirdikten sonra bir başka nokta ortaya çıkmıştır. Covel'in yapıda "a.a" olarak tanımladığı kısımdaki sütunlarının, günümüzdeki Orhan Gazi Türbesi'nin sütunlarının yerlerine yakın yere denk düştüğü ve "a.a" olarak adlandırılan naos bölümünün kuzey ve güney duvarlarının var olan yapının duvarlarıyla çakıştığı görülmüştür.

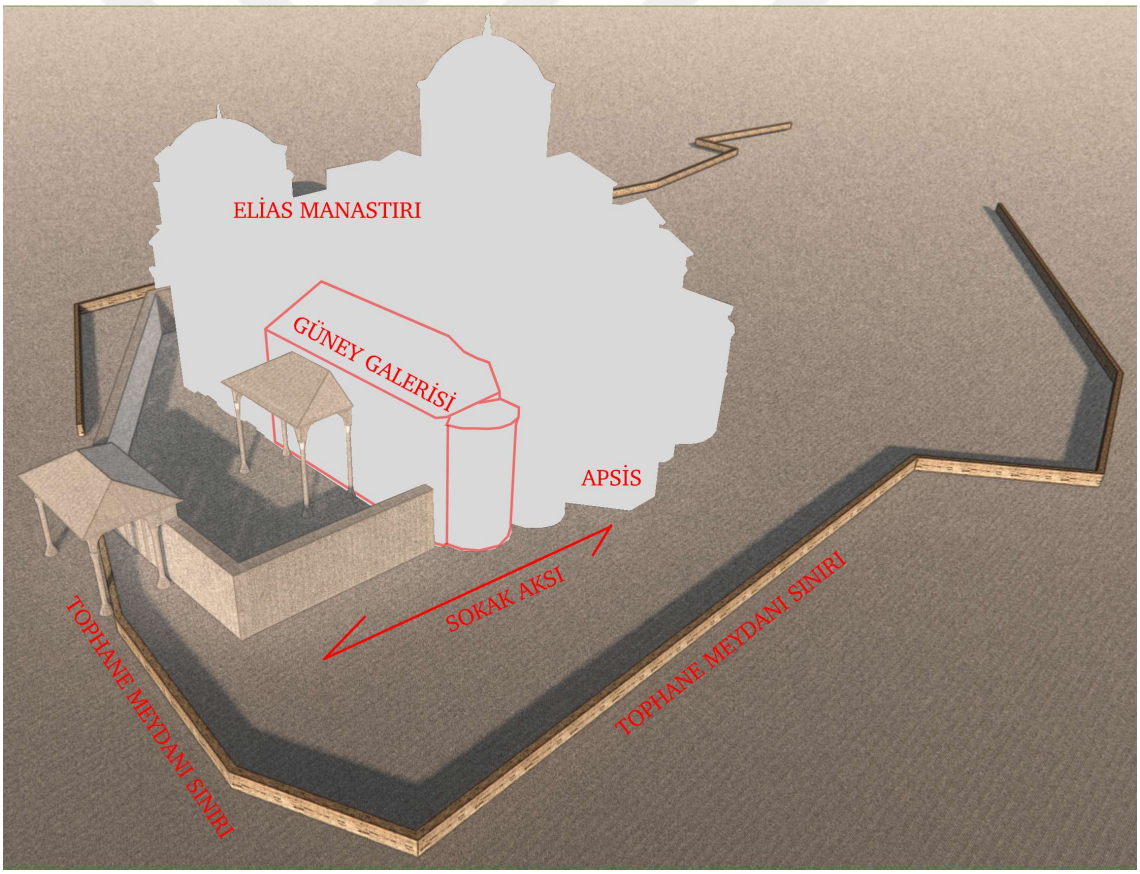
Şekil 3. 23 Manastır konumunun tespiti için haritaların çakıştırılması (D: Ubeyde Karadeniz)

Mevcut verilerden manastırın dış avlusuna girişin bugünkü giriş noktasının yaklaşık 13 metre güney doğusundan olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Catenacci'nin ve Löwenhielm'in çizimlerinde de gözüken sundurmalı güney galerisi girişi ile dış avlu kapısı girişinin aynı aksta olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3. 24)

Şekil 3. 24 Türbelerin bulunduğu alana mevcutta ve geçmişteki giriş ile Orhan Gazi Türbesi giriş kapısı (Ç: Ubeyde Karadeniz)

Orhan Gazi Türbesi'nin bir kısmının sokakta kaldığı bir kısmının ise avlunun içerisinde kaldığı 1862 tarihli Suphi Bey Haritası'ndan ve 'BOA.PLK.p.50.' numaralı arşiv belgesinden anlaşılmaktadır. Katholikonun doğu cephesine doğru giden beden duvarı hem Suphi Bey Haritası'nda hem de 'BOA.PLK.p.50.' numaralı arşiv belgesinde görülen ve Orhan Gazi Türbesi'nin doğusundan geçen sokağın izini takip edip güney galerisi apsidiyolüne bağlanmıştır (Şekil 3. 25). Bunun gibi avlu duvarının apsidiyole dayandığı benzer bir örnek Arta'da bulunan Panagia Vlacherna Manastırı Kilisesi'nde tespit edilmiştir (Şekil 3. 26). Bu durumda yapının apsisinin sokağa taştığı anlaşılmaktadır. 'BOA.PLK.p.50.' numaralı arşiv belgesinde kamulaştırma için yapılmış olan haritada bu sokak, Suphi Bey haritasından farklı olarak yapı apsisinin çıkıntısını da türbelerin bulunduğu alana katarak yolu daralttığı görülmektedir.

Şekil 3. 25 Elias Manastırı vaziyet yerleşimi ve günümüzdeki Tophane Meydanı sınırları (Ç: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 26 Panagia Vlacherna Manastırı Kilisesi, Arta (Thebyzantinelegacy A, 2022)

Orhan Gazi Türbesi

Elia Manastırı ile Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin duvar ve sütunlarının konumları arasında bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bu noktalardan biri yeraltı radarında izleri görülen apsidiyol duvarlarının başladığı noktalanın türbenin doğu duvarına denk gelmesidir. İkinci nokta, manastırın kuzey ve güney naos duvarlarının mevcut türbe duvarlarıyla çakışmasıdır. Üçüncü nokta, Covel'in planındaki sütunların günümüzdeki sütunların yerine yakın bir noktaya denk gelmesidir. Tüm bu detaylar Orhan Gazi Türbesi inşa edilirken Elias Manastırı'nın sütunları ve duvarlarının referans alınıp alınmadığını akıllara getirmektedir. Bu hususta Orhan Gazi Türbesi'nin içerisinde Elias Manastırı'ndan geriye kalan tek unsur olan ve in-situ halinde zeminde yer alan mozaiklerin ve farklı mermer tiplerinden oluşan mermer panoların incelenmesi gerekmektedir.

Türbe içerisinde opus sectile tekniğinde döşenmiş olan, fakat çoğu günümüze ulaşmamış olan mozaiklerin yapılış tarihi ile alakalı kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Demiriz, döşemenin benzer örnekleri referans alındığında, mozaiklerin Orta Bizans Dönemi'ne, yani 9. yüzyılın ikinci yarısı ile 11. yüzyıl arasına tarihlemenin uygun olacağını belirtmiş, mozaiklerin sahip olduğu örgülü

kompozisyonunun çok gelişmiş olması nedeniyle en erken 11. yüzyıla tarihlemenin doğru olacağını ifade etmiştir (Demiriz, 2012, s.20).

Yapı içerisinde yer alan mozaik örgülerin ve mermer levha panoların detayları Ek 2'de yer almaktadır (bknz. Ek 2) (Şekil 3. 27, Şekil 3. 28, Şekil 3. 29, Şekil 3. 30).

Şekil 3. 27 Orhan Gazi Türbesi opus-sectile mozaikleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 28 Orhan Gazi Türbesi opus-sectile mozaikleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 29 Orhan Gazi Türbesi mermer panoları (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 30 Orhan Gazi Türbesi opus-sectile mozaikleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Orhan Gazi Türbesi'nin zemininde in-situ halinde bulunan opus-sectile mozaik ve mermer panoları haricinde manastır yapısından kalan mimari elemanların parçaları da yer almaktadır. Türbelerin yeniden inşası sırasında zemine döşenmiş olduğunu düşünülen bu elemanların, döşemenin düzensiz kaplama kısımlarında yer alması bu görüşü desteklemektedir. Orhan Gazi sandukasının oturduğu mermer platformun hemen yanında yer alan bu parçanın, manastır yapısının duvarlarını kaplayan mermer süpürgelik olduğu tespit edilmiştir (Şekil 3. 31). Bu süpürgelik uygulaması İstanbul'da Ayasofya Camii'nde, Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi)'nde ve Molla Gürani Camii (Aziz Teodoros (Vefa) Kilisesi)'nde uygulanmıştır (Şekil 3. 32). Döşemenin düzensiz kaplama kısımlarında yer alan bir diğer parça ise manastırın pencere parmaklıklarının girdiği mermerdir (Şekil 3. 33). Nitekim Löwenhielm'in çizmiş olduğu çizimde de manastır yapısının parmaklıklara sahip olduğu görülmektedir (Şekil 3. 11).

Şekil 3. 31 Türbe zemininde manastır duvar süpürgeliği (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 32 Mermer süpürgelik uygulamaları, Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) (solda), Molla Gürani Camii (Aziz Teodoros (Vefa) Kilisesi) (ortada), Ayasofya Camii (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 33 Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesinde manastırın pencere parmaklıklarının oturduğu mermer parçası (F: Ubeyde Karadeniz)

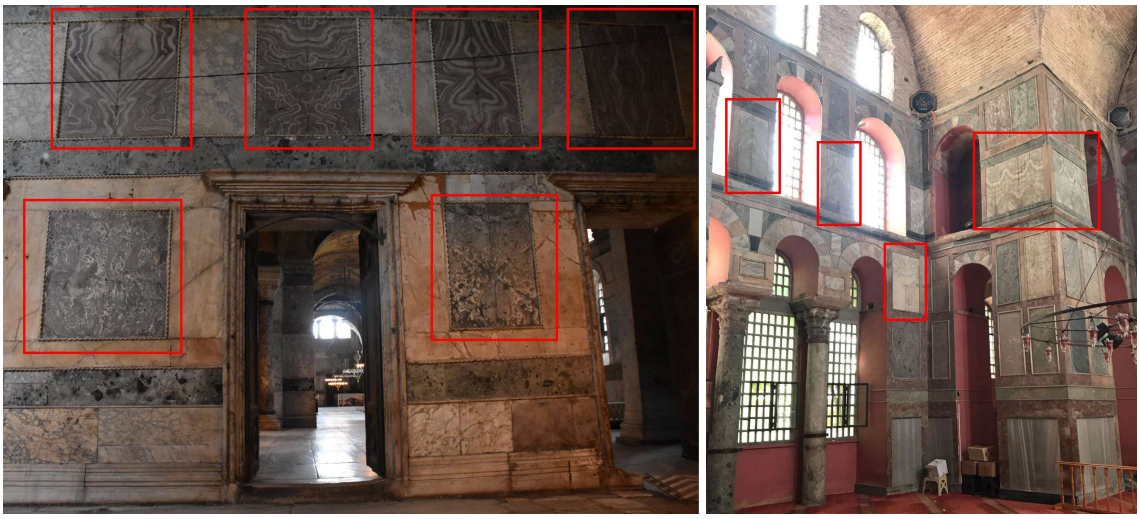
Türbe zeminin düzensiz kaplamalı kısımlarında, manastır duvarlarını kapladığı tahmin edilen mermer parçalar bulunmaktadır (Şekil 3. 34). Hammer'in "Türbe haline getirilen kilise, simetrik düzende çok renkli mermer levhalarla kaplıdır", Covel'in "duvarları gri ve alacalı mermerlerle kaplıdır" ve Texier'in "Duvar

dekorasyonu olarak buz renk mermer kaplamaları aralarına, oymalı beyaz çubuklar yerleştirilmiştir" açıklamaları 3 numaralı görselde yer alan mermeri işaret etmektedir. (Hammer, 2020, s. 62; Yıldırım, 2013, s. 232; Texier, 2002, s. 228). Dolayısıyla örnekleri İstanbul'da Ayasofya Camii, Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) gibi bir çok Bizans kilisesinde görülen skoutlosis[4] tekniğinin Elias Manastırı'nda da olduğunu ispatlamaktadır (Şekil 3. 35). Texier'in bahsettiği oymalı beyaz çubukların, Ayasofya Camii duvarlarında yer alan mermer panoların sınırlarını belirten çubuklar gibi olma ihtimali yüksektir (Şekil 3. 36). 1, 2, ve 4 numaralı mermerlerin ise üzerlerinde doğrusal olarak oyulmuş sığ kanallar bulunması ve zeminde yer alan süpürgelik parçasıyla aynı cins mermerden yapılması, bu mermer parçalarının da duvarlarda kullanıldığını düşündürtmektedir (Şekil 3. 34).

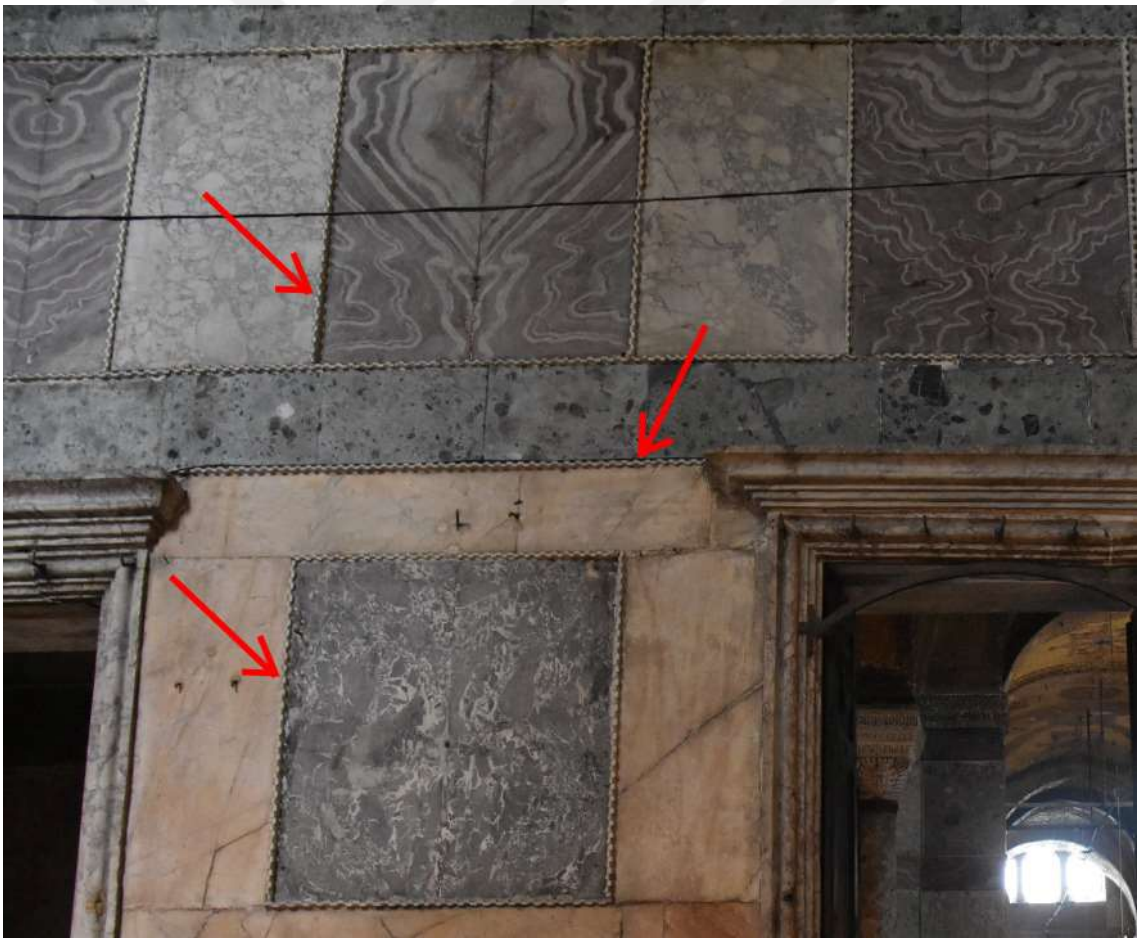

Şekil 3. 34 Orhan Gazi Türbesi zemin döşemesinde manastırın duvar kaplamalarından kaldığı düşünülen mermer parçaları (F: Ubeyde Karadeniz)

[4] Çeşitli mermer ve taşların ocakta kesildikleri noktadaki yüzlerinin yan yana getirilmesiyle simetrik ayna görüntüsünün oluşturulduğu teknik.

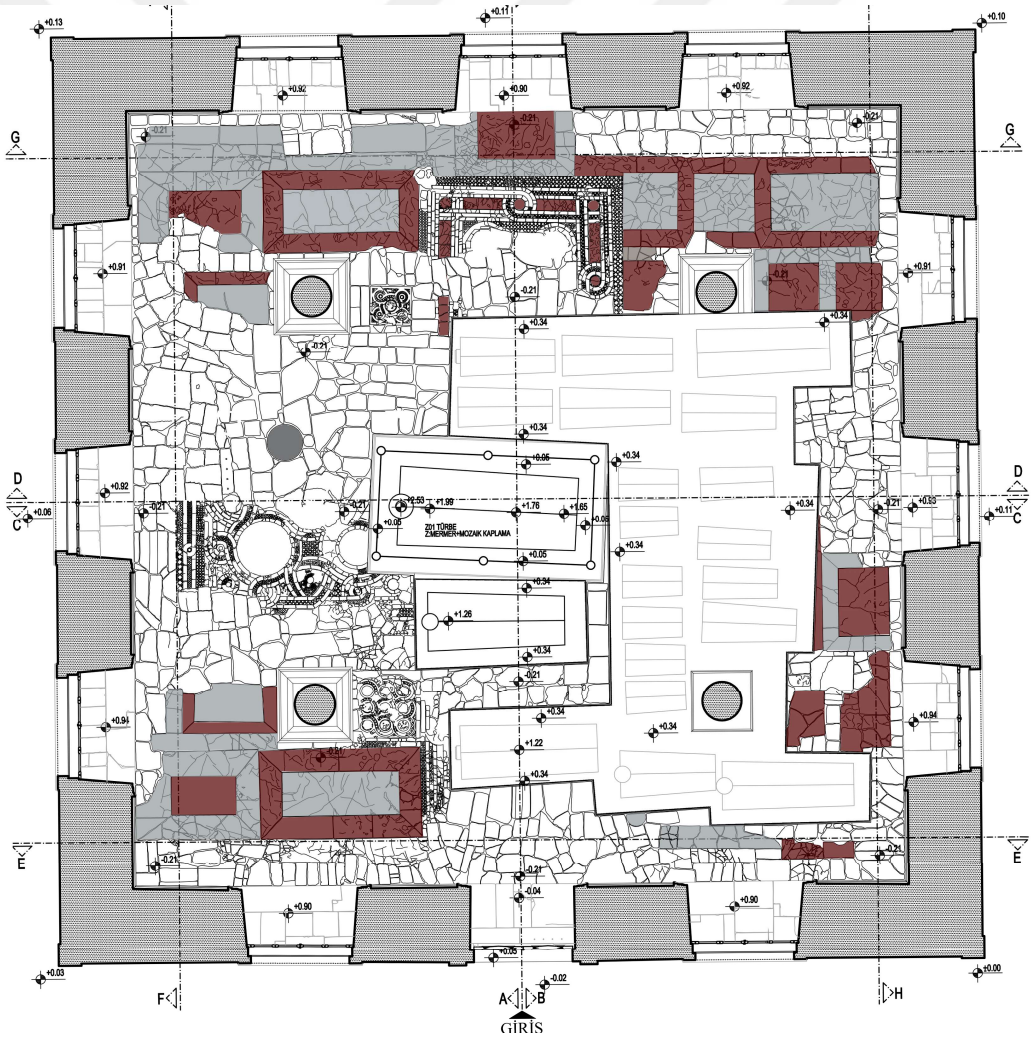

Şekil 3. 35 Duvarlarda skoutlosis uygulamaları, Ayasofya Camii (solda), Kalenderhane Camii (Theotokos Kyriotissa Kilisesi) (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

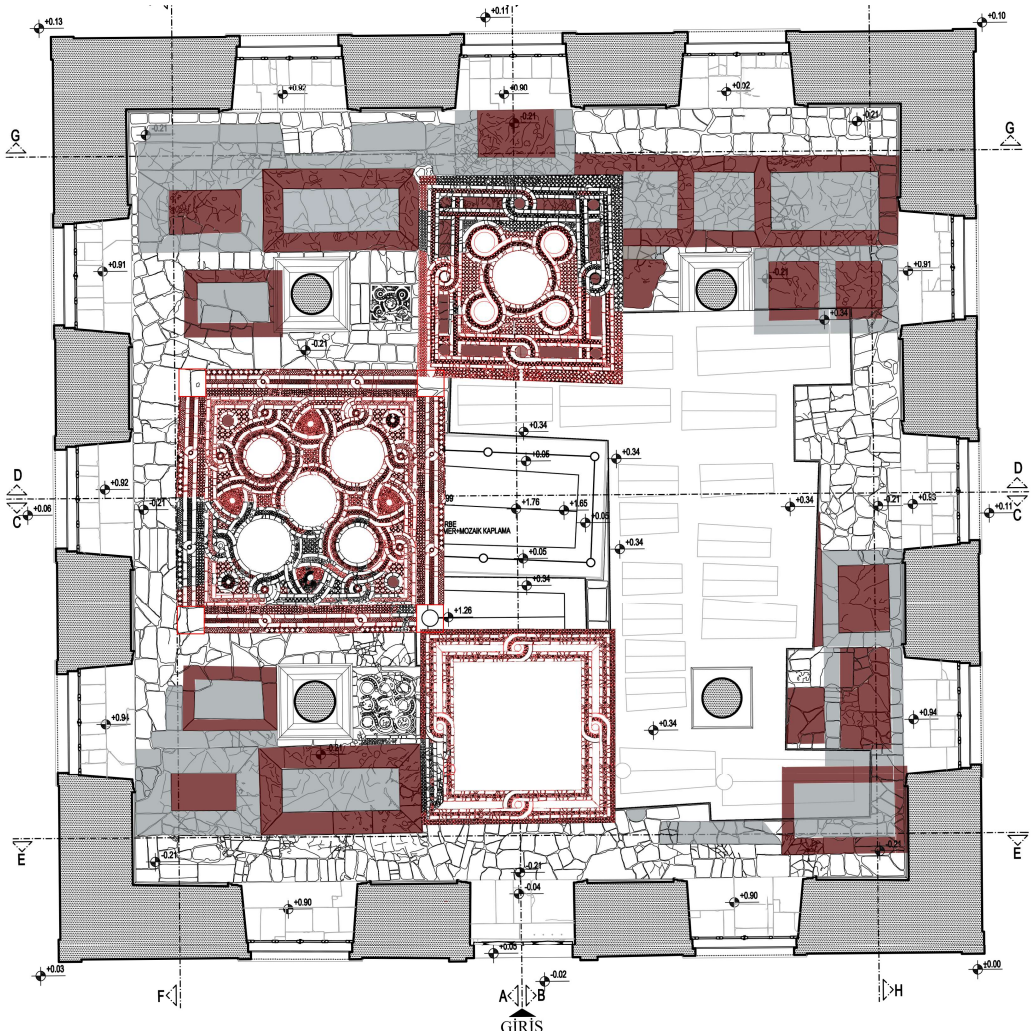

Şekil 3. 36 Oyma dantikül çubuklar, Ayasofya Camii (F: Ubeyde Karadeniz)

Zeminin kapsamlı gözleminden sonra, var olan mevcut izler ve kompozisyonlar takip edilerek kısmi bir Bizans dönemi mozaik restitüsyonu yapmak mümkün gözükmektedir. Böylece manastır yapısının konum olarak Orhan Gazi Türbesi ile ilişkisi hakkında ipuçları edinilebilir. Genel olarak mozaik kompozisyon örgüsüne sahip panolardaki mevcut izlerden, Sultan Orhan Türbesi'nin önünde yer alan büyük panonun köşe noktaları ve panonun ortasında yer alan dairenin iç kısmı hariç panoyu tamamlayabilmek, türbe zemininin kuzeyinde yer alan diğer büyük panoyu köşelerinde ve ortasında yer alan dairelerin iç kısımları hariç tamamlayabilmek, Nilüfer Hatun'un sandukasının önünde yer alan panonun ise sınır bordür ve mozaiklerinin kısmi tamamlamasını yapabilmek mümkündür (Şekil 3. 37, Şekil 3. 38).

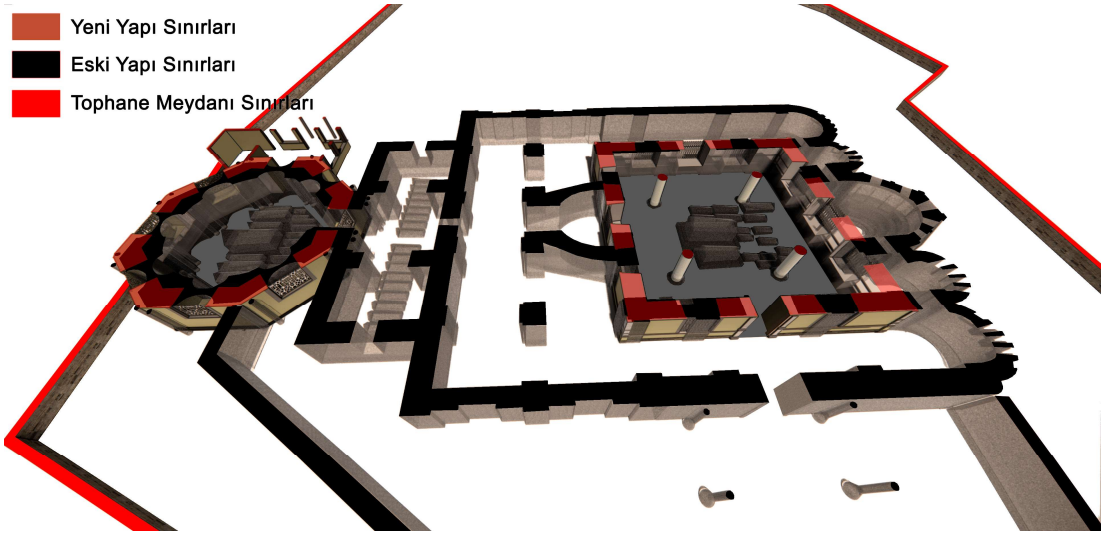
Şekil 3. 37 Orhan Gazi Türbesi mozaik planı (Plan: BBBTKMŞM Arşivi, 2021, Düzenleme ve Restitüsyon: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 38 Orhan Gazi Türbesi mozaik planı, Bizans dönemi restitüsyonu (Plan: BBBTKMŞM Arşivi, 2021, Düzenleme ve Restitüsyon: Ubeyde Karadeniz)

Yapılan kısmi tamamlamada ilk göze çarpan unsurlar tesseralardan oluşmuş üç adet opus-sectile tekniğinde döşenmiş büyük panodan iki tanesinin doğu batı aksında simetrik olarak konumlandırıldığıdır. Bu iki büyük panonun dışındaki büyük mermer levha panolarında büyük oranda simetrik olarak yerleştirildiği görülmektedir. Bu yeni yapının doğu-batı aksında orta noktasının değişmediğini göstermektedir. Eski yapının kuzey-güney aksında kubbesinin iz düşümünde yer alan naos bölümünün yerinin değişip değişmediğini anlamak için sütunları sağa ve sola hareket ettirerek sütunların başka uygun bir yere yerleşip yerleşemeyeceğinin görülmesi gerekmektedir. Sütunların kuzey güney aksında hareket ettirilmesinin sebebi ise daha önce yapılan harita çakıştırmalarında mevcut yapının kuzey ve güney duvarları ile eski yapının Covel tarafından çizilmiş olan plan krokisinin duvarlarının üst üste çakışmasıdır (Şekil 3. 23). Bu çakıştırma

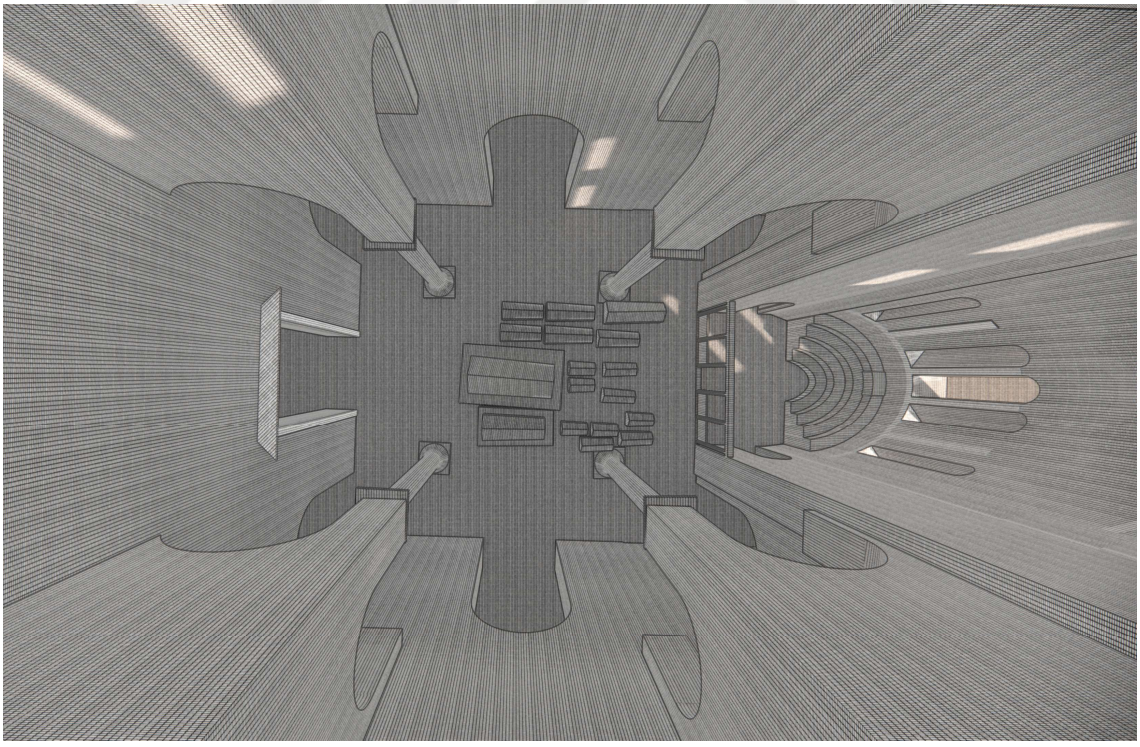
sütunların mevcut beden duvarlarından içeride olduğunu kanıtlamaktadır ve mevcut sütunların konumunun yerine, kuzey-güney aksında başka yerde konumlanış uygun gözükmemektedir. Sütunların kuzey-güney aksındaki mesafesi sabit tutularak doğu-batı yönünde hareket ettirildiğinde sütunların mevcut panoların üzerlerine denk geldiği, bu yüzden sütunların mevcut konumlarında olmuş olma ihtimallerinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Burada akıllara gelen soru, dört sütunun çevrelediği naos bölümünün mevcut türbenin dışarısında kalıp kalmadığıdır. Laborde'nin çizimi ve seyyah C. Bernard ve J. Pardoe gibi birçok seyyahın açıklaması bu konuya açıklık getirmektedir (Şekil 3. 5) (Eyice, 1962, s. 137; Pardoe, 1836, s. 25). Seyyahların yaptığı aktarımlardan, Orhan Gazi'nin sandukasının dört sütunlu, kubbeli ve mozaiklere sahip bir mekânın tam ortasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Demiriz'e göre döşeme kalıntıları plan üzerinde tamamlanarak yerleştirildiğinde, mevcut yapıya uyan bir kompozisyona sahip döşemenin varlığı, eski temellerin yeni yapı yapılırken kullanıldığını kanıtlar (Demiriz, 2012, s.15). Manastır yapısının katholikonunun[5] Orhan Gazi Türbesi ile aynı temeller üzerine oturduğunu tespit edildikten sonra, yapının çıkarılmış olan Bizans dönemi restitüsyon planını önce paylaşıp, daha sonra gerekçelendirilmesinin daha doğru olacağı kanısına varılmıştır (Şekil 3. 39).

Şekil 3. 39 Elias Manastırı 14. yüzyıl - 1808 dönemi restitüsyon planının mevcut yapılarla birlikte görünümü (Modelleme: Ubeyde Karadeniz)

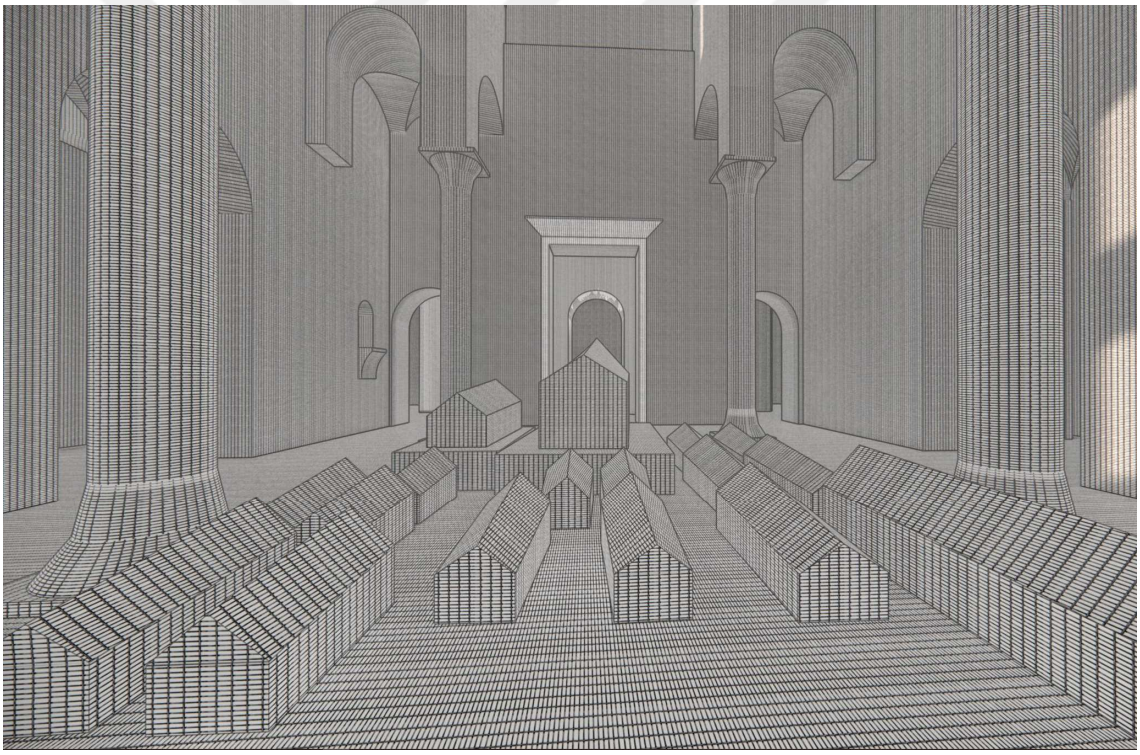
[5] Ortodoks manastırlarında ana kilise olarak adlandırılan yapı

Manastır yapısının katholikonunun, yani Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu kısmın, Yunan haçı planlı olduğu, Orhan Gazi'nin ve hanedanının sandukalarının naosun ortasında yer aldığı düşünülmektedir. Ayrıca birçok seyyah Orhan Gazi Türbesi etrafında yer alan sandukaların sayılarıyla ilgili farklı rakamlar zikrettiği için, görsel olarak tek kanıt olan ve gravüründeki sandukaların birçoğunun konumu bugünkü sandukalara uyan Laborde'nin gravüründeki 17 adet sanduka referans alınmıştır (Şekil 3. 40). Günümüzde 21 adet sanduka yer alması ise buraya Yeşil Türbe'de olduğu gibi buraya sonradan gömülmüş herhangi bir şehzadenin olabileceği, seyyahların daha önce de bahsettiği ve günümüzde yerleri bilinmeyen Osman Gazi Türbesi'nin narteksinde yer alan 17 adet sandukadan bazılarının buraya nakledilmesiyle açıklanabilir. Yapının naosunda yer alan sütunların ise, tüm seyyahların aksine, Laborde'nin iç mekân gravüründe yer alan ve muhtemelen 1801 yangınından sonra yıkılmış olan kubbenin, 1808 yılında tamiri sonrası örülmüş ayaklar olması muhtemeldir (Ayverdi, 2019, s. 184). Bu noktada seyyahların ekseriyetinin aktarmış olduğu dört adet kubbeyi taşıyan sütunun varlığı doğru kabul edilip restitüsyon çizimine eklenmiştir.

Şekil 3. 40 Elias Manastırı katholikonu naos bölümü (M: Ubeyde Karadeniz)

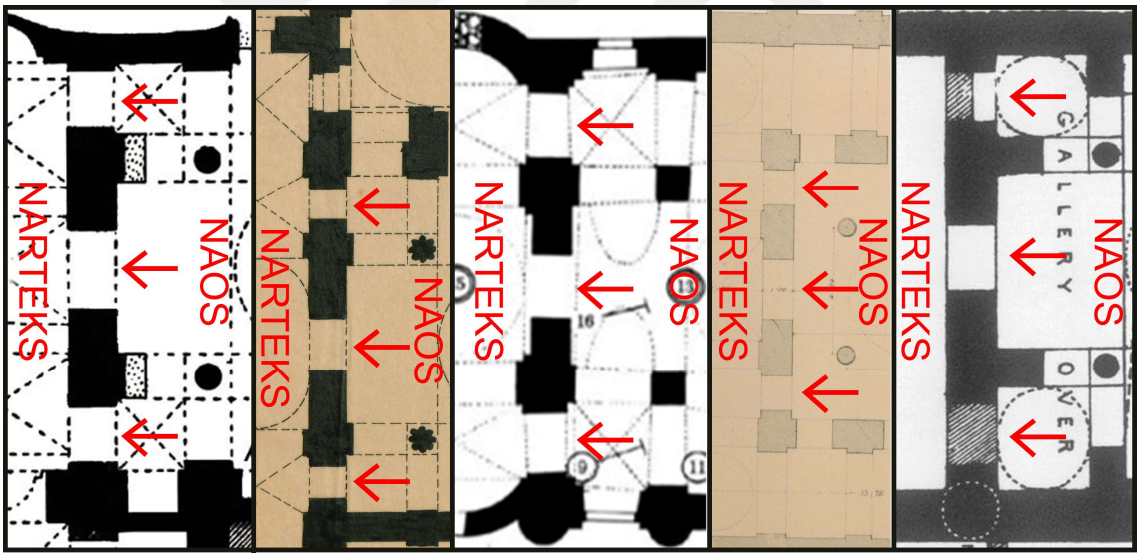
Katholikon bir ana nef ve iki yan neften meydana gelmektedir. Naosun bulunduğu alana kuzey nefinden ve güney nefinden kemerli açıklıklarla, narteks kısmından kuzey ve güney neflerinden kemerli açıklıklarla, ortadan ise mermer atkıya sahip kapıdan geçilmektedir (Şekil 3. 41). Toplam beş adet olan açıklıkların iki tanesi Laborde'nin çizmiş olduğu gravürden anlaşılmaktadır (Şekil 3. 5). Bu gravürde soldaki ayağın hemen solunda arkada gözüken kemerli açıklık narteksten güney nefine açılan açıklık, kandillerin biraz üzerinde yer alan arkadaki duvarda yassı bir şekilde duran ve kenarlara doğru 45° lik açı ile biten mimari elemanın narteksten naosa girişi sağlayan ana girişin mermer kapı atkısı olması çok muhtemeldir. Nitekim Sestini'nin de kilisenin esas kapısının örülmüş olduğunu aktarması, bu kapının gravürde gözükmemesinin sebebinin örülüp kapatılmasından kaynaklı olduğunu göstermektedir.

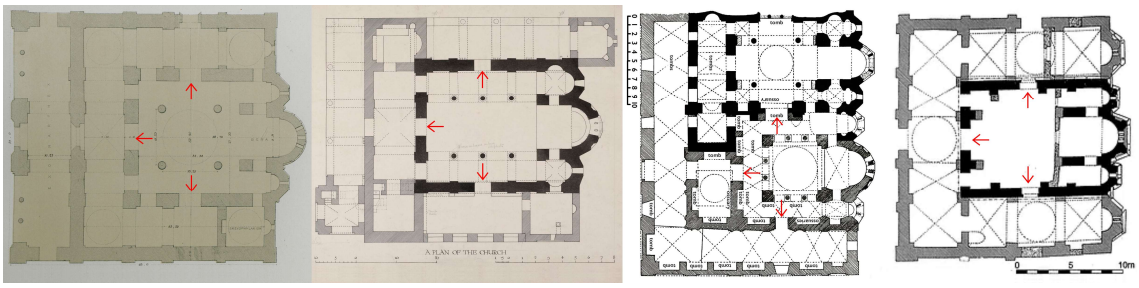
Şekil 3. 41 Elias Manastırı naos bölümü, Orhan Gazi Türbesi (M: Ubeyde Karadeniz)

Kilise planında narteksten naos bölümüne geçiş, biri ortadan diğer ikisi yanlardan olmak üzere üç adet girişle sağlanmaktadır. Bu yaygın tipoloji Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı) Güney Kilisesi'nde, Fenari İsa Camii (Lips Manastırı) Kuzey Kilisesi'nde, Bodrum Mesih Paşa Camii (Myrelaion Kilisesi)'nde, Selanik'te

bulunan Kutsal Havariler Kilisesi'nde ve Tirilye'deki Fatih Camii (Kenolakkos Manastırı Kilisesi)'nde tespit edilmiştir (Şekil 3. 42). Güney nefinden naosa giriş Covel'in planında açıkça gözükmektedir. Kuzey nefinden naosa açılan kapının izine herhangi bir yerde rastlanılmamaktadır. Fakat naosun etrafındaki mekânlarla ilişkisi, plan şeması ve kuzey, güney, batı yönlerinden girişin bulunması, Selanik'te bulunan ve Texier tarafından planı çizilen Kutsal Havariler Kilisesi, Lips Manastırı (Fenari İsa Camii) Güney Kilisesi, Mistra'da bulunan Hodegetria Kilisesi ve Arta'da bulunan Panagia Parigoritissa Kilisesi'nde görülmektedir (Şekil 3. 43) (Texier, 1864, s. 162; Mango, 2006, s. 222-246). Bu dört örnekte de yapının üç yönü mekânlarla çevrilmiş, bu mekânlardan naosa geçiş kemerli açıklıklarla sağlanmıştır. İleride de bahsedilen, Elias Manastırı'nın kuzey galerisinden naosa giriş muhtemelen kuzey nefindeki kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Dolayısıyla manastır katholikonunun naosuna kuzey, güney ve batı yönlerinden giriş sağlandığı düşünülmektedir.

Şekil 3. 42 Naostan nartekse geçişler, sırasıyla; Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Ousterhout, 2022), Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı Güney Kilisesi) (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021), Bodrum Mesih Paşa Camii (Myrelaion Kilisesi) (Eren, 2022), Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik (Texier; Pullan, 1864, s. 162), Fatih Camii (Kenolakkos Manastırı Kilisesi) (Kültürenvanteri, 2022)

Şekil 3. 43 Naostan kuzey-güney-batı yönlerine sağlanan geçişler, sırasıyla; Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik (Texier; Pullan, 1864, s. 162), Hodegetria Kilisesi, Mistra (Thebyzantinelegacy B, 2022), Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (Ousterhout, 2022), Panagia Parigoritissa Kilisesi, Arta (Thebyzantinelegacy B, 2022)

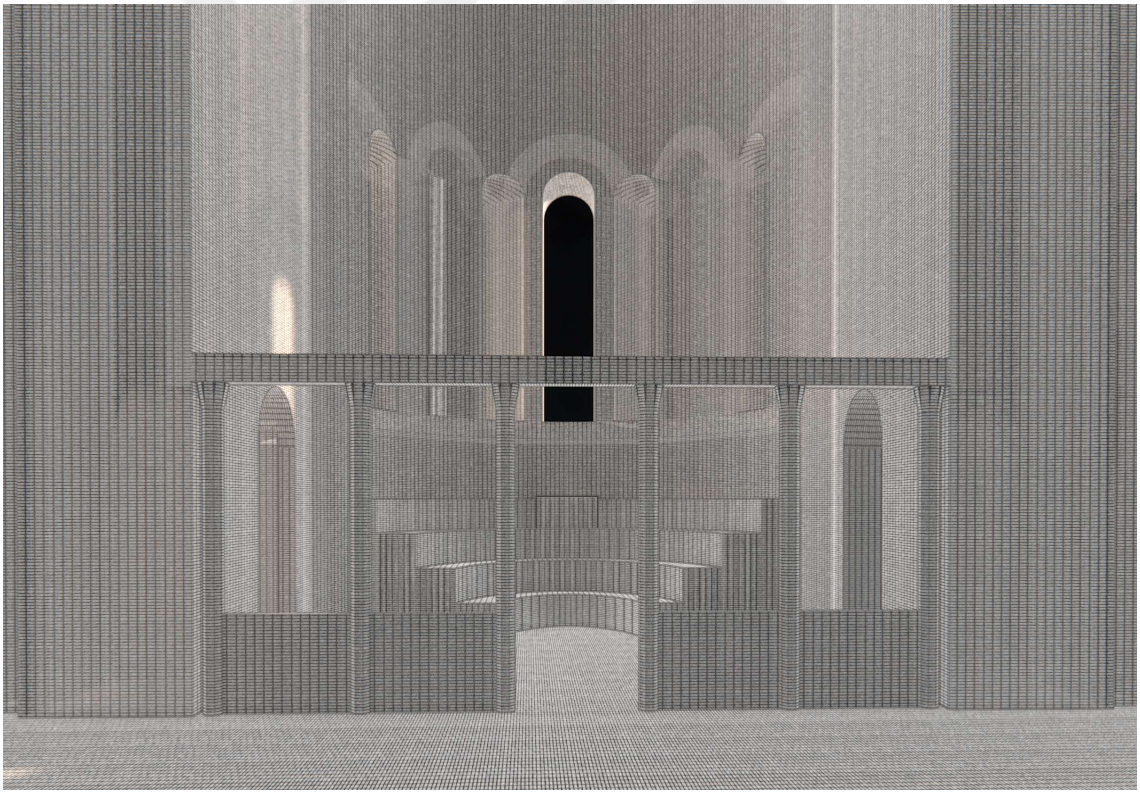
Katholikonun doğu kısmında bulunan apsisinin içerisinde Covel'in bahsettiği ve çizimlerini yaptığı gibi dört basamaklı synthrononun bulunduğu ve en üst oturma sırası hizasının ortasında imparatorluk tahtının bulunduğu anlaşılmaktadır (Çağaptay, 2011, s. 60-61). Apsis duvarında kiliseyi aydınlatan pencereler, Louis-François Cassas'ın çizimleri referans alınarak yatayda üç ayrı kotta beşer adet pencere dizisine sahip olarak çizilmiştir (Şekil 3. 8).

Apsisin pencereleri Texier'in belirttiği gibi buz rengi mermerden küçük direklerle boylamasına bölünmüştür (Texier, 2002, s. 228). Bu pencere tipi Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı), Fenari İsa Camii (Lips Manastırı) ve Selanik'te bulunan Kutsal Havariler Kilisesi'nde tespit edilmiştir (Şekil 3. 44). Seyyah Bernard'ın aktarımındaki gibi synthrononun önünde yer alan altar altı adet sütunla templon[6] oluşturacak şekilde naostan ayrılmıştır (Şekil 3. 45) (Eyice, 1962, s. 137). Bema Kutsal alanı olarak adlandırılan altarın bulunduğu bu alanda, ortada yer alan iki adet mermer sütunun arasında geçiş için boşluk bırakılması, diğer sütunların arasının ise parapet duvar oluşturacak şekilde kapatılması yaygın bir uygulamadır. Seyyahların aktarımlarındaki mermer sütunlu templon türü, Atina'daki Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi'nde, Kuzey Makedonya'daki Aziz Panteleimon Kilisesi'nde ve Yunanistan'daki Hosios Loukas Manastırı'nda tespit edilmiştir (Şekil 3. 46).

[6] Bizans kiliselerinde bema kutsal alanı ile naos arasında bariyer görevi gören mimari eleman

Şekil 3. 44 Pencereleri boylamasına bölen mermer direkler ve cephede uygulanan çökertmeler, sırasıyla; Fenari İsa Camii (Lips Manastırı Kuzey Kilisesi (solda), Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı) (ortada) (F: Ubeyde Karadeniz), Kutsal Havariler Kilisesi, Selanik (Thebyzantinelegacy C, 2022)

Şekil 3. 45 Elias Manastırı templonu ve synthrononu (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 46 Hosios Loukas Manastırı templonu, Yunanistan (solda) (Andronikos, 2022), Loukas Aziz Panteleimon Kilisesi templonu, Kuzey Makedonya (ortada) (Freeman, 2021), Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi templonu, Atina (sağda) (Wikipedia, 2022)

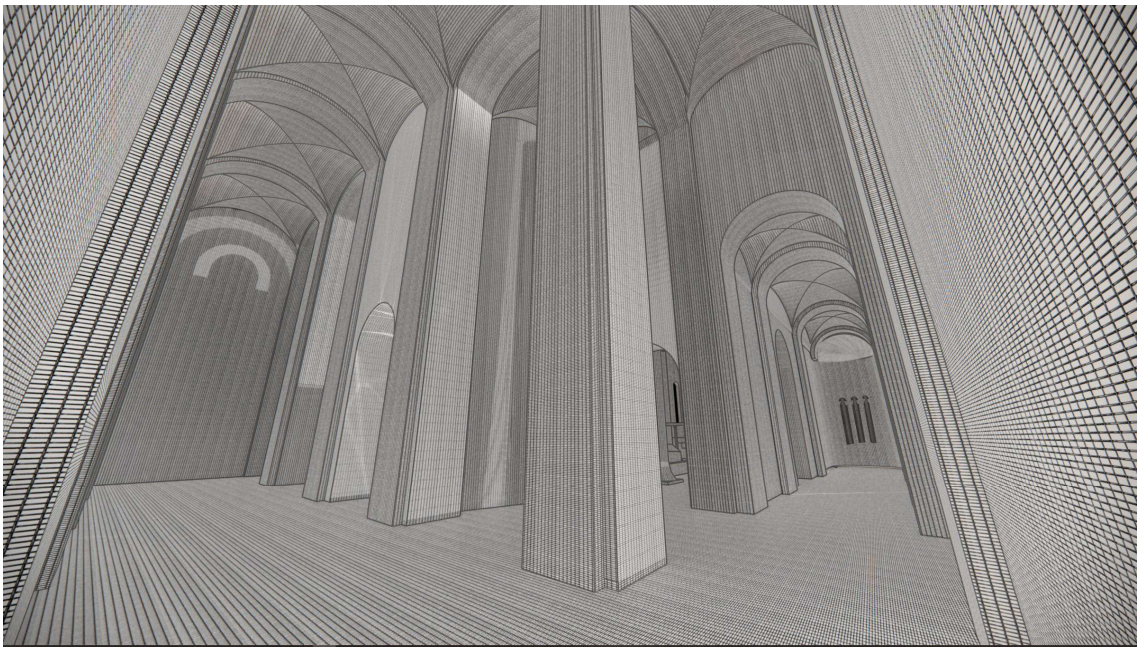
Apsisin sağında ve solunda kalan iki küçük apsidiyollere erişim güney ve kuzey neflerinde kemerli açıklıklarla sağlanmaktadır. Cassas'ın çizimi referans alındığında güney nefinin apsidiyolünde dört adet ince uzun pencere açıklığı, kuzey nefinin apsidiyolünde ise üç adet ince uzun pencere açıklığı ve iki adet ince uzun çökertme[7] bulunmaktadır. Cassas'ın çiziminde doğu cephesindeki bir apsis ve dört adet apsidiyolün bulunması, yapının kuzeyinde ve güneyin iki ayrı mekânın daha bulunduğunu gösterir. Covel'in planı, Lövenhielm'in çizimi ve Catenacci'nin çiziminde güney galerisinin izleri görülmektedir. Güney galerisinin apsidiyolden başlayarak nartekse kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Şekil 3. 9).

Manastırın kuzeyinde yer alan apsidiyolün nasıl devam ettiği hakkında çok az bilgiye ulaşılmıştır. Benzer plan şeması sebebiyle Kutsal Havariler Kilisesi'nde görülen simetrik plan şemasının burada da uygulandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla apsidiyolün devamında kuzey galerisi olduğu varsayılmaktadır. Bu noktada akıllara Covel'in plan krokisinde kuzey kısmında yer alan dört adet dairesel çıkıntı gelecektir (Şekil 3. 1). Bunlardan en sağdaki kuzey galerisindeki apsidiyoldür. Cassas'ın çiziminde yan yana oldukları gözüken iki apsidiyol, burada adeta biri doğu, diğeri kuzeye bakacak şekilde çizilmiştir. Kuzey cephesine bakan fakat kuzey galerisi apsidiyolü olan yarım daire ile solunda yer alan yarım dairenin aynı yöne bakmalarına rağmen aralarında 90° lik bir açı oluşturacak şekilde

[7] Niş

çizilmesi, muhtemelen o zaman kuzey nefinden kuzey galerisine ulaştıran kapının kapatılması nedeniyle, Covel'in planını yapıyı dışarıdan dolaşarak tamamladığını ve kuzey galerisini es geçtiğini düşündürtmektedir.

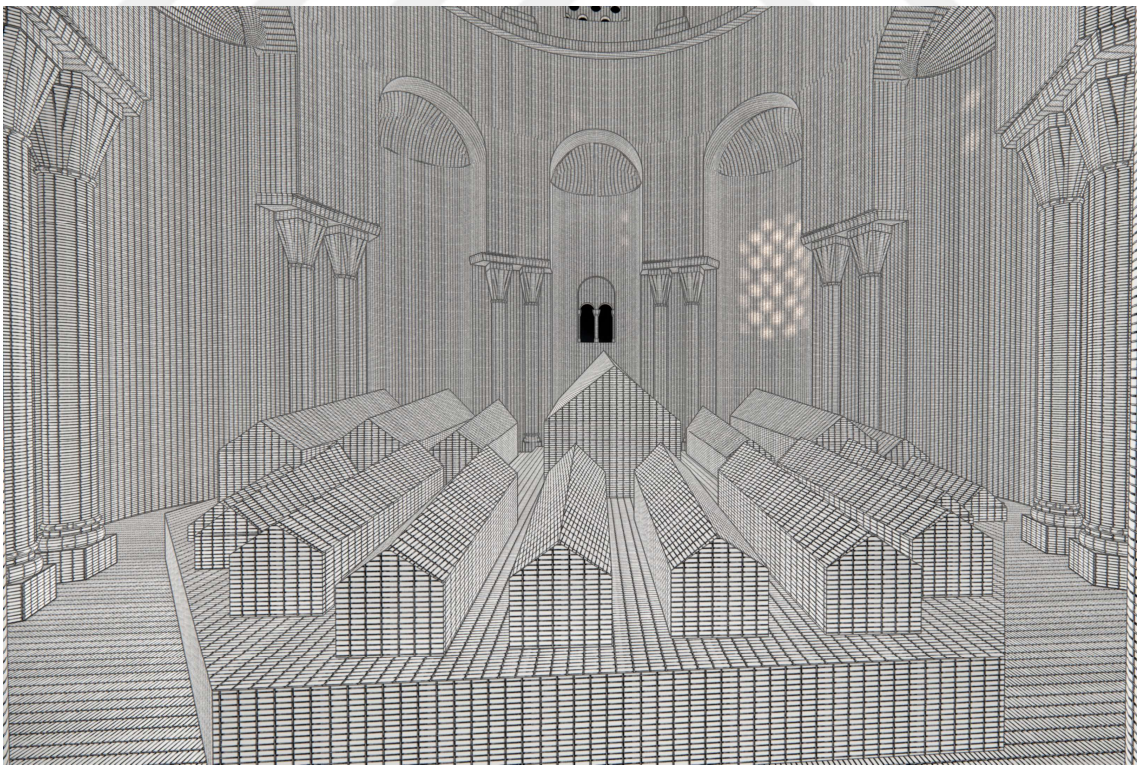
Orhan Gazi Türbesi'nin narteks kısmı değerli eşyaların saklandığı depolama amacıyla kullanılmıştır. Muhtemelen bu sebepten dolayı, seyyahların buraya giremediği ve bu mekân hakkında bilgi vermedikleri düşünülmektedir. Dolayısıyla bu mekânı anlayabilmek için Catenacci'nin çizimine ve Texier'in Osman Gazi Türbesi planına odaklanmak gerekecektir (Şekil 3. 7, Şekil 3. 9). Texier'in ölçekli çizimi sayesinde ölçüleri bilinen Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu şapel ile kilisenin naosunun bulunduğu alandaki batı cephesi beden duvarı arasında kalan mesafede narteksin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu mesafe yaklaşık olarak kuzey ve güney galerinin genişliğinin iki katına tekabül eder. Bu nedenle, burada duvar ya da sütunlarla iki ayrı bölmeye ayrılmış iç ve dış narteksin olabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim Catenacci'nin çiziminde narteksin güney duvarında iki adet kemer dizisi görülmektedir. Naosa yakın olan iç narteksin orta noktasının sağında ve solunda iki adet kavisli beden duvarının konumlandığı ve nartekslere kuzey ve güney galerilerinden ulaşımın muhtemel olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3. 47).

Şekil 3. 47 Elias Manastırı narteksi ve güney galerisi (M: Ubeyde Karadeniz)

Osman Gazi Türbesi

Dış narteksin batı kısmında yapıya bitişik olduğu Covel'in planından da anlaşılan yapı, günümüzdeki türbe gibi sekizgen planlıdır (Hammer, 2020, s. 64). Texier'in plan ve kesitlerinden burada bir şapel ya da vaftizhane fonksiyonuna sahip, dairesel planlı ve bir nartekse sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3. 48). Texier yapının iç çapını 8.30 m. olarak vermiştir (Texier, 2002, s.228). Fakat bu iç çapının içeride yer alan sütunlardan sütunlara mı yoksa duvardan duvara mı olduğunu belirtmemiştir. Dolayısıyla Texier'in çiziminde yer alan eşel referans alınarak hesaplanıldığında iç çapı hesabının sütunlardan sütunlara olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzdeki sandukalar bu şapele yerleştirildiğinde kenarlarda 40-45 cm arasında değişen mesafeler kalmaktadır. Şapelin aydınlatılması ağırlıklı olarak kubbe kasnağında yer alan pencerelerle sağlanmaktadır (Şekil 3. 49). Şapelin batı duvarında çift kemerli küçük bir sütunla boylamasına bölünmüş olan pencere açıklığı vardır, içerisinde sekiz adet eliptik niş bulunmaktadır. Her niş arasında çifter sütun bulunmaktadır. Nişlerden doğu kısmında bulunanı yapının narteksine geçişi sağlamaktadır.

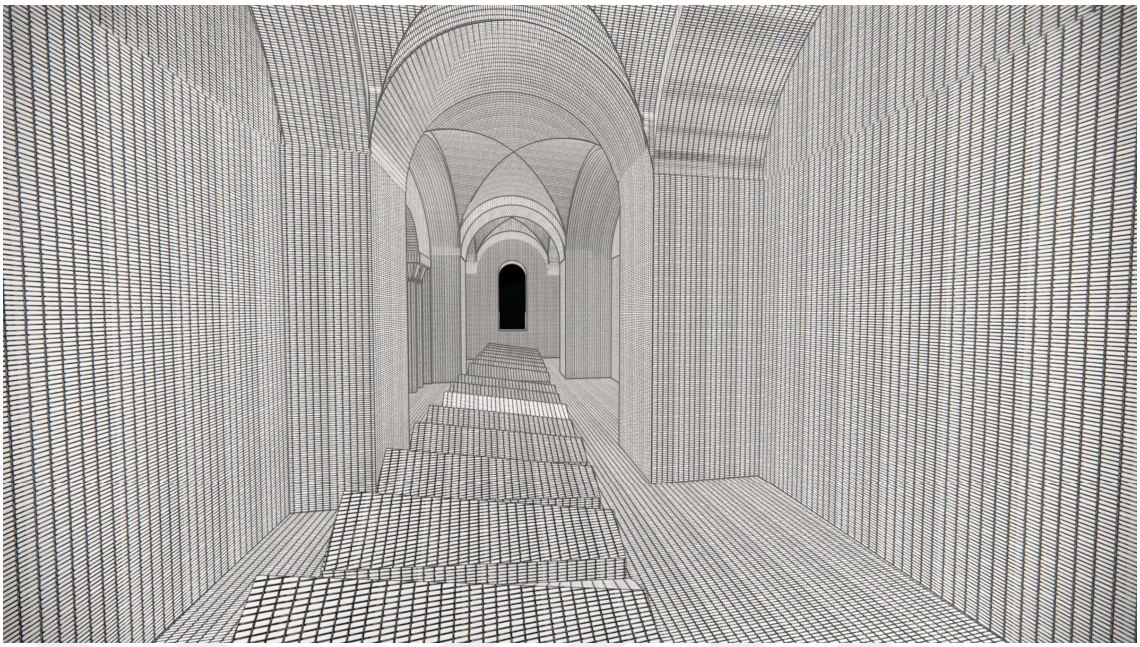

Şekil 3. 48 Elias Manastırı şapeli (Osman Gazi Türbesi) (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 49 Elias Manastırı şapeli (Osman Gazi Türbesi) Kubbesi (M: Ubeyde Karadeniz)

Şapelin doğusunda kuzey-güney ekseninde uzunlamasına yerleşmiş narteks bulunmaktadır (Şekil 3. 50). Narteksin kuzey ve güney cephelerinde iki adet varlığı bilinen pencerenin Bizans kiliselerinde yaygın olarak görülen yarım daire kemerli olma ihtimali oldukça yüksektir. Narteksin karşılıklı olarak duran iki sıra ayakla üçe bölündüğü ve tavanının nartekslerde yaygın olarak kullanımı manastır tonoza sahip olduğu düşünülmektedir. Bu narteksten katholikonun dış narteksine ulaşımı sağlayan bir kapısı bulunmaktadır. Ayrıca Hammer sekizgen planlı türbenin bitişiğinde yer alan koridorda 17 adet sanduka yer aldığını ifade etmiştir (Hammer, 2020, s.63). Buradan 17 adet sandukanın sekizgen planlı şapelin narteksinde gömülü olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşü destekleyecek bir başka veri günümüzde Osman Gazi Türbesi'nin doğu cephesinde İstiklal Savaşında şehit olmuş 11 kişinin mezarlarının konumları ile restitüsyon etüdünde nartekse yerleştirilen sandukalarının üst üste denk gelmesidir. 11 adet sandukanın bugünkü İstiklal Savaşı şehitlerinin bulunduğu yerde olduğu ve bunlardan bazılarının Orhan Gazi Türbesi içerisine ve başka yerlere taşındığı düşünülmektedir.

Şekil 3. 50 Elias Manastırı şapeli narteksi (M: Ubeyde Karadeniz)

Elias Manastırı (Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri) Cephe ve Çatı Biçimlenişleri

Elias Manastırı'nın cephe ve çatı biçimlenişleri ile ilgi yazılı ve görsel bilgiler mevcuttur. Yapının doğu cephesini çizen tek kişi olan Cassas'ın çizimi referans olarak alındığında bu sokağa bakan doğu cephesindeki apsisin yüksekliği apsidiyollerin yüksekliğinin yaklaşık iki katıdır. Yapının apsis duvarı iki kenarı kısa olmak üzere toplam da beş kenara sahiptir (Şekil 3. 51). Üç ayrı kotta toplam 15 adet pencere yer almaktadır. Pencereler boylamasına direklerle bölünmüş ve yarım daire şeklinde kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Apsis duvarının en altında synthronon hizasına denk gelen kısımda, Fenari İsa Camii (Lips Manastırı) apsis duvarında da görülen kemerli çökertmeler yer almaktadır (Şekil 3. 44). Güney galerisi apsidiyolünde üç adet dar ve uzun pencere ile iki adet dar ve uzun çökertme bulunmaktadır. Güney nefi apsidiyolünde dört adet dar ve uzun pencere yer almaktadır. Kuzey nefi apsidiyolünde üç adet ince, uzun pencere, kenarlarda ise iki adet dar ve uzun çökertme; kuzey galerisi apsidiyolünde ise beş adet dar ve uzun çökertme vardır. Tüm pencerelerin aralarında başlıklı direkler yer almaktadır. Güney galerisi apsidiyolü, güney nefi apsidiyolü, kuzey nefi apsidiyolü ve kuzey galerisi duvarında kemerli saçak dizisi bulunmaktadır. Örnekleri Bursa'da bulunan Hüdavendigar Camii ve Bologna'da bulunan Santo Stefano Kilisesi'nde görülmektedir (Şekil 3. 52). Kemer dizili saçağın kuzey galerisi

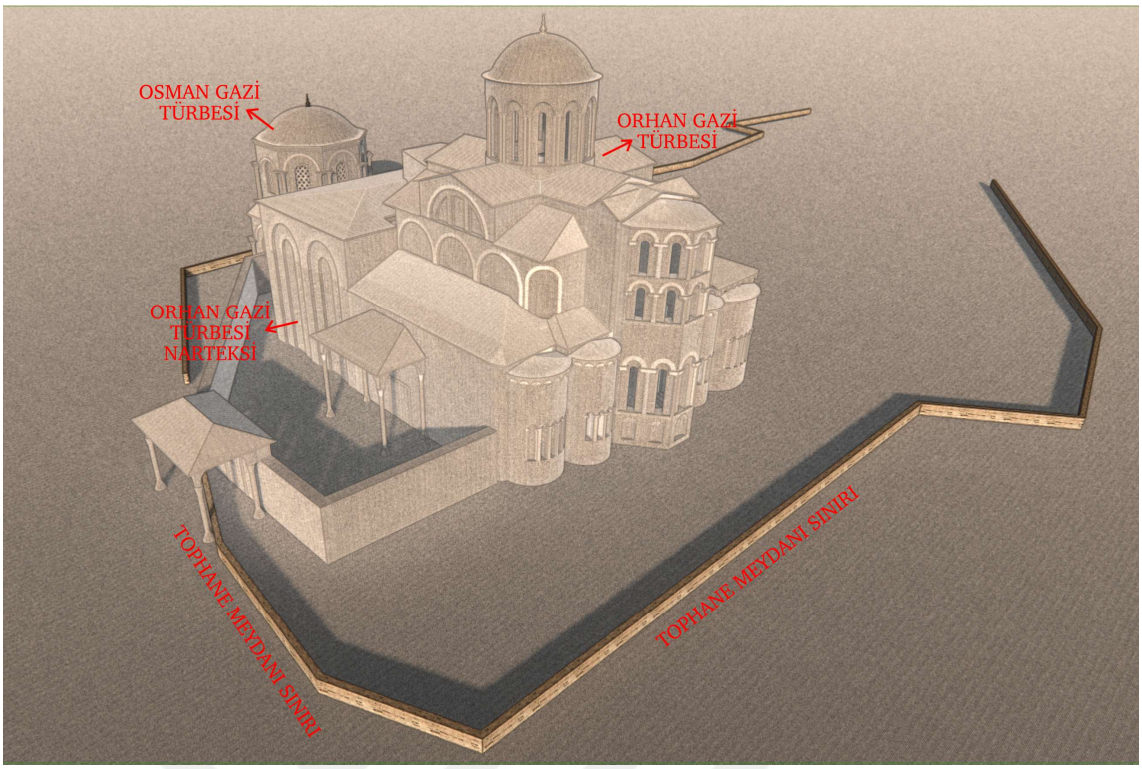
apsidiyolü yerine kuzey galerisi duvarında yer alması, apsidiyolün sonradan yapılmış olma ihtimalini düşündürtmektedir. Apsidiyoller konik biçimli çatı biçimlenişine sahiptir. Apsisin üst örtüsünü ise beş yöne kırılan çatı oluşturmaktadır (Şekil 3. 53).

Şekil 3. 51 Elias Manastırı doğu cephesi (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 52 Hüdavendigar Camii, Bursa, 2022 (solda), Santo Stefano Kilisesi, Bologna, 2016 (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 53 Elias Manastırı çatı biçimlenişleri (M: Ubeyde Karadeniz)

Yapının güney cephesine ilişkin çok sayıda görsel belge bulunur (Şekil 3. 54, Şekil 3. 55). Catenacci'nin çiziminde manastır yapısının avlusunda güney galeriye bitişik olarak görülen açık sundurmanın sol taraftan iki adet sütunla taşınıyor olması, Pardoe'nin genç ağaçların arasında sundurmayı taşıyan dört adet ince mermer iyon sütunun olduğu görüşünü destekler niteliktedir (Pardoe, 1836, s. 23). Dolayısıyla bu cephede yapıya güney galerisinden girişi sağlayan dört adet sütunla taşınan bir sundurması bulunan kapı yer almaktadır. Naosun güney duvarında dört adet yarım daire formunda niş vardır. Bu nişler tuğla kemer örgüsüyle vurgulanmaktadır. Bu kemerlerden en doğuda yer alan kemerin olduğu noktada duvar altar çatısının taşıyan ayaklara doğru oval bir şekilde kıvrılmaktadır. Bu tipte duvar biçimlenişi Trabzon Ayasofya Camii'nde ve Kırklareli'nin Vize ilçesinde yer alan Gazi Süleyman Paşa Camii (Küçük Ayasofya)'nde tespit edilmiştir (Şekil 3. 56). Güney duvarı sundurma çatılıdır. Bu duvarın hemen üzerinde Yunan haçı planlı kilisenin kolundaki tonozu örten beşik çatı bulunmaktadır. Tonozun izleri cephede üç parçaya bölünmüş yarım daire şeklinde görülmektedir. Beşik çatının altındaki duvar Feres'te bulunan Panagia Kosmosotira Manastırı'ndaki ve İstanbul'da bulunan Fethiye Camii (Teotokos

Pamakaristos Manastırı) gibi büyük tek sıra tuğladan oluşmuş yarım dairesel bir kemere sahiptir (Şekil 3. 57). Panagia Kosmosotira Manastırı ve Molla Fenari İsa Camii'nde pencere olan açıklık burada kapatılmış ve niş oluşturulmuştur.

Şekil 3. 54 Elias Manastırı güney cephesi (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 55 Elias Manastırı (M: Ubeyde Karadeniz)

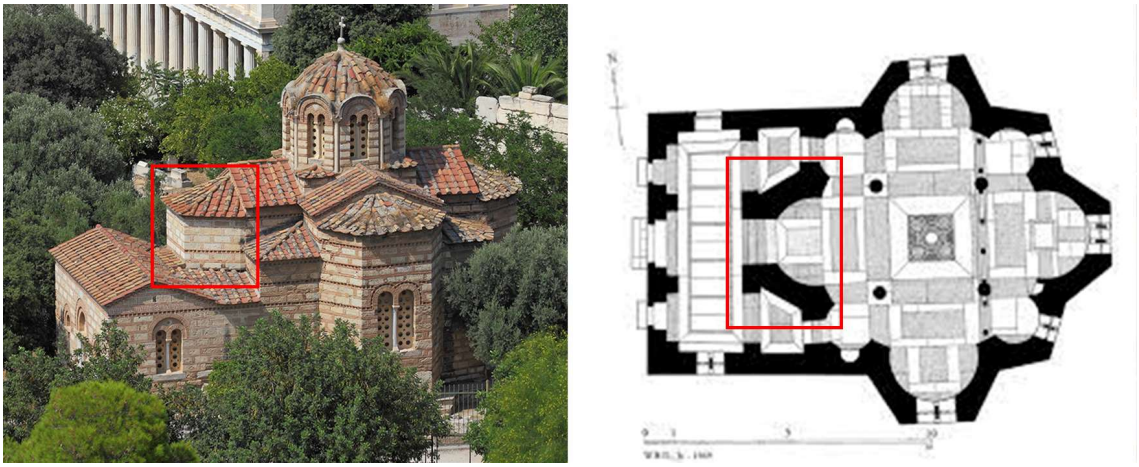
Şekil 3. 56 Oval duvar biçimlenişi, Trabzon Ayasofya Camii (solda) (F: Ubeyde Karadeniz), Kırklareli'nin Vize ilçesinde yer alan Gazi Süleyman Paşa Camii (Küçük Ayasofya) (Kültürportali, 2022)

Şekil 3. 57 Fethiye Camii (solda) (Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonu, 2022), Panagia Kosmosotira Manastırı (sağda) (Theotokos Kosmosoteira, 2022)

İç ve dış narteklerin güney duvarı ise, güney galerisi duvarı ile aynı hizadadır. Fakat yükseklik olarak naos güney duvarı ile güney galerisi duvarı arasında kalmaktadır. Bu nedenle narteksin üst kotta bir kata sahip olup olmadığı tartışılabilir. Fakat bu konuya dair günümüze ulaşmış hiçbir veri mevcut değildir. Narteks duvarında iki adet çift kemerli örgüye sahip niş bulunmaktadır. Bu tipte kemer biçimlenişleri Selanik'te bulunan Kutsal Havariler Kilisesi'nde ve Ohri'de bulunan Aziz Pantelemeion Kilisesi'nde tespit edilmiştir. Catenacci'nin çiziminde Orhan Gazi Türbesi kubbesinin batısındaki beşik çatının önünde iz düşümü olarak iç nartekse denk gelen yarı konik biçimli çatı yer almaktadır. Bu yaygın olmayan

çatı biçimlenişi Atina'daki Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi'nde tespit edilmiştir (Şekil 3. 58).

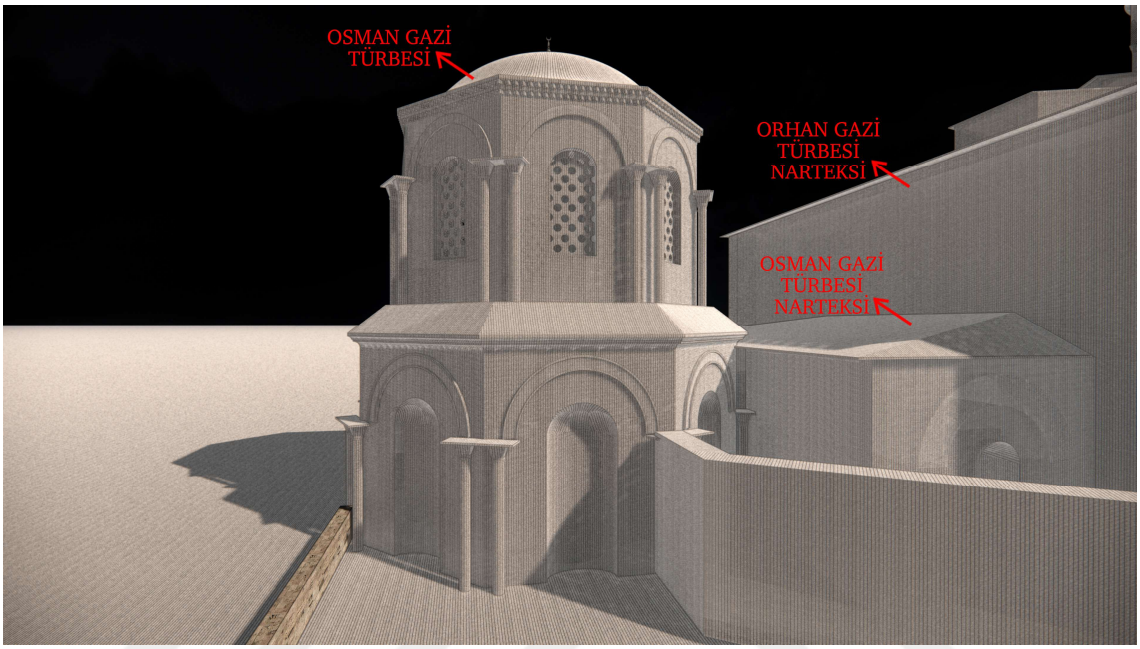
Şekil 3. 58 Kutsal Havarilerin Kutsal Kilisesi çatı biçimlenişi ve planı (Wikipedia, 2022) (Kutsal Havariler Kilisesi, 2022)

İç ve dış narteksin üst örtüsünü tanımlayabilecek çizim sayısı sınırlıdır. Bunlar Catenacci'nin ve Cassas'ın çizimleridir. Catenacci'nin çiziminde üst örtünün bulunduğu alan çizimin içerisine girmesine rağmen net olarak görülememektedir. Bunun nedeni, çizimin yapıldığı noktadan ve çatının düşük eğiminden kaynaklı olabilir. Cassas'ın çiziminde ise bu üst örtü, kırma ya da beşik çatıdır. Narteksin strüktürel şemasına bakıldığında üst örtünün basık kırma çatı ile kaplı olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu çatı biçimlenişi her iki çizim de için uygundur.

Yapının kuzey cephesine ilişkin neredeyse görsel belge çok azdır. Yalnızca Covel'in plan krokisinde görülen yapının kuzey duvarı biçimlenişinin plan şeması nedeniyle bir nokta hariç güney duvarı ile aynı görünüme sahip olduğu tahmin edilmektedir. Kuzey galerisinin doğu duvarında görülen kemer dizili saçak muhtemelen bu kuzey cephesinde de devam etmektedir.

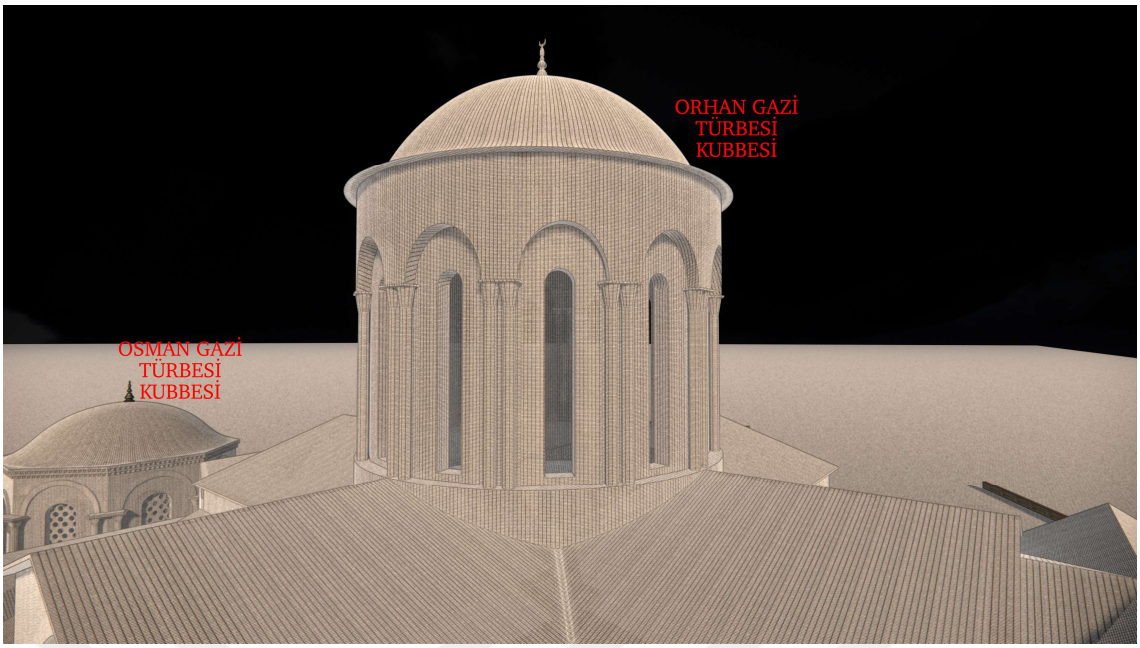
Günümüzde Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu yerdeki sekizgen plana sahip şapel, katholikondan bağımsız bir yapı görümüne sahiptir (Şekil 3. 59). Fakat doğusunda yer alan narteksi katholikonun narteksine bitişiktir ve üç yöne bakan kırma çatıya sahiptir. Şapelin sekizgen planının doğu cephesi ve avlu duvarının yapıya dayandığı köşe hariç, tüm köşelerinde ikişer adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar cephede birbirlerine yarım daire şeklinde kemerle bağlıdır. Şapelin her bir cephesinde kemerlerin altında, yarım daire kemerli nişler vardır. Şapelin beden

duvarlarının üzerinde içeriye doğru duvarları daralan, yüksek sekizgen kasnak yer alır. Kasnağın köşelerinde ikişer adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar yarım daire kemerlerle birbirine bağlanmaktadır. Tüm cephelerde kemerlerin altında yarım daire kemerli yuvarlak gözlü dışlık pencereler vardır. Kasnağın kubbe ile birleştiği noktada iki sıra kirpi saçak bulunmaktadır.

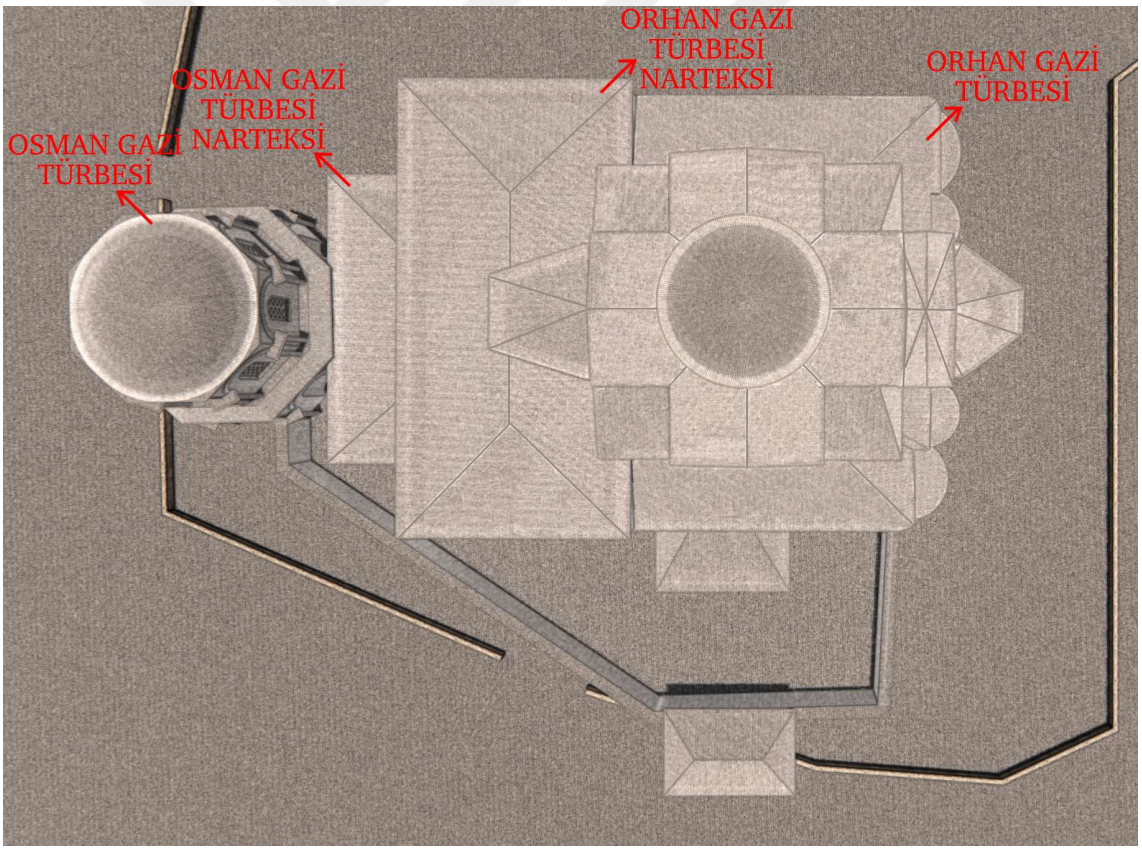

Şekil 3. 59 Elias Manastırı şapeli (Osman Gazi Türbesi) (M: Ubeyde Karadeniz)

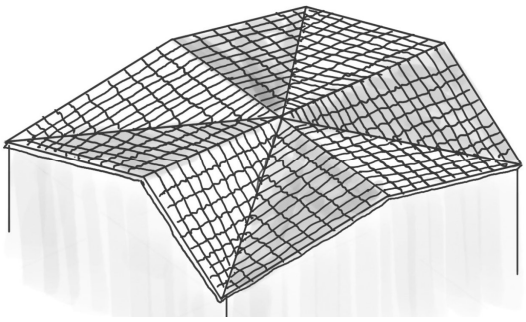
Manastır yapısının en anıtsal noktalarından biri yapının kubbesidir (Şekil 3. 60). Cassas, Catenacci ve Löwenhielm'in çizimlerinde görülen dairesel forma sahip kubbe kasnağında 12 adet yarım daire kemerli, dar ve uzun pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencereler kasnak duvarından içeride niş oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir. Her bir pencere arasında dar ve uzun ikili sütun vardır. Bu sütunlar birbirlerine yarım daire kemerle bağlanmaktadır. Sütunların tabanları pencerelerin oluşturduğu girintiye oturmaktadır. Kasnağın dört tarafında da Yunan haçı vurgulu kırma çatı biçimlenişi görülmektedir (Şekil 3. 61). Lövenhielm ve Cassas'ın Yapının bema alanının üzerinde kalan çatı kısmının yaygınca görülen beşik çatı formundan ziyade Bizans kiliselerinde çok nadir bir şekilde görülen ve dört tarafında da üçgen alınlık oluşturabilen bir forma sahip olduğu düşünülmektedir (Şekil 3. 62). Bu nadir çatı biçimlenişi Mistra'da bulunan Ayasofya Kilisesi'nde ve Ohri'de bulunan Saint Pantelemeion Kilisesi'nde tespit edilmiştir.

Şekil 3. 60 Elias Manastırı katholikonu kubbesi (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 61 Elias Manastırı çatı biçimlenişleri (M: Ubeyde Karadeniz)

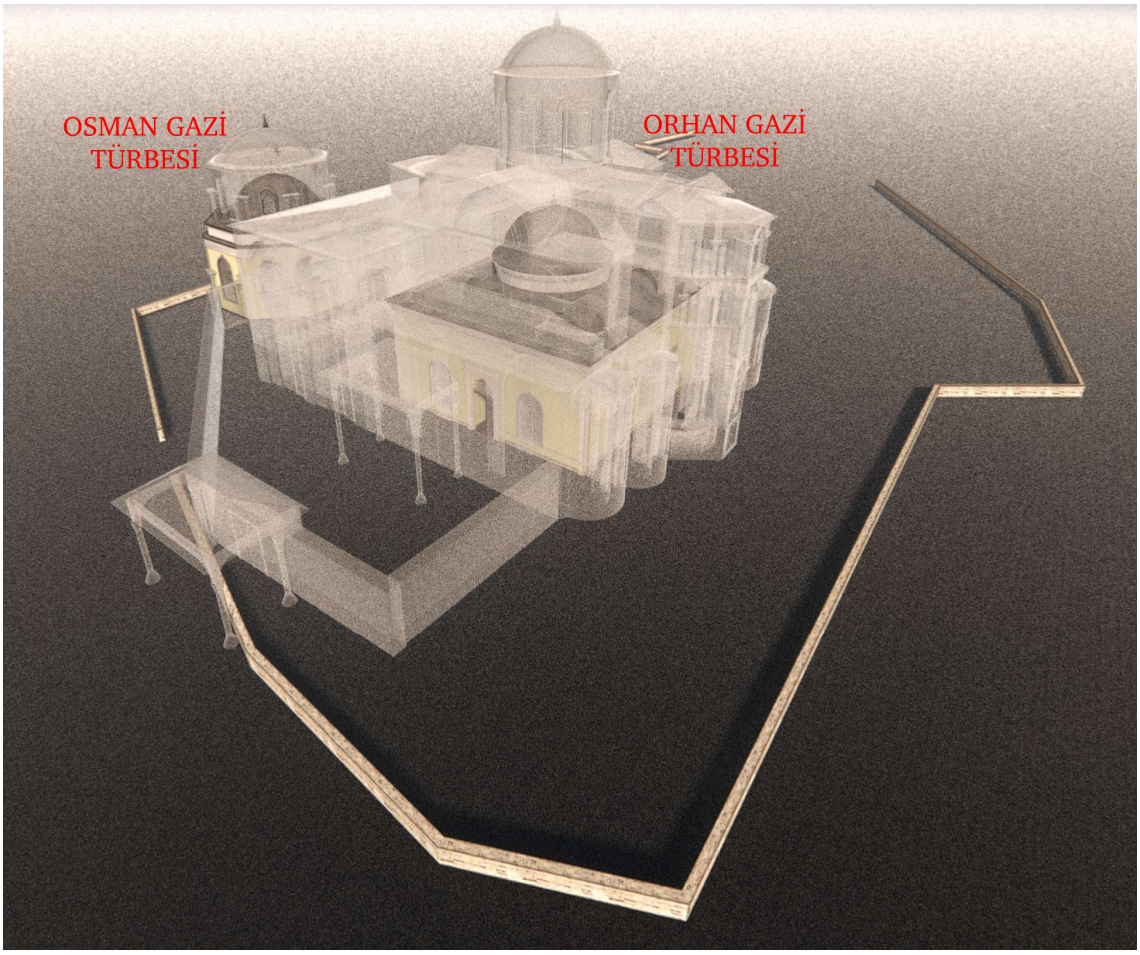

Şekil 3. 62 Bema alanı çatı biçimlenişi, (Ç: Ubeyde Karadeniz, 2022)

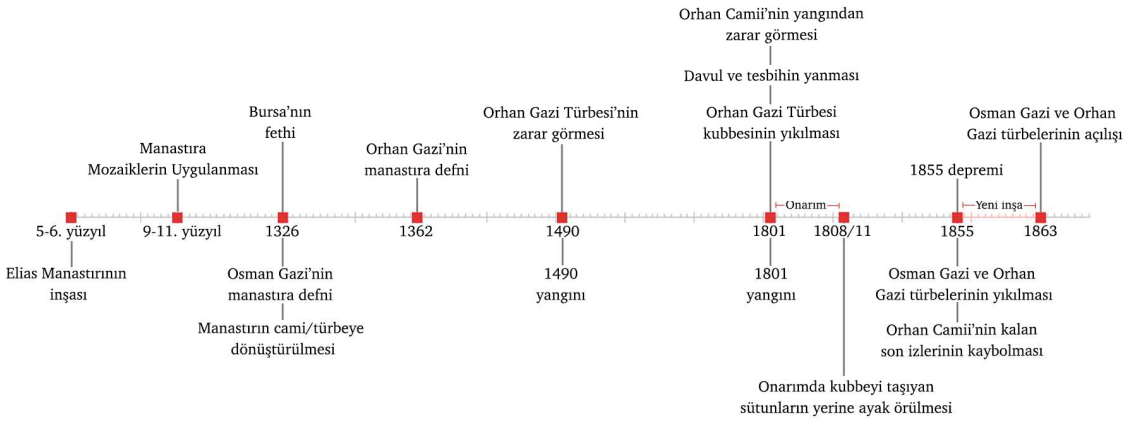
Elias Manastırı tarihsel süreçte birtakım önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır (Şekil 3. 65). Bu bölümde yapının hikayesi seyyahların yazılı ve görsel aktarımları ile arşiv belgeleri üzerinden ele alınmış, bu bilgilere binaen restitüsyonu yapılmıştır. Manastırın 14. yüzyıl-1808 yılları arasını kapsayan dönem restitüsyonundan Orhan Gazi Türbesi'nin bulunduğu alanda Yunan haçı planlı katholikonun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu ana kilisenin yüksekçe bir kasnağa sahip kubbesini naosta yer alan dört adet sütun taşımaktadır. Naosun kuzeyinde ve güneyinde apsidiyollere sahip galeriler bulunmaktadır. Kilise iç ve dış nartekse sahiptir. Osman Gazi Türbesi'nin bulunduğu alanda ise sekizgen planlı bir şapel ve bu şapele bitişik bir narteks vardır. Manastır yapısı bugünkü Tophane Meydanı'nın sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 3. 63, Şekil 3. 64).

Şekil 3. 63 Elias Manastırı'nın günümüzdeki türbelerle birlikte karşılaştırılması (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 64 Elias Manastırı'nın günümüzdeki türbelerle birlikte karşılaştırılması (M: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 65 Elias Manastırı'nın ilk inşasından son halinin inşasına zaman çizelgesi

3.2 Sultan Abdülaziz Sonrası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Mimari Özellikleri

Bursa tarihinde çok önemli bir konuma sahip Elias Manastırı, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerini 500 yıldan fazla bir süre ihtiva etmiştir. Manastır 1855 yılında meydana gelen Bursa depreminde tıpkı şehirde yer alan irili ufaklı birçok mimari eser gibi büyük oranda yıkılmıştır. Deprem sonrası şehirdeki moloz yığınını bir an önce kaldırmak ve yıkılan eserleri yeniden ihya etmek Osmanlı Devleti için çok gerekli olmuştur. Devletin kurucu padişahlarının sembolik anlamı çok yüksek olan mezarlarının yıkık durması uygun görülmemiştir. Bu hususta, yerel yönetimin dışında merkezi yönetimin de bir farkındalık içinde olduğu bilinmektedir. Nitekim deprem sonrası Hüdavendigar Valiliği ile Bâb-ı Âli temasa geçmiştir. Tamire muhtaç olan pek çok yapının İstanbul'dan gelen keşif memurları aracılığıyla tespitlerinin yapıldığı ve raporlarının bu görevlilerce İstanbul'a ulaştırıldığı anlaşılmaktadır (Özaydın, 2017, s. 180). Memurların hazırladıkları keşif defterlerinin tümü kısa sürede işleme konulamamış, özellikle Ulu Camii, Yıldırım Camii, Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri gibi yapılara öncelik verilmiştir (Özaydın, 2017, s. 180). Bunun en büyük sebebi yetersiz bütçe sorunu olmuştur. Nitekim depremden zarar görmüş ve tamir ettirilmesi gereken türbelerin keşif defterlerinin geciktirilmesinin nedeni, kaynağın kış mevsimi gelmeden Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde yer alan molozun kaldırılmasına ayrılmasıdır (Özaydın, 2017, s. 123).

Manastır yapısının hasar durumu seyyahların aktarımlarının yanı sıra arşiv belgelerinden de öğrenilmektedir. Seyyahların aktardıkları bilgiler arşiv kayıtlarından farklı içeriğe sahiptir. 1859 yılında Bursa'ya gelen Andreas David Mordtmann, Sultan I. Osman'ın türbesinin eskiden küçük bir Bizans şapeli olduğunu, fakat onun yerine büyük ve harikulade bir yapının inşa edileceğini, bu türbenin aynı zamanda eski hali ve cesameti ile inşa edileceğini belirtmiştir. Bu ifade, manastırın yerine inşa edilecek olan yeni türbelerden farklı olarak daha büyük ve öne çıkacak yapılar olarak tasarlandığını düşündürtmektedir (Eyice, 1962, s. 139).

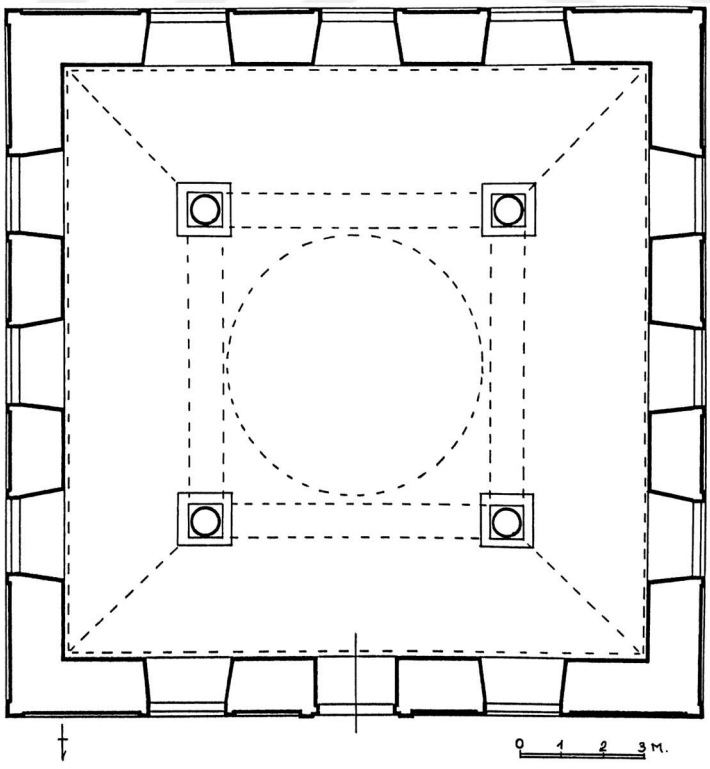
Bursa'ya hem deprem felaketinden önce hem de biri depremden hemen sonra olmak üzere üç kez gelen Hekimbaşı Hayrullah Efendi, 1863 yılındaki gelişinden bir yıl sonra seyahatnamesini bastırmıştır. Seyyaha göre Hisar'da bulunan dağ kadar yığılı molozun kaldırıldığında, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin gömülü olduğu Davullu Manastır'ın eski sınırlarının beş zira toprağın altında kalmış olduğu ortaya çıkmıştır (Eyice, 1962, s. 138).

1864 yılında türbeleri ziyaret eden seyyah Warsberg, Bizans Kilisesi'nden geriye hiçbir şeyin ulaşmadığını, fakat zeminde renkli mermerleri ve mozaikleri görebildiğini ifade etmiştir (Yıldırım, 2013, 1538). Seyyah yıkıntılar arasında gördüğü sütun başlıklarının hemen hepsinde haç motifleri görmüştür. Ayrıca manastırın yerine yapılan türbelerin fakir ve zevksiz olduğunu belirten Warsberg, Sultan Orhan ile Osman'ın mezarlarının üzerlerinde sanduka bulunmasına karşın diğer mezarların üstlerinin açık olduğunu kaydetmiştir. Bu mezarların toprağın içerisinde etraflarının basit hücreler oluşturacak şekilde tuğla ile örüldüğü, tuğlaların arasının ise düzgün harçla doldurulduğunu ve yüzeylerinin sıvandığını ilave etmiştir (Eyice, 1962, s. 139).

Osmanlı arşiv belgeleri türbelerin durumu ve yapılan değişiklikler detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. 'B.O.A. İ.MVL. 344-14903, 4' no'lu arşiv belgesinde "Bursa'da vâki' Hisâr nâm mahalde kâin cennet-mekân Gâzî Sultân 'Osmân Hân Hazretlerinin türbe-i şerîfiyle ve hârici ittisâlinde kâin cennet-mekân Gâzî Sultân Orhân Hazretlerinin kârgîr türbe-i şerîfleri geçende vukû' bulan hareket-i arzda külliyyen münhedim olub tecdîde muhtâc olmuş olduğundan" açıklamasından Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin depremde tamamen yıkıldıkları ve yenilenmeye muhtaç oldukları belirtilmiştir (bknz Ek 3) (Özaydın, 2017, s. 121). Bu belgenin içerisinde Orhan Gazi Türbesi için geçen "Zikrolunan türbe-i şerîfin resminde gösterildiği vecihle bî-lüzûm olan mahallerin münhedim duvar ve kârgîr ayakları fesh ve bi'l-cümle enkâzlarıyla nakl u tesviye olunarak tersîm olunan resm-i sathî mûcebince türbe-i şerîfin üç tarafının temelleri mevcûd ve bir tarafı müceddeden hafr-ı esâs ile…" ifadesinden türbenin 'lüzumsuz' yerlerinde bulunan yıkılmış duvar ve ayakların tamamıyla yapıdan kaldırılması, yapıdaki molozun kaldırılması, türbenin var olan üç tarafındaki temellerin kullanılması ve diğer tarafta bulunan bir temel için yeni baştan temel kazımı yapılması gibi işlerin

yapılacağı anlaşılmaktadır. Türbenin yeniden temel yapılacak kısmında mevcut temeldeki hasarın giderilmesi için kazık ve taşlarla yeniden yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Osman Gazi Türbesi'nin mevcut temelleri üzerine inşa edildiği, belgede yer alan masraflardan anlaşılmaktadır (Özaydın, 2017, s. 121).

Orhan Gazi Türbesi mevcut temellerin izleri referans alınarak ampir üslubunda, 1,30 m. duvar kalınlığında ve 16,80x16,80 m. ölçülerinde kare planlı olarak yeniden inşa edilmiştir (Şekil 3. 66) (Özaydın, 2017, s. 121). İnşa sırasında duvarlarında mevcut küfeki taşlarının yanı sıra yeni küfeki taşları ve yeni tuğlalar (tuğla-i cedid) kullanılmıştır (bknz. Ek 4). Türbede inşa ya da tamir kitabesi yer almamaktadır. İçerisinde Orhan Gazi'nin sandukasından başka, Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkut, Orhan Gazi'nin oğlu Kasım, Cem Sultan'ın oğlu Şehzade Abdullah, Yıldırım Bayezid'in oğlu Şehzade Musa Çelebi'nin sandukalarının bulunduğu, önlerinde yer alan bilgilendirme panolarından anlaşılmaktadır. Yapıda ayrıca, kimi kaynaklarda Orhan Gazi'nin kızı olarak belirtilen kimi kaynaklarda da Yıldırım Bayezid'in kızı olan Fatma Hatun'un yattığı belirtilmektedir (Ayverdi, 2019, s. 184; Baykal, 1982, s. 54).

Şekil 3. 66 Orhan Gazi Türbesi planı (Önkal, 1992, s. 274)

Türbede isimleri bilinmeyen 14 adet sanduka bulunmaktadır (Şekil 3. 67). Ahmet Tevhid, Osman Gazi Türbesi dışında yer alan dokuz adet mezarın, onarımdan sonra dışarıda kaldığını, bunlardan birinin Nilüfer Hatun'a ait mezar olduğunu belirtmiştir (Eyice, 1962, s. 140). Nitekim Laborde'nin depremden önce çizdiği Orhan Gazi Türbesi gravüründe Nilüfer Hatun'a ait olan sandukanın türbenin içerisinde yer almaması bu görüşü desteklemektedir (Şekil 3. 5). Türbedeki sandukalar yeşil örtülüdür. Orhan Gazi'nin sandukası pirinç parmaklıkla çevrilidir.

Şekil 3. 67 Orhan Gazi Türbesi'nde bulunan sandukalar (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbe zemininde manastır yapısından kalan opus-sectile tekniğinde mozaik ve mermer pano kompozisyonlarının izleri görülmektedir. Türbe dört adet sütunla taşınan bir kubbeye ve bu dört sütun etrafında dolanan tonozlu galeriye sahiptir (Şekil 3. 68). Yapının içerisinde Batılı üslupta sade kalemişi vardır (Şekil 3. 69). Bu süslemeler kubbede, pandantifte ve pencere üzeri duvarlarda yer almaktadır. Mekânın ortasında kubbeden asılı büyük bir avize yer almaktadır. Türbenin kuzey, doğu ve batı duvarlarında üçer adet yarım daire kemerli pencereleri vardır (Şekil 3. 70). Pencerelerin söveleri gri damarlı beyaz renkli mermer ve küfeki taşı olmak üzere iki farklı malzemedendir. Pencereler yarım daire kemerli olup, kemerlerin kilit taşları bitkisel motiflidir. Pencere önlerinde perdeler asılmaktadır. Pencere

kayıtları ahşaptan olup, altta ve üstte katlanabilen iki kayıttan oluşmaktadır. Ahşap pencerenin önünde ampir üslupta demir parmaklıklar bulunmaktadır. Yapıya giriş güney cephesinden gri ton ağırlıklı ve pembe, beyaz renkli alaca iki farklı mermerden oluşmuş söveye sahip çift kanatlı ahşap kapı ile sağlanmaktadır. Girişte türbeler yeniden yapıldığında kapalı bir sundurmanın olduğu fakat günümüze bu sundurmanın ulaşmadığı bilinmektedir (Şekil 3. 71). Mermer söve üzerinde iki adet pilastır ve çiçek motifli rozetler yer almaktadır (Şekil 3. 72). Yapının zemin kotunda tüm cepheler boyunca devam eden sıvasız küfeki taşı vardır. Pencere denizlik hizasında yapı boyunca devam eden açık gri damarlı beyaz renkli mermer silme görülmektedir (Şekil 3. 73). Binanın köşelerinde sıvanmış pilastırlar bulunmaktadır (Şekil 3. 73). Yapının beden duvarlarının çatı ile birleştiği noktada saçak silmesi bulunmaktadır. Yapının tonozlarını örten çatısı ve kubbesi kurşun levhalarla kaplıdır (Şekil 3. 74).

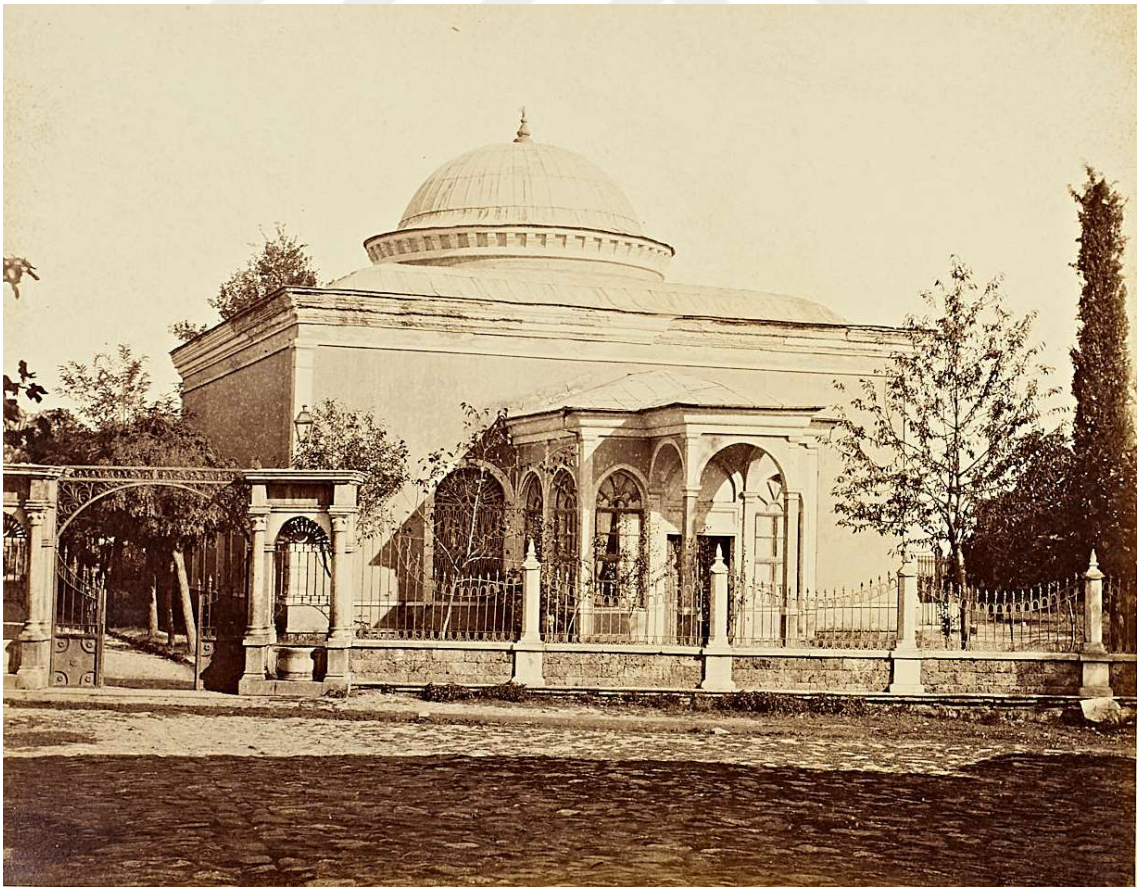
Şekil 3. 68 Orhan Gazi Türbesi iç mekânı (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 69 Orhan Gazi Türbesi kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 70 Orhan Gazi Türbesi güneydoğudan görünüş (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 71 Orhan Gazi Türbesi giriş sundurması (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022)

Şekil 3. 72 Orhan Gazi Türbesi giriş kapısı ve pencere detayı (F: Ubeyde Karadeniz)

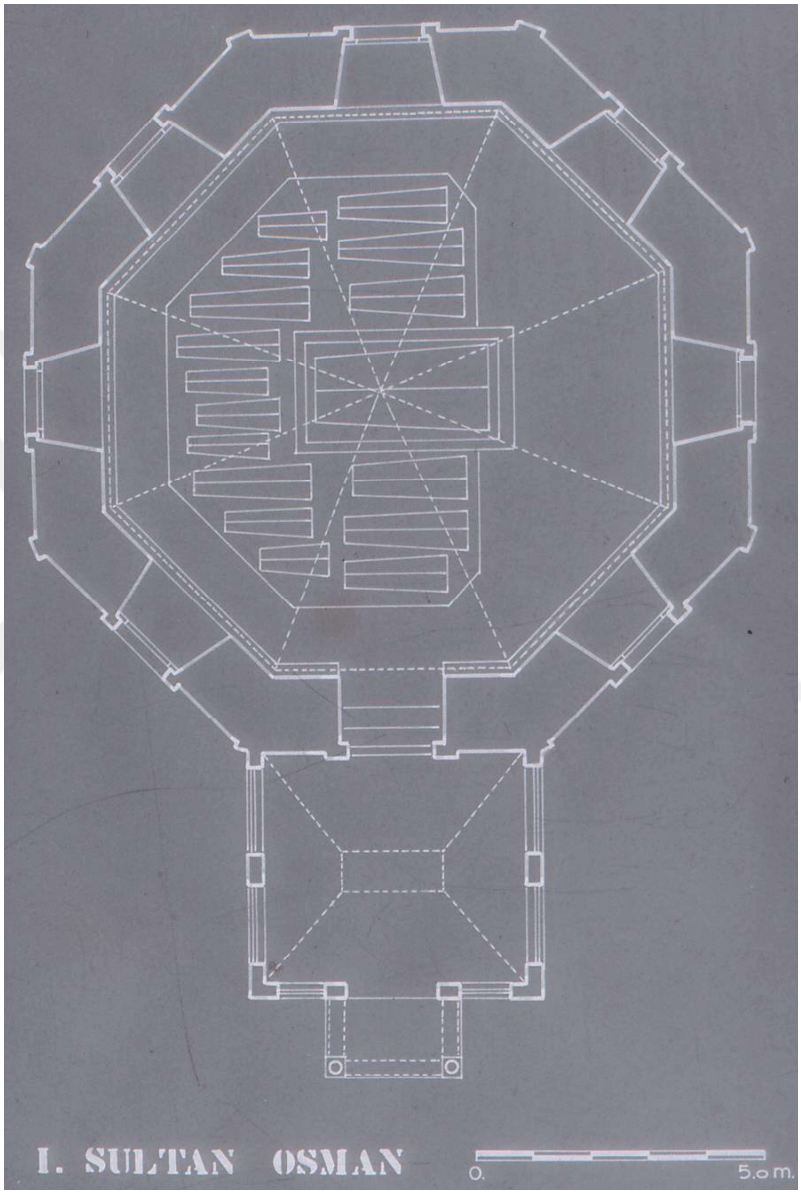
Şekil 3. 73 Orhan Gazi Türbesi kuzeydoğudan görünüş (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 74 Orhan Gazi Türbesi kubbesi ve saçak silmesi (F: Ubeyde Karadeniz)

Orhan Gazi Türbesi'nin batısında yer alan Osman Gazi Türbesi ise, mevcut temellerin izleri referans alınarak inşa edilmiştir. Yapı sekizgen planlı olup, duvarları kalınlığı 1,20 m. kalınlığında tuğla-i cedid'ten (yeni tuğla) yapılmıştır (Şekil 3. 75) (bknz. Ek 4). Yapının girişinde kapalı sundurma yer almaktadır (Şekil 3. 76). Kapalı sundurmanın kuzeyinde, ortada yarım daire kemerli giriş kapısı, kenarlarda ise yarım daire kemerli pencereler bulunmaktadır. Sundurmanın güney cephesinde iki adet yarım daire kemerli pencere vardır. Sundurmanın köşelerinde ve pencere aralarında pilastırlar vardır. Sundurmanın giriş kapısının önünde iki adet dar ve uzun sütunla taşınan açık sundurma yer almaktadır. Ayrıca sundurma kapısının üzerinde çerçeve içerisine alınmış Sultan Abdülaziz'in tuğrası yer almaktadır (Şekil 3. 76). Türbenin yarım daire kemerli ana kapısı, gri damarlı beyaz renkli mermer söveye sahiptir. Kapı kemerinin ayağında ve kilit taşında bitkisel motifler yer almaktadır. Kapı sövesinin sağında ve solunda bitkisel motifli başlıklara sahip pilastırlar bulunmaktadır (Şekil 3. 77). Kapının üst kısmında bulunan yapının talik yazıyla yazılmış üç satırlık inşa kitabesinde şunlar yazmaktadır:

“Mefharı Osmaniyan Zıllulahi-l-âlemin--Hazrati Abdülâziz ol padişahı bahr-ü ber, 2-Sayesinde oldu hep mâmurmülkü devleti =Makdemile bulalı cayı hilâfet zib-ü fer, 3-Ceddi paki hazrati Osman Gazi türbesin=kıldı ihya yaptırup ol şahı farukussiyer Namına yapup nişan kabrine ta’lik eyledi hiç müyesser olmadı bir şahe bu bâlâ eser 3-Ravzai cennette ya rab ceddi kıldıkça hıram ola tahtı saltanat ol şahı zişana makam—Mühmelinden çakeri Nevres dedi tarihini Türbei Osman gazi oldu pür nur ser teser. 4-Ketehehu el mevlevi zeki Dede Sene 1280 (Şair Nevrestir)[8]” (Baykal, 1982, s.172-73).

Şekil 3. 75 Osman Gazi Türbesi planı, Hüsrev Tayla (İBB Atatürk Kitaplığı A, 2022)

[8] Çevirisi: 1- Burada yatan askerlerin şehid, 2- düştükleri muharebe öyle muazzam, 3- bir zaferle nihayet bulmuştur ki neticesinde, 4- Bursa ikinci defa feth edilmiş ve kadim, 5- Osmanlı hükümeti nihayet bularak yerine, 6- Hükûmeti cümhuriyyemiz (sülüs yazıdır), 7- Teessüs etmiştir. Bu şehidler bu eserlerin bu eserlerin, 8- Âbidei mefharatidir. Mukaddes ruhlarına fatiha. 9-19 Muharrem 1341/ 11 Eylül 1338 (Baykal, 1982, s. 173-174).

Şekil 3. 76 Osman Gazi Türbesi kapalı giriş sundurması (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 77 Osman Gazi Türbesi giriş kapısı ve kitabesi (F: Ubeyde Karadeniz)

Yapının içerisinde toplam 17 adet sanduka bulunmaktadır. Osman Gazi'nin sandukasının dışında Osman Gazi'nin oğlu Şehzade Alaaddin, I. Murad'ın oğlu Savcı Bey, Osman Gazi'nin torunu Şehzade İbrahim, Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade İbrahim, Orhan Gazi'nin eşi Asporça Hatun'a ait sandukalar önlerinde yer alan bilgilendirme panolarından görülmektedir (Şekil 3. 78). Ancak Osman Gazi'nin torunu Şehzade İbrahim'e ait olduğu belirtilen sandukanın ne kaynaklarda ne de eski fotoğraflarda kime ait olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır (Şekil 3. 79) (Ayverdi, 2019, s. 188; Baykal, 1982, s. 53; Önkal, 1992, s. 267).

Şekil 3. 78 Osman Gazi Türbesi'nde bulunan sandukalar (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 79 Osman Gazi'nin sandukası, 1875, Guillaume Berggren (Getty İmages A, 2022)

Osman Gazi'nin sandukası hariç tüm sandukalar yeşil örtülüdür. Osman Gazi'nin sandukası üzerinde bulunan kahverengi kadife kumaş üzerine Sultan Abdülaziz döneminin meşhur hattatlarından Hattat Abdülfettah'ın yazdığı ve simle işlenmiş bir yazı vardır. Burada "1- Hüvel hallâk-ul baki, 2-Matlaı şümus-ü hilâfet melmai envarı saltanat cedden ceddadı selâtin-i hümayun unvanı banii yegâne tahtgâhı şevket ve şan, 3-Es sultan el-gazi ebül-fütuhat vel-megazi Osman Han eskenehu-llah-ü teâlâ bühbuhatel-cinan hazratleri, 4-Vilâdet sene 656, Zuhur sene 699, müddeti saltanat sene 27, müddeti ömür sene 69, vefat 726, 5-Nemekahu Abdülfettah ser sikkenan." yazmaktadır (Baykal, 1982, s.173). Osman Gazi'nin sandukası sedef kakmalı parmaklıkla çevrilidir. Türbenin zemini düzgün bir şekilde kesilmiş, ekseriyeti gri damarlı beyaz renkli mermerlerle kaplıdır. Sandukalar zeminden yüksekte olan platformda yer almaktadır. Platformun etrafında düşük kotta, ziyaretçilerin dolanabileceği alan bulunmaktadır. Türbenin kubbesi yapının beden duvarları ile taşınmaktadır. Kubbede sade, geometrik ve bitkisel motiflere sahip Batılı üslupta yapılmış kalemişleri vardır (Şekil 3. 80). Pencere yanaklarında yeşil, sarı, mavi ve pembe renklere sahip kalemişleri vardır. Yine pencerelerin etrafında, duvarda perde figürlü kalemişleri bulunmaktadır. Duvar köşelerinde koyu ve açık yeşille boyanmış, bitkisel motifli başlığa sahip pilastırlar vardır (Şekil 3. 81). Mekânın ortasında büyük bir avize yer almaktadır.

Şekil 3. 80 Osman Gazi Türbesi kubbesi (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 81 Osman Gazi Türbesi köşe pilastırları (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbenin kuzey cephesi hariç tüm kenarlarında yarım daire kemerli pencereleri vardır. Pencerelerin söveleri gri damarlı beyaz renkli mermerdir. Pencereler yarım daire kemerli olup, kemerlerin kilit taşları bitkisel motiflidir. Pencere kayıtları Orhan Gazi Türbesi'ndeki gibi ahşaptan olup, altta ve üstte katlanabilen iki kayıttan oluşmaktadır. Ahşap pencerelerin önünde ampir üslupta demir parmaklıklar bulunmaktadır. Türbenin giriş kapısı çift kanatlı ahşap kapıdır. Yapının köşelerinde açık renge boyanmış pilastırlar bulunmaktadır. Kubbe ile duvarların birleştiği tüm noktalarda saçak silmesi vardır. Yapının kubbesi ve kapalı giriş sundurmasını örten çatısı kurşun levhalarla kaplıdır (Şekil 3. 82, Şekil 3. 83).

Şekil 3. 82 Osman Gazi Türbesi kubbesi ve saçak silmeleri (solda), pencere parmaklıkları (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 3. 83 Osman Gazi Türbesi kurşun örtülü kapalı giriş sundurması (F: Ubeyde Karadeniz)

4
TÜRBELERE YÖNELİK KORUMA YAKLAŞIMLARI

Avrupa toplumlarında tarihi eserlere değer atfetme süreci çok eski zamanlara dayanmaktadır. İtalya'da 14. yüzyılda sanatçıların antik dünyaya ilgisi ve koruma bilinci artmaya başlamış, bu dönemde papalar tarafından tarihi eserlere karşı yapılacak vandallıklara karşı ceza uygulanacağını bildiren bildiri yayımlanmıştır (Erder, 2020, s. 98). 15. yüzyılın başında Roma ve Helen düşünce ve mimarisinin yeniden yorumlandığı Rönesans'ta, bu dönemlere ilgi artmıştır. Bu yüzyılda tarihi anıtlar üzerine araştırmalar yapılmış, Helenistik ve Roma mimarisinde kullanılan geometrik biçimler ile mimari elemanlar, bu dönem yapılarında yeniden yorumlanarak uygulanmıştır (Erder, 2020, s. 102-103). Yine bu dönemde antikacılık önem kazanmaya başlamış, papalar dahi ciddi birer koleksiyoner olmuşlardır (Erder, 2020, s. 102). Papa II. Julius tarafından 1509 yılında Vatikan koleksiyonuna eklenen Knidos Afroditi mermer heykeli bu düşüncenin en bariz örneklerinden biridir (Yılmaz, 2018, s. 16). Fakat geçmişte yapılara yönelik koruma anlayışına bakıldığında, yapılan onarımların amacı binaları ayakta tutarak ömrünü uzatmak, yıkılan kısımların yeniden yapılarak biçimsel bütünlüğünü sağlamaktır. Herhangi bir bilimsel kurama dayanmayan bu onarımların restorasyonlardan farkı, kuramsal alt yapılarının olmaması, belirli ilkelere bağlı kalınarak yapılmaması, kişisel görüşlere, dönemin zevk ve üsluplarına göre yapılmasıdır. İlk kuramsal restorasyon yaklaşımlarının ortaya çıktığı dönem 19. yüzyıldır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Eugène Emmanuel Viollet Le Duc'un ortaya attığı 'Stilistik Rekompozisyon' yani 'Üslup Birliğine Varış'la restorasyonlarda kuramsal yaklaşımların temeli atılmıştır. Stilistik Rekompozisyonu ise sırasıyla Romantik Görüş, Tarihi Restorasyon ve Çağdaş Restorasyon kuramları takip etmiştir. Tüm bu kuramları çağdaş restorasyon anlayışı içinde uzlaştırıp birleştiren Camillo Boito'nun ortaya koyduğu ilkeleri ise Gustavo Giovannoni geliştirmiş, bu restorasyonların bilimsel bir altlıkta ve yapının çevresiyle birlikte korunması gerektiğini belirtmiştir. Restorasyon kuramlarının gelişimini takiben sırasıyla 1931'de Atina Konferansı, 1932'de Carta Del Restauro (Restorasyon Tüzüğü),

1957 Paris Kongresi, 1964 Venedik Tüzüğü gibi bilimsel ve kuramsal alt yapıya sahip ve dönemlerinde etkili olan bu tüzükler ortaya konulmuştur (Ahunbay, 2017, s. 8-20). Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuramsal restorasyon tartışmaları ve gelişmeleri Osmanlı Devleti'nde eş zamanlı olarak takip edilememiş, bu kuramsal yaklaşımların uygulanması 20. yüzyılı bulmuştur.

4.1 Osmanlı Döneminde Türbelere Yönelik Koruma Yaklaşımları

4.1.1 Osmanlı Döneminde Çıkarılan Kanunlar ile Yasal Düzenlemeler

Osmanlı Devleti'nde mimari korumada kuramsal bir altyapı yer almamaktadır (Binan, 2006, s. 197). Fakat devletin son dönemlerinde Batılılaşma hareketleriyle birlikte birtakım yasalar çıkarılmıştır. Bu yasalardan bazıları; 1848 ve 1849 yılları arasında yangınlara karşı önlem almak, bu doğrultuda sokakların genişliğini artırmak ve yeniden düzenlemek için çıkarılan Ebniye Nizamnameleri, 1858 yılında çıkarılan olan Arazi Kanunnamesi, 1858 yılında çıkarılan Ceza Kanunu, 1863 yılında çıkarılan yangınlara karşı alınacak önlemler, sokak genişlikleri, istikametleri, bina yükseklikleri, yapılacak onarımlar ile yasak onarımlara ait detaylı maddelerin yer aldığı Ebniye Nizamnamesi, 1869 yılında kazılarda çıkarılan eserlerin yurtdışına çıkışını yasaklayan ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1874 yılında ilk eski eser tanımlamasının yapıldığı ve kazılardan çıkarılacak eserlerin taksiminin yapıldığı Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1877 yılında çıkarılan Ebniye-i Emiriye (kamu yapıları) ve Vakfiye İnşaat ve Tamiratı Hakkında Nizamnamesi, 1882 yılında çıkarılan ve önceki kanunların bir kanun altında toplandığı Ebniye Nizamnamesidir (Çal, 2005, s. 236; Çal, 1997, s. 391; Kirpi, 2020, s. 69-78). 1884 yılında şahıs ve cemaatlerin mülklerindeki eski eserleri yıkamayacakları, devletin bu binaları özgün halleriyle korumasının gerekliliği, eski eser binaların tahrip edilemeyeceği, etrafında taş ocakları açılamayacağı, depo olarak kullanılamayacağını açıklayan Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1906 yılında evlerin de eski eser kapsamına alındığı, Müzeler Umum Müdürlüğü'nün tüm eski eserlerle ilgili işleri yürütmekle yükümlü olduğunu açıklayan Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1912 yılında yıkılacak olan yapıların kısımlarının plan ve kesitlerinin çizilip, fotoğraflarının çekilip rapor halinde valiliğe sunulacağını açıklayan Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi, 1921 yılında taşınmaz eski eserlerin

izin almadan onarılmasının veya değiştirilmesinin yasaklanmasını ifade eden Asar-ı Atika Nizamnamesi gibi kanunlar da bu konudaki örneklerdendir (Çal, 2005, s. 256; Çal, 1997 s. 391-393). 19. yüzyılın ortasından devletin çöküşüne dek çıkarılan bu yasalar Osmanlı'daki koruma anlayışının resmi altyapısının oluşmasını sağlamıştır.

4.1.2 Osmanlı Devletinde Vakıf Kurumu

Osmanlı Devleti'nde koruma alanında öncü kuruluşlar çoğunlukla vakıflar olmuştur. Devletin kuruluşundan itibaren günden koruma alanında en örgütlü çalışan kurum olan vakıf kurumu, temelini İslam inancından alan, İslam hukukuyla kurulan ve güvence altına alınan hayır kurumudur. Vakıf, İslam fıkhında İmameyn'e göre vakfeden kişinin mülkünden çıkmış olup Allah'ın mülkü olmaya başlamış mallar için ifade edilmektedir. İyilik yapmanın ve yardım etmenin emredildiği İslam inancında, vakıf kurumunu diri tutan anlayış Hz. Muhammet (s.a.v.)' in aktarmış olduğu bir hadisten de anlaşılmaktadır (Günay, 2021). Nitekim bu hadis-i şerifte insanların ölmesiyle amel defterlerinin kapanacağını, fakat üç şeyin bunlardan istisna olduğunu, ilkinin geride bırakılan bir sadaka (sadaka-i câriye), ikincisinin geride bırakılan istifade edilecek bir ilim, sonuncusunun ise hayırlı bir evladın olduğudur (Günay, 2021). Bu yolda hizmet etmek, hayırda bulunmak, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu artırmak niyetinde olan vakıf kurumları, Osmanlı Devleti'nde padişahların, sultanların, paşaların ve varlıklı birçok insanın dahil olduğu kurumlar olmuştur. Zamanla toplumun bütün işlerine hitap edecek kadar genişlemiş olan vakıflar için en zaruri kısım devamlılığının sağlanabilmesidir. Bu devamlılık vakıf eserlerinin bakım ve tamiratı ile mümkündür. 15. yüzyıl ile 17. yüzyıllar arasında vakıf eserlerinde bu devamlılığı sağlamış olan 'rakabe' sisteminde, tamire ihtiyaç duyulan vakıf eseri öncelikli sıraya konulmuş, tamir için vakfın gelirlerinin tamamı bu esere ayrılmış, tüm hayır işlerinden önce gelen tamirat için gerekli olan paranın vakıf gelirlerinden temini aşamasında, vakıf çalışanları dahi maaş almamışlardır (Özaydın, 2017, s. 175-76). Bu vakıf sistemi ilerleyen yüzyıllarda uygulansa dahi, vakıf gelirlerinin yetersiz kalmaya başlaması sebebi ile birçok eserin tamiratında maddi problemlerle karşılaşılmıştır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti hem siyasi hem ekonomik anlamda zor bir sürecin içerisine girmiştir. Devletin eski gücünden uzaklaşmaya başladığı, birçok savaşın kaybedildiği, isyanların çıktığı bu yüzyılda toplumun ve devletin ekonomik olarak sıkıntı yaşadığı bir dönemdir. Bu şartlar altında kültürel ve manevi maksatlı harcamaların önceki yüzyıllardaki gibi ön planda tutulamadığı görülmektedir. Vakıf kurumlarının gelirlerinin kurumun yapısındaki bozulmalar, giderlerin artması, gelirlerin azalması, kuruma toplanan gelirlerin hazinedeki açıklık sebebiyle olduğundan az olarak vakıflara aktarılması, tamir için kullanılması gereken paranın mütevelli tarafından başka amaçlar için kullanılması gibi sebeplerden dolayı azaldığı, bu dönemde vakıfların ayakta durmasının ve vakıf eserlerinin tamiratının vakıf gelirleriyle karşılanmasının zorlaştığı anlaşılmaktadır (Madran, 1985, s. 509-10). Nitekim 1855 depremi sonrası Bursa'da bulunan birçok vakıf eserinin tamiratı vakfın gelirlerinin yetersizliği dolayısıyla gecikmiş, bazen başka vakıflardan finanse edilmeye çalışılmış, bazen de merkezi hükümetin bütçesinden karşılanmıştır (Özaydın, 2017, s.124). 1855 depremi sonrası büyük oranda yıkılmış olan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin yeniden inşasında diğer zarar görmüş yapılara göre öncelik verilmiş, fakat Orhan Gazi Vakfı'nın gelirlerinin tamiratı karşılayamadığı görülmüştür. Bu sebeple diğer selâtin vakıflarının gelirlerinden karşılanması kararlaştırılmış, fakat bu vakıfların gelirlerinin kendi giderlerini dahi karşılamaya yetmediği görülmüştür (Özaydın, 2017, s.124). Son çare olarak tamirat giderlerinin Maliye hazinesinden karşılanmasına karar verilmiştir (Özaydın, 2017, s. 124). Buradan vakıfların artık eskisi gibi gelir gider dengelerini koruyamadıkları ve bozulmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim devletten bağımsız olarak faaliyet gösteren vakıflar ilk olarak 1823'te Evkaf-ı Hümayun, 1826 yılında da Evkaf Nezaret-i Çelilesi adı altında toplanarak merkezileştirilmiştir (Coşkun; Binan, 2013, s. 104).

4.1.3 Osmanlı Döneminde Türbelerde Yapılan Tamirat ve Uygulamalar

Osmanlı Devleti'nde ve toplumunda korumada 19. yüzyıla kadar bilinçli ve kuramsal bir altyapının varlığından söz edilememektedir (Coşkun; Binan, 2013, s. 104). Korumanın modern dünyaya ait bir kavram olduğundan hareketle, Osmanlı toplumunda yapıların onarılarak kullanılmaya devam ettirildiği, bilinçli bir yıkma politikasına sahip olunmadığı, yapım tekniklerinin ve teknolojisinin değişmediği

bu yüzyıllarda yapıların korunması gereklilik olarak algılanmıştır (Coşkun; Binan, 2013, s. 104). Yapıların sahip olduğu eskilik, kullanılma ve sanat değerleri koruma tutumunu etkilemiş ve eserlerin günümüze ulaşmasını yardımcı olmuştur (Madran, 1985, s. 513).

Onarımlarda Geleneksel Yapım Yöntemleri

Osmanlı Devleti'nde yapıların tamiratında geleneksel yapım yöntemleri tercih edilmiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren onarımlarda geleneksel yapım yöntemleri değişmese de, dönemin mimari üsluplarının etkili olmaya başlamıştır (Mazlum, 2001, s. 127-128). Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin 1855 depremi sonrası o dönemde yaygın olarak görülen Ampir üslupta inşa edilmeleri örnek olarak gösterilebilir (Şekil 4. 1). Bir diğer örnek 1855 depremi sonrası Yeşil Camii girişine eklenen anıtsal büyüklükteki volüt bezemeli giriş sundurmasıdır (Şekil 4. 4). 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından yenilenen, Ampir ve Rokoko mimari üsluplarına sahip Emir Sultan Türbesi de dönemin mimarlık üslupları etkisinin görüldüğü örneklerdendir (Şekil 4. 3) (Ayverdi, 2019, s. 541). Daha geç dönem örneklerinden biri, 1855 depreminde yıkılmış olan Şehadet Camii'nin 1890-91 yılındaki onarımından sonra yapıda Neo-Gotik üslup izlerinin görülmeye başlamasıdır. (Şekil 4. 4). Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin özellikle 19. yüzyılda yapılmış olan restorasyonlarında döneminin revaçta olan mimarlık üslupları ile onarılması, yapıların özgün hüviyetlerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Çetintaş bu birazda o dönem restorasyonlarında isimleriyle sıkça karşılaştığımız birtakım Hristiyan kalfaların sebebiyet vermiş olabileceklerini, sanat ve mimarlık anlayışının bu kalfaların ellerinde 'şahsiyetsiz' binalar meydana getirdiğini belirtmektedir (Çetintaş, 1952, s. 10).

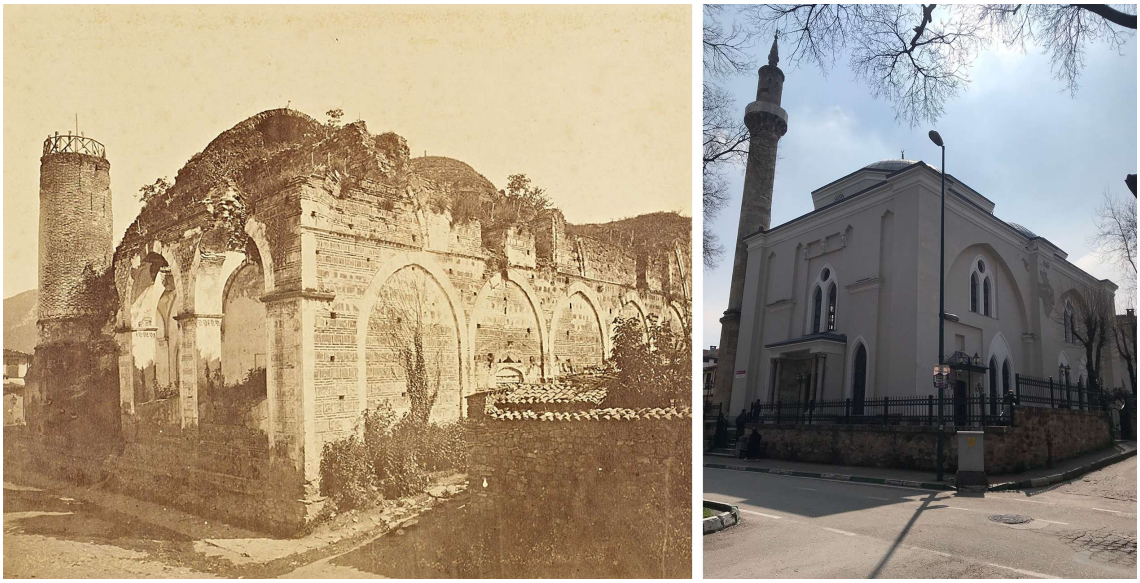
Şekil 4. 1 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbesi (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022)

Şekil 4. 2 Yeşil Camii giriş sundurması (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022)

Şekil 4. 3 Emir Sultan Türbesi (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022)

Şekil 4. 4 Deprem öncesi Şehadet Camii (solda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022), Onarım sonrası Şehadet Camii (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Devşirme Malzeme Kullanımı

Yapıların yıkılmış olan kısımlarının tamiratında farklı bir malzeme ya da devşirme malzeme kullanılmasının önünde herhangi bir beis görmedikleri anlaşılmaktadır (Madran, 1985, s. 506). Nitekim II. Murad Türbesi ve Hatice Sultan Türbesi'ndeki gibi birçok Osmanlı eserinde devşirme malzeme kullanılmıştır (Şekil 4. 5).

Şekil 4. 5 II. Murad Türbesi devşirme sütunu (solda), Hatice Sultan Türbesi devşirme sütunu, Bursa (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Devşirme malzeme kullanımında Osmanlı Devleti, Briand gibi seyyahlar tarafından eski eserleri ortadan kaldırma arzusuna sahip olmakla suçlanmıştır (Yıldırım, 2013, s. 1249). Farklı dönemlerin şartlarını ve sosyolojik yapılarını göz önünde bulundurmadan yapılan bu suçlamalar taraflı olmaktan öteye gidememektedir. Nitekim tarihsel süreçte Efes'te bulunan Artemis Tapınağı'nın mimari elemanlarının hem St. John Bazilikası'nda, hem de İsa Bey Camii'nde kullanılması, bunun bir tahrip ve yok etme politikasından çok pragmatik bakış açısıyla yapılmış eylemler olarak algılanmalıdır (Şekil 4. 6) (Gür; Sezgin, 2019, s. 2). Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin Elias Manastırı'nı yıkmak veyahut atıl halde bırakmak yerine oraya gömülmek istemeleri dahi, Osmanlı'nın iddia edildiği gibi eski eserleri yok etme politikasına sahip olmadığını kanıtlamaktadır. Nitekim bu sebepten dolayı Elias Manastırı 1855 depremine kadar varlığını sürdürebilmiştir.

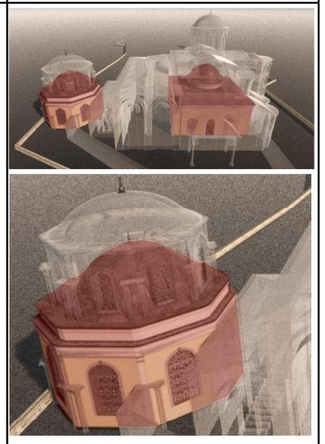
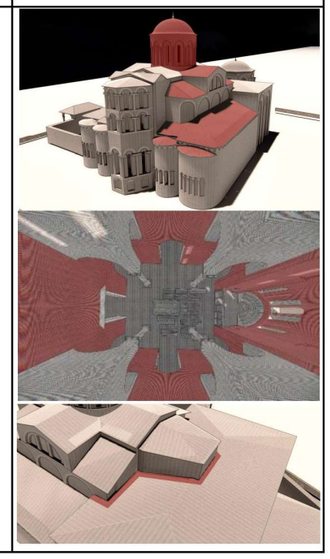
Şekil 4. 6 St. John Kilisesi, Efes (solda), İsa Bey Camii avlusu, Efes (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinde Yapılan Onarım ve Uygulamalar

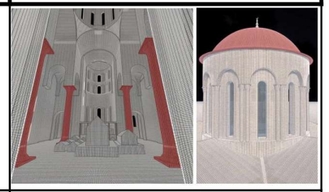
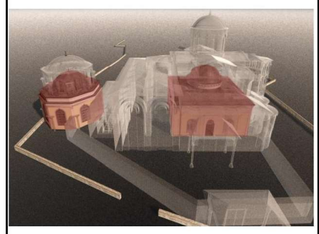
Osmanlı Devleti'nde genel olarak korumada bilinçsel ve kuramsal bir altyapı görülmese de kuruluşundan çöküşüne kadar onarımlar devletin büyük önem verdiği ve kayıt altına aldığı işler olmuştur. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri de yüzyıllar boyunca birçok kez tamir işlemi görmüş ve bu onarımlar kayıt altına alınmıştır (Tablo 4. 1). Bu onarımların yanı sıra türbeleri ilgilendiren vakıf işleri de kayıt altına alınmıştır. Bu türbeler hakkında bilinen en eski kayıt 723 (1323) tarihli Asporça Hatun ile oğlunun vakfiyesidir. Asporça Hatun, Osman Gazi Türbesi içerisine defnedilen oğluna ve kendisine cüz okunması için Narlu, Kızıklı, Kapaklu köylerini vakfetmiştir (Ayverdi, 2019, s. 188). Orhan Gazi'de oğlu için Kızıl İzi köyünü vakfetmiştir (Ayverdi, 2019, s. 188).

Türbelerle ilgili bilinen ilk tamir kaydı 15 Muharrem 889 (13 Şubat 1484) tarihlidir. Bu tarihte büyük ölçüde harap olmuş olan Osman Gazi Türbesi, türbedar Mevlâna İbrahim'in müracaatı üzerine gönderilen Mimar İshak tarafından keşif defteri hazırlanmış ve 10 bin akçe masraf çıkarıldığı saraya bildirilmiştir (Kepecioğlu, 2010, s. 23). 26 Sefer 914 tarihinde Osman Gazi Türbesi, vakıf ve mütevellisi ayrı olmasına karşın Sultan Orhan'ın vakfının gelirleriyle tamir edilmiştir (Ayverdi, 2019, s. 188). 984 (1576/76) yılında Osman Gazi Türbesi'nin 'harabe-i müşrif' hale geldiği ve yeniden tamir emilme maksadıyla divana başvuru yapılmıştır (Önkal, 1992, s. 266; Maydaer, 2009, s. 167). Rebiyülevvel 989 (Nisan

Tablo 4. 1 Osmanlı dönemi tamiratları (1484-1863)

Yapı adı	Tarih	Kaynak	Hasar	Hasar boyutu	Müdahale tipi	Müdahale yeri			Tamirin muhtemel yeri
						Müdahale detayı	Yapı elemanı	Kullanılan malzeme	
Osman Gazi Türbesi	1484	• (Ayverdi; Yüksel, 2019) • (Maydaer, 2009) • (Kepecioğlu, 2010)	Harabe-i müşrif (harap durumda)	Büyük ölçekli	Esaslı Onarım	-	-	-	-
	1508	(Ayverdi; Yüksel, 2019)	-	-	-	-	-	-	-
	1576	• (Maydaer, 2009) • (Önkal, 1992)	Harabe-i müşrif (harap durumda)	Büyük ölçekli	Esaslı Onarım	-	-	-	-
	1863	• (Özaydın, 2017) • (B.O.A. İ.MVL. 344-14903, 4) • (B.O.A. EV.d. 16830, 3) • (B.O.A. EV.d. 16830, 4)	Külliyyen münhedim (tümüyle yıkılmış)	Büyük ölçekli	Yeniden Yapım	• Yeniden inşa; - Yıkılmış olan duvarların zemine kadar temizlenmesi - Mevcut temellerin kullanılması - Duvarların inşası (yeni pencere ve kapı mahalleri ile) - Duvarların içi ve dışına malakari sıva - Saçakların (silmelerin) tuğlalardan inşası - Kapı ve pencere sövelerinin kesme taşla oluşturulması - Kubbenin alçıyla sıvanması - Pencere kemerinde malakari işleri - İstanbul'da üretilen dökme parmaklıkların montajı - İç mekanda duvarların köşelerine pilastır yapılması - Ahşaptan sandukaların inşası - Yaldızlı şebekelerin imalatı - Kubbe üzerine yaldızlı alem yerleştirilmesi - Çifte kanatlı kapı doğraması - Pabuçlukların (ayakkabı konulan yer) yapılması	• Duvarlar • Kubbe • Kapı ve pencere doğramaları • Söveler • Şebekeler • Parmaklıklar • Sandukalar • Pilastırlar	• Tuğla-i cedid • Halis harç (topraksız olarak kireç ile kum ya da kireç ile horasan karışımı harç) • Kurşun • Cilalanmış kesme taş • Alçı • Battal tuğla • Domaniç tahtası • Küfeki taşı	
Orhan Gazi Türbesi	1615	(Ayverdi; Yüksel, 2019)	Çatı kurşunları ve karkasında bozulmalar görülmesi	Küçük Ölçekli	Basit Onarım	Çatı kurşunları ve karkasının yenilenmesi	Çatı	• Kurşun • Enser (çivi) • Kurşun enseri • Hatıl	
	1732	(Hızlı, 1993)	Muhtemelen kötü durumda (Yüksek fiyatlı keşif defterine binaen)	Büyük ölçekli	Esaslı Onarım	-	-	-	-
	1772	(Hızlı, 1993)	Harabe-i müşrif (harap durumda)	Büyük ölçekli	Esaslı Onarım	-	-	-	-
	1795	(Ayverdi; Yüksel, 2019)	• Kubbede çatlakların oluşması • Doğu cephesi duvar ve kubbesinde çatlaklar • Narteksin çatı deresinin zarar görmesi	Büyük ölçekli	Esaslı Onarım	• Doğu cephesinde çatlayan duvar ve kubbeye kuşak uygulaması • Kurşun altına ve etrafına horasan serilmesi • Çatlayan kubbenin tamiri • Kuzey tarafındaki çatının karkas tamiri ve kiremit yenilemesi • Duvarlardaki mermerlerin temizliği (muhtemelen bütünleme uygulaması) • Narteks çatı deresi karkasının tamiri	• Duvarlar • Kubbe • Çatı	• Kurşun • Toprak • Demir kuşak • Zıvana demiri • Horasan harcı • Kireç • Alçı • Kereste • Kiremit	

Tablo 4. 1 Osmanlı dönemi tamiratları (1484-1863) (devamı)

Yapı adı	Tarih	Yapı adı	Hasar	Hasarın boyutu	Müdahale tipi	Müdahale yeri			Tamirin muhtemel yeri
						Müdahale detayı	Yapı elemanı	Kullanılan malzeme	
Orhan Gazi Türbesi	1808/ 1811	• (Ayverdi; Yüksel, 2019) • (Baykal, 1982)	Kemer ayağının yıkılma tehlikesi göstermesi	Büyük ölçekli	Esaslı Onarım	• Kemer ayağına kâgir ayak örülmesi ve sıvanması • Muhtemelen kubbenin kurşunlarının değiştirilmesi	• Ayak	• Kurşun tahtası • Taş • Horasan harcı	
	1817	(Ayverdi; Yüksel, 2019)	-	-	-	-	-	-	-
	1863	• (Özaydın, 2017) • (B.O.A. İ.MVL. 344-14903, 4) • (B.O.A. EV.d. 16830, 3) • (B.O.A. EV.d. 16830, 4)	• Külliyyen münhedim (tümüyle yıkılmış)	Büyük ölçekli	Yeniden Yapım	• Yeniden inşa; - Yıkılmış olan duvarlar ve kubbeyi taşıyan ayakların zemine kadar temizlenmesi - Molozun nakli - Mevcut üç temelin direkt kullanılması - Diğer temelin ise ahşap kazıklarla ve harçla sağlamlaştırılması - Temelden pencere altına kadar küfeki taşı ve mevcut mermerden almaşık örgüde duvarların örülmesi - Pencere ve kapı tuğladan kemerli olarak örülmesi - Yekpare sütun ve sütun başlıklarının yapımı - Sütunlar arasında ve sütunlar ile duvarlar arasında demir gergi ile kılıçlama uygulanması - Sütunların kâgir kemerlerinin inşası - Kubbe ve tonozların örülmesi ve sıvanması - Köşe pilastır başlıklarının mermerden yapılması - Kubbe üzerine yaldızlı alem yerleştirilmesi - Kapı ve pencere sövelerinin mermerden yapılması - İstanbul'da üretilen dökme parmaklıkların montajı - İstanbul'da üretilen doğramalar - Çifte kanatlı kapı doğraması - Ahşaptan sandukaların inşası - Giriş sundurmasının yapılması ve çatısının kurşunla kaplanması - Tuğranın üretimi	• Temel • Duvarlar • Kubbe • Çatı • Tonozlar • Kemerler • Sütunlar • Pencere ve kapı doğramaları • Söveler • Şebekeler • Parmaklıklar • Sandukalar • Pilastırlar	• Küfeki taşı • Mermer • Tuğla • Meşe ağacından ahşap kazıklar • Halis harç • Küfeki taşı • Demir gergi • Alçı • Battal tuğla • Doğramalarda kullanılan meşe ağacı • Sandukalarda kullanılan domaniç tahtası • Kurşun	
Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri	1863	• (Özaydın, 2017) • (B.O.A.EV.d. 22597, 3)	-	-	Yeni İnşa	- Mermer çeşmelerin yapılması - Çeşmeler için isale hattının oluşturulması - Türbe civarındaki cadde kaldırımlarının düzenlenmesi	Çeşme	• Toprak künk • Taş • Mermer	
Orhan Camii	1795	(Ayverdi; Yüksel, 2019)	Minarenin zarar görmesi	Orta Ölçekli	Esaslı Onarım	Minare külahı ve çeşitli kısımlarının tamiri	Minare	• Uzun mil • Mismar • Tuğla • Kereste • Keten çöpü • Minare kurşunu • Mermer • Bağ (ip)	-
Hüddam Türbesi	1581	• (Kepecioğlu, 2010)	Duvarının kasten yıkılması	Küçük Ölçekli	Basit Onarım	Yıkılan duvarın tekrar yapılması	Duvar	-	-

1581) yılında Osman Gazi Türbesi'nin yanına yapılan hüddâm türbesinin satıldıktan sonra yerine yaptırılmak istenen bina için yıkılan bölümün bir kısmının tekrar örülmesini emreden kayıt mevcuttur (Kepecioğlu, 2010, s. 23). 3 Ramazan 1024 (26 Eylül 1615) yılında Orhan Türbesi'nde 20 bin akçe bedelle 200 tahta kurşun, 300 akçe bedelle 15 okka enser (çivi), 40 akçe bedelle 200 adet kurşun enseri, 170 akçe bedelle işçilik dahil 13 hatıl olmak üzere toplam 21079 akçe bedelli tamirat gerçekleşmiştir (Ayverdi, 2019, s. 184). 1145 (1732) yılında Orhan Gazi vakıflarına ait cami, imaret, medrese ve türbeden oluşan dört adet yapının kurulan mahkemede (meclis-i şer) mimarbaşı Yakubzade Seyyid Said Efendi ile bir heyet tamirat masraflarını çıkartmıştır. Meblağın 209.170 akçe olarak belirtilmesinden esaslı bir tamirat olduğu anlaşılmaktadır (Hızlı, 1993, s. 228). 1772 yılında Orhan Camii ile türbesinin "müddet-i vafireden beru tamir olunmadığından müşrif-i harab olub tamire eşedd-i ihtiyac ile muhtac" denilerek uzunca bir süre tamir görmediği, yapının yıkılmaya yüz tuttuğu ve çok çabuk bir tamire ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir (Hızlı, 1993, s. 228). 5 Ağustos 1794 yılında Bursa'da meydana gelen depremde Orhan Gazi Türbesi'nin kubbesinde çatlaklar meydana gelmiştir (Tatar; Baytimur, 2020, s. 510). Bu depremden sonra türbede 1209 yılının Receb ayının başında (22 Ocak 1795) cami ve türbede kullanılacak yeni, kal ve bast olmuş kurşun, doğu cephesinde çatlayan duvar ve kubbeye demir kuşak, kurşun altına toprak maa hammaliye, üstadiye, zıvana demirleri, ocak masrafı vesaire, çatlayan kubbeye horasan, kireç, alçı vesaire, medrese tarafındaki sakfa için kereste ve kiremit, türbe kubbelerinin arasında olan dereye çeşitli cinslerde kereste, türbelerinin iç mermerlerinin temizlenmesi, duvar ve kubbeler için duvarcı yevmiyesi, camiye serilen kurşunların altına ve etrafına kireç ve horasan, minare tamiri, uzun mil, mismar, kereste, keten çöpü, tuğla, minare kurşunu, minareye mermer ve bağ vesaire, bundan daha önce tamire muhtaç olan imarete oluk kiremit ve fırın harcamaları, türbe yakınlarındaki medreseye tamirat gibi işlerin listelendiği toplamda 69935 para değerinde esaslı bir tamirat gerçekleşmiştir (Ayverdi, 2019, s. 184). Bu onarımdan kısa bir süre sonra 1801 yılındaki büyük yangında hem Osman Gazi Türbesi hem de Orhan Gazi Türbesi zarar görmüştür. 1808/1811 yılında mütesarrıf Aziz Ahmed Paşa tarafından yaptırılan tamiratta Orhan Gazi Türbesi ve cami tamir edilmiştir. Bu tamiratta 383

tahta kurşun kullanılmış, yıkılma riski olan kemer ayağına kâgir direk yerleştirilmiş ve sıvanmıştır (Ayverdi, 2019, s. 184; Baykal, 1982, s. 53). 1817 yılında ise Orhan Gazi Türbesi bir tamir daha görmüştür (Ayverdi, 2019, s. 184).

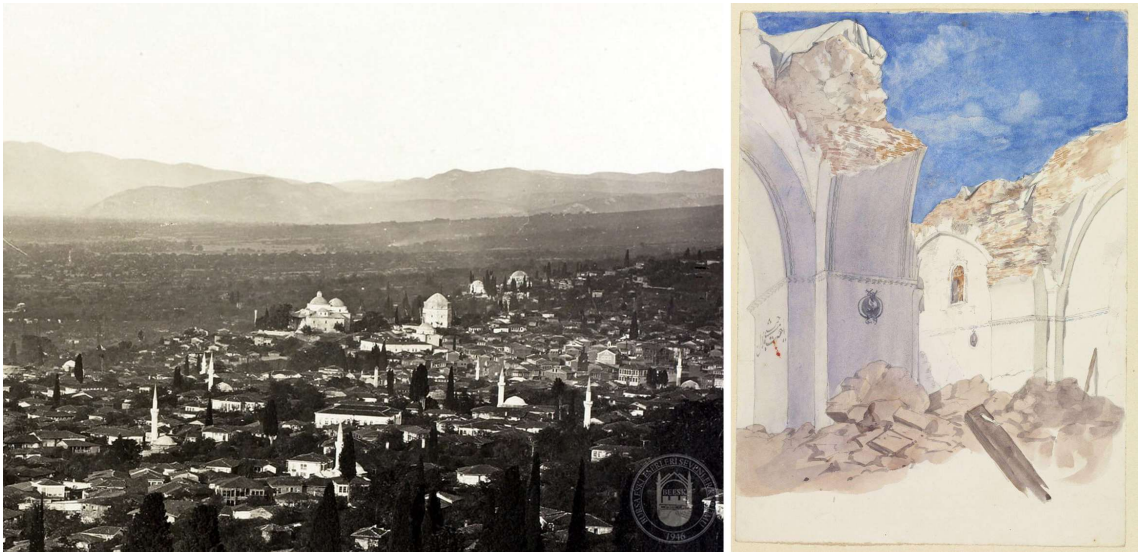
Bursa tarihinde yıkıcı etkisi en büyük olan deprem 1855 yılında meydana gelmiştir. Bu depremde Ulu Camii, Şehadet Camii, Orhan Camii, Yeşil Camii ve türbesi, Yıldırım Bayezid Camii ve türbesi, Muradiye Camii, Emir Sultan Camii gibi önemli yapıların zarar görmüştür (Şekil 4. 7, Şekil 4. 8, Şekil 4. 9).

Şekil 4. 7 1855 depremi sonrası Şehadet Camii (solda), Yıldırım Bayezid Camii (sağda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022)

Şekil 4. 8 1855 depremi sonrası Yıldırım Bayezid Türbesi (solda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022), Yeşil Türbe (sağda) (BEESK Arşivi, 2022)

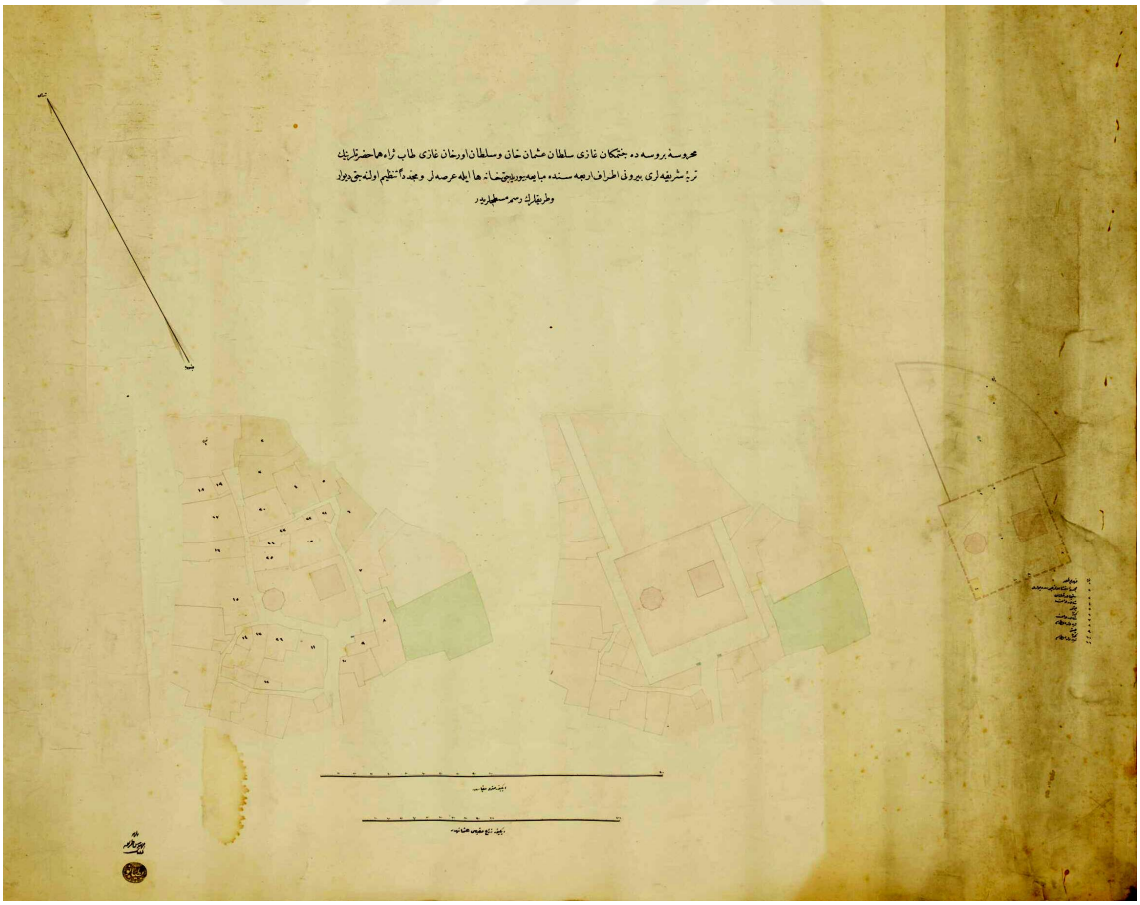
Şekil 4. 9 1855 depremi sonrası Yıldırım Bayezid Camii ile Emir Sultan Camii (solda) (BEESK Arşivi, 2022), Ulu Cami, Edward Armitage (sağda) (Victoria Albert Müzesi Koleksiyonu, 2022)

Elias Manastırı'nın 1855 depremi sonrası zarar gördüğü arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu depremde manastırın, 'B.O.A. İ.MVL. 344-14903, 4' no'lu arşiv belgesindeki "Bursa'da vâki' Hisâr nâm mahalde kâin cennet-mekân Gâzî Sultân 'Osmân Hân Hazretlerinin türbe-i şerîfiyle ve hârici ittisâlinde kâin cennet-mekân Gâzî Sultân Orhân Hazretlerinin kârgîr türbe-i şerîfleri geçende vukû' bulan hareket-i arzda külliyyen münhedim olub tecdîde muhtâc olmuş olduğundan" açıklamasından depremde tamamıyla yıkıldığı ve yenilenmeye ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır (bknz. Ek 3) (Özaydın, 2017, s. 121). 'B.O.A. EV.d. 16830, 3' ve 'B.O.A. EV.d. 16830, 4' arşiv belgeleri Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin yeniden inşası başladıktan sonra tutulmuş keşif defterleridir. Bu defterde şimdiye kadar yapılmış çalışmalar ve bundan sonra yapılacaklar listelenmiştir (bknz Ek 4, Ek 5). Bu belgelerden, Osman Gazi Türbesi'nde kapı ve pencere mahalleri, yıkılmış olan kubbe ve duvarlarının zemine kadar yıkılarak mevcut temelleri üzerine halis harçla uygulanmış yeni tuğlalardan (tuğla-i cedid) sıvasız duvarları, pencere ve kapı yüksekliği üzerinde kurşun örtülü tuğla saçağıyla kubbe etrafının duvarı, cilalanmış kesme çeşitli taştan pencere söveleri, kubbe içinin alçı ile sıvanması, alçının altında kiriş, takoz ve kil işlemeli kafa tahtası, battal tuğladan malakari pencere kemeri işlerinin tamiri yapılmıştır. Bundan sonra yapılacak işlerin listesinde Dersaadet'te imal olunan dökme parmaklıklar, yeni küfeki taşı üzerine

avadanlıklı yekpare pabuçluklar, iç köşelere tuğladan kabartma inme sütunlar, mevcut duvarının içi ve dışına malakari sıvalar, pencerelerin mermerden yuvaları, Domaniç tahtasından sanduka inşası, yaldızlı şebekeleri, kubbe üzerine yaldızlı temaşa alemi, çifte kanatlı kapı doğraması vardır. Orhan Gazi Türbesi'nde yapılan işlerin listesinden yıkılmış kubbe ve etraf duvarlarının zemine kadar tamamen tesviye edildiği, üç tarafın temellerinin ortaya çıkarıldığı, diğer taraftaki temelin ise meşe ağacından tahta kazıklarla ve halis harç karışımlı taşlarla desteklendiği anlaşılmaktadır. Mevcut temelin üzerine yeni yekpare küfeki taşı konmuş, pencere alt hizasına kadar ise bir sıra yeni küfeki taşı, bir sıra mevcut mermerden almaşık örülmüş, pencere ve kapı mahalleri tuğladan, kemerli ve sıvasız olarak düzenlenmiştir. Kubbe payelerinin zemine kadar kaldırılması, yekpare payeler, kürsüler, rıhtım ve bir adet payenin mermer başlığı yapımı gibi işlerin yanı sıra, kaldırılan kısımlardan arta kalan moloz nakledilmiştir. Bundan sonra yapılacak işlerin listesi; payelerin üst kısımlarından demir kiriş ve zincir ile bağlanması, türbenin etrafında pilastırların yeni taş mermerden başlık tekmili, köşe pilastırların kâgir yelpazeleri, sütun ve ayakların kâgir kemerleri, battal tuğladan halis harçla karıştırılmış üzeri sıvalı kubbe ve tonozların inşası, yaldızlı alemin yapılması, aş mermerden kapı ve pencere söveleri, Dersaadet'te imal olunan pencerelerin düğme şebeke parmaklıklarıyla meşeden imal edilen doğrama cam çerçeveleri, çifte kanatlı ve boyalı doğramalı kapısı, türbe içinin sürtme ağacından kiriş, Domaniç tahtasından sandukaların inşası, yaldızlı şebekesi, yeni kurşun serilmiş kapı üzerinin saçağı, doğrama kapıları, söveleri, mermer takımlı çeşmeleri, tuğra-i alişanları, türbe etrafındaki cadde üzerinde yer alan kaldırımların düzenlenmesi, çeşmelere künk ile suyun getirilmesi ve molozların naklidir (bknz. Ek 4, Ek 5).

1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından tamamlanan tamirattan sonra Elias Manastırı'ndan geriye yalnızca zemindeki mozaikler, mermer panolar ve manastırın çeşitli yerlerinde kullanılmış birtakım mermer parçalar kalabilmiştir. Arşiv kayıtlarında türbelerin bulunduğu alanın kuzeyinde Arazi Kanunnamesi'nin çıkarıldığı yıldan dört yıl sonra 1862 yılında alanın kamulaştırılma planını gösteren belge yer almaktadır. Bursa ebniye mühendisi Batyano tarafında çizilen bu planda organik dokunun yerine geometrik bir düzenleme ve ışınsal yollar

bulunur (Şekil 4. 10) (Gürsel, 2021, s.316). Kamulaştırmanın yapıldığı, fakat plan krokisindeki gibi katı geometrik bir düzenleme yapılmadığı görülmektedir. Türbelerin yeniden inşa edilmelerinden sonra çekilen fotoğraflarda bu ayrıntı görülmektedir (Şekil 4. 11, Şekil 4. 12). Türbelerin inşası bitmeden etrafındaki düzenlemelerin devam ettiği 'B.O.A.EV.d. 22597, 3' no'lu keşif defterinden okunabilir (bknz. Ek 6). Bu deftere göre, türbelerin etrafında noksan kalan mülklerle, köşk ve şadırvanların tamamlanması planlanmaktadır. Osman Gazi Türbesi'nin yakınında gömülü 'kral kızlarının' (belgede bu ifade kullanılmış) kabirlerinin mermer taş sandukalarla tesviyesi, bu kabirlerin yol terkine otuz zira aşarı uzunluğunda demir parmaklık, köşe zeminine halis harç ile cedid tuğla serilmesi, tavan ve duvarların boyaları, köşk içinde olan şadırvanın üzerine fener, şadırvanın yeri için rıhtım, ızgara, kenet ve kurşun dokuz zira yüksekliğinde bir kule halis harçlı kesme taşla büyük tuğla tonozlu altlı üstlü iki oda, bir saat, bir fener ve üzerine sancak ve kuleye taş nakliyesi gibi maddeler vardır.

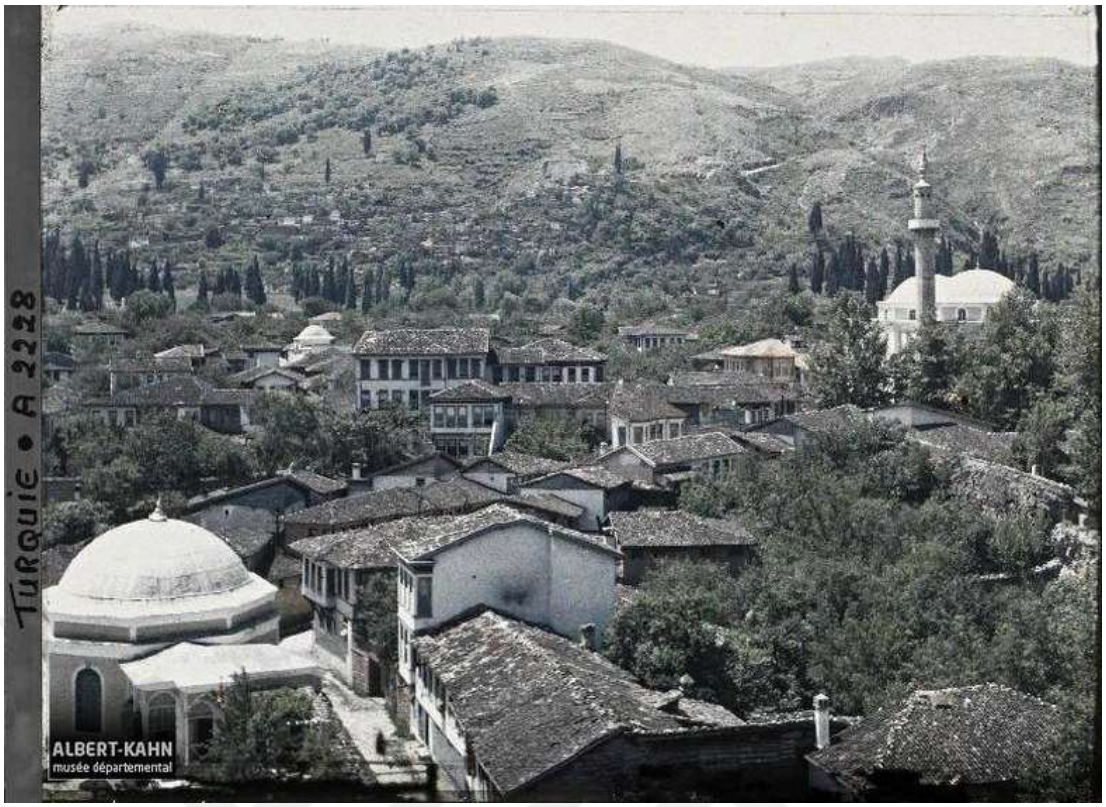
Şekil 4. 10 Kamulaştırma haritası, 1862 (Osmanlı Arşivi, B.O.A.PLK.p.50)

Şekil 4. 11 Sokaktan Orhan Gazi Türbesi görünüşü, 1894, Sébah & Joaillier, (Fabrizio Casaretto Koleksiyonu, 2022)

Şekil 4. 12 Türbelerin Şehadet Camii'nden görünümü, 1894, Sébah&Joaillier (Getty İmages B, 2022)

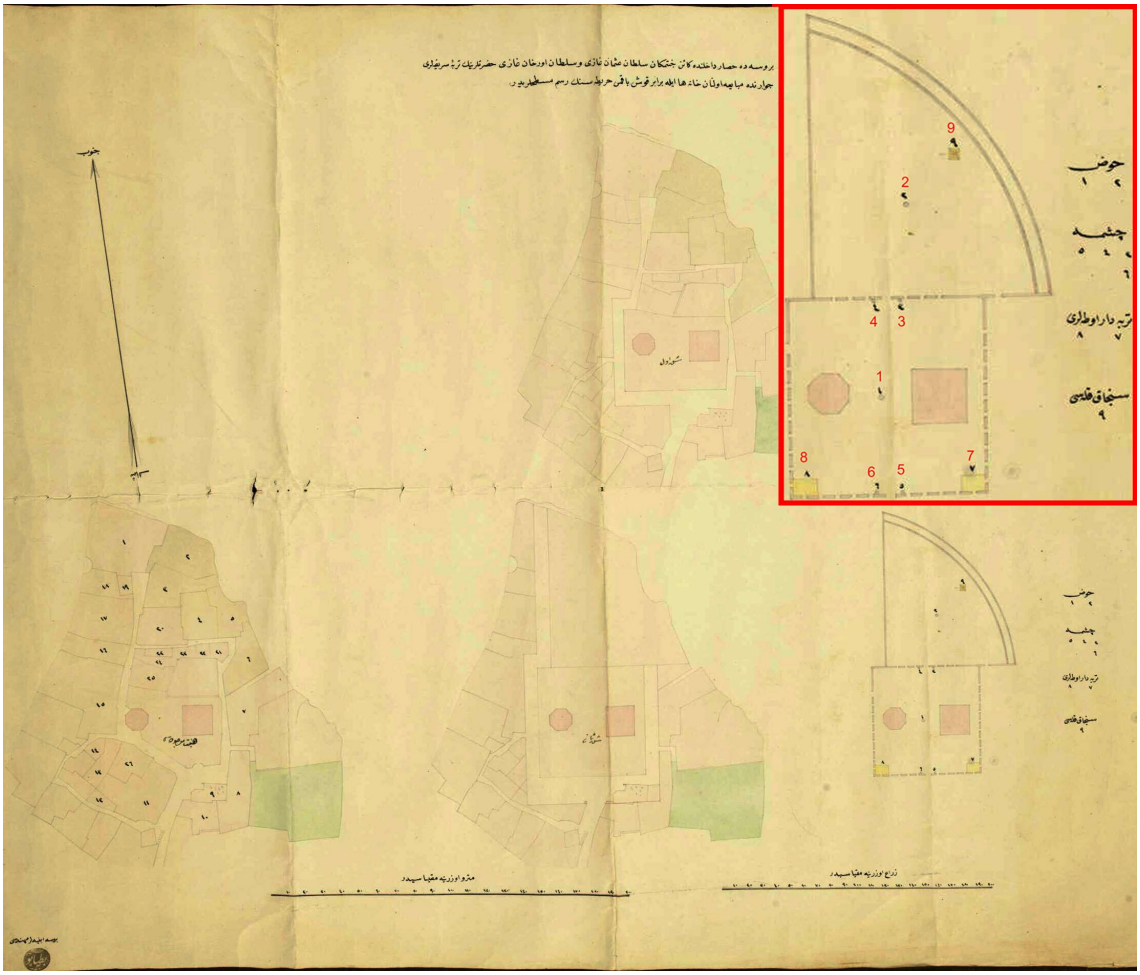
Şekil 4. 13 Saat kulesinden Osman Gazi Türbesi görünümü, 1913 (Albert Kahn Koleksiyonu, BEESK Arşivi, 2022)

Türbe tamiratı ile aynı anda türbelerin kuzeyinde bir meydan düzenlemesi yapılmıştır. 1862-1864 yılları arasında Bursa'da müfettişlik yapan Ahmet Vefik Paşa Tophane Meydanı'nın ilk tohumlarını atmıştır. 'B.O.A.PLK.p.56' no'lu arşiv belgesinde meydanın kamulaştırılmadan önceki ve sonraki halleri ile meydana yapılacak mimari elemanların konumlarını içeren vaziyet planı bulunmaktadır (Şekil 4. 14). Ev ve arsaların istimlakından sonra vaziyet planında 1 ve 2 numaralı noktalara havuz, 3, 4, 5, 6 numaraları noktalara çeşme, 7, 8 numaralı noktalara türbedar odası, 9 numaralı noktaya ise sancak kulesi yerleştirilmiştir.

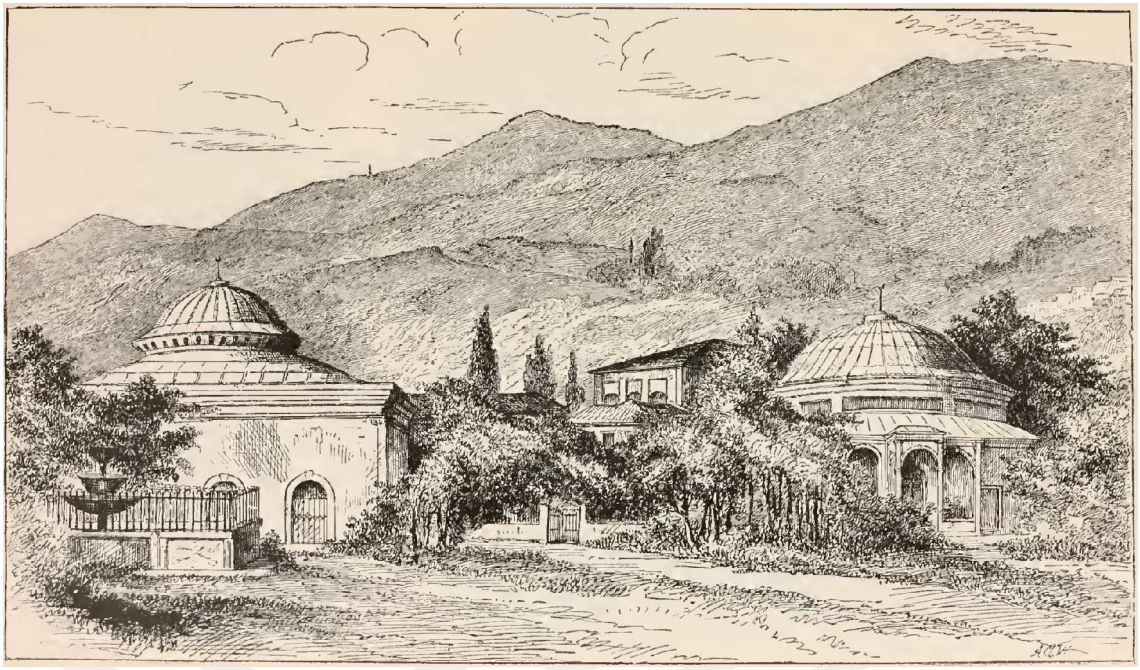
1879-82 yılları arasında ise türbelerin bulunduğu meydana Bursa'nın ilk saat kulesi olan ahşap bir saat kulesi yapılmıştır (Gürsel, 2021, s. 321). Bu saat kulesinin yerini II. Abdülhamid tarafından 1890'lı yıllarda küfeki taşından kâgir olarak inşa edilen kule almıştır (Şekil 4. 16). 1896 baharında Bursa'yı gezmiş olan Hayrünnisa Hanım meydan ve saat kulesi hakkında şöyle demiştir:

“Gazi Sultân Osman ve Sultân Orhan Hazerât-ı Türbe-i Şerifeleri Burusa'nın en mürteh noktası olan Hisârda, şehre ve ovaya kuşbakışı denilen sârette nezâret şâmilesi olan lâtif ve muntazam bir meydânda kâindir: Meydân-ı mezkûr şehre nâzır olan cihetinin uçurum olması hasebiyle parmaklık ile ihâta edilmiş ve vasatta bir saât kulesi ve bir şadırvan vücûde getirilerek tezyin olunmuştur.”

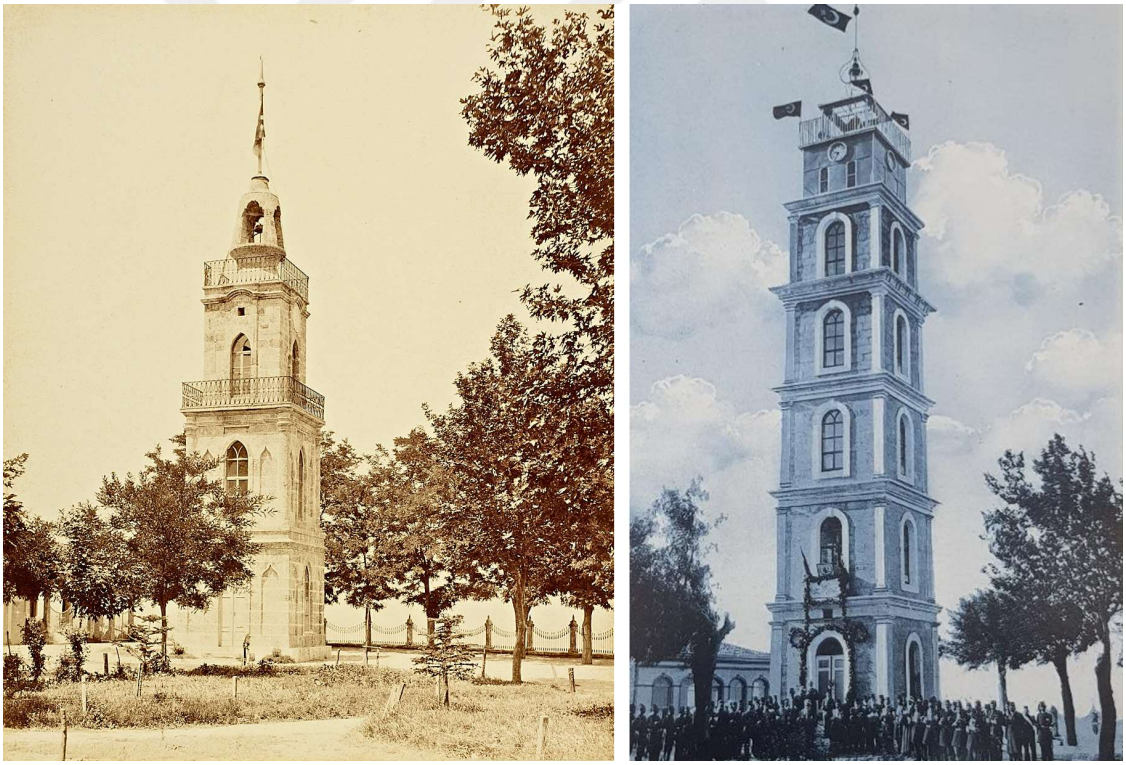
(Şekil 4. 15) (Hayrünnisa, 2010, s.95). Bu saat kulesinin yerini 1905 yılında II. Abdülhamid tarafından daha yüksek yaptırılan saat kulesi almıştır (Şekil 4. 16).

Şekil 4. 14 1855 depremi sonrası hazırlanan kamulaştırma haritası ve Tophane Meydanı vaziyet planı, 1862 (Osmanlı Arşivi, B.O.A.PLK.p.56)

Şekil 4. 15 Tophane Meydanı şadırvanı, Samuel Cox (Cox, 1887, s. 81)

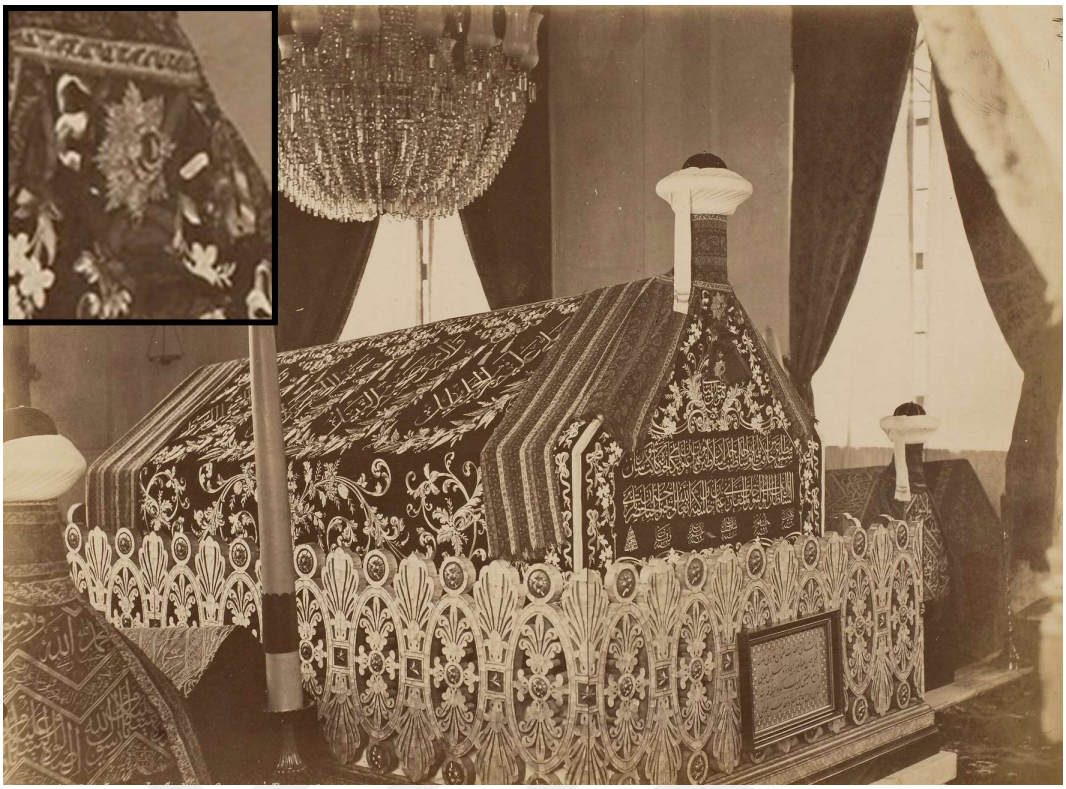
Şekil 4. 16 Tophane Saat Kulesi'nin ikinci hali, 1890-1905 (solda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi), Tophane Saat Kulesi'nin üçüncü (son) halinin açılış merasimi (1905) (Bayrak Müzayede, 2022)

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde Osmanlı Devleti'nin ilk 150 yıllık dönemindeki tamir kayıtları hariç, hemen hemen her döneme ait tamir belgesine

rastlanmaktadır. Bu tamiratlarda bilinçli bir koruma anlayışı görülememiştir. Pragmatik bir yaklaşımla yürütülen bu onarımlarda amaç, vakıf malı olan bu yapıların ayakta kalabilmesidir. Onarım esnasında, yapıdaki mimari elemanların değişiminde bir beis görmedikleri (sütun yerine ayak inşası) anlaşılmaktadır. Mevcut malzeme ve mimari elemanların yanı sıra şehir dışından da malzeme ve mimari eleman getirtilerek kullanıldığı, dönemin mimari üsluplarının ve inşa tekniklerinin onarımlarda etkili olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.4 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Taşınır Öğeleri ve Somut Olmayan Değeri

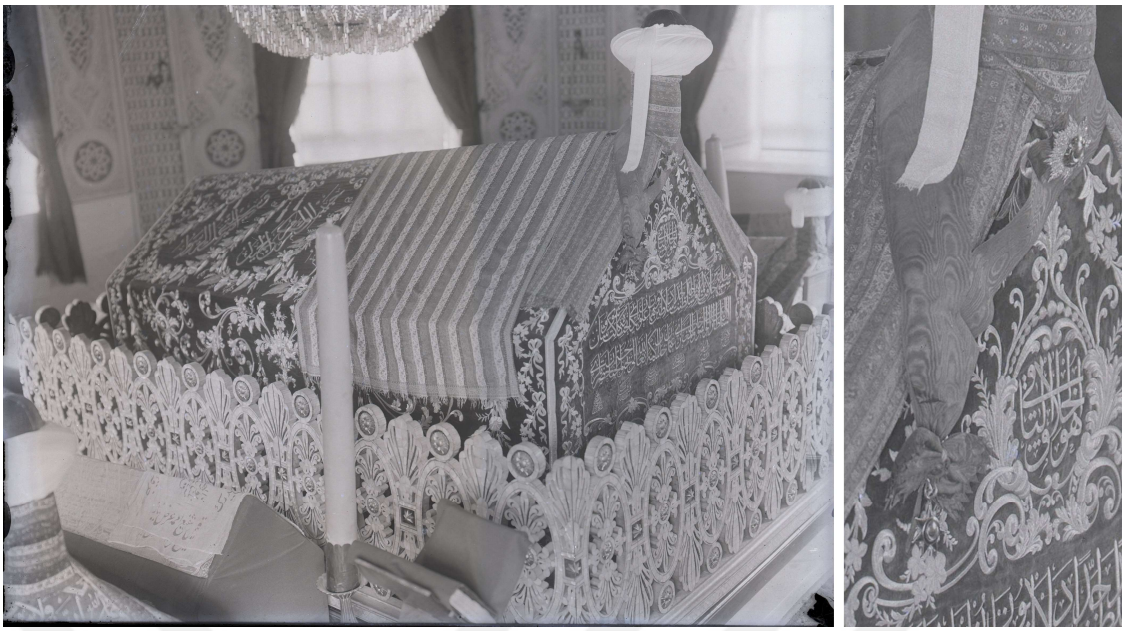
Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri içerisinde taşınır kültür varlığı değerine haiz öğeler bulunmaktadır. 18 Nisan 1862'de Bursa seyahatinde olan Sultan Abdülaziz Ulu Camii'nde cuma namazını kıldıktan sonra Osman Gazi Türbesi'ni ziyaret etmiştir (Çuluk, 2021). Bu ziyaret sırasında Osman Gazi sandukasına 'Nişan-ı Osmanî' madalyonunu Osman Gazi'yi onurlandırmak maksadıyla bizzat kendisi takmıştır (Şekil 4. 17, Şekil 4. 18) (Yıldırım, 2013, s. 296). Değerli olan bu nişanı korumak için 'Nişan Muhafızlığı' görevi oluşturulmuştur. Türbe döşemesi altındaki özel sandukada saklanan bu nişan özel günlerde çıkarılıp sandukaya konulmaktaydı. 'Osmanî Nişanı Nizamnamesi'ndeki değişiklik üzerine 1866 yılında bu nişan yenisi ile değiştirilmiştir. 1910 yılında Bursa halkının ilk nişana göstermiş olduğu hürmet sebebiyle Sultan Reşad'dan bu nişanı geri istemişlerdir. Sultan Reşad'ın bu isteğe olumlu dönüş yaptığına dair bir kayıt bulunmasa da Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu'na ait fotoğraf, Osmanlı döneminde Bursa'ya gelip izlenimlerini 1923 yılında kitaplaştıran Grace Ellison'un kitabında yayımlanmıştır. İşgal döneminin öncesinde çekilmiş olma ihtimali yüksek fotoğrafta biri Nişan-ı Osmanî olmak üzere iki nişan bulunmaktadır (Şekil 4. 19) (Çuluk, 2021).

Şekil 4. 17 Nişan-ı Osmanî, 1865-1875, F: Sébah & Joaillier (Getty İmages C, 2022)

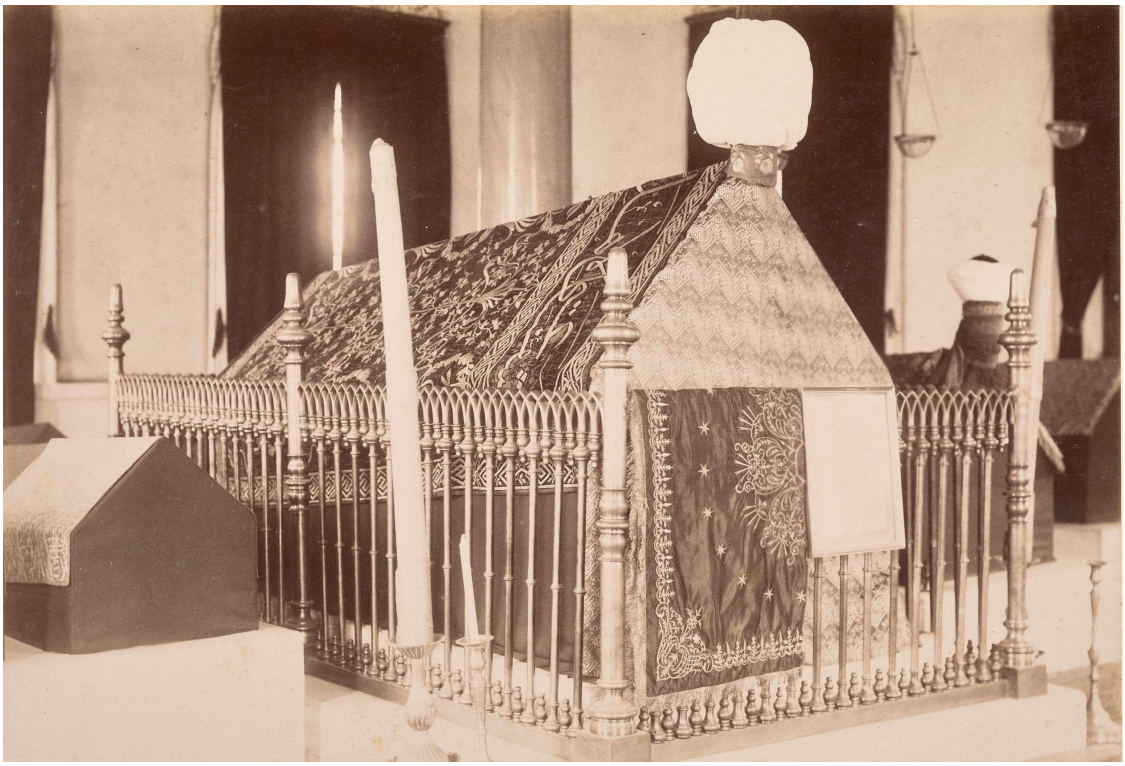

Şekil 4. 18 Osman Gazi sandukasında Nişan-ı Osmanî (solda) (İBB Atatürk Kitaplığı B, 2022), Nişan-ı Osmanî (sağda) (Çuluk, 2021)

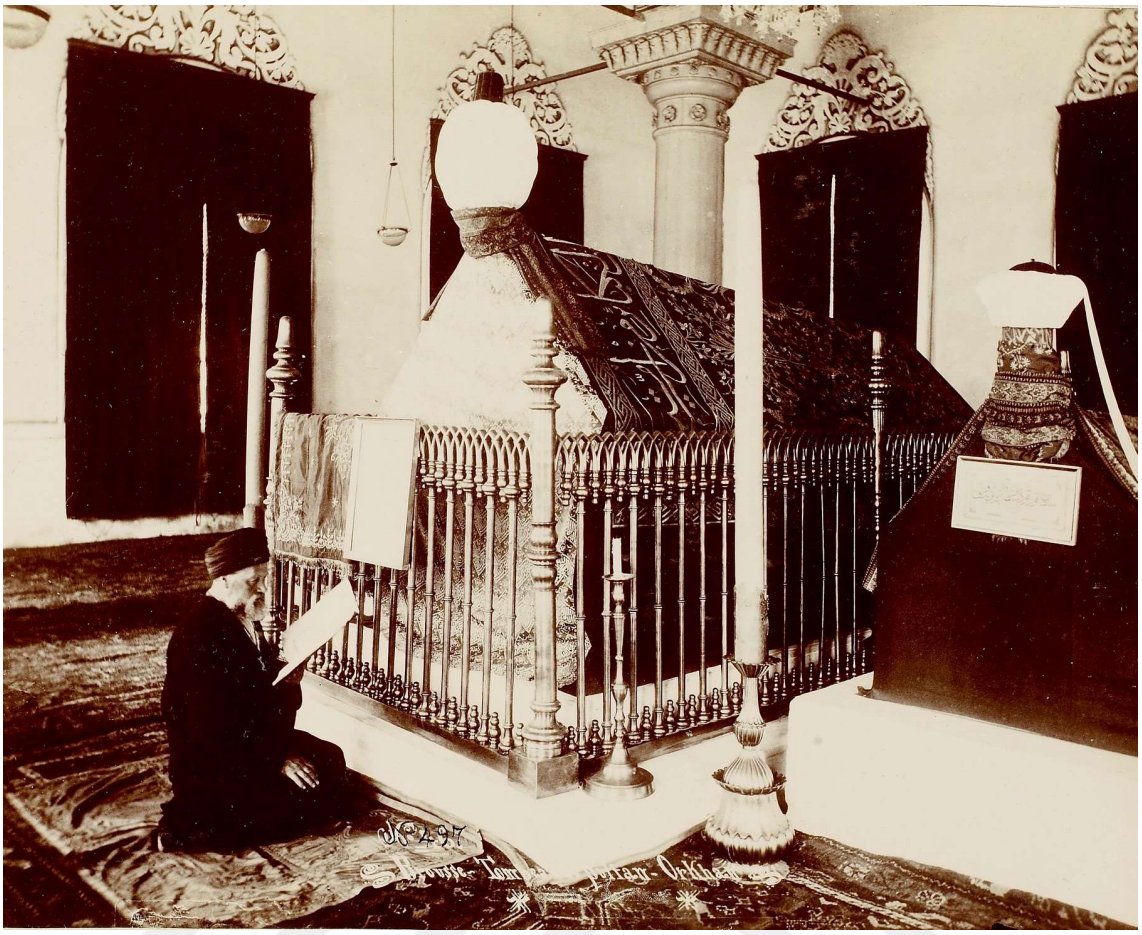

Şekil 4. 19 Osman Gazi sandukasında Nişan-ı Osmanî (F: Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu) (Engin Özdenes Koleksiyonu, 2022)

Türbelerde taşınır kültür varlığı değerine haiz diğer parça, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin sandukalarının örtüleridir. 'B.O.A.TS.MA.e.573.105' no'lu arşiv belgesinde Orhan Gazi Türbesi'nin tamiratının yapıldığı ve türbenin şallarının temin edilip gönderilmesi belirtilmektedir (bknz. Ek 7) (Şekil 4. 20, Şekil 4. 21).

Şekil 4. 20 Orhan Gazi Türbesi, 1875-1880, C. J. Fettel (Getty İmages D, 2022)

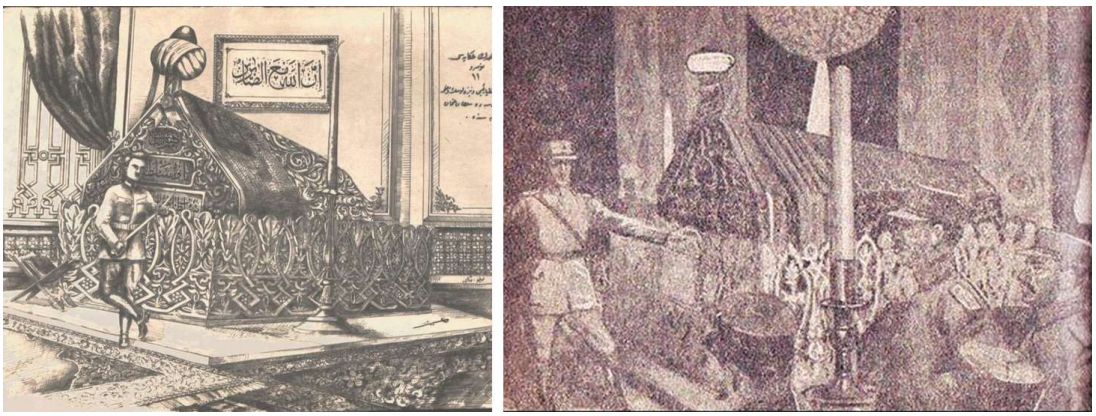
Şekil 4. 21 Orhan Gazi Türbesi içi, 1883 sonrası, Sébah & Joaillier (Getty İmages E, 2022)

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Bursa 8 Temmuz 1920'den 11 Eylül 1922 yıllarına kadar Yunan işgali altında kalmıştır. Osman Gazi Türbesi'nde işgal sırasında bir ulusun kenetlenmesine neden olan, 'anı değeri'ni canlandıran olaylar yaşanmıştır. İşgal kuvvetleri komutanı Elefterios Venizelos'un oğlu Sofokles Venizelos ve birkaç subayın Osman Gazi sandukasına saygısızca yaslanarak fotoğraf çektirmiştir (Şekil 4. 22). Fotoğrafın Venizelos tarafından Yunan basınına gönderilmesi sonrası fotoğrafın Türk basınında da ortaya çıkması ile türbede yapılan saygısızlıkların fark edilmesi, Türk milletinde çok büyük üzüntü ve öfke oluşturmuştur (Malumatfuruş, 2021). Basından edebiyata birçok alanda bu saygısızlıklara karşı tepkiler gösterilmiştir. Mehmet Akif'in Bülbül şiirindeki "Şenâatlerle çiğnensin muazzam kabri Orhan'ın!" sözleri, Tahsin Ünal'ın 1956 yılında Resimli Tarih Mecmuası'nda yayımlanan makalesinde yer alan resim gibi birçok yayın, Türk milleti tarafından bu acıların unutulmadığını göstermektedir (Şekil 4. 23). (Malumatfuruş, 2021). İşgal döneminde Osman Gazi Türbesi'nde

yaşanmış bir diğer hadise Osmanlı arşivlerine girmiş bir belgeden öğrenilmektedir. ‘B.O.A.HR.SYS.2720.9.33’ no’lu arşiv belgesinde Bursa Darülmuallimi Mehmed Şefik Bey’in Yunanlıların yapmış olduğu hakaret ve mezalimi şikayet ettiği dilekçesinde; Osman Gazi Türbesi’nin giriş duvarına kral Konstantin’in defne yapraklarıyla çerçevelenmiş büyük ebatlı bir resminin yerleştirildiği, türbe avlusunun işgal kuvvetleri tarafından ele geçirildiği ve avluda bulunan kabirlerin pisletildiğini anlatmaktadır (bknz. Ek 8).

Şekil 4. 22 Venizelos ile Yunan subayların pozları (Malumatfuruş, 2021)

Şekil 4. 23 Venizelos’un sandukaya ayağını uzatarak poz vermesi, Tahsin Ünal (Malumatfuruş, 2021)

İşgalden kurtuluş sonrası Türk milleti ve askerlerinin yoğun ilgi gösterdiği yerlerden biri de Osman Gazi Türbesi olmuştur (Şekil 4. 24). Türbede dikkat çeken detay Venizelos'un fotoğrafında yer almayan Nişan-ı Osmanî'nin bu fotoğrafta görülmesidir.

Şekil 4. 24 Halk tarafından işgal sonrası Osman Gazi Türbesi'ne ziyaretler, 23 Eylül 1922 (enbursa, 2022)

4.2 Cumhuriyet Döneminde Türbelere Yönelik Koruma Yaklaşımları

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılılaşma atılımlarının neticesi olarak koruma ve eski eser alanlarında birtakım kurumlar oluşturulmuş ve yasalar çıkartılmıştır. Cumhuriyet'e miras olarak kalan bu kurumlar ve yasalar benimsenmiş, geliştirilmeye çalışılmıştır. Merkezi İstanbul'da bulunan Müze-i Hümayun, sadece İstanbul'la ilgili mevzularda çalışmalar yapan Asar-ı Atika Encümeni Daimisi, Evkaf Hümayun Nezareti, 1877 tarihli 'Ebniye-i Emiriye (Kamu Yapıları) ve Vakfiye İnşaat ve Tamiratı Hakkında Nizamname', 1906 Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1912 tarihli Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi bu yasa ve kurumlardan birkaçıdır (Madran, 1996, s. 61). Bu mirası devralan Cumhuriyet'in

ilk yıllarında korumaya olan yaklaşımları incelendiğinde birkaç kırılma döneminin yer aldığı görülmektedir.

1920-1923 Büyük Millet Meclisi dönemi, kurumsallaşma boyutunda önemli faaliyetlerin olduğu dönemdir (Coşkun; Binan, 2013, s. 106). Meclis'in bakanlıkları arasında koruma ile ilgili iki kurum olan Maarif Vekaleti ile Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti de yer almıştır. 5 Mayıs 1920 günü daha sonra Hars Müdürlüğü olarak adlandırılacak olan ve görevleri arasında yalnızca müzecilik ve kazı olan Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulmuştur (Madran, 1996, s. 63).

1923-1951 yılları devrimlerin uygulamaya konulduğu dönemdir. Yeni bir ulusun inşası için çabalayan Cumhuriyet'in içerisinde koruma ön planda yer alamamıştır. Ödenek eksikliği, vakıf eserlerinin mülkiyet, bakım ve onarımlarının farklı kurumlar arasında paylaştırılması, toplumda ve yöneticilerde yeterli bilincin olmaması gibi nedenlerden dolayı onarımların yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Fakat bu olumsuz duruma karşın, o dönemde koruma konusunu benimsemiş ve bu alanda mücadele etmiş bir aydın grubunun varlığı göze çarpmaktadır. Bu aydınların komisyon çalışmalarında bugünkü yaklaşımlara oldukça yakın değerlendirmeler yaptıkları da görülmektedir (Madran, 1997, s.85). Bu dönemde koruma ve onarım uygulamalarında karar verme mercilerinin başında gelen Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni, kararlarında Osmanlı'dan miras kalan Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi'ni uygulamıştır (Coşkun; Binan, 2013, s. 106). 1917 yılında kurulmuş olan Asar-ı Atika Encümeni Daimisi, Eski Eserleri Koruma Encümeni olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu kurum sınırları İstanbul içerisinde kalsa da Türkiye'de korumayı denetleyen ve karar organı olarak görev yapan ilk kurum olmuştur. Bu kurumun içerisinde Mimar Kemalettin, Celal Esad Arseven gibi değerli şahsiyetler yer almıştır (Madran, 1996, s. 64). Cumhuriyetin ilk yıllarında onarımları yapan Şer'iyye ve Evkaf Nezareti 1924 yılında çıkarılan kanunla oluşturulan Evkaf Umum Müdürlüğü'nce devam ettirilmiştir. Halifeliğin kaldırılmasından sonra saraylar, kasırlar ve içerisinde yer alan değerli eşyalar T.B.M.M. yönetimine devredilmiştir. 1924 yılındaki Tevhid-i Tedrisat kanunuyla tüm medrese ve arsalarının Maarif Vekaleti'ne, mektep ve arsaları ise İl Özel İdarelerine verilmiştir. 1925 yılında çıkarılan 677 sayılı 'Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına

Dair' kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştır (bknz. Ek 9). 1926 yılında vakıf mezarlıkları belediyelere devredilmiştir. Bu durum çeşitli kuruluşlara dağıtılmış olan yapıların akıbetleri için problem teşkil etmiştir. Çünkü yerel kurullarda yapının geleceğine karar verecek kişilerin koruma konusunda herhangi bir uzmanlığı olmayan kişilerden oluşabilecek olması, yapıların satılmasına veyahut yıkılmasına sebebiyet verebilmektedir (Madran, 1996, s. 66).

19.02.1931 yılında Atatürk'ün Konya gezisi sırasında çekmiş olduğu telgraf koruma alanına bir ivme kazandırmıştır. Telgrafta özetle iki farklı uygarlığa ait yapıların korunmasının elzem olduğu ve koruma olgusunun uzmanlarca yürütülmesinin gerekliliğinden bahsetmektedir (Madran, 1996, s. 69). Telgrafın peşi sıra kurulan komisyonda; anıtların korunmasının merkezden yürütülmesi, anıtların tescil edilmeleri, anıtların korunması için yeterli maddi kaynağın gerekliliği, koruma bilincinin herkesçe bilinmesi için Kültür Bakanlığı tarafından yayınlar oluşturulması, Vakıflar Umum Müdürlüğünün en önemli işinin anıtları korumak olduğu ve buna yeterli bütçenin sağlanması, Millî Savunma Bakanlığı tarafından kullanılan eski eserlerin boşaltılması gibi tavsiye kararları alınmıştır (Madran, 1996, s. 70). Bu kararlar sonra 1933 yılında Anıtlar Komisyon Kurulu kurulmuştur ve Cumhuriyet'in ilk geniş kapsamlı çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar içerisinde yasal düzenlemeler, rölöve, onarım, belgeleme ve yayınlar yer almaktadır. 1933 yılında 3500 adet yapının fişinin hazırlandığı da görülmektedir. Yine Anıtlar Komisyon Kurulu tarafından 'Tarihi Abidelerin Bakım ve Korunması Hakkında Kanun' hazırlanmıştır (Madran, 1996, s. 70).

Bu yıllarda olumlu gelişmelerin yanı sıra olumsuz gelişmeler de paralel olarak devam etmiştir. 2845 sayılı yasa ile cami ve mescitlerin sınıflandırılmasını, bu sınıflama dışında kalanların satışını hedeflemiştir. Bursa'da sınıflama dışı bırakılan ve satılması hedeflenen 24 adet caminin ikinci kez yapılan çalışma sonucu eski eser vasfı taşıdığı ve Kültür Direktörlüğü'nce yeniden incelenmesi kararlaştırılmıştır (Madran, 1996, s. 76).

1936 yılında Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan 'Camiler ve Çevre Yapıları Tamir ve İnşaatına ait Şartname'de; yapıların tavan ve döşemelerinin betonarme olarak yapılabileceği, yok olmuş bölümlerin onarımında o devrin

mimari tarzı ve şeklinin ittihaz edilmesi gibi maddeler yer almaktadır. Stil birliğini vurgulayan bu şartname, dönemin korumadaki kuramsal yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Stil birliğine varma yaklaşımı 1940-1950 yılları onarımlarında da görülür (Coşkun; Binan, 2013, s. 117).

Vakıf yapılarına karşı bu dönemde kanunsuz müdahalelerinde yapıldığı görülmektedir. İsmet İnönü'nün tüm Bakanlık ve bazı vilayetlere göndermiş olduğu 03.10.1935 tarihli genelge de vakıf yapılarına karşı bazı yöneticilerin ve belediye başkanlarının kanunsuz müdahalelerde bulunduğu, sağlam yapıları ise yıkılmak üzere olduğu gerekçesiyle hemen yıktıkları belirtilmiş ve genelgenin devamında "Türklüğün yüksek abidatına ve yadigarlarına karşı saygı beslenmesini" belirtmiştir. Fakat bu genelgenin yeterli karşılık bulmadığı görülecek ki 10.04.1936 yılında "son defa olarak tamimen ve taleb" ikazıyla bir başka genelge yayımlanmıştır (Madran, 1996, s. 77).

1940-1950 yılları etkinlik açısından daha az zengin fakat kurumsallaşmanın daha ileriye gittiği dönem olmuştur. 1943 yılında Ali Saim Ülgen *Anıtların Korunması ve Onarılması* kitabını yazmıştır. O yıllarda kendini korumaya adamış bir kişinin birikimlerini, uygulamaları ve kuram bilgisini anlatması oldukça değerlidir (Binan, 2006, s. 203). Bu dönemde koruma alanına gönül vermiş birkaç sivil örgütlenmenin olduğu görülmektedir. 1946 yılında Bursa'da kurulmuş ve onlarca eserin tamiratını yapmış olan Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu, 1946 yılında kurulmuş Türkiye Anıtlar Derneği, İstanbul'u Sevenler Grubu gibi birçok kurum ve dernek kurulmuştur.

1950-1960 yılları özellikle kentlerde gerçekleşecek büyük tahribatların alt yapısını oluşturan dönem olmuştur. Bu konudaki en önemli örnek İstanbul'da 1956 yılında başlatılan büyük caddelerin açılması için gerçekleştirilen yıkımlardır. Kent dokusu üzerinde büyük yıkımlar getirmiş bu uygulamada birçok tarihi eserde ortadan kaybolmuştur (Kayın, 2008, s. 4-5). 1951 yılında 5805 sayılı Kanun'la Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulmuştur. Bu kurulun görevleri arasında korunması gerekli mimari ve tarihi anıtların korunma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde riayet edilecek prensipleri belirleme, uygulamaları denetleme ve izleme yer almaktadır (bknz. Ek 10).

1960-1980 yılları köyden kente olan göçlerde patlamanın yaşandığı, kentlerde bu aşırı nüfus patlaması sebebiyle hızlı ve denetimsiz inşa faaliyetleriyle çarpık kentleşmenin hızlandığı, bunların tarihi kent dokuları içinde tahribatlar yarattığı, önemli yıkımların gerçekleştirildiği, sıkıntılı bir siyasi-ekonomik ortamın bulunduğu bu dönemde kültürel mirasın korunması adeta lüks olarak algılanmıştır (Kayın, 2008, s. 4-5). Bu dönemde çıkarılmış olan en önemli yasa Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin yerine uygulanan 1973 tarihli 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'dur. Çok sayıda tescile olanak sağlayan bu yasa, tanımlar bakımından oldukça gelişmiştir. (Binan, 2006, s. 206)

1980-2000 yılları Türkiye için uluslararası anlaşmalara taraf olduğu yıllar olmuştur. 1983 yılında 'Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme' imzalanmıştır. Aynı yıl 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu çıkartılmıştır. Yeni bir anlayışı neticesi olan bu kanunla eski eser kavramı kaldırılmış, yerine kültür varlıkları terimi konulmuştur. Kültür varlıklarını taşınır ve taşınmaz olarak ayıran kanunda ayrıca tabiat varlıkları, koruma ve korunma, korunma alanı ve sit gibi kavramlar tanımlanmıştır (Çal, 2005, s.237). 1989 yılında Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi imzalanarak taraf olunmuştur. 1990'lardan sonra koruma anlayışı toplumda yaygınlaşmaya başlamış ve 2000'li yıllardaki ilerlemenin altyapısını oluşturmuştur (Kayın, 2008, s. 6). Fakat bu yasa ile yapısal müdahalelerin birinci ikinci ve üçüncü grup olarak tanımlanması birçok olumsuz sonuca neden olmuştur.

2000'li yıllar koruma alanındaki gelişmelerin ivme kazandığı yıllar olmuştur. 2004 yılında kabul edilen 5226 sayılı 'Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun' yasası ile yerel yönetimler restorasyon alanında daha fazla söz sahibi olmuşlardır ve kendi bünyelerinde müdürlükler kurmuşlardır. Bu yıllarda kuramsal yaklaşımlarla uygulamalar arasındaki bağlantı iyi kurulamamış ve uluslararası sözleşmelerde taahhüt edilen sorumluluklar uygulamalara tam olarak yansıtılamamıştır (Coşkun; Binan, 2013, s. 107-108).

4.2.1 Cumhuriyet Döneminde Türbeler Hakkında Çıkarılan Kanunlar, Yasal Düzenlemeler ve Türbelerin Mülkiyet Durumu

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte devrimlerin bir an önce uygulanması için yasalar çıkartan merkezi hükümetin türbelerle ilgili attığı ilk adım 2 Eylül 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıdır (Apaydın, 2017, s. 153). Bu kararnamenin 5. maddesinde sanat değeri olan türbelerin idare ve korunması Millî Eğitim Bakanlığı'na, geri kalanları ise Vakıflar İdaresi'ne bırakılmıştır (Ayas, 1948, s. 518). 16 Eylül 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun:

> "Tekkelerle türbelerde mevcud ve alel' umum san'at ve tarih nokta-i nazarından kıymet-i mahsusayı haiz ve kaabil-i nak olan eşyanın, büdce vaziyeti bilâhara halledilmek üzre, Müzeler Müdüriyyetince tetkik ve sebt-i defter edilerek Müze'ye nakledilmesi, İcra Vekilleri Heyetinin 16 Eylül 341 tarihli içtimaında tasvib ve kabul olunmuştur."

kararnamesi yayımlanmıştır (bknz. Ek 11). Kararname sonrası eşyaların tasnifi için illerde komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyona göre Bursa türbelerinde bulunan kitaplar Bursa'da Müze Kütüphanesi'ne gönderilecektir. Muhafazası gerekli diğer eşyalar ise şehir müzelerinde himaye edilecek, eğer şehirde müze yoksa Milli Eğitim İdareleri'nin gözetimi altında olacaklardır (Dokuyan, 2021, s. 238).

30 Kasım 1925 tarihinde 677 sayılı 'Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun' mecliste görüşülerek kabul edilmiştir. 13 Aralık 1925 tarihinde ise Resmi Ceride'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (bknz. Ek 9). Kanun içerisinde geçen "Türkiye Cümhuriyeti dahilinde salâtine ait veya bir tarika veyahud cerri menfaate mesned olanlarla bilûmum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır" ifadesi ile tüm türbelerin kapatıldığı belirtilmiştir. Kapatılan türbeleri açanlara kanun uyarınca üç aydan az olmamak şartıyla hapis ve 50 liradan aşağı olmamak şartıyla para cezası öngörülmüştür. Bu kanundan sonra türbedarların bazı istisnalar dışında tamamı işini kaybetmiştir (Dinç, 2017, s. 120). Türbedarların yerine bekçiler atanmış, fakat bekçilerin sayısının yetersizliği sebebiyle birçok hırsızlık olayı yaşanmıştır. Örneğin İstanbul'da yönetimi Topkapı Sarayı Müzesi'ne devredilen 70 adet türbe için 21 adet bekçinin görevlendirildiği ve bu sebeple yaşanan olumsuzluklardan dolayı müze müdürü Tahsin Öz'ün bu sayının arttırılması için

Maarif Vekilliği'ne sunduğu raporundan netice alamadığı görülmektedir (Dinç, 2017, s. 120).

1925 yılında kapatılan türbelerden 'mimari ve tarihi değeri' bulunan 127 tane türbe, 'müze' statüsünde dönemin Evkaf İdaresi'nden Maarif Vekâleti'ne geçmiştir (Dinç, 2017, s. 119). Maarif Vekaleti'ne geçen türbelerin arasında Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin de yer aldığını, türbeler henüz açılmamışken dönemin Milli Eğitim Bakanı'nın imzasını taşıyan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Başbakanlık Yüksek Makamı'na yazılmış olan 3157 sayılı ve 'B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.4' no'lu arşiv belgesinden ve İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa yazılan 4866 sayılı ve 'B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.3' ve no'lu arşiv belgesinden anlaşılmaktadır (bknz. Ek 14, Ek 16).

Türbelerin kapatıldığı bu dönemde devletin bazı türbeleri seçerek müze statüsüne getirmesi millileştirme politikalarının adımı olarak görülebilir (Dinç, 2017, s. 119). Ülgen'in 1943 yazdığı *Anıtların Korunması ve Onarılması* kitabının giriş kısmında İsmet İnönü'nün Başvekilliği sırasında eski eserlerin korunması için vekâletlere gönderdiği 31 Ocak 1938 tarihli genelgede "Milli varlığımızı ve medeniyetimizi bugün ve gelecek asırlarda dünyaya tanıtan ve tanıtacak olan kıymetli abidelerin manalı manasız bahanelerle yıktırılması değil, bilakis beşerin ve tabiatın tahribatına karşı titiz bir itina ile korunulması mültezimdir." yazmaktadır (Ülgen, 1943). Aynı eserde Celal Esad Arseven şöyle demiştir:

> "Türkleri birbirine bağlayan ve Türklükle iftihar ettiren sanat eserleri ortadan kaybolunca milliyet duygularının da zayıflayacağı aşikardır. İşte bu itibarla memleketimizde çok ehemmiyet vermemiz lazım gelen hususattan biri de bu abidelerin Türk milletiyle beraber yaşayabilmesini temin etmektir."

(Ülgen, 1943). Ülgen ise anıtların korunmasının önemini şöyle ifade etmiştir:

> "Gerek atalarımızın, gerek bu topraklar da yaşamış diğer milletlerin tarihi hâtıralarını, dedelerimizden nasıl bize hediye edilmiş ise, biz de yarınki nesillere aynen devretmeğe mecburuz. Bu, medeni insanlığın en mühim ve şerefli bir vazifesidir.
>
> Bilhassa milletimizin yüksek kabiliyetini ifade eden tarihi eserleri korumak, onların idamesini temin etmek, millî bir borçtur. Çünkü bu âbideler medeni ve büyük cetlerimizin hayatlarının en doğru şahidi, yüksek faziletlerinin timsali, dehalarının birer tezahürüdür."

(Ülgen, 1943, s. 1). Geçmişe mesafe koyup geleceğe odaklanan devrimlerin özümsenmeye çalışıldığı bu dönemde eski eserlere yönelik koruma yaklaşımların milliyetçilik bakışı ile bütünleştiği anlaşılmaktadır.

Türbelerin kapalı kaldığı 1925-1950 yılları arasında Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri hakkında birkaç evrak ve fotoğraf dışında veri elde edilememiştir (Şekil 4. 25). 22.10.1948 – 07.04.1949 yılları arasında türbelerin durumuyla alakalı kurumlar arasında geçmiş olan yazışmaların yer aldığı yedi adet belge bulunmaktadır. Bu belgelerin içeriğinin önemi özellikle Osmanlı'da mülkiyeti vakıflarda olan eski eserlerin Cumhuriyet döneminde farklı kurumlar arasında paylaştırılmasının yaratttığı karışıklığı göstermesidir.

Şekil 4. 25 Tophane Meydanı, arkada Osman Gazi Türbesi, 1920'ler (BEESK Arşivi, 2022)

İlk belgede 17.10.1948 tarihinde Bursa'da Osman ve Orhan Gazi mezarlarının abide haline getirilmesi için eczacı Kâzım Yazgan imzasıyla Cumhurbaşkanlığı'na gönderilen yazının, 22.10.1948 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliği tarafından Başbakanlığa iletildiği anlaşılmaktadır (bknz. Ek 12). Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü 26.10.1948 tarihli yazısında Cumhurbaşkanlığı'ndan Başbakanlığa tevdi buyrulan Osman ve Orhan Gazi mezarlarının abide haline getirilmesi ve şehitliğin onarımı için gönderilen

tahsilatın arttırılması dileğini Millî Eğitim Bakanlığı'na iletmiştir (bknz. Ek 13). Bu yazıya cevaben Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nden Başbakanlık Yüksek Makamı'na 06.12.1948 tarihli yazı yazılmıştır (bknz. Ek 14). Bu yazıda dilekçenin incelenildiği, bu türbelerin 1341 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Millî Eğitim Bakanlığı'nın bakım ve murakabesine intikal ettiği, ellerindeki ödenek imkânları dahilinde onarıldığı ve bakıldığı ifade edilmektedir. Türbenin etrafındaki yer alan meydan, bahçe ve milli mücadele şehitlerine ait mezarlık alanının belediyeye ait olduğu, türbelerin çevresinin Bursa Belediyesince bakımının yapılmasının gerektiği, ancak belediyece bu alanın temiz tutulmadığı aktarılmaktadır. Bakanlık tarafından Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünce türbelerin bakımının yine ihtimam ile yapılacağı, ancak dilekçe sahibi Kâzım Yazgan'ın istediği gibi yeni bir anıt inşasına kanuni ve mali durumun müsait olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca belediyeye Başbakanlık Yüksek Makamınca görevlerinin hatırlatılmasının istenilmesi, o dönemde koruma alanında kurumlar arası memnuniyetsizlikleri ifade etmesi açısından önemlidir. Bu cevap yazısını 09.12.1948 tarihli yazıyla Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı'na iletmiştir (bknz. Ek 15). Bu aşamadan sonra kurumlar arasındaki birkaç evrağın eksik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yaklaşık dört ay sonra İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa yazılan 29.03.1949 sayılı yazıda Başbakanlığın yüksek emirlerinin Bursa Valiliği'ne gönderildiği, Valilikten cevaben Osman ve Orhan Gazi mezarlıklarıyla bu mezarlıkların bulunduğu sahanın Vakıflar İdaresi'ne ait olduğu, bu sebeple belediyenin bu alanlara el atabilmesinin imkânı olmadığı, Valiliğin bu hususu cihetle Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ilettiği yazmaktadır (bknz. Ek 16). Daha sonra 05.04.1949 tarihli Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü belgesinde "Kâzım Yazgan'ın müracaatı üzerine Milli Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarından alınan cevaplara göre yapılacak işi olmadığından saklanması yüksek tasviplerine arz olunur." yazmaktadır (bknz. Ek 17). Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü'nden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne iletilen 07.04.1949 tarih imzalı yazıda, türbelerin bulunduğu alanın Vakıflar İdaresi'ne ait olduğu, bu yüzden belediyenin bu yerlere el atmasına imkan olmadığı, icabının yapılması hususunun Valilikten Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne yazıldığı ve gereğinin yapılmasının rica edildiği belirtilmektedir (bknz. Ek 18). Kurumlar arası

yazışmalardan türbelerin mülkiyetinin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde olduğu, bakım ve denetiminin Milli Eğitim Bakanlığı'nda olduğu anlaşılmaktadır.

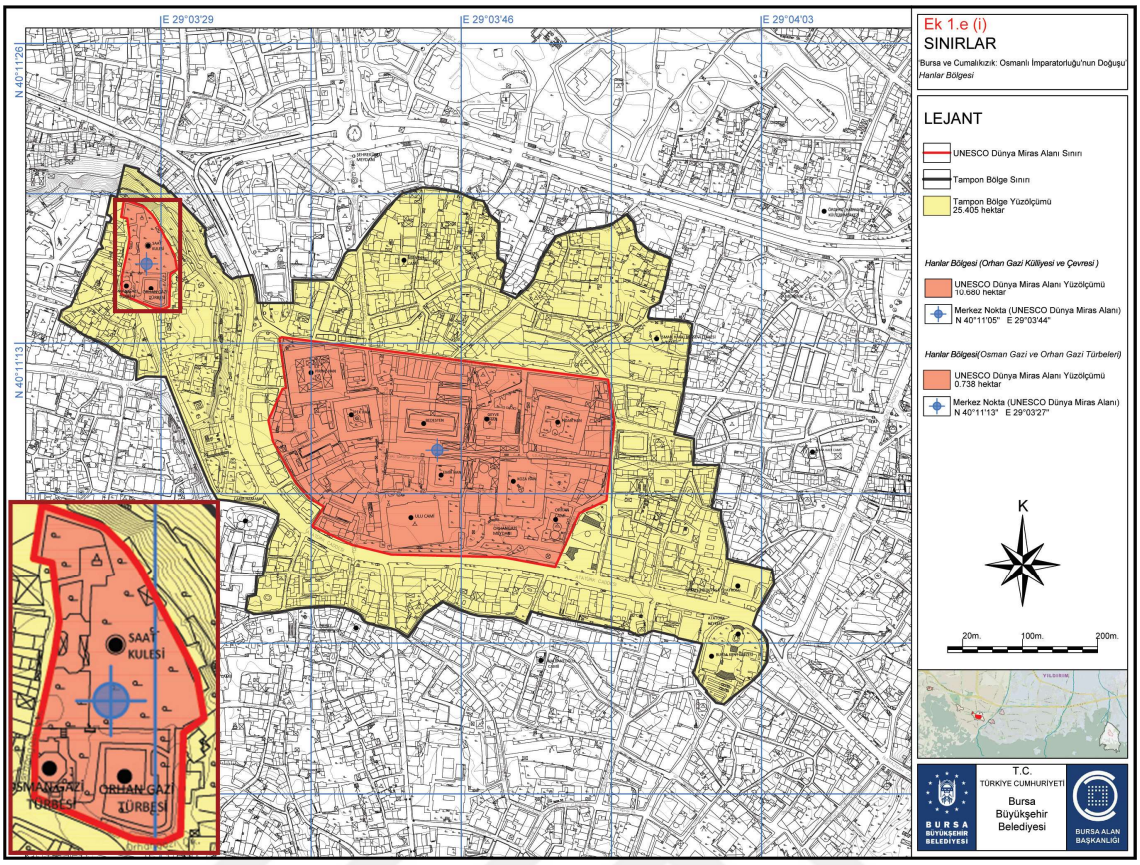
Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayata geçişle birlikte türbelere yönelik yaklaşımda değişimler gözlemlenmiştir. 3 Mart 1950 tarihinde 677 sayılı kanunun 1. maddesinin sonuna:

> "Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tâyin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur."

maddesi eklenerek bazı türbelerin ziyarete açılması sağlanmıştır (bknz. Ek 19). İlk defa açılması kararlaştırılan 19 türbenin listesi, Ali Saim Ülgen'in arşivinde yer alan 08.05.1950 tarihli ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü kaşeli belge içerisinde yer almaktadır. İçerisinde Fatih Sultan Mehmet Türbesi, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Mimar Sinan Türbesi, Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi gibi türbelerinde yer aldığı listede Bursa'dan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri ile Çelebi Mehmet Türbesi (Yeşil Türbe) yer almaktadır (bknz. Ek 20). Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri 13 Aralık 1925 tarihinden 8 Mayıs 1950 tarihine kadar toplam 24,5 yıl kapalı tutulmuşlardır.

Arşiv kayıtlarında 1950-1983 yılları arasında Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri hakkında yazışmalara rastlanmamıştır. 14.09.1983 tarihinde Kenan Evren imzalı Bakanlar Kurulu kararıyla Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu Tophane Bahçesi'nin, belediyece tarihi ve turistik önemine uygun bir şekilde düzenlenmesi, halkın dinlenmesine açık tutulması, üzerinde kurulacak tesislerin işletilmesinden elde edilecek gelirin %30'unun Hayrat Fonu'na yatırılması kaydıyla 10 yıl süreyle Bursa Belediyesi'ne tahsisi kararlaştırılmıştır (bknz. Ek 21). 2021-2026 dönemi Bursa ve Cumalıkızık Dünya Miras Alanı Yönetim Planı'na göre günümüzde mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde olan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin güvenlik, bakım, onarım ve ihyasına yönelik Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Bursa Büyükşehir Belediyesi arasında ortak hizmet protokolü imzalanmıştır (Yönetim Planı, 2021, s. 141). Bu yönetim planına göre türbelerin basit bakım ve onarımı Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin sorumluluğundadır (Yönetim Planı, 2021, s. 142).

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu Hisar Bölgesi'nin korunmasıyla alakalı ilk adım GEEAYK tarafından 19.04.1974'te 7763 sayılı kararla alınmıştır (Şahin, 2021, s. 54). Bu kararda Hisar semti civarında bulunan tescilli sivil mimarlık örnekleri ile Hisar dışında yer alan dokuz adet dini ve resmi mimarlık yapısının bulunduğu bölge sit alanı ilan edilmiştir. Kararda koruma yöntemleri ifade edilmiş ve bu kapsamda 'Koruma Amaçlı İmar Planı'nın hazırlanması talep edilmiştir (Taşkan, 2019, s. 87). Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 14.02.1986 tarihli ve 1919 no'lu karar ile Bursa kenti sit alanları planı düzenlenmiştir (Hatiboğlu, 1990 s. 70). Bu kararla birlikte Osman Gazi ve Orhan türbeleri de kentsel sit alanı içinde yer almış ve tescil edilmiştir (Dostoğlu, 2011, s. 622). Tophane'de 7763 sayılı kararda önerilen 'Koruma Amaçlı İmar Planı' 1991 yılında yürürlüğe girmiştir. 1991 Muradiye Koruma Amaçlı İmar Planı'nda Hisar içinde bulunan alanların I. ve III. derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tanımlanmıştır (Taşkan, 2019, s. 94). Hisar içinde korumada en önemli adım olarak Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 17.02.2000 tarihli ve 7712 sayılı kararında yer alan Hisar içindeki alanların I. ve III. derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmesi olmuştur. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu alan I. derece Arkeolojik Sit Alanı olmuştur (Taşkan, 2019, s. 87). Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerini de içine alan 'Bursa ve Cumalıkızık Köyü Erken Osmanlı Dönemi Kentsel ve Kırsal Yerleşimleri' adı ile 2000 yılında Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmış ve 22 Haziran 2014 tarihinde 'Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu' ismiyle Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmiştir (Şekil 4. 26).

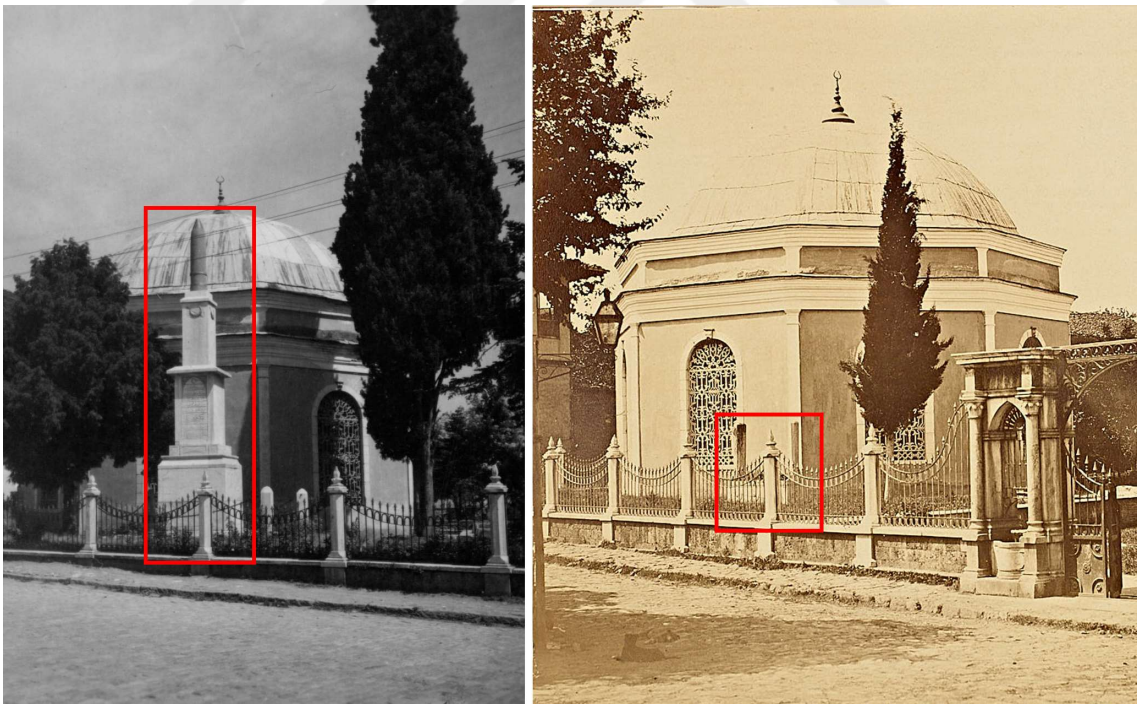
Şekil 4. 26 Hanlar Bölgesi Dünya Miras Alanı (Orhan Gazi Külliyesi ve Çevresi - Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri), (Yönetim Planı, 2021, s. 70)

4.2.2 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinde Yapılan Onarımlar ve Uygulamalar

Bursa'nın düşman işgalinden kurtuluşunu müteakip Osman Gazi Türbesi'nin güney cephe avlusuna İstiklâl Savaşı Anıtı dikilmiştir (Şekil 4. 27). Bursa'nın kurtuluşu sırasında Hacivat Köprüsü civarında şehit olan 14 askerin anısına dikilmiştir. Anıtın hemen yakınında yer alan 11 adet mezar taşı üzerinde bu şehitlere ait olabilecek olan isimler yazmakta ve önlerinde 'İstiklâl Savaşı Şehitleri Hacıvat Köprüsü Civarında Yurtları İçin Öldüler' yazılı mermer pano yer almaktadır (Şekil 4. 28). İstiklal Savaşı Anıtı'nda mermer üzerine hem rik'a ve sülüs yazı ile yazılmış kitabede:

> 1- Burada yatan askerlerin şehid, 2- düştükleri muharebe öyle muazzam, 3-bir zaferle nihayet bulmuştur ki neticesinde, 4-Bursa ikinci defa feth edilmiş ve kadim, 5- Osmanlı hükümeti nihayet bularak yerine, 6-Hükûmeti cümhurriyemiz (sülüs yazıdır), 7-Teessüs etmiştir. Bu şehidler bu eserlerin, 8-Âbidei mefharatidir. Mukaddes ruhlarına fatiha. 9-19 muharrem 1341/11 Eylül 1338

yazmaktadır (Baykal, 1982, s. 173-74). Burada yer alan mezar taşlarının bir kısmının1894 yılında çekilmiş fotoğraflarda gözükmesi bu şehitlerin mezarlarının sembolik ya da mevcut mezarlar üzerine gömüldüklerini düşündürtmektedir (Şekil 4. 29): Anıtın bulunduğu alanda, anıt yapılmadan önce çekilen bir fotoğrafta tekne lahit biçiminde, ayak ve baş taşı bulunan bir mezarın yer aldığı görülmektedir (Şekil 4. 27, Şekil 4. 29). İmam-ı Sultanî olarak bilinen ve 1694 yılında Şeyhülislam olan Mehmed Efendi 29.11.1728 tarihinde vefat etmiş, naaşı Osman Gazi Türbesi'nin güney duvarına defnedilmiştir. Sultan Osman Gazi Türbesi'nin 1855 depreminden sonra tesviyesi sırasında Mehmed Efendi'nin taş ve kabri bırakılmıştır (Kepecioğlu, 2010, s. 161). Kepecioğlu'na göre, Mehmet Efendi'nin kabri anıtın altında kalmıştır. Günümüzde lahit mezar yerinde mevcut değildir. İstiklâl Savaşı Anıtı ise 2013 yılında kitabesinde Osmanlı Devleti'ne hakaret içerdiği gerekçesiyle, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün Bursa Müzesi'nde korunması şartı ile Büyükşehir Belediyesi tarafından sökülerek kaldırılmıştır (Akkuş, 2022).

Şekil 4. 27 İstiklâl Savaşı Anıtı, Cumhuriyet dönemi (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) (solda), Osmanlı dönemi (sağda) (II. Abdülhamid Arşivi, İstanbul Üniversitesi, 2022)

Şekil 4. 28 Osman Gazi Türbesi'nin yanındaki mezarlar (F: Ubeyde Karadeniz)

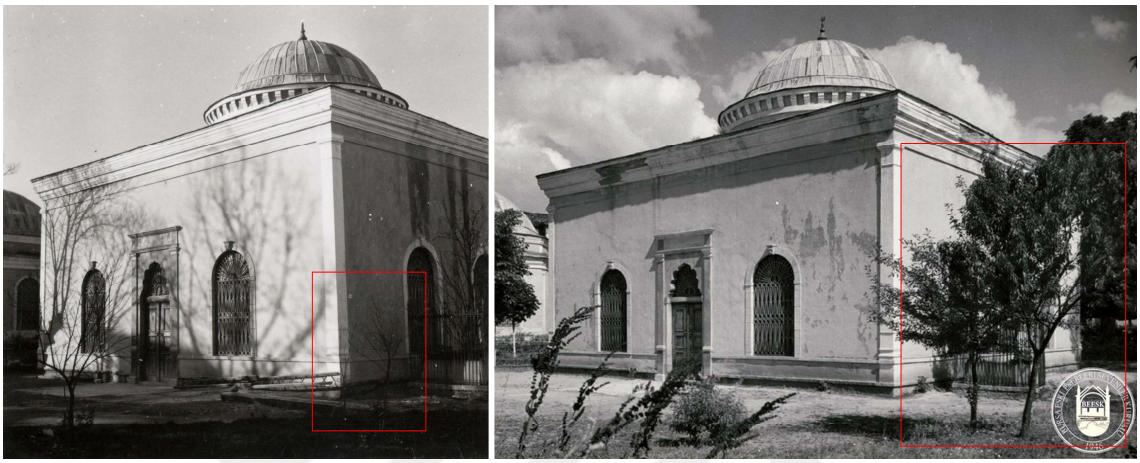

Şekil 4. 29 Türbelerin Şehadet Camii'nden görünümü ve Osman Gazi Türbesi'nin doğusunda görülen kabirler, 1894, Sébah&Joaillier (Getty İmages B, 2022)

Türbelerin kapalı olduğu 1925-1950 yılları arasında, 'mimari ve tarihi değeri' bulunan 127 tane türbe, 'müze' statüsünde dönemin Evkaf İdaresi'nden Maarif Vekâleti'ne geçmiştir. Bu dönemde Bursa'daki türbelerde onarımlar sayıca az da olsa devam ettiği bilinmektedir. Ülgen'in arşivinde yer alan belgelere göre Yeşil

Türbe'nin bu dönemde Maarif Vekilliği Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü sorumluluğunda tamiratta olduğu anlaşılmaktadır (bknz. Ek 22, Ek 23, Ek 24, Ek 25). Ülgen'in arşivinde yer alan 1940'lı yıllara ait bir diğer belgeye göre Bursa'da 25 türbenin küçük ve büyük onarıma muhtaç olduğu ve bu türbelerde onarımların yıl içerisinde yapılabileceği belirtilmektedir (bknz. Ek 26). 1946 yılında kurulan Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu (BEESK)'nun ilk çalışmaları arasında Bekir Dede Türbesi tamiratına yardım, Yunus Emre Türbesi tamiratı, Süleyman Çelebi Türbesi'nin ihyası gibi işler görülmektedir (Baykal, 1961, s. 20-22). Bu dönemde Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde ise herhangi bir resmi tamirat kaydı bulunmamaktadır. Ülgen'in ve BEESK'in arşivinde yer alan fotoğraflar ile restorasyonlara ilişkin bilgi ve eskizlerin olduğu notlar sayesinde Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde biri muhtemelen 1940'lı yıllarda, diğeri ise 1953 yılının son aylarında başlayan, iki tamiratın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1940'lı yıllarda yapıldığı düşünülen restorasyona delil teşkil eden veri, benzer açılardan çekilmiş Ülgen'in ve BEESK'in fotoğraflarındaki yan yana duran iki ağaç detayıdır. BEESK'in 1952 yılı fotoğrafında büyümüş halleri görülen ağaçların, Ülgen'in fotoğrafında küçük halleri görülebilmektedir (Şekil 4. 30). Ülgen'in arşivinde restorasyon öncesinde, restorasyon sırasında ve restorasyon sonrasında çekilmiş Orhan Gazi Türbesi'ne ait tarihsiz fotoğraflar yer almaktadır (Şekil 4. 31, Şekil 4. 32, Şekil 4. 33). BEESK arşivinde ise Bursa'nın tanıtımı amacıyla 1952 yılında çekilmiş fotoğraflar yer almaktadır (Şekil 4. 34, Şekil 4. 35). Ülgen'in arşivinde yer alan fotoğrafta restorasyon öncesi kapalı giriş sundurması görülmektedir (Şekil 4. 31). Günümüzde Osman Gazi Türbesi'nin girişinde yer alan sundurmaya benzerliği dikkat çekicidir. Yapının güney ve doğu cephelerindeki saçak silmelerinde büyük parça kayıplarına sebep olacak kadar bozulmalar vardır. Güney cephesi ağırlıklı olmak üzere, doğu duvarında da bozulmalar bulunmaktadır. Ülgen'in restorasyon sırasında çektiği fotoğrafta kapalı giriş sundurmasının ahşap karkasa sahip olduğu ve söküldüğü görülmektedir (Şekil 4. 32). Güney duvarındaki sıvanın altında Osmanlı arşiv belgesinde bahsedilen 'cedid tuğla'lar (yeni tuğlalar) görülmektedir (bknz. Ek 4). Ülgen'in restorasyon sonrası fotoğrafında ahşap karkas kapalı giriş sundurmasının tamamen kaldırıldığı, bu alandaki sert zemin döşemesinin ise yerinde bırakıldığı görülmektedir (Şekil 4.

33). Yağmur sonrası çekilen fotoğrafta restorasyona rağmen doğu cephesine çatıdan duvar boyunca suların akmaktadır. 1952 yılında çekilmiş BEESK arşivine ait fotoğraflarda özellikle suların aktığı doğu cephesinde ve güney cephesinde parça kaybına neden olan bozulmalar vardır (Şekil 4. 34). Güney duvarında ayrıca cephe boyası dökülmeye başlamaktadır. İç mekânın güney duvarındaki kapı üzerinde kalemişlerini etkileyecek düzeyde boya ve sıva bozulmuştur (Şekil 4. 35).

Şekil 4. 30 Orhan Gazi Türbesi, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021) (solda), Orhan Gazi Türbesi, 1952 (BEESK Arşivi, 2022) (sağda)

Şekil 4. 31 Orhan Gazi Türbesi restorasyon öncesi, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

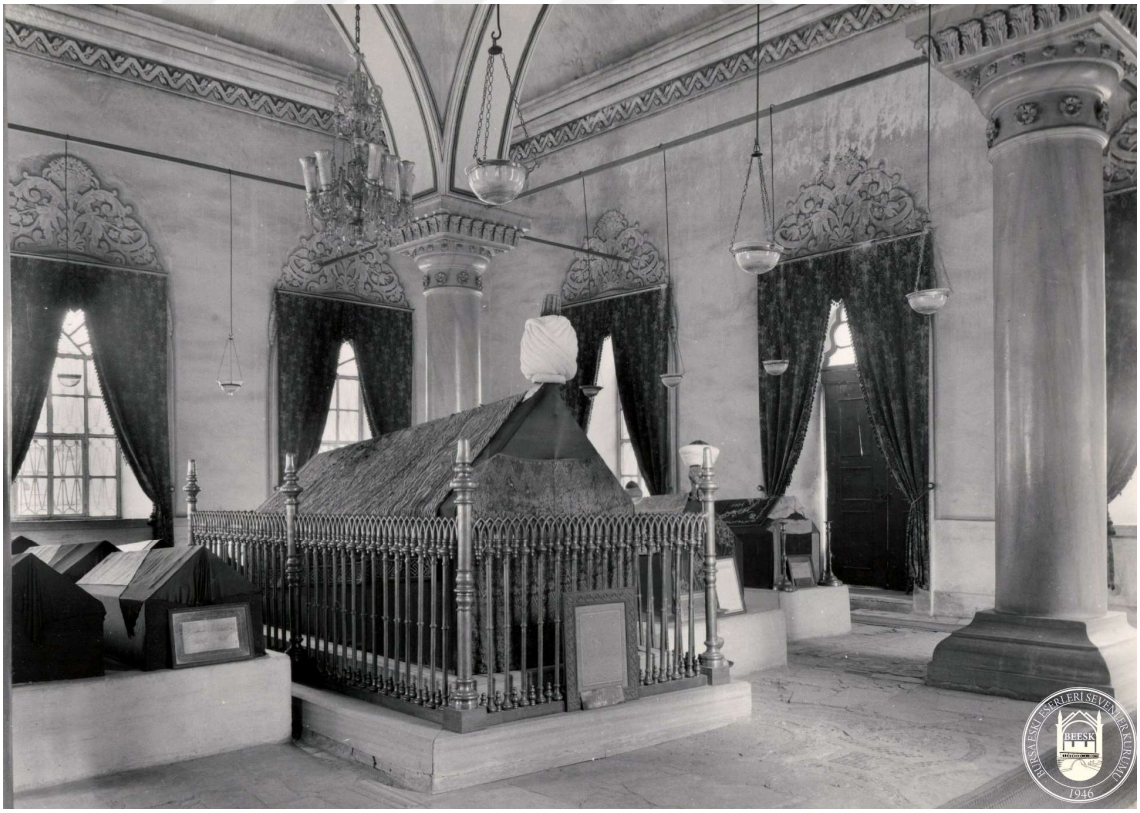
Şekil 4. 32 Orhan Gazi Türbesi restorasyon sırasında, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

Şekil 4. 33 Orhan Gazi Türbesi restorasyon sonrasında, muhtemelen 1940'lar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

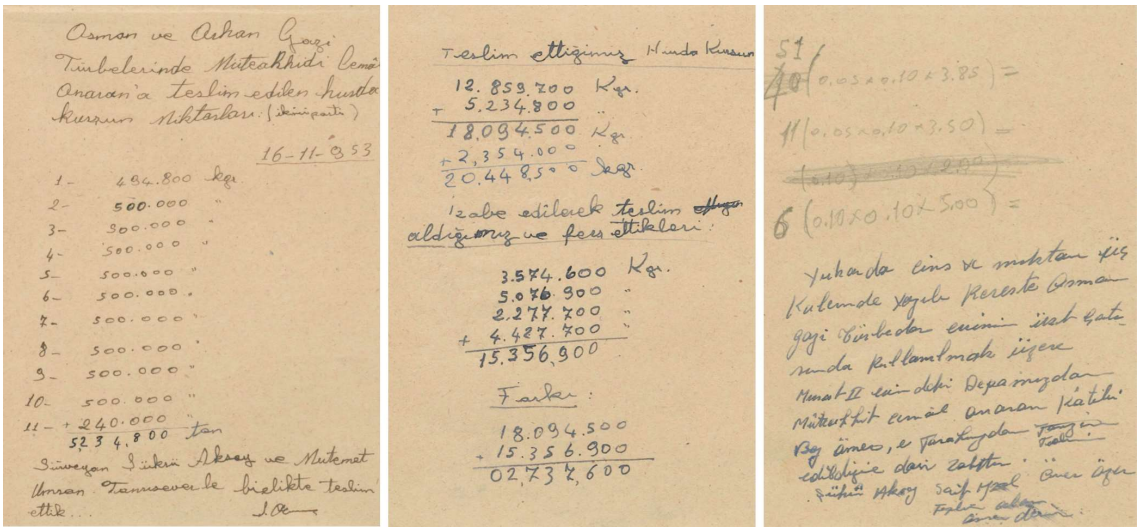

Şekil 4. 34 Orhan Gazi Türbesi, 1952 (BEESK Arşivi, 2022)

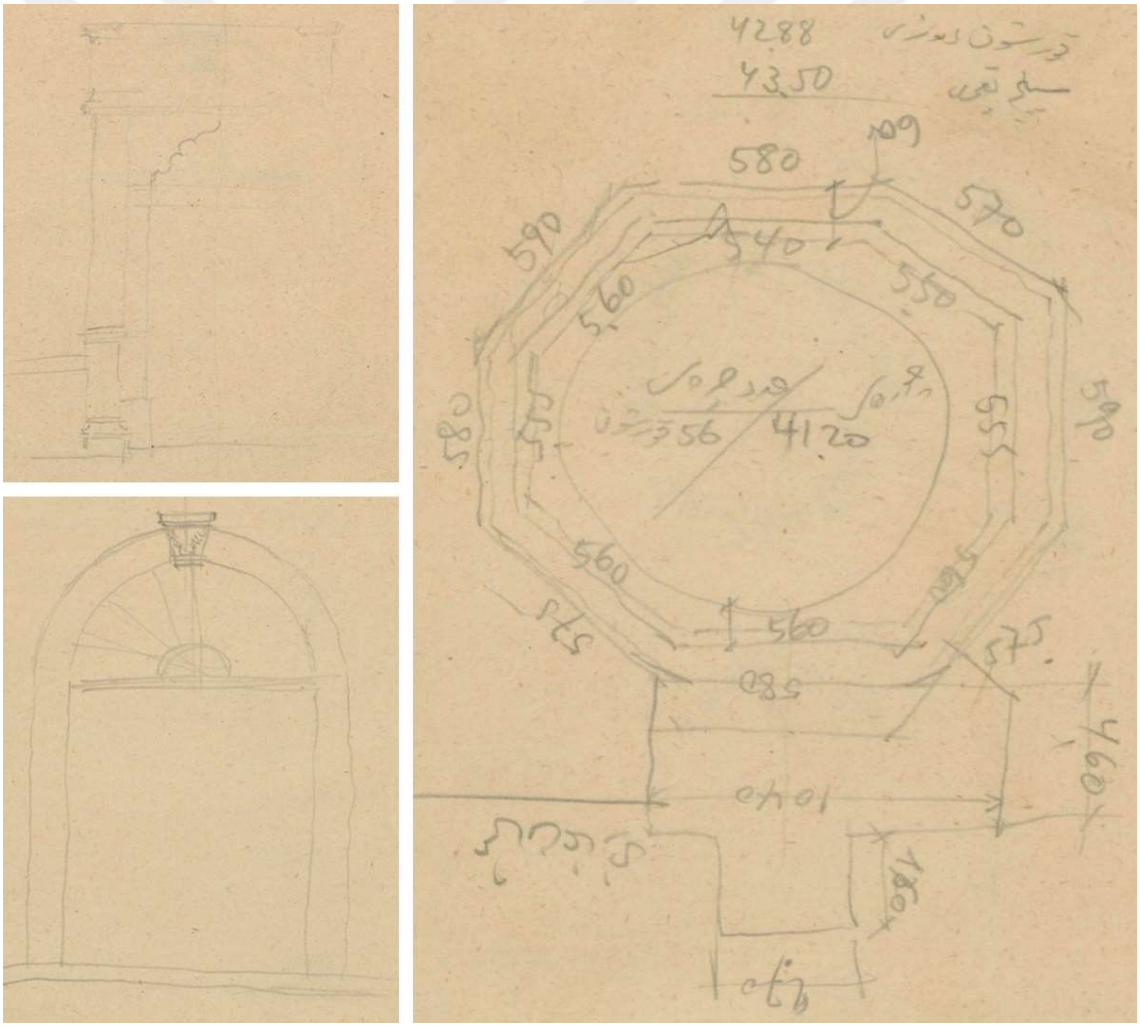

Şekil 4. 35 Orhan Gazi Türbesi iç mekânı, 1952 (BEESK Arşivi, 2022)

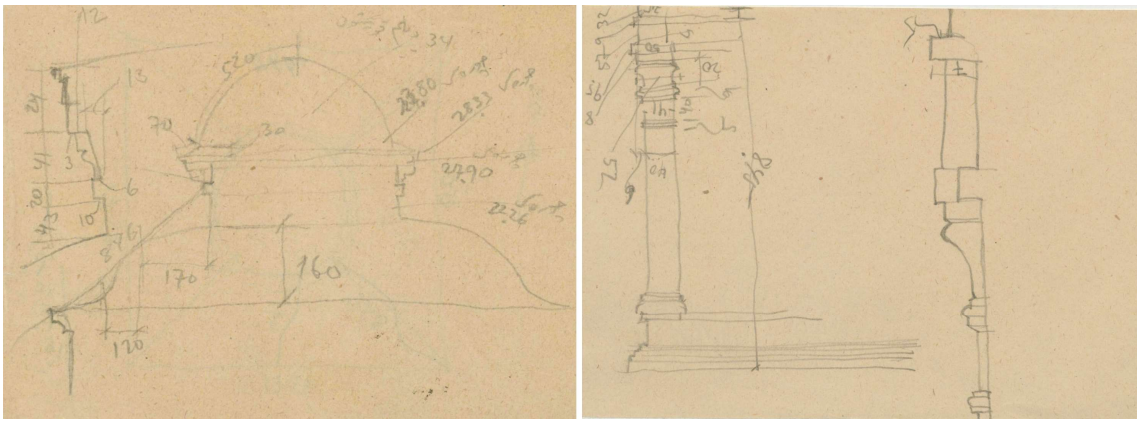
Ülgen'in arşivinde bu türbeler hakkında iki farklı kişinin yazmış olduğu tahmin edilen Osmanlıca ve Türkçe notlar bulunmaktadır. Türkçe notların tarihleri 2.11.1953-20.11.1953 arasındadır. Toplam sekiz nottan bir tanesi dışında hepsi kurşunlar hakkındadır. Notlarda "Osman ve Orhan Gazi türbelerinde Müteahhidi Cemâl Onaran'a teslim edilen hurda kurşun miktarları: (ikinci parti)…", "İzabe edilmiş kurşunlardan levha halinde müteahhitten birinci parti teslim alınan kurşun miktarı:…" ve "…Yukarında cins ve miktarı üç kalemde yazılı kereste Osman Gazi türbedar evinin üst çatısında kullanılmak üzere Murat II evindeki depomuzdan Müteahhit Cemâl Onaran Kâtibi Bay Ömer'e tarafımızdan teslim edildiğine dair zabıt…" yazmaktadır (Şekil 4. 36). Bu belgelerden BEESK'İN 1952 yılındaki Orhan Gazi Türbesi fotoğrafında da görülen silmelerdeki ve cephedeki bozulma nedeniyle kurşunların değiştirildiği, Osman Gazi türbedarının evinin üst çatısının yenilendiği anlaşılmaktadır. Türbedar evi diye bahsedilen kısmın, güvenlik personelinin sözlü anlatımına göre, Osman Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasına bitişik olan ve günümüzde güvenlik görevlilerinin kullandığı oda olması pek muhtemeldir. Nitekim aynı kaynaklar tarafından yapılan sözlü aktarımlardan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerine Büyükşehir Belediyesin tarafından güvenlik görevlisi temin edilmesinden önce türbedarların burayı beklediği, bu odada bir üst katın bulunduğu ve türbedarların burada yattığı ifade edilmiştir. Ülgen'in arşivinde yer alan Osmanlıca notlar arasında hem eskizler, hem de yapılacak iş ve malzemeler hakkında bilgiler bulunmaktadır. Eskizlerde Orhan Gazi Türbesi'nin kubbe ve çatı kesiti, beden duvarlarının köşelerinde yer alan pilastırın görünüş ve detayı, giriş kapısı, pencere detayı ve Osman Gazi Türbesi planı yer almaktadır (Şekil 4. 37, Şekil 4. 38). Tamirat hakkında bilgiler veren notlarda her iki türbede kurşun derzi, çamur sıva, hatıl ve raspa, çatı hatılı, silme tamiri, mermer söve, yağlı boyalı demir gibi başlıklara sahip işler listelenmiştir (Şekil 4. 39).

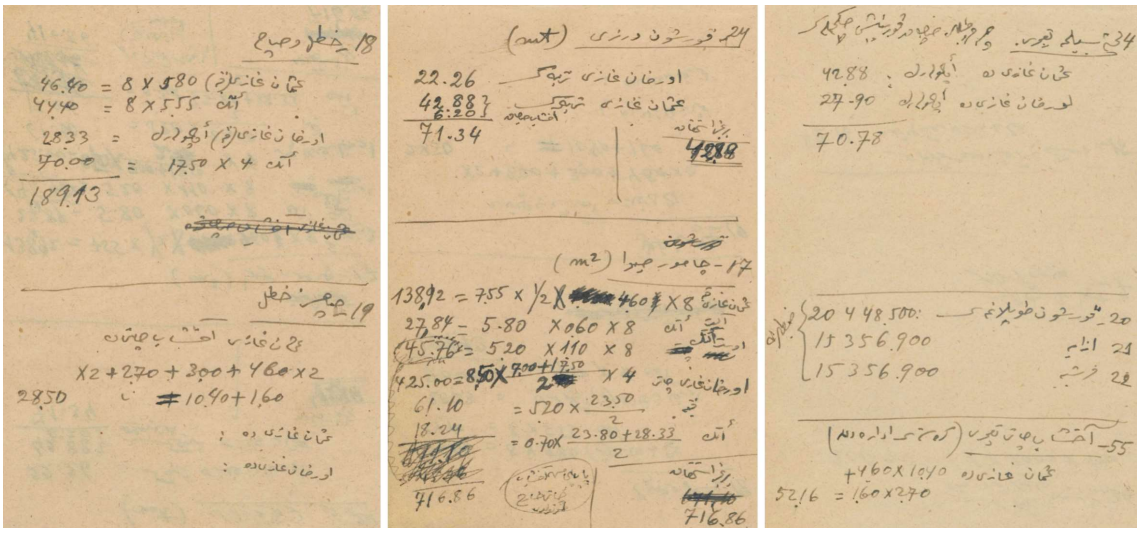
Şekil 4. 36 1953 yılı tamir belgelerinden örnekler (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022)

Şekil 4. 37 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbesi çizimleri (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022)

Şekil 4. 38 Orhan Gazi Türbesi çizimleri (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022)

Şekil 4. 39 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri tamirat belgelerinden örnekler (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022)

1950'li yıllardaki bu kayıtlardan sonra 2000'li yıllardaki restorasyonlara kadar yapının geçirmiş olduğu restorasyon ya da tamiratla alakalı herhangi bir belge bulunamamıştır. Fakat Orhan Gazi Türbesi'nin kubbe kalemişlerinin iki farklı noktasında "D.T. 1948--ŞERİF BERGE--9-12-1983-BAŞLANDI—18-1-1984 TE BİTTİ BOYAMASI" ve net olarak okunamayan "1961-- RAHMİ SEVİNÇ" ya da "1981– RAHMİ SEVİNÇ" yazmaktadır (Şekil 4. 40). Dolayısıyla 1983-1984 yılları arasında yaklaşık 40 güren süren kalemişi boyaması olduğu bu yazılardan anlaşılmaktadır. Rahmi Sevinç imzalı tarih ise net okunamadığı için bir çıkarım yapılamamaktadır.

Şekil 4. 40 Orhan Gazi Türbesi kubbesinde geçmiş dönem restorasyon izleri (F: Ubeyde Karadeniz)

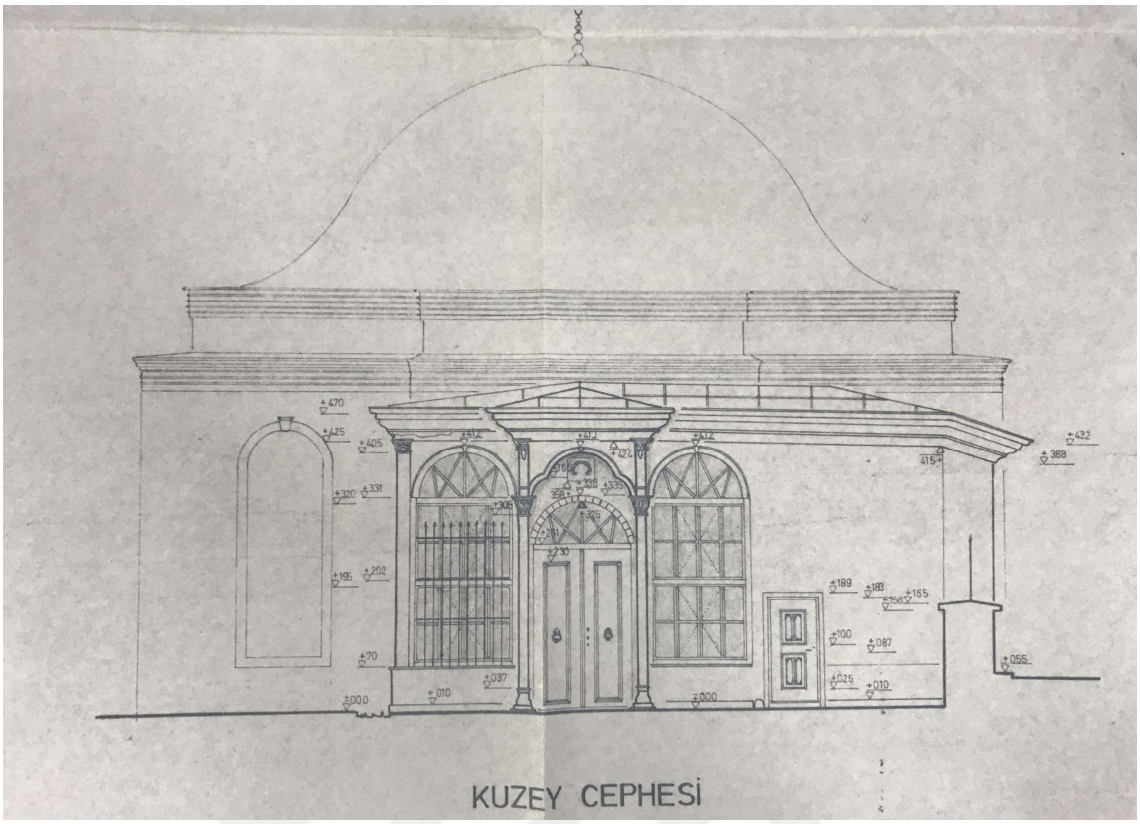
Osman Gazi Türbesi'nin kapalı giriş sundurması, Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü arşivinde yer alan 13.09.1991 tarihli rapora göre "…çürümüş olan ahşap…aynalı tonoz 30 Ağustos 1991 günü zafer kutlamaları için yapılan top atışlarının titreşiminin etkisi ile ince buz korniş parçalarının düşmesi sonucu güney doğu köşesinden aşağıya sarkmış, yaklaşık 3-4 saat sonra da tamamen aşağıya düşmüştür." Belgede "…hol duvarın türbe ana mekânından üst köşede dıştan 10 cm kadar açıldığı, doğu duvarı üzerindeki saçaklarda yoğun çatlakların oluştuğu, giriş saçağını taşıyan iki mermer sütunlarında ekseninde kaydığının tespit edildiği…" yazmaktadır. Tehlikeli bir durumda olan yapı hakkında "…çok tehlikeli bir durum arz ettiğinden tamamen yıkılıp, yeniden inşa edilmesi gereklidir." ifadeleri kullanılmıştır. Bu raporun yanında yapının mevcut hali fotoğraflarla belgelenmiş ve katalog haline getirilmiştir (Şekil 4. 41, Şekil 4. 42). Bu kapsamda yapının giriş sundurmasının rölöveleri çizilmiştir (Şekil 4. 43, Şekil 4. 44). Arşivde yer alan 02.11.1991 tarihli bir başka belgede Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na sunulan projenin uygun olduğu ve restorasyonun rölöveye sadık kalınarak gerçekleştirilmesi yazmaktadır. Kurulun kararındaki gibi kapalı sundurmanın ahşap çatı karkasının sökülüp, yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

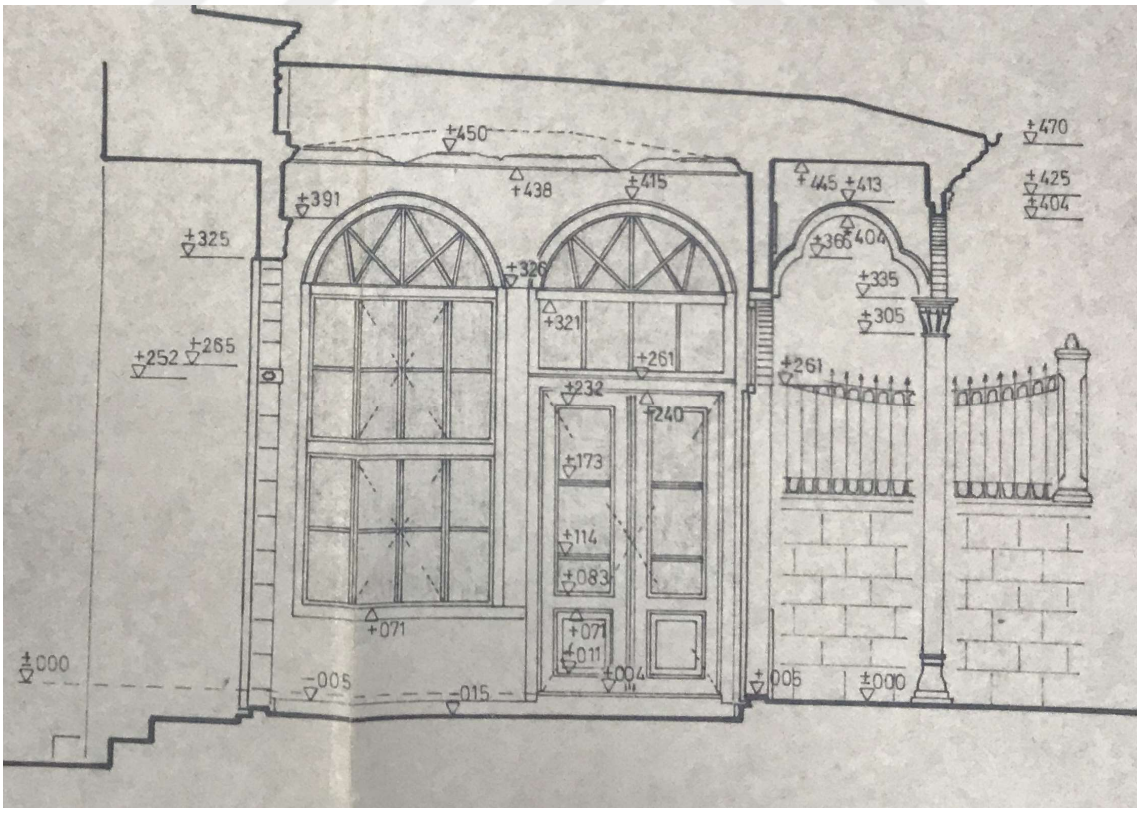
Şekil 4. 41 Osman Gazi Türbesi sundurmasının çöken kısmı, 1991 (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Şekil 4. 42 Osman Gazi Türbesi sundurması restorasyon sırasında (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Şekil 4. 43 Osman Gazi Türbesi sundurma rölövesi (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Şekil 4. 44 Osman Gazi Türbesi sundurma rölövesi (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (BKVKBKM) arşivinde yer alan 21.06.1999 tarihli belgede "Osman ve Orhan türbelerinin…basit onarımlarının…bu yıl içinde tamamlanmasının hedeflendiği…" yazmaktadır. 25.06.1999 tarihli belgede ise Orhan Türbesi'nin basit onarım talebi değerlendirilmiş, pencere ve kapı doğramalarının, pencere şebekelerinin ve dış cephenin aynı renkte boyanması işe giriş sandukaların örtüsü, sedef sandukanın onarımının yapılması, ahşap işlerin bakım ve onarımı gibi işlerin İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvar Müdürlüğü uzmanları denetiminde yapılması gibi maddeler sıralanmıştır. Bu restorasyon önce her iki türbede fotoğraflarla tespit çalışması yapılmış, Orhan Gazi Türbesi'nin ayrıca rölövesi çizilmiştir (Şekil 4. 45). Bu restorasyonda Osman Gazi Türbesi'nin kalemişleri değiştirilmiştir. Türbenin 1875 yılında Berggren ve 1865-1875 yılları arasında Sébah tarafından çekilen iç mekân fotoğraflarında kalemişi detayı görülmemektedir (Şekil 3. 79, Şekil 4. 17). 2001 yılı öncesindeki duvarda bulunan kalemişleri ilk olarak Yunan işgalinden önce Arif Hikmet Koyunoğlu'nun fotoğrafında görülmektedir (Şekil 4. 19). Kubbede ve duvarlar yer alan Rumi desenlere sahip yoğun kalemişi, restorasyondan sonra Orhan Gazi Türbesi'ndeki gibi Batılı üslupta kalemişi ile değiştirilmiştir (Şekil 4. 46). Ayrıca duvarlardaki kalemişlerinin yerine Barok kalemişi üslubunda sıkça görülen perde motifleri işlenmiştir. Kubbede yer alan Rumi motiflerin bir kısmı dönem izi olarak açıkta bırakılmıştır (Şekil 4. 47). Bu uygulamanın tercih edilme sebebinin restorasyon sırasında alt katmanda daha eski bir kalemişi tespit edilmesi mi yoksa üslup birliğine varma kaygısı mı olduğu daha detaylı araştırmalarla öğrenilebilecektir. Osman Gazi sandukasının sedef korkuluğu ise 2004 yılında Sedefkâr Zafer Karazeybek tarafından onarılmıştır (Yavaş, 2019, s. 406). Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin son restorasyon çalışması 2009 yılında bitmiştir. BKVKBKM arşivinde bu onarımla ilgili 24.08.2007 tarihli belgede Orhan Gazi Türbesi onarım listesinde kurşun çatı örtünün yenilenmesi, iç, dış sıva ve badanasının yapılması, mermer ve taş sövelerin temizlenmesi, alemin temizliği, ahşap pencere doğramalarının yenilenmesi, türbe kapısının yenilenmesi işleri listelenmektedir. Yapılacak işlerin poz olarak tanımlandığı daha detaylı bir belge bulunmaktadır (bknz. Ek 27, Ek 28). Bu kapsamda yapının mevcut fotoğrafları çekilmiş, yeni

yapılacak ahşap giriş kapısının için üç adet öneri çizimi yapılmıştır (Şekil 4. 48). Bu önerilerden bir numaralı çizim uygulanmıştır.

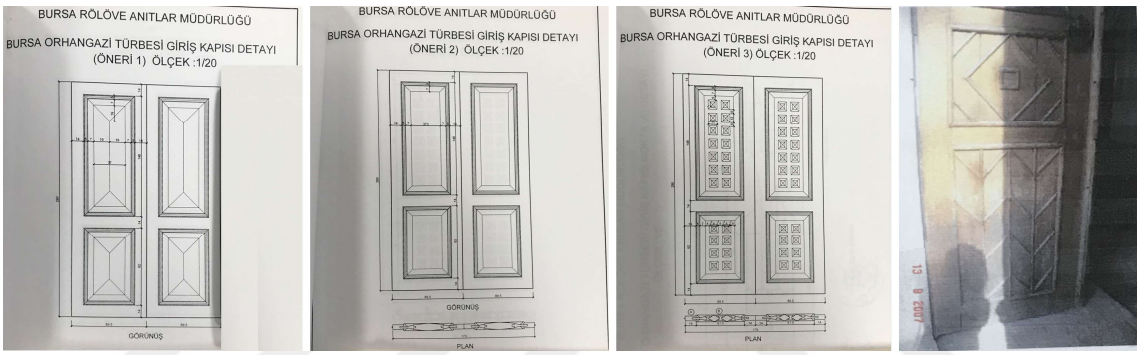
Şekil 4. 45 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, Haziran 1999 (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Şekil 4. 46 Osman Gazi Türbesi kalemişleri, 1952 (solda) (BEESK Arşivi, 2022), 2022 (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

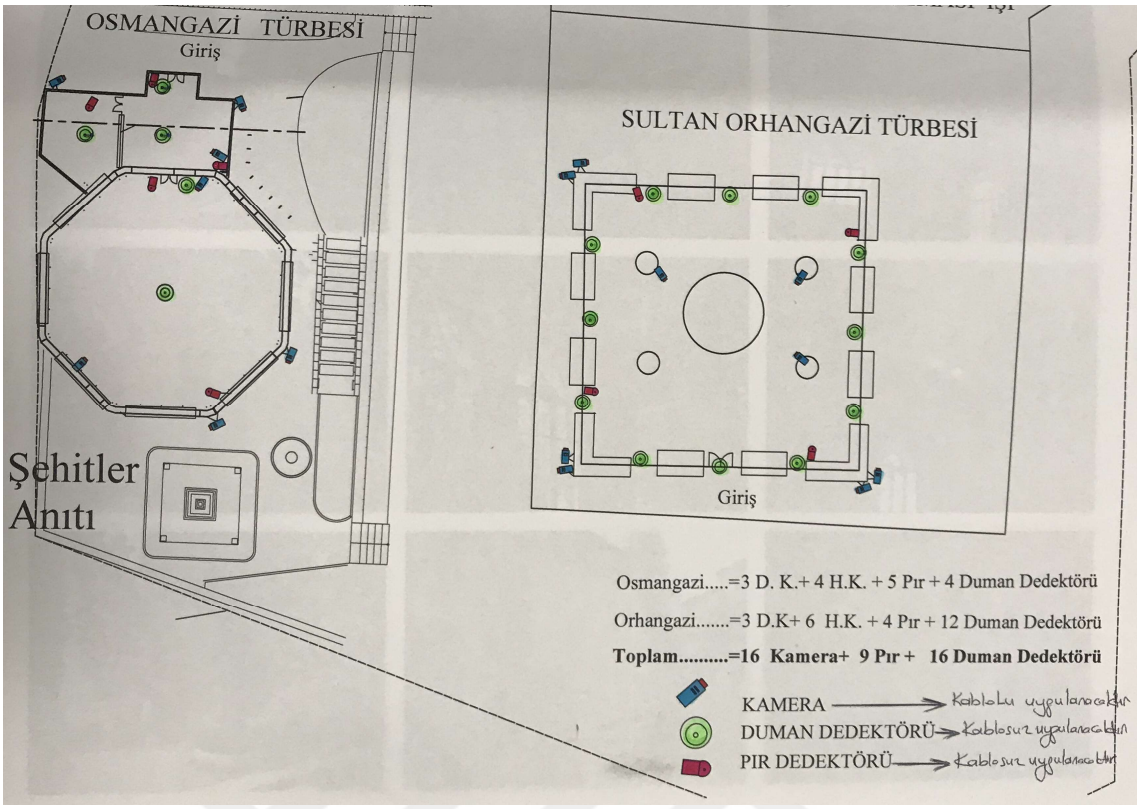
Şekil 4. 47 Osman Gazi Türbesi kubbe kalemişinde dönem izi (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 48 Kapı önerileri ve 2007 yılındaki mevcut kapı (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Osman Gazi Türbesi'nde mevcut sorunlara kubbe, kubbe kasnak etekler ile giriş üzerindeki kurşun örtüsünün yenilenmesi, alemin onarımının yapılması, revak ve giriş saçaklarındaki ilave yağmur oluklarının onarımının yapılması, türbedar odası güney cephesi saçak silmelerindeki sıva müdahalelerinin düzeltilmesi, tüm cephelerde dış sıva onarımının yapılması, türbedar odası zemin döşemesinin sökülerek mermer kaplanması, türbe ana mekân döşeme derzlerinin onarılması, iç duvar eteklerinde badanaların yenilenmesi gibi önerilerde bulunulduğunu bildiren BKVKBKM belgesi bulunmaktadır (bknz. Ek 29).

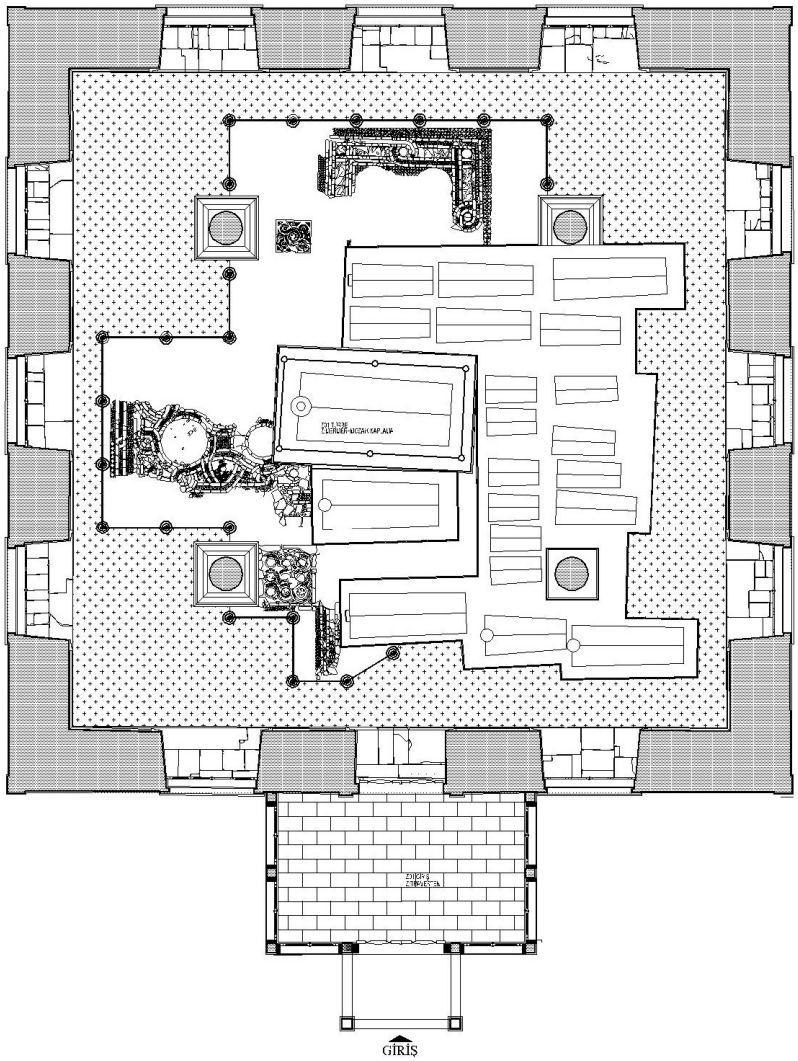
2010 yılında türbelere kamera, duman dedektörü ve pır dedektörü talep edilmiş, ancak BKVKBKM arşivinde 01.07.2010 tarihli belgeye göre Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından "…güvenlik sistemi (kamera, duman ve pır dedektörü) yapılması talebinin, yapılara zarar verebileceği nedeni ile uygun olmadığı…" kararıyla reddedilmiştir. Günümüzde kameralar türbenin dışarısında direklere sabitlenmiştir.

Şekil 4. 49 Türbelere yerleştirilmesi planlanan güvenlik sistemi planı (BKVKBKM Arşivi, 2021)

2018 yılında rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi çizilen Orhan Gazi Türbesi'nin BBBTKMŞM Arşivi'nde yer alan restitüsyon-restorasyon raporunda, restorasyon kararları olarak güney giriş cephesine giriş bölümü eklenilmesi, bu bölümün kapı ve pencerelerinin emprenye yapılmış sert ağaçtan imal edilmesi, giriş saçağı üzerine kurşun kaplama uygulanması, zeminine mermer uygulanması, tavanına paşalı ahşap tavan uygulanması, mevcut mozaiklerin sağlamlaştırılması gerekenlerin İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nün raporu doğrultusunda yapılması, çimento harçların sökülmesi, boşluk ve derzlerin hidrolik kireç harcı ile yenilenmesi işlerinin uzman denetiminde yapılması, restorasyon sırasında değişmesi gerekli görülen pencere doğramalarının özgün detay, ölçü ve malzemelerle yapılması, mevcut demir parmaklıkların gerekli olanlarının zımparalanması, anti-pas sürülüp mat boya ile boyanması, mevcut kapının zımparalandıktan sonra verniklenmesi, kubbe, pandantif, kapı ve pencere üzerinde yer alan özgün kalemişlerinin korunması, müdahale edilecek kısımlarının orijinaline zarar vermeden uygulanması, mevcut mezar kaidelerinin derzlerinin temizlenmesi, iç ve dış cephelerde yer alan sıva ve

boyaların yenilenmesi, temel kotunda görülen yosunlanmaların temizlenmesi, türbenin giriş cephesine yapılan kısma kapalı drenaj yapılarak yapının etrafında yer alan mevcut drenaj hattına bağlanması, türbenin dış beden duvarlarının taş süpürgeliklerine mermer kaplama önerilmesi, zemin mozaiklerinin koruması için zemine monte edilmeyen keçe tabanlı şeffaf separatörler yapılması gibi işlerin sıralandığı maddeler yer almaktadır (Şekil 4. 50). Söz konusu raporda, taş yüzeylerin ve mozaiklerin belli sürelerden rutin temizliği ve bakımının yapılabilmesi için ve mozaik ve taş yüzeylerin üzerinde kir, yosunlanma ve renk değişimlerinin yaşanmaması için mozaiklerin üzerinin kapatılmaması öngörülmektedir.

Şekil 4. 50 Mozaiklerin korunması maksadıyla hazırlanan separatör yerleşim planı (BVBM Arşivi, 2021)

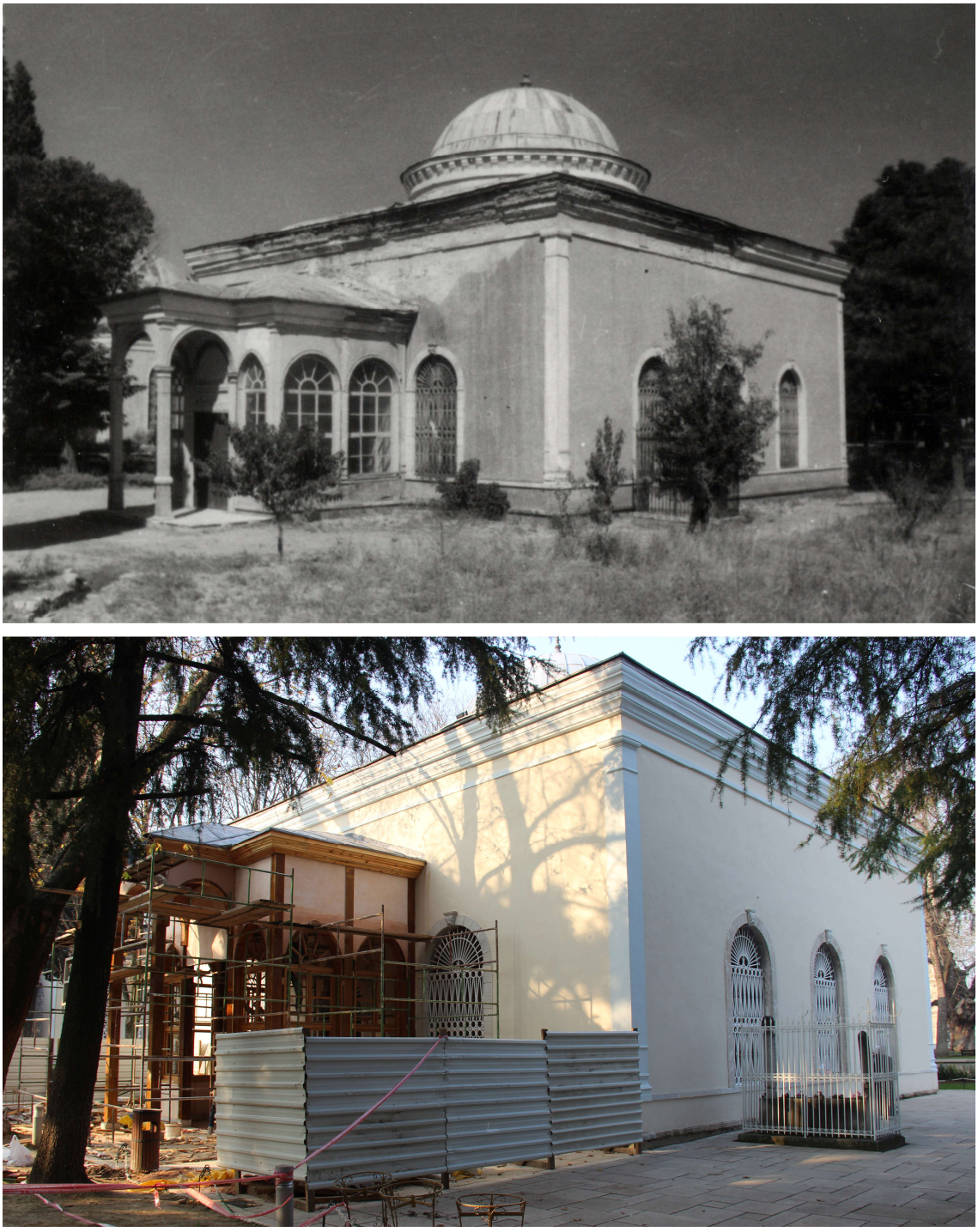
Orhan Gazi Türbesi'nin restorasyon uygulamasına 2022 yılının son çeyreğinde Osman Gazi Türbesi ile başlanmıştır (Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü, 2022). Bu kapsamda güvenlik personelinin sözlü anlatımına göre, Osman Gazi Türbesi'nde yer alan sancağın konservasyon amaçlı götürüldüğü anlaşılmıştır (Şekil 4. 51). Bunun dışında herhangi bir uygulamaya başlanılmamıştır.

Şekil 4. 51 Sancak, Ekim 2021 (solda), Ocak 2022 (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Orhan Gazi Türbesi'nde yapının kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonunun yapıldığı tespit edilmiştir (Şekil 4. 52, Şekil 4. 53). 2023 yılının Ocak ayında sahada yapılan incelemelere göre, çatı üst örtüsü kurşunla kaplanmış, giriş sundurmasının ahşap direklerin vernikleme işleri devam etmektedir. Zeminde mermer döşemesinin, ahşap pencere doğramalarının ve ahşap aynalı tonoz tavanın bittiği görülmüştür (Şekil 4. 54, Şekil 4. 55, Şekil 4. 56). Mevcut veriler ışığında 1940'lı yıllarda kaldırılma sebebi kesin olarak saptanamayan kapalı giriş sundurmasının 2022 yılının son çeyreğinde rekonstrüksiyonun yapımına başlandığı ve 2023 yılında tamamlanacağı öngörülmektedir.

Netice olarak Türkiye Cumhuriyeti döneminde Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde yapılan onarım ve restorasyon süreçlerine bakıldığında, zamanla daha bilimsel bir altyapıya kavuştuğu, restorasyon ve tamirat belgelerinin daha sistematik bir şekilde oluşturulduğu ve toplandığı gözlemlenmiştir.

Şekil 4. 52 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (altta) (F: Ubeyde Karadeniz), muhtemelen 1940'lar (üstte) (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022)

Şekil 4. 53 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (altta) (F: Ubeyde Karadeniz), muhtemelen 1940'lar (üstte) (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2022)

Şekil 4. 54 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu: Tavan, döşeme ve ahşap pencere detayları, Ocak 2023 (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 55 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 56 Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının rekonstrüksiyonu, Ocak 2023 (F: Ubeyde Karadeniz)

4.2.3 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Taşınır Öğeleri

16 Eylül 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı neticesinde, türbeler içinde sanat değerine sahip eşyalar müzelerde ya da Milli Eğitim İdareleri'nin gözetimi altındaki yerlerde tutulacaktır (Dokuyan, 2021, s. 238). Ancak, bu karara rağmen Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin içinden taşınır kültür varlıklarının kaybolduğu anlaşılmaktadır. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri içindeki seyyahların aktarmış oldukları iri taneli, siyah renkli kehribardan yapılmış tesbihin ve Orhan Gazi'nin kabrinin bulunduğu yerde kemere asılı şekilde duran kırmızı kılıflı büyük bir davulun zaten Osman dönemindeki 1801 yangınında yandıkları bilinmektedir (Tournefort, 2013, s. 235-36; Çelebi, 2013; Texier, 2002, s.228). Geçmiş dönem fotoğrafları incelendiğinde tespit edilen Nişan-ı Osmanî, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin sanduka örtüleri, Atatürk'ün Osman Gazi Türbesi'ne hediye ettiği sancak, sanduka önlerinde ve duvarlarda asılı duran hat yazılı levhalar gibi birtakım değerli eşyalar bulunmaktadır. Bunlardan Nişan-ı Osmanî ve sanduka önlerinde ve duvarlarda asılı duran hat yazılı levhalar günümüzde mevcut değildir. Orhan Gazi sandukasını örten özgün kumaş çalınmıştır, bu örtü Kültür ve Turizm Bakanlığı sitesinde bulunan ve kaçaklığa karşı oluşturulmuş olan 'Kaybolan Kültür Varlıkları' kısmında listelenmektedir (Şekil 4. 57). Türbe içerisinde kıymete haiz bir diğer taşınır kültür varlığı Nişan-ı Osmanî'dir. Osmanlı dönemi fotoğraflarında görülen Nişan-ı Osmanî'nin işgal döneminden sonra çekilmiş bir fotoğraf dışında yerinde bulunmadığı görülmektedir (Şekil 4. 24,Şekil 4. 58). Türbelerin kapalı kaldığı 1925-1950 yıllarının sonlarında Nişan-ı Osmanî'nin saklandığı zeminde yer alan özel kasada bulunaması ulusal basında geniş yer almıştır (Şekil 4. 59). Yapılan tahkikat sonucu Nişan-ı Osmanî'nin önce Türk- İslam Eserleri Müzesi'ne, daha sonra oradan Topkapı Sarayı'na nakledildiği tespit edilmiştir (Çuluk, 2021). İbrahim Artuk'un Diyanet İslam Ansiklopedisi 'Nişan' maddesine göre, bu nişan Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'nde teşhir edilmektedir (Artuk, 2022).

Bursa İli, Orhangazi Türbesi'nden Çalınan Sanduka Örtüsü

Orhangazi Türbesi Sanduka Örtüsü

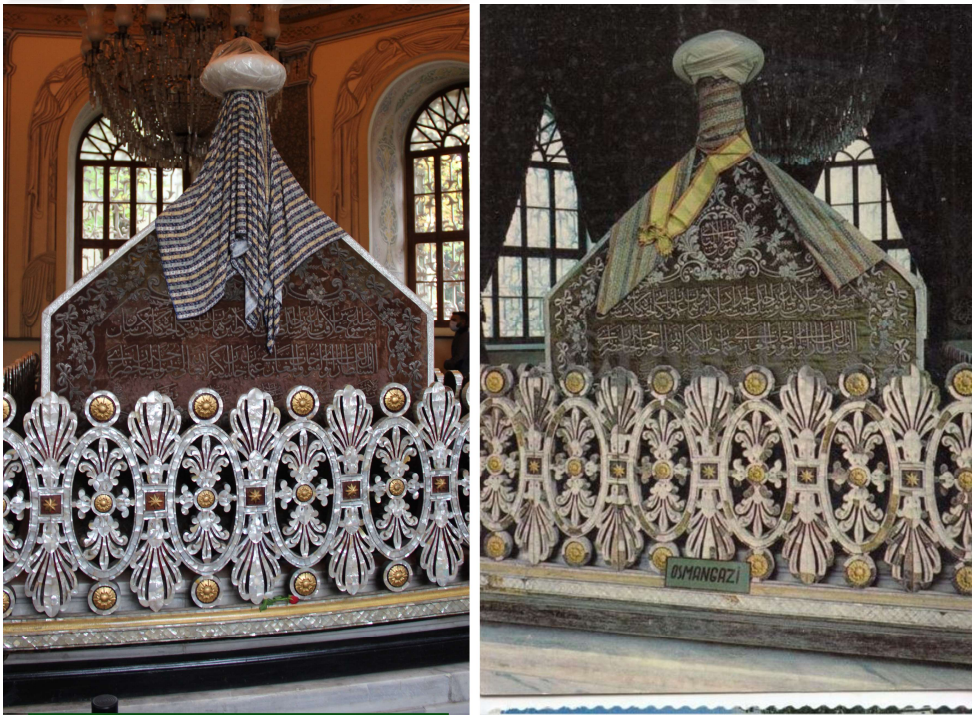
Bulunduğu Yer: Orhangazi Türbesi
Adı: Sanduka örtüsü
Cinsi: Kadife, deri, sim
Tarihi: 1863 de ki (Abdülaziz dön.) türbe tamiratından sonra yaptırılmış.

Tanımı: Kadife kumaş üzerindeki nakışlar, deri üzerine sarma gümüş sim ile işlenmiştir. Üzerinde Hz. Muhammed' e ait Hadis-i Şerif yazılıdır.

Kumaş üzerindeki işlemeler den dolayı kumaş ağırlaşmış, aşağıya doğru sarktığı için yırtılmalar ve parça parça kopmalar olmuştur. Kadife olan kumaşın tüyleri tamamen dökülmüş, kumaş kurumuş, çatlamış, bir deri görünümü almıştır. Örtünün altına bir astar dikilerek kumaşın akması az da olsa engellenmiştir.

Şekil 4. 57 Osman Gazi sanduka örtüsü (F: Ubeyde Karadeniz) (solda), Çalınan Orhan Gazi sanduka örtüsü (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022) (sağda)

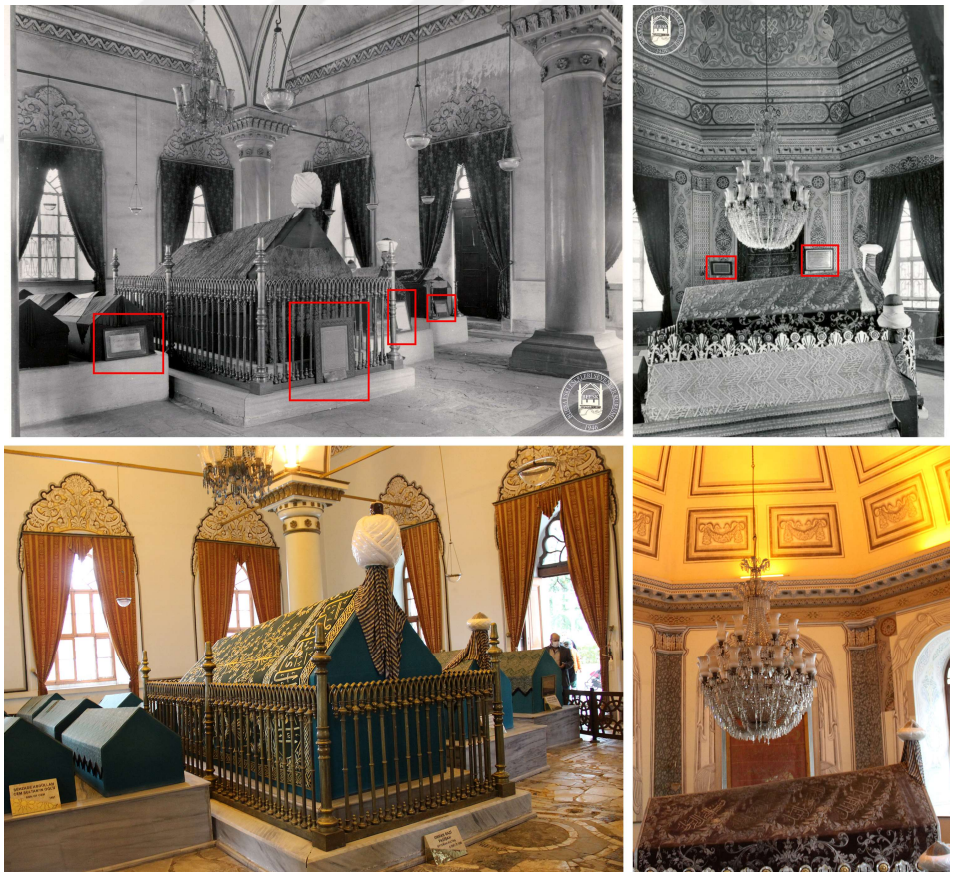

Şekil 4. 58 Osman Gazi sanduka örtüsü, 2022 (F: Ubeyde Karadeniz) (solda), Osman Gazi sandukasında Nişan-ı Osmani kurdelesi, 1978 yılı fotokartı (Kitantik, 2022) (sağda)

Şekil 4. 59 1949 yılı Nişan-ı Osmanî'nin çalınması haberleri (Çuluk, 2021)

1952 yılında türbelerin duvarlarında ve sanduka önlerinde yer alan hat levhaları günümüzde mevcut değildir (Şekil 4. 60). Sanduka önlerinde yer alan ve muhtemelen merhum kişiyi belirten hat levhaları ile günümüzdeki bazı bilgilendirme levhaları farklı konumlarda yer almaktadır. Türbelerde yer alan değerli taşınır kültür varlıklarının 16 Eylül 1925 tarihindeki Bakanlar Kurulu kararından sonra Nişan-ı Osmanî gibi hangilerinin güvenli bir şekilde saklanıp hangilerinin saklanmadığı daha detaylı araştırmalar sonucu anlaşılacaktır.

Şekil 4. 60 Hat levhaları, 1952-2022 karşılaştırması (F: Ubeyde Karadeniz & BEESK Arşivi, 2022)

4.2.4 Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Korunmasına Yönelik Öneriler

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin tarihsel süreci göz önünde bulundurularak Bizans döneminden günümüze dek nasıl bir dönüşüm ve değişim içerisinde yer aldıkları, yapılara ne tür müdahalelerde bulunulduğu, Abdülaziz dönemi öncesi ve sonrasında yapılarda ne gibi değişikliklerin olduğu önceki bölümlerde aktarılmıştır. Bu aktarımlardaki amaç yapıyı daha iyi tanıyıp, sahip olduğu problemleri doğru bir şekilde tespit edebilmektir. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri hem güncel hem de geçmişten gelen birtakım sorunlara sahiptir. Türbelerde strüktürel bozulmalar, malzeme bozulmaları, mekânsal kurgu problemi, yanlış müdahale yöntemleri, alan yorumlama ve sunumunun eksikliği, somut olmayan değerlerin göz ardı edilmesi, taşınır kültürel öğelerin kaybı ve vandalizm gibi sorun tipleri bulunmaktadır (Tablo 4. 2).

Orhan Gazi Türbesi'nde strüktürel bozulma olarak zeminde kısmi kot farklılıkları ile güney cephesinde bulunan pencerenin denizlik mermerinde çatlak tespit edilmiştir (Şekil 4. 61). Zeminde görülen kot farklılıkları duvarda bulunan süpürgeliklerden algılanabilmektedir. Bu sorunla ilgili müdahaleyi gerektiren bir durum olmasa dahi zeminle ilgili bilimsel bir araştırmanın uzmanlarca yapılması gerekmektedir. Pencerede denizlik mermerine çatlak daha da genişlemeden çatlağa mikro enjeksiyon uygulanmalıdır. Nitekim Venedik Tüzüğü'nün 2. maddesi mimari mirasın incelenmesine ve korunmasına yardımcı olabilecek bütün bilim ve tekniklerden yararlanılmasını belirtmektedir (Ahunbay, 2017, s. 150).

Şekil 4. 61 Zeminde süpürgeliklerden algılanabilen kısmi kot farklılıkları ile pencere denizlik mermerindeki çatlak (F: Ubeyde Karadeniz)

Tablo 4. 2 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri koruma sorunları ve öneriler

Sorun tipi	Yapı	Koruma Sorunları	Öneriler	Referans Tüzük/ Uluslararası Doktrin/ Örnek
Strüktürel bozulmalar	Orhan Gazi Türbesi	Pencere denizlik mermerinde tespit edilen çatlak	Çatlağa mikro enjeksiyon uygulanması	-
Strüktürel bozulmalar		Türbe zemininde fark edilen kısmi kot farklılıkları	Müdahale etmeyi gerektirmese de bilimsel bir araştırma yapılması	Venedik Tüzüğü (1964), 2. madde
Malzeme bozulmaları	Orhan Gazi Türbesi	Mozaiklerde ve zeminde bulunan mermerlerde nemden kaynaklı çatlama, parça kaybı, çatlama, ufalanma, aşınma, renk değişimi gibi hasarların görülmesi	Yapıdan nemi uzaklaştıracak; - Temel bohçalaması - Drenaj yenilemesi - Çevrede yer alan yeşil peyzaj kotunun düşürülmesi - Drenaj çukuru gibi uygulamaların yapılması	Venedik Tüzüğü (1964), 11. madde
		Dış cephe ve iç cephe sıva ve boyalarda nemden kaynaklı dökülme		-
		Zemin kotu küfeki taşlarında yosunlaşma ve bitkilenme		
		Orhan Gazi'nin sanduka kaidesinin ştuk sıvasının dökülmesi		
		İç mekan mermer süpürgeliklerinde tuzlanma, renk değişimi gibi bozulmaların görülmesi		
		Pencere söve mermerlerine siyah tabaka oluşumu	Mekanik temizlik yapılması	-
		Kubbe kalemişlerinde yüzeysel çatlaklar	Çatlaklara mikroenjeksiyon uygulaması	-
	Osman Gazi Türbesi	Kapalı giriş sundurması sütunlarının kaidelerinde nemden kaynaklı siyah tabaka oluşumu	Yapıdan nemi uzaklaştıracak; - Yapı duvarı ile dışarıdaki sert zemin kaplamasının birbirinden uzaklaştırılması - Duvar kenarına yağmur ya da kurşun damlalıklarından akan damlaların sıçramasını engelleyecek yüzey oluşturulması gibi uygulamaların yapılması	-
		İç mekan duvarları ve köşe pilastırlarında sıva ve boya dökülmesi		
		Dış cephe ve iç cephe sıva ve boyalarda nemden kaynaklı dökülme ve yüzey kirliliği		
		Pencerelerin mermer sövelerinde çatı kurşunlarından akan su nedeniyle siyah tabaka oluşumu	Mekanik temizlik yapılması	-
Malzeme bozulmaları & Mekânsal kurgu	Orhan Gazi Türbesi	Mozaiklerde ve döşeme mermerlerinde insan sirkülasyonundan kaynaklı kopma, aşınma, yerlerinden ayrılma gibi bozulmaların görülmesi	Yeni separatör düzenlemesinin ziyaretçi sirkülasyonun daha da olumsuz etkileyecek olması nedeniyle, ziyaretçiler ile döşeme arasındaki ilişkiyi kesen yükseltilmiş bir cam döşeme uygulaması	• Ename Tüzüğü (2008), 4. ilke ("*yorumlama programları alanın kültürel değerlerini olumsuz etkilememeli*") • Venedik Tüzüğü (1964), 4.madde
Mekânsal kurgu	Orhan Gazi Türbesi	Mevcut separatör ayaklarının mozaiklere basması		
		Son restorasyon önerisinde mevcut separatörlerin yerine mozaiklere basılmayacak şekilde düzenlenen yeni separatörlerin önerilmesi		
Müdahale Yöntemleri	Osman Gazi Türbesi	Hatalı imalat sebebiyle dış cephe sıvasında görülen kaynak izleri	Bu tip müdahalelerin uygulaması sırasında uzman bir personelin yer alması	-
	Orhan Gazi Türbesi	Hatalı malzeme kullanımıyla (çimentolu harç) bozulmaların hızlandırılması	Uygulanmış olan çimentolu derzlerin döşemeden ayıklanması	-
		Kapalı giriş sundurmasının 1940'larda kaldırılmasına ve mevcut bilgi ve belgelerin yeterli olmamasına rağmen rekonstrüksiyon uygulaması	Veri eksikliğinden dolayı farazi olabilecek olan bu uygulamanın düşünülmemesi, eğer yapılması zaruret gerektiriyor ise çağdaş ek olarak tasarlanması	Venedik Tüzüğü (1964), 9. madde
Müdahale Yöntemleri & Alan sunumu ve yorumlaması	Osman Gazi Türbesi	Kubbede farklı dönem eki kalemişinin yarattığı yeni-eski ikilemi	Açıklayıcı metinlerin oluşturulması ya da sunumda ayırt edilebilir kalemişi tekniklerinin kullanılması	Venedik Tüzüğü (1964), 11. madde
Alan sunumu ve yorumlaması	Osman Gazi Türbesi	Koruma yöntemlerinin yanlış yorumlanması	Bu yöntemlerin, bilgilendirici metin ve görseller içeren panolarla aktarılması	-
	Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri	Türbeler ve bulunduğu çevrenin sunumunda kullanılan araçların eksikliği	Ziyaretçilere türbelerin geçmişini aktaracak metinler, çizimler ve maketler içeren bilgilendirici sunum araçların geliştirilmesi	Ename Tüzüğü (2008), 2.madde
			Ziyaretçilere türbelerin hikayesini, özgün halini aktaracak görsel rekonstrüksiyonların oluşturulması	
		Özgün yapı hakkında ziyaretçilere ipucu verecek temellerinin toprak altında örtülü olarak bırakılması	Yapılacak belirli noktalardaki arkeolojik kazılarla bu temellerin açığa çıkarılması ve ziyaretçilere sunulması	Venedik Tüzüğü (1964), 15. madde
		Ziyaretçilerin kültürel miras alanına girmeden önce türbelerle herhangi bir iletişim kuramamaları	Kültürel miras alanının çevresinde türbelere referans verebilecek çağdaş enstalasyon ve mimari elemanların tasarlanması	Washington Tüzüğü (1987), 10. madde
Somut olmayan değerler	Osman Gazi Türbesi	Geçmişte gerçekleşen ve türbelere somut olmayan değer kazandıran olayların göz ardı edilmesi	Görsel ve işitsel sunumların oluşturulması, tematik canlandırmaların yapılması	-
Taşınır öğeler	Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbeleri	Geçmişte sahip olunan taşınır kültür varlıklarının kaybı	Kültür varlıklarının tespit edilip özgün yerlerinde sergilenmesi, bu mümkün değilse türbelerin bulunduğu alanın uygun bir noktasında sergilenmesi	Venedik Tüzüğü (1964), 8. madde
Vandalizm	Osman Gazi Türbesi	Sandukalara batıl inançlar sebebiyle verilen hasarlar	• Ziyaretçilerin sandukalara erişemeyeceği separatörlerin tasarlanması • Vandallara karşı yasal yaptırımların uygulanması	-

Türbelerde bir başka sorun tipi olan malzeme bozulmaları görülmektedir. Orhan Gazi Türbesi'nde zemininde yer alan ve acilen koruma altına alınması gereken mozaiklerin korunması için zaman zaman yapılan konservasyon çalışmaları dışında hala bir önlem alınamamıştır. Nitekim tarihsel bir süreklilik içeren türbelerin Bizans dönemini gösteren en belirgin öğe türbenin zeminindeki mermer ve mozaiklerdir. Venedik Tüzüğü'nün 11. maddesi anıta mal edilmiş farklı dönemlerin katkılarının saygı görmesini belirtmektedir (Ahunbay, 2017, s. 150). Türbede mozaikler üzerinde nemden kaynaklı tuz kristalizasyonu sonucu parça kaybı, çatlama, ufalanma, aşınma, renk değişimi gibi sorunlar görülmektedir (Şener; Şahin, 2013, s. 48-53) (Şekil 4. 62, Şekil 4. 63). Türbede nemden kaynaklı zemin kotundaki küfeki taşlarında yosunlaşma ve bitkilenme, Orhan Gazi'nin sanduka kaidesinin ştuk sıvasının dökülmesi, iç mekan mermer süpürgeliklerinde tuzlanma, renk değişimi gibi sorunlar vardır (Şekil 4. 64). Neme sebep olan doğal etmenlerin dışında türbe etrafındaki çim alanların bilinçsiz bir şekilde sulanması sebebiyle yapı etrafında göllenmeler oluşmaktadır (Şekil 4. 65). Bu göllenmeler yapıda mevcut nem sorununu arttırmaktadır. Yapıdan nemi uzaklaştıracak; temel bohçalaması, çevredeki yeşil peyzaj kotunun düşürülmesi ve bilinçli bir şekilde sulanması, drenaj yenilemesi ve drenaj çukuru gibi yöntemler uygulanmalıdır. Ayrıca pencere sövesi mermerlerinde siyah tabaka oluşumu ve kubbe kalemişlerinde yüzeysel çatlaklar vardır (Şekil 4. 66). Siyah tabaka oluşumlarında mekanik temizlik, kalemişindeki çatlaklarda ise mikroenjeksiyon uygulanmalıdır.

Şekil 4. 62 15 ay içerisinde görülen parça kaybı, 17 Ekim 2021 (solda), 16 Ocak 2023 (sağda) (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 63 Zeminde görülen renk değişimi, parça kaybı, aşınma, çatlama gibi bozulmalar (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 64 Orhan Gazi Türbesi'nde görülen malzeme bozulmaları (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 65 Bilinçsiz sulama sonucu Orhan Gazi Türbesi'nin kuzeyinde meydana gelen göllenme (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 66 Orhan Gazi Türbesi pencere sövesi mermerlerinde siyah tabaka oluşumu ve kubbe kalemişinde yüzeysel çatlaklar

Nemden kaynaklı bozulmalar Osman Gazi Türbesi'nde de görülmektedir. Kapalı giriş sundurması sütunlarının kaidelerinde siyah tabaka oluşumu, iç mekan duvarları ve köşe pilastırlarında sıva ve boya dökülmesi, dış cephe ve iç cephe sıva ve boyalarda nemden kaynaklı dökülme ve yüzey kirliliği görülmektedir (Şekil 4. 67). Dolayısıyla yapıdan nemi uzaklaştıracak; yapı duvarı ile dışarıdaki sert zemin kaplamasının birbirinden uzaklaştırılması, duvar kenarına yağmur ya da kurşun

damlalıklarından akan damlaların sıçramasını engelleyecek yüzey oluşturulması gibi yöntemler uygulanmalıdır. Yapıda ayrıca çatı kurşunlarından akan su nedeniyle pencerelerin mermer sövelerinde siyah tabaka oluşumu görülmektedir (Şekil 4. 67). Bu bozulmaya mekanik temizlik uygulaması önerilmektedir.

Şekil 4. 67 Orhan Gazi Türbesi'nde görülen malzeme bozulmaları (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerde gözlemlenen bir başka sorun tipi mekânsal kurgu problemidir. Mozaiklerde görülen malzeme bozulmalarının yanı sıra ziyaretçilerin mevcut mozaik döşeme üzerinde dolaşımından kaynaklı kopma, aşınma ve yerlerinde ayrılma gibi bozulmalar da görülmektedir. (Şekil 4. 68). Ziyaretçilerin çocuk arabasıyla dahi mozaiklerin bulunduğu alanda dolaştığı gözlemlenmiştir (Şekil 4. 69). Günümüzde ziyaretçi dolaşımını kısmen kısıtlayan ahşap separatörler bulunmaktadır (Şekil 4. 68, Şekil 4. 70). Ancak bu separatörler yeterli korumayı sağlayamamakla birlikte ayakları mozaiklerin üzerine basmaktadır. 2018 yılı restorasyon projesinde henüz uygulanmayan şeffaf separatörler önerilmiştir. Zemine monte edilmeyen keçe tabanlı şeffaf separatörler maalesef etkili olabilecek bir çözüm sunmayacaktır. Bu 'geçici çözüm' zaten sorun teşkil eden mevcut ziyaretçi sirkülasyonunu daha da zorlaştıracaktır. Separatörlerin yerleşim planına

bakıldığında batı kısmında ziyaretçilerin geçebileceği yalnızca 80 cm genişliğinde bir mesafe kalmaktadır. Bu alanın özellikle Orhan Gazi'nin sandukasının önünde bulunan ve ziyaretçilerin sıklıkla dua etmek için durduğu alana denk gelmesi, ziyaretçi sirkülasyonunu daha da olumsuz yönde etkileyecektir (Şekil 4. 70). 2008 yılında ICOMOS[9] tarafından yayımlanan ve Ename Tüzüğü olarak bilinen, 'Kültürel Miras Alanlarının Yorumlanması ve Sunumu' Tüzüğünün 4. ilkesi gereği yorumlama programları alanın kültürel değerlerini olumsuz etkilememeli, görünür öğeler alanın karakterine, ortamına, kültürel ve doğal önemine hassasiyet göstermelidir (Ename Tüzüğü, 2008, 4. Madde). Bu noktada 'geçici çözümler' üretmek yerine, hem ziyaretçilerin kontrollü bir şekilde dolaşabileceği ve durup dua edebilecekleri alanların oluşturulması ve hem de mozaiklerin ziyaretçi dolaşımından uzaklaştırılacağı çözümler düşünülmelidir. Nitekim Venedik Tüzüğü'nün 4. maddesine göre anıtların korunmasındaki temel tavır korumanın kalıcı olması ve sürekliliğinin sağlanmasıdır (Ahunbay, 2017, s. 150). Bu konuda benzer bir koruma uygulaması Trabzon Ayasofya Camii'nde uygulanmıştır (Şekil 4. 71). Orhan Gazi Türbesi'nde önleyici hava alışverişinin sağlandığı, ayakları döşemenin muhdes kısımlara basan, yerden yükseltilmiş bir cam döşeme uygulanabilir.

Şekil 4. 68 Mozaiklerin üzerinde insan dolaşımı (F: Ubeyde Karadeniz)

[9] International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)

Şekil 4. 69 Mozaikler üzerinde bebek arabasıyla dolaşım (F: Ubeyde Karadeniz)

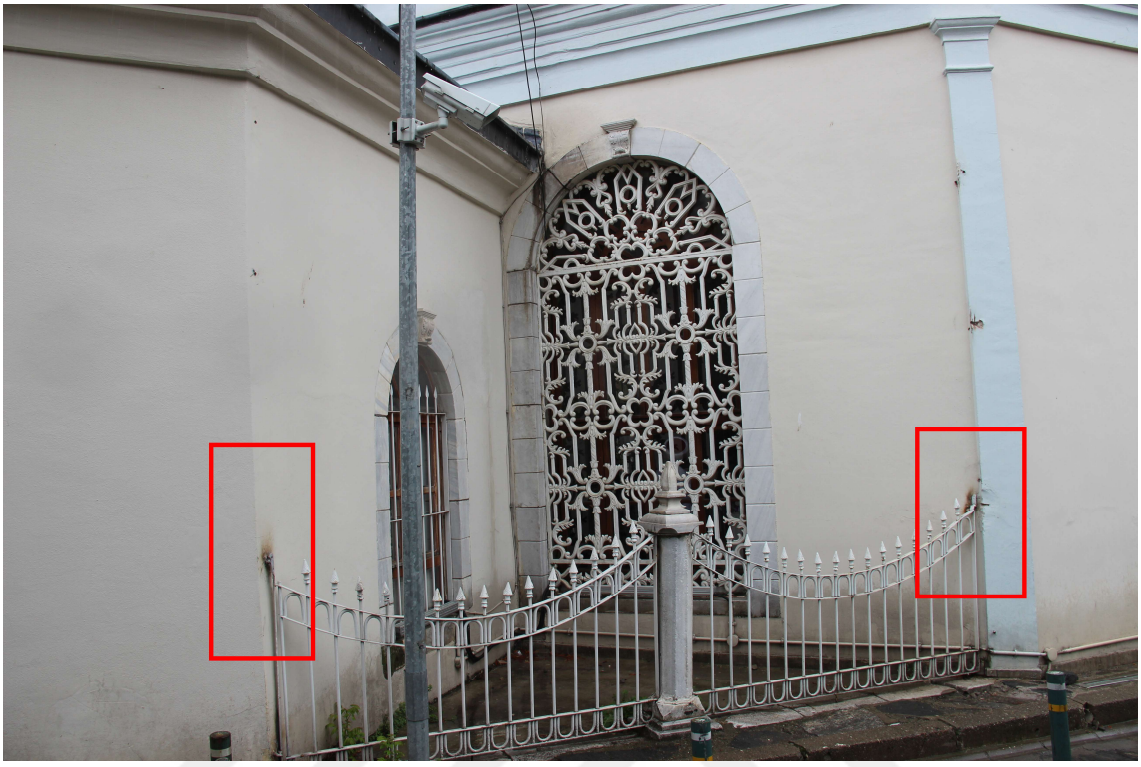
Şekil 4. 70 Ziyaretçilerin genelde dua etmek için durdukları alan (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 71 Trabzon Ayasofya Camii mozaik koruma uygulaması, 2020 (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerde gözlemlenen bir başka sorun tipi yanlış müdahale yöntemleridir. Bu sorun tipini hatalı malzeme kullanımı, kötü işçilikler ve müdahale kararları oluşturmaktadır. Osman Gazi Türbesi'nin batı cephesinde hatalı imalat sebebiyle kaynak izleri görülmektedir (Şekil 4. 72). Bu sebeple bu tip müdahalelerin uygulaması sırasında uzman bir personelin yer almalıdır. Bir başka örnek, Orhan Gazi Türbesi'nin zeminindeki mozaiklerde çimentolu harç kullanımı gibi hatalı müdahaleler, zeminde var olan nem ile birleşerek ufalanma, dökülme ve ayrışmalara sebep olmaktadır (Şener; Şahin, 2013, s. 53) (Şekil 4. 62). Dolayısıyla uygulanmış olan çimentolu derzler döşemeden ayıklanmalıdır. Bu sorun tipinde bir diğer örnek, Orhan Gazi Türbesi kapalı giriş sundurmasının 1940'lı yıllarda kaldırılmasına ve mevcut bilgi ve belgelerin yeterli olmamasına rağmen rekonstrüksiyon uygulamasının yapılmasıdır. Dolayısıyla veri eksikliğinden dolayı farazi olabilecek olan bu uygulamanın düşünülmemesi, eğer yapılması zaruret gerektiriyor ise çağdaş ek olarak tasarlanmalıdır. Nitekim Venedik Tüzüğü'nün 11. maddesinde "…Onarım kendine temel olarak aldığı özgün malzeme ile güvenilir belgelere saygıyla bağlıdır. Faraziyenin başladığı yerde onarım durmalıdır; yapılması gerekli herhangi bir eklemenin mimari kompozisyondan farkı

anlaşılabilmeli ve gününün damgasını taşımalıdır…" belirtilmektedir (Ahunbay, 2017, s. 150).

Şekil 4. 72 Orhan Gazi Türbesi batı cephesinde kötü işçilik sebebiyle görülen kaynak izleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerde gözlemlenen bir başka sorun tipi yanlış müdahale yöntemleri ile alan yorumlama ve sunumunun eksikliğinin birlikte görülmesidir. Bu sorun tipine bir örnek, Osman Gazi Türbesi kubbesi kalemişlerinde restorasyon esnasında bırakılan önceki döneme ait kalemişi uygulamasıdır (Şekil 4. 73). 1920'li yıllarda fotoğraflarda görülen yoğun Rumi motiflere sahip kalemişinin 2000'li yılların başında Batılı üslup kalemişine çevrildiği bilinmektedir. Bu uygulamanın yapılma sebebinin restorasyon sırasında daha eski dönem kalemişinin keşfedilmesi mi yoksa üslup birliğine varma kaygısı mı olduğu daha detaylı araştırmalarda keşfedilebilecektir. Buradaki sorun, kaldırılan kalemişinin dönem izi olarak sergilendiği halde, kubbedeki mevcut kalemişi kompozisyonundan daha yeni ve canlı durmasıdır. Dolayısıyla onarımlarda yapılan müdahalenin fark edilebilir olmaması, konunun meraklısı kişilerde kafa karışıklığına neden olmaktadır. Ziyaretçilerin ise bu detayı hiç fark etmeden türbe ziyaretlerini gerçekleştirdiği görülmüştür. Dolayısıyla bu müdahalelerin açıklayıcı metinler ya da farklı

tekniklerle anlaşılır kılınması gerekmektedir. 1910'larda dahi mevcut olan ve 'eskilik değeri'ne sahip olması beklenen bu kalemişinin renklerindeki canlılığının bu kadar vurgulanmadığı bir müdahale ve sunum tekniğinin benimsenmesi, konunun uzmanlarınca değerlendirilmelidir. Nitekim Venedik Tüzüğü'nün 11. maddesinde yer alan "Anıta mal edilmiş olan farklı dönemlerin geçerli izleri saygı görmelidir" ilkesi, dönem izlerine müdahalelerin fark edilir olmasını da kapsamaktadır (Ahunbay, 2017, s. 150). Bu hususta farklı dönem kalemişi müdahalelerinin net bir şekilde anlaşılabildiği örneklerde mevcuttur. Bursa Ulu Camii ayaklarında ve Edirne Selimiye Camii duvarında bulunan kalemişlerinde müdahaleler daha okunur, eski-yeni ayrımı daha belirgindir (Şekil 4. 74, Şekil 4. 75).

Şekil 4. 73 Osman Gazi Türbesi farklı dönem kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 74 Bursa Ulu Camii kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 75 Edirne Selimiye Camii kalemişleri (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerde gözlemlenen bir diğer sorun tipi, ziyaretçiler tarafından koruma yöntemlerinin yanlış yorumlanmasıdır. Osman Gazi sandukasını örten özgün kumaşın üzerinde konservasyon müdahalelerinin izleri ayırt edilebilecek şekilde koruma yöntemi olarak bırakılmıştır (Şekil 4. 76). Yapılan gözlemlerde ziyaretçilerin bu ayrımın konservasyon tekniğinden kaynaklı olduğunun bilincinde olmadığı, sanduka örtüsünün sökülmüş ve 'Osman Gazi'ye yakışmayacak bir durumda olduğu' algısına kapıldıkları fark edilmiştir. Dolayısıyla ziyaretçilere bu detay, bilgilendirici metin ve görsellerden oluşan panolarla aktarılmalıdır.

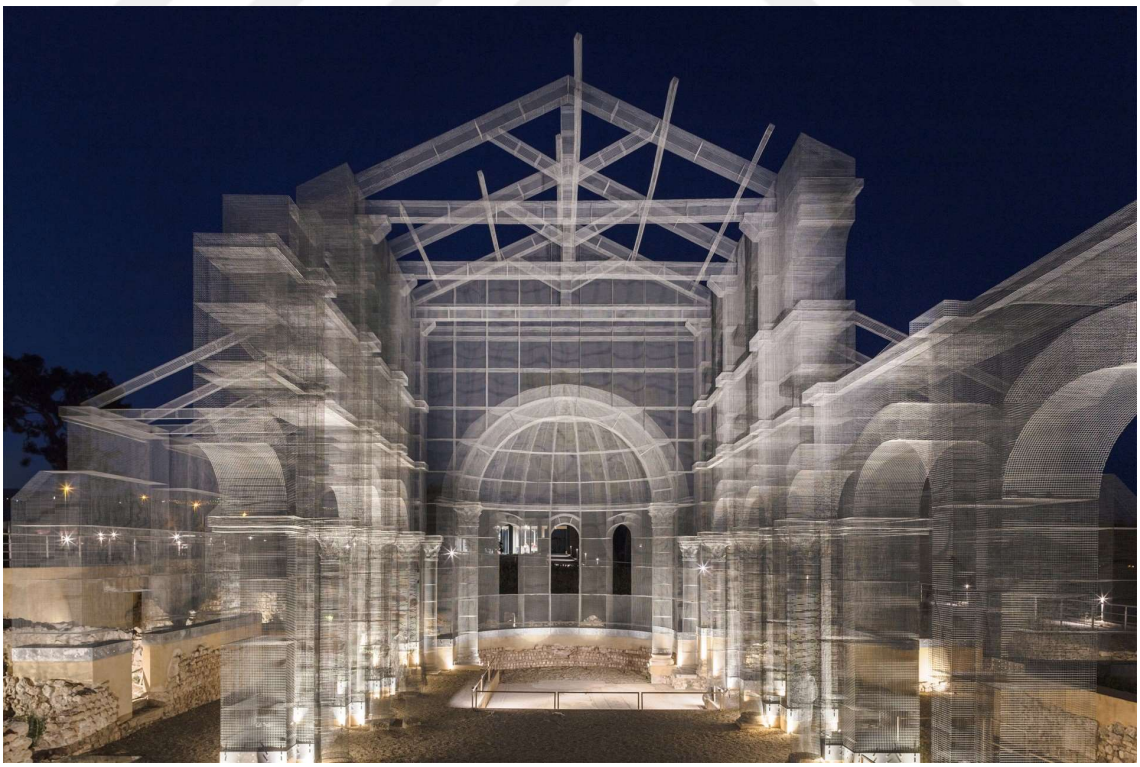
Şekil 4. 76 Osman Gazi sanduka örtüsü (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerde rastlanan sorun tiplerinden bir diğeri, alan yorumlama ve sunumunun eksikliği ve zayıflığıdır. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin bulunduğu kültürel miras alanının farklı katmanları bir arada barındıran yapısı neyin, nasıl korunacağı ve korunacak olan bu nesnelerin nasıl sunulacağı konusunu gündeme getirmektedir. Koruma doğası gereği bir iletişimsel eylemdir ve bu iletişimin bir parçası da toplumla iletişimdir.

Türbelerin de içerisinde bulunduğu 1. Derece Sit Alanı ve Dünya Miras Listesi'nde olan Tophane Meydanı'nın kültürel miras alanı olarak daha iyi bir şekilde yorumlanması ve sunumu gerekmektedir. Sanat tarihçisi Aloïs Riegl'e göre anıtlar yapıldığı günden beri bellekte yer almak ve iz bırakmak üzere tasarlanmışlardır (Riegl, 2015, s. 33). Anıtların en belirleyici özelliği doğrudan belleği hedef almasıdır. Anıt, geçmişi sanki bugün yaşanıyormuş gibi hatırlatır ve varoluş kaygısına karşı bir nevi savunma ve güvencedir. (Atay, 2016, s. 21-23). Riegl'in bahsettiği hafıza ile mekânın birbirlerini tamamlama arzusu, ziyaretçilere alanın yorumlanması ve sunumuyla aktarılmalıdır. Bu maksatla anıtın geçmişten gelen ve hafızada yer eden kısmını sunmak için, mekân ile bağdaştırılacak bilgilendirme panoları, geçmiş dönem manastır yapısının mevcut türbelerle ilişkisini gösteren farklı ölçeklerde rekonstrüksiyonlar, hipotetik verilere dayandırılan bilgilendirici çizimler ve maketler hazırlanmalıdır. İnşaatı tamamlanamamış, İtalya'daki San Petronio Bazilikası'nın yeni projesi için 1514 yılında yapılmış olan maketin müzede sergilenmesi, ziyaretçilere yapının tarihini sunmak için önemli bir araçtır (Şekil 4. 77). Edoardo Tresoldi'nin İtalya'nın Puglia bölgesinde zemindeki duvar kalıntılarının izlerini takip ederek tellerden meydana getirdiği görsel rekonstrüksiyon, yapıyı adeta orada bulunuyormuşçasına ziyaretçilere deneyimletir (Şekil 4. 78). Bir başka örnek ise İtalya'nın Roma şehrinde bulunan Trajan Forumu'nun dışarısında yapının rahatlıkla algılanabileceği bir yerde yapının teknik çizimlerini ve farklı dönem restitüsyonlarını gösteren bir bilgilendirme panosudur (Şekil 4. 79). Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri için uygulanabilecek ve ziyaretçilere yapının hikayesini anlatacak bu tür sunum teknikleri, ziyaretçi ile türbeler arasında daha doğru bir iletişim kurulmasına sebep olacaktır (Şekil 4. 80). ICOMOS tarafından yayınlanan Ename Tüzüğü'nün 2. maddesinde belirtildiği gibi, yapılacak bu görsel rekonstrüksiyonlar çevresel, arkeolojik, mimari ve tarihi verilerle birlikte sözlü, yazılı kaynaklar ve fotoğrafların sistematik bir analiziyle oluşturulmalıdır (ICOMOS, 2008).

Şekil 4. 77 San Petronio Bazilikası'nın yeni projesi için 1514 yılında yapılan ahşap maketi, Bologna (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 78 Eduardo Tresoldi'nin enstalasyonu, Puglia (Ekoyapidergisi, 2021)

Şekil 4. 79 Trajan Forumu bilgilendirme panosu, Roma (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 80 Elias Manastırı maket örneği (Modelleme: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerin bulunduğu bu alanda bir başka sunum tekniği, toprak altında kalmış, fakat mevcut verilerle yerleri tespit edilebilen Elias Manastırı'nın temel kalıntılarının sergilenmesidir. Nitekim Venedik Tüzüğü'nün kazılarla ilgili olan 15. maddesinde anıtın anlaşılmasını kolaylaştıracak ve anlamını hiç bozmadan açığa çıkaracak her çareye başvurulması gerektiği belirtilmektedir. Bu hususta iki ayrı öneri düşünülmüştür. Birincisi, eğer arkeolojik kazıda temellerin yeri tespit edilip, kazı yapılan alan kapatılmak istenilirse, bu temel izleri zeminde bulunan malzemeden farklı bir malzeme kullanılarak vurgulanabilir. Bu tip örnek türbelerin bulunduğu alana Saltanat Kapı tarafından gelen yolda görülmektedir. Bursa hisarının yıkılmış olan ve üzerinde yol geçen kısmında asfalt zemine hisarın izlerini takip eden taş döşemesi uygulanmıştır (Şekil 4. 81). İkinci öneri ise arkeolojik kazıda temellerin yeri tespit edildikten sonra kazı yapılan alanın mevcut haliyle bırakılmasıdır. Bu tipte bir örnek Hırvatistan'ın Zadar şehrinde yer alan Petar Zoranic ve Sime Budinic meydanlarında bulunmaktadır. Meydanda bulunan arkeolojik kalıntılar koruyucu cam platform altında sergilenmektedir. (Şekil 4. 82, Şekil 4. 83). Bu tip sunumlar arkeolojik alanın yanı sıra türbeler ve bulunduğu alana da zenginlik ve değer kazandırmaktadır.

Şekil 4. 81 Hisar'ın yıkılan kısmının izlerinin zeminde vurgulanması (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 82 Arkeolojik buluntuların koruyucu cam platform altında sergilenmesi, Hırvatistan (Miesarch, 2023)

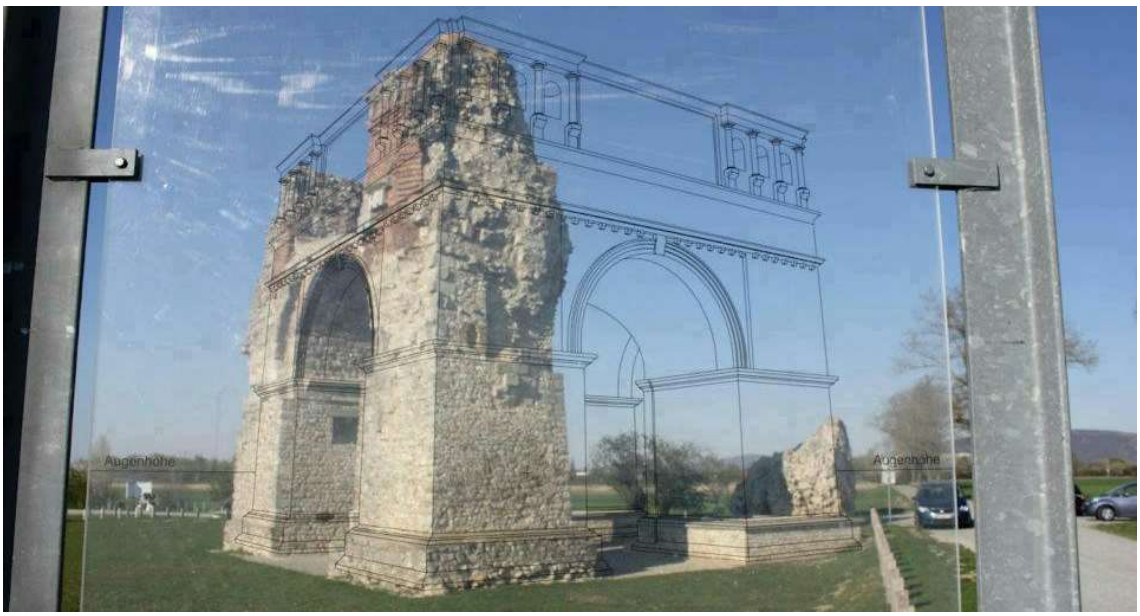
Şekil 4. 83 Arkeolojik buluntuların koruyucu cam platform altında ışıklandırılması, Hırvatistan (Miesarch, 2023)

Türbelerle ilgili bir diğeri alan yorumlama ve sunumu önerisi, ilk olarak türbelerin bulunduğu alanın çevresinde türbelere referans verebilecek çağdaş enstalasyonlar ve mimari elemanların tasarlanmasıdır. Nitekim Washington Tüzüğü'nün 10. maddesinde çevreyle uyumlu çağdaş öğelerin alana katılımı zenginleşmeye sebep olmasından dolayı engellenmemesi önerilmektedir (Ahunbay, 2017, s. 165). Türbeleri henüz ziyaret etmeyen kullanıcıların çağdaş öğelerle karşılaşmaları, yapıyla anlamlı bir ön iletişim kurmalarına yardımcı olacaktır. Barcelona'da yapımı devam eden La Sagrada Familia Kilisesi'ne ulaşımı sağlayan cadde üzerinde bulunan aydınlatma elemanları kilise kulelerini andıracak şekilde tasarlanmışlardır (Şekil 4. 84). Ziyaretçiler daha yapıya henüz ulaşmadan kilisede

yeni yapılacak kuleleri, bu aydınlatma elemanlarının biçimi sayesinde algılayabilmektedirler. Ziyaretçiler La Sagrada Familia Kilisesi'ni zekice tasarlanmış aydınlatma direkleri sayesinde yapıların devam eden inşasına katılabilmektedirler. Ziyaretçilerin kule inşaatının henüz tamamlanmamış kısımlarını çevresindeki müsait boşluklardan algılamasını sağlayan tasarımlar yapılabilir (Şekil 4. 85). Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin çevresinde de bu tarz yaratıcı tasarımlar uygulanabilir.

Şekil 4. 84 Kilise yolu üzerinde aydınlatma elemanı (F: Ubeyde Karadeniz)

Şekil 4. 85 Görsel Rekonstrüksiyona Yardımcı Pano, Avusturya (Urbanist, 2022)

Ziyaretçilerin kültürel miras alanı dışında yapıyla anlamlı bir bağlantı kurmalarına yardımcı olacak bir diğer sunum tekniği, yapının manastır kütlesini vurgulamanın yanı sıra, yapıya değer katan öğelerden biri olan mevcut mozaiklerin vurgulanmasıdır. Eskilik, tarihi belge ve estetik değere sahip bu mozaik tabakasının değerinin ziyaretçiler tarafından anlaşılabilmesi için öncelikle fark edilmesi gereklidir. Orhan Gazi Türbesi'ne giren bir ziyaretçi eğer dikkatli gözlere sahip değilse, mozaikleri algılaması zor olacaktır. Çünkü mozaiklerle ilgili herhangi bir bilgilendirme panosu bulunmamaktadır. Bu durumda izlenilmesi gereken yol, kullanıcılar tarafından mozaiklere değer atfedilmesini sağlayacak yorumlamaların yapılmasıdır. Nitekim ICOMOS tarafından yayımlanan Nara Özgünlük Belgesi'nin 9. maddesine göre, kültür mirasının tüm tarihsel dönemleri ve biçimleriyle daha iyi korunabilmesi, ona değer atfedilmesiyle sağlanabilmektedir (ICOMOS, 1994). Bu değerlerin en doğru şekilde anlaşılabilmesi, bu değerler hakkındaki bilgi kaynaklarının inandırıcı olmasına ve doğru iletişim kurabilmesine bağlıdır. Ziyaretçiye kültürel miras alanına girmeden farkındalık kazandıracak enstalasyonlar yapılmalı, kültürel miras alanında ise bu mozaikler hakkında çeşitli panolarla bilgi sunulmalıdır (Şekil 4. 86, Şekil 4. 87).

Şekil 4. 86 Emememem Tarafından Yapılan Mozaik Enstalasyonları, Fransa **(Ebert, 2022)**

Şekil 4. 87 İskender Mozaiğinin Yanında Bilgilendirme Panosu, Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi (F: Ubeyde Karadeniz)

Türbelerde gözlemlenen bir başka sorun tipi somut olmayan değerlerin göz ardı edilmesidir. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin sahip olduğu, geçmişte yaşadığı ve akıllara kazınan acı hatıraların da sunumu kültürel miras alanı içerisinde yapılmalıdır. Örneğin Bursa'nın işgaline büyük tepki gösterilmiş ve işgal dönemi boyunca meclis kürsüsü puşide-i siyahla örtülmüştür. Yapılarda gerçekleşen tarihi ve önemli olaylar binalara somut olmayan değerleri kazandırır. Osman Gazi Türbesi'nde bu dönemde yaşanan birtakım acı olaylar yapının somut olmayan miras değerini güçlendirmiştir. Dolayısıyla bu değer ziyaretçilere görsel ya da işitsel sunumlarla aktarılabilir. Ayrıca 2020 yılında 'saygı nöbeti' uygulamasıyla birlikte Osman Gazi Türbesi'nde konsept gereği Osmanlı askeri kıyafeti giyinen muhafızlar nöbet tutmaya başlamışlardır. Sembolik anlamı olan bu nöbet olayının, özellikle nöbet değişimi sırasında halktan yoğun ilgi gördüğü gözlemlenmiştir. Bu tür tematik canlandırmaların geçmişte uygulanan Nişan-ı Osmanî Muhafızlığı'na uygun olarak da yapılabileceği, bu vesileyle bu nişanın Topkapı Sarayı yerine bu alanda sergilenebileceği düşünülmektedir.

Türbelerde gözlemlenen bir diğer sorun tipi türbelerin sahip olduğu taşınır kültürel öğelerin kaybıdır. Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde yer alan Nişan-ı Osmanî, Atatürk tarafından hediye edilen sancak ve geçmiş dönem hat levhaları gibi taşınır kültür varlıklarının yerinde sergilenmesi, bu mümkün değilse de türbelerin etrafında bulunan kültürel miras alanının uygun bir noktasında sergilenmesi gereklidir. Nitekim Venedik Tüzüğü'ne göre anıtın tamamlayıcı unsurları olan bu öğeler ancak bunları korumanın başka yerde mümkün olmaması durumunda yerlerinden kaldırılabilirler (Venedik Tüzüğü, 8. Madde).

Türbelerin maruz kaldığı gözlemlenen son sorun tipi vandalizmdir. Batıl inançlar sebebiyle ziyaretçiler tarafından türbeler içerisinde yer alan nesnelere zarar verilmesidir. Atatürk tarafından hediye edilmiş olan sancağın alt kısmından ziyaretçilerin parçalar koparttığı ve bu nedenle sancağın konservasyon için türbeden alındığı ve ayrıca ziyaretçilerin sandukaları iterek mezar içerisinden kum (toprak) almaya çalıştıkları güvenlik görevlilerinin sözlü mülakatlarından öğrenilmiştir (Şekil 4. 88). Böyle vandallık hareketlerinin önüne geçilmesi amacıyla sandukaların en uygun noktalardan bulunduğu yere monte edilmesi, eğer bu mümkün değilse mevcut separatörlerin bu vandalizmi önleyecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Ayrıca böyle davrananların yapılara ve yapı içerisinde yer alan kültür varlıklarına daha fazla zarar vermemeleri için yasal yaptırımlar uygulanmalıdır. Önlem alınmaması halinde bu durumun daha büyük tahribata yol açacağı malumdur.

Şekil 4. 88 Sandukaların Maruz Kaldığı Vandalizm (F: Ubeyde Karadeniz)

Sonuç olarak Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin sahip olduğu sorunlara karşı korunması yalnızca bakım, onarım ve güvenlik ile değil, neyin, nasıl korunacağı, korunacak nesnelerin nasıl sunulacağı ile de ilişkilidir. Türbelerin tarihsel süreçte geçirmiş olduğu değişimlerin, dönüşümlerin, olayların, doğru araç ve yöntemlerle ziyaretçilere aktarılması kültürel miras alanının değerinin toplum tarafından da algılanmasına imkan sağlayacaktır. Yapılmış olan önerilerin amacı, toplumun hafızasında yer eden bu yapıları mekânsal olarak da kullanıcıların belleğinde oluşturabilmektir. Ayrıca farklı tarihi katmanları bir arada barındıran türbelerin ziyaretçiler tarafından tüm tarihsel süreçteki evreleriyle birlikte algılanabilmesi ve korunabilmesini sağlamaktır.

5
SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihi Bitinya krallığına kadar uzanan Bursa şehri, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler arasında en parlak günlerini Osman Devleti döneminde geçirmiştir. Şehir 1326 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle devletin başkenti olmuştur. Surlarla çevrili Bizans yerleşimi olan şehir, Osmanlı döneminde surların hem içerisinde hem dışarısında yapılan imar faaliyetleriyle birlikte genişlemeye başlamıştır. Surların içerisinde yeni yapılar inşa edilmiş, mevcut Hıristiyanlığa ait yapılardan bazıları ise sahiplenilerek ihya edilmiştir. Bu yapılardan biri şehrin en büyük kilisesini içerisinde barındıran Elias Manastırı'dır. Fetih sonrası Osman Gazi'nin naaşı manastırın içerisine gömülmek suretiyle yapı yeni bir işlev kazanmıştır. Farklı bir medeniyetin eseri olan Elias Manastırı bu yeni işlev sayesinde sahiplenilmiş ve ömrü uzamıştır. Hıristiyanlığa ait bu yapının Osmanlı Sultanları tarafından türbe yerleri olarak seçilmesi, Osmanlı'nın bu yapıları 'öteki' olarak görmediğini, aksine bu yapıları sahiplendiğini göstermektedir. Osman Gazi'den sonra yapıya Orhan Gazi'nin naaşı defnedilmiştir. Bu sultan kabirlerinin yanına sultanların eşleri ve çocukları da gömülmüştür. II. Bayezid dönemine kadar türbe içerisine definler devam etmiştir.

Manastır, fetihten 1855 depremine dek ayakta kalabilmiştir. Bu dönemde birçok Müslüman ve gayrimüslim seyyah tarafından ziyaret edilmiş ve hakkında birçok görsel ve yazılı aktarım yapılmıştır. Yapının işlevi konusunda bazı seyyahlar cami olarak bahsetmiş, bazı seyyahlar hem cami hem de türbenin ayrı yapılarda bulunduğundan bahsetmiş, bazı seyyahlar ise hem cami hem de türbenin ayrı yapılar olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı kaynaklarından, manastırın bir bölümünün ilk olarak türbeye daha sonra ise Orhan Gazi Camii'ne dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Fakat caminin manastırın yapı topluluğuna bitişik mi yoksa ayrı mı olduğu muallakta kalmış bir konudur.

Seyyahlar birbirleriyle çelişkili ifadeler vermelerinin yanı sıra birçok benzer aktarımlar ve yapı hakkında çok değerli çizimler yapmışlardır. Bu çizimler

sayesinde seyyahların betimlemeleri daha anlaşılır hale gelmiştir. Fakat günümüzde farklı dönem izleri taşıyan Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerini daha iyi anlayabilmek için manastır yapısının üç boyutlu restitüsyon modellemelerinin yapılması elzemdir. Bu hususta mevcut Osmanlı arşivlerinde yer alan yazılı ve görsel kaynaklar, haritalar, seyyahların yazılı ve görsel aktarımları gibi veriler incelenmiştir. Manastır yapısının restitüsyonu Bursa'nın fethinden (1326), 1808 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu tarihlendirme, manastıra bilinen ilk müdahalenin (Osman Gazi'nin cenazesinin defnedildiği tarih) yapıldığı 1326 yılı ile son müdahalenin (1801 yangını sonrası Orhan Gazi'nin mezarının bulunduğu alandaki kubbeyi taşıyan dört adet özgün sütunun yerine kare ayakların örülmesi) yapıldığı 1808 tamiratıdır. Elde edilen bilgi ve belgeler sayesinde yapının büyük bir kısmının üç boyutlu modellemesi oluşturulmuştur.

Osmanlı arşiv belgelerinde türbelerin tamiratlarıyla ilgili 15. yüzyıldan itibaren kayıtlara rastlanmaktadır. Yapının bir çok kez tamir gördüğü anlaşılmaktadır. Bu tamirler deprem, yangın, uzun süre bakım ve onarım görmemiş olmasından kaynaklıdır. Osmanlı döneminde türbelerin son tamir kaydı 1855 depremi sonrasında kaydedilmiştir. Büyük ölçüde yıkılmış olan türbeler 1863 yılında Sultan Abdülaziz döneminde ampir üslupta yeniden inşa edilmiştir. Türbeler 1863 yılındaki inşa ile günümüzdeki görünüşlerini almışsalar da, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki onarımlar nedeniyle birtakım değişikliklere uğramıştır.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında türbeler diğer bir çok yapı sınıfından farklı bir kategoride yer almıştır. 2 Eylül 1925 tarihinde türbeler kapatılmıştır. Kapatılan türbeler arasında Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin de aralarında bulunduğu 127 türbe mimari ve tarihi değere sahip olduğu için müze statüsüne alınmıştır. Türbelerin kapalı kaldığı 1925-1950 arası yıllarda Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinde birtakım onarımlar yapıldığı Ali Saim Ülgen'in arşivinde yer alan belgelerden anlaşılmaktadır. 1940'lı yıllarda yapıldığı tahmin edilen bu onarımda Orhan Gazi Türbesi'nin kapalı giriş sundurması kaldırılmıştır. Hangi sebeple yapıldığı bilinmeyen bu uygulamadan günümüze kadar yapılan onarımlarda

birtakım sorun teşkil edecek uygulamalar da yapılmıştır. Bunlardan biri kaldırılmış olan kapalı giriş sundurmasının 2022 yılında rekonstrüksiyonunun yapılmasıdır.

Günümüzde Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri, hem güncel hem de geçmişten gelen birtakım sorunlara sahiptir. Türbelerin zemininde ve pencere etrafında strüktürel bozulmalar, zemin mozaikleri, duvar sıva ve boyaları, kalemişleri gibi yerlerde malzeme bozulmaları görülmektedir. Mozaiklerin bulunduğu alanda insan sirkülasyonunun doğru sağlanamaması ve geçici çözüm olan separatörlerin önerilmesinden dolayı mekânsal kurgu problemi ortaya çıkacaktır. Hatalı malzeme kullanımı, kötü işçilik ve eleştirilebilecek müdahale kararları içeren yanlış müdahale yöntemleri görülmektedir. Farklı katmanları bir arada barındıran türbelerin bulunduğu alan ve çevresinin alan yorumlama ve sunumunun eksikliği ve geçmişte türbelere somut olmayan değerler kazandırmış olayların göz ardı edildiği tespit edilmiştir. Geçmişte türbelerin sahip olduğu taşınır kültürel öğelerin kaybı ve sandukalara batıl inançlar sebebiyle yapılan vandalizm gibi sorunlar da görülmektedir.

Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin tarihsel süreçteki evreleri koruma bağlamında bütünleşik olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Farklı tarihi katmanları bir arada barındıran yapıların halkın belleğinde yer etmiş olan yerini, mekânsal olarak da toplumun belleğinde oluşturabilmek amacıyla yapının özgün hali araştırılmış, tespit edilmeye çalışılmış ve modellenmiştir. Ortaya çıkan modelleme neticesinde oluşturulacak yeni sunum teknikleri, yöntemleri ve alan yorumlamalarıyla tarihsel süreklilik içeren türbelerin tüm zengin katmanlarıyla birlikte algılanması ve korunması sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Ahunbay, Z. (2017). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon* (9. b.). İstanbul: YEM Yayınları.

Akkuş, K. (2022, Temmuz 4). *Bursa'daki Şehitler Anıtı ve Kitabesi*. haberler: https://www.haberler.com/yerel/bursa-daki-sehitler-aniti-ve-kitabesi-4286457-haberi/ adresinden alındı

Ali Saim Ülgen Arşivi. (2021, Ocak 15). Salt Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46?locale=tr adresinden alındı

Alvin A. (2022, Nisan 15). Alvin: http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A87069&dswid=-5079 adresinden alındı

Alvin B. (2022, Ekim 16). Alvin: http://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A87078&dswid=-8073 adresinden alındı

Alvin C. (2022, Ekim 10). Alvin: http://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0047&pid=alvin-record%3A87194&dswid=6353 adresinden alındı

Andronikos, T. (2022, Ekim 30). *Templon.* theframeblog: https://theframeblog.com/tag/templon/ adresinden alındı

Apaydın, C. (2017, Şubat). Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 16*(32), s. 149-171.

Artuk, İ. (2022, Eylül 9). *Nişan*. islamansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/nisan--madalya adresinden alındı

Aşıkpaşazade. (2004). *Osmanoğullarının Tarihi (Tevârîh-i Al-i Osmân).* (K. Yavuz, & M. Saraç, Dü) İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Atay, R. F. (2016). Aloïs Riegl'in Tarihi Anıtlar Kuramı ve Modern Kült Olarak Anıtlar. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*(16), s. 21-26.

Ayas, N. (1948). *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler.* Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Ayverdi, E. H., & Yüksel, İ. (2019). *Osmanlı Mimarisi* (Cilt II). İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.

Battûta, E. A. (2004). *İbn Battûta Seyahatnamesi.* (A. S. Aykut, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baykal, K. (1961). *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumunun 1960 Yılı Çalışmaları ve Kurumun Tarihçesi.* Bursa: Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.

Bayrak Müzayede. (2022, Kasım 13). BayrakMüzayede: https://www.bayrakmuzayede.com/bursa-saat-kulesinin-acilisi-konulu-osmanlica-gravur.html adresinden alındı

Bilmiş, H. G. (2021). 1862 Tarihli Keşif Müfredat Defteri ve Krokiler Işığında. S. T. Yılmaz (Dü.), *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 314-330). Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

Binan, C. (2006). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Mimari Koruma Üzerine Yorumlar. A. Çeker (Dü.) içinde, *Sinan Genim'e Armağan Makaleler* (s. 196-207). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Burgess, R. (1835). *Greece and the Levant; or, Diary of a summer's excursion in 1834* (Cilt II). London.

Bursa Büyükşehir Belediyesi Tarihi Kültürel Miras Şube Müdürlüğü Arşivi. (2021).

Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Arşivi. (2022).

Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi. (2021).

Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü. (2022, Eylül 26). twitter: https://twitter.com/Bursavakiflar/status/1574032568369938432?cxt=HHwWgICw6YCSi9grAAAA adresinden alındı

Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi. (2021).

Can, A. (2017). *Kadim Bursa Osmanlı Fethine Değin Bursa ve Çevresinin Tarihi.* Ankara: Sentez Yayıncılık.

Coşkun, B. S., & Binan, D. (2013). Cumhuriyet Dönemindeki Koruma ve Onarım Süreçlerine İstanbul'daki Anıtsal Yapılar Üzerinden Bir Bakış. *Tasarım + Kuram Dergisi*, s. 103-126.

Cox, S. S. (1887). *Diversions of a Diplomat in Turkey.* New York: Charles L. Webster & Co. .

Çağaptay, S. (2011). Prousa/Bursa, a City within the City: Chorography, Conversion and Choreography. *Byzantine and Modern Greek Studies* (Cilt 35, s. 45-69). içinde

Çağaptay, S. (2020). Devşirilen Başkent: Osmanlı'nın İlk Başkenti Bursa'ya Yeniden Bakmak. Y. Özbek, & A. Budak (Dü) içinde, *Fetih Öncesi Osmanlı Sanatı ve Mimarisi* (s. 9-50). Konya: Nüve Kültür Merkezi Yayınevi.

Çal, H. (1197). Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri. *Vakıflar Dergisi*, s. 391-400.

Çal, H. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları. E. S. Yalçın (Dü.) içinde, *Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan* (s. 234-270). Ankara: Berikan Yayınları.

Çelebi, E. (2013). *EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ* (Cilt II). (R. Dankoff, S. Kahraman, & Y. Dağlı, Dü) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çetintaş, S. (1952). *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları.* İstanbul: Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Rölöve Bürosu Yayınları.

Çuluk, S. (2021, Aralık 3). *Bursa'dan İstanbul'a sandukadan müzeye Osmanî Nişanı'nın izinde*. tarih dergi: https://tarihdergi.com/bursadan-istanbula-sandukadan-muzeye-osmani-nisaninin-izinde/ adresinden alındı

D'Ohsson, M. (1787). *Tableau général de l'Empire othoman* (Cilt III). Paris: L'imprimerie de Monsieur.

Dallaway, J. (1797). *Constantinople Ancient and Modern, with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago.* London: T. Bensley.

Demiriz, Y. (2002). *Örgülü Bizans Döşeme Mozaikleri.* İstanbul: Yorum Sanat ve Yayıncılık.

Dinç, G. B. (2017). 677 Sayılı Kanun, Türbeleri "Millileştirme" ve Yıkıcı Sonuçları: Geç Osmanlı2dan Cumhuriyet'e Türbedarlık. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, III*(2), s. 113-137.

Dizayn Turizm. (2021). *Bursa (Hanlar Bölgesi & Sultan Külliyeleri) ve Cumalıkızık Dünya Miras Alanı Yönetim Planı 2021-2026.* Bursa.

Dokuyan, S. (2021). Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, s. 217-244.

Dostoğlu, N. T., & Dostoğlu, H. (Dü). (2011). *Bursa Kültür Varlıkları Envanteri: Anıtsal Eserler.* Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Ebert, G. (2022, Aralık 1). Thisiscolossal: https://www.thisiscolossal.com/2021/05/emememem-street-mosaics/ adresinden alındı

Efendi, H. S. (1979). *Tacü't-Tevarih 1.* (İ. Parmaksızoğlu, Çev.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ekoyapidergisi. (2021, Mart 2). *'Zamanın Ötesinde Tasarım Kâşifleri #6' Konuğu Edoardo Tresoldi.* ekoyapidergisi: https://www.ekoyapidergisi.org/zamanin-otesinde-tasarim-k-sifleri-6-konugu-edoardo-tresoldi adresinden alındı

enbursa. (2022, Mayıs 17). enbursa: https://enbursa.com/bursa-nin-onur-gunu.html adresinden alındı

Engin Özdenes Koleksiyonu. (2022, Aralık 23). *Osman Gazi Türbesi'nin iç mekânı.* Salt Araştırma: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/117981 adresinden alındı

Eren, B. (2022, Temmuz 1). *İstanbul Myrelaion Manastır Kilisesi (Bodrum Cami).* istanbulburda.com: https://www.istanbulburda.com/camiler/istanbul-myrelaion-manastir-kilisesi-bodrum-cami-h9890.html adresinden alındı

Erlach, F. v., & Bernhard , J. (1721). *Entwurff Einer Historischen Architectur: in Abbildung unterschiedener berühmten Gebäude des Alterthums und fremder Völcker..* Wien.

Eyice, S. (1962). Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri. *Vakıflar Dergisi*, s. 131-149.

Fabrizio Casaretto Koleksiyonu. (2022, Mart 15). *Bursa.* Sebahjoaillier: https://www.sebahjoaillier.com/bursa adresinden alındı

Freeman, E. (2021, Aralık 15). smarthistory: https://smarthistory.org/byzantine-frescoes-nerezi/ adresinden alındı

Gabriel, A. (2010). *Bir Türk Başkenti Bursa.* (N. Er, H. Er, & A. Kazancıgil, Çev.) İstanbul: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Gerlach, S. (2007). *Türkiye Günlüğü 1573-1576* (Cilt I). (K. Beygilli, Dü., & T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Getty İmages A. (2022, Temmuz 5). Getty İmages: https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE2906521 adresinden alındı

Getty İmages B. (2022, Mayıs 17). Getty İmages: https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE528863 adresinden alındı

Getty İmages C. (2022, Haziran 19). Getty İmages: https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE1441297 adresinden alındı

Getty İmages D. (2022, Mayıs 17). Getty İmages: https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE391211 adresinden alındı

Getty İmages E. (2022, Mayıs 17). Getty İmages: https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE2907154 adresinden alındı

Günay, H. M. (2021, Nisan 24). *Vakıf.* islamansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif adresinden alındı

Hamilton, W. J. (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Account of Their Antiquities and Geology Some* (Cilt II). London: John Murray.

Hammer, J. v. (2020). *Hammer Seyahatnamesi İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş.* (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

Hatiboğlu, T. (1990). *Bursa'da Tarihi Çevrenin Korunması-Uygulamalar.* Yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Trabzon.

Hayrünnisa, F. (2010). *1896 Baharında Bursa.* (N. Özdemir, Çev.) Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Hızlı, M. (1993). Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir ve Restorasyonları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, V*(5), s. 219-232.

İBB Atatürk Kitaplığı A. (2022, Kasım 17). *I. Sultan Osman Türbesi planı.* İBB Kütüphaneleri: https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=osman+gazi+türbesi+hüsrev+tayla&alan=tum_txt&demirbas=FOTO_043184_043184 adresinden alındı

İBB Atatürk Kitaplığı B. (2022, Ağustos 7). *Bursa'da Osman Gazinin türbesindeki sanduka.* İBB Kütüphaneleri: https://katalog.ibb.gov.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=osman+gazi+türbesi+&alan=tum_txt&sno=3&demirbas=Krt_005469_005469 adresinden alındı

ICOMOS. (1994). *Nara Özgünlük Belgesi.* http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomostuzukleri&dil=tr adresinden alındı. adresinden alındı

ICOMOS. (2008). *Charter on the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites.* http://www.icomos.org.tr/?Sayfa=Icomostuzukleri&dil=tr. adresinden alındı

İstanbul Üniversitesi. (2022, Ekim 30). İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı: http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?te=&lm=IUNEKABDUL adresinden alındı

Kayın, E. (2008). Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı Türkiye Koruma Tarihindeki Kırılmalar. *Mimarlık Dergisi*(343), s. 1-10.

Kepecioğlu, K. (2010). *Bursa Kütüğü* (Cilt III). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Kirpi, K. (2020). *II. Abdülhamid Dönemi Ebniye Nizamnameleri.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul.

Kitantik. (2022, Eylül 29). *Osmangazi Türbesi Yeşil Bursa / Kartpostal.* Kitantik: https://www.kitantik.com/product/OSMANGAZI-TURBESI-YESIL-BURSA-KARTPOSTAL_0z8kgltj9vtubyo13bk adresinden alındı

Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonu. (2022, Ağustos 15). Koç Üniversitesi Dijital Koleksiyonu: https://libdigitalcollections.ku.edu.tr/digital/collection/CTA/id/937/ adresinden alındı

Kutsal Havariler Kilisesi. (2022, Kasım 23). thebyzantinelegacy: https://www.thebyzantinelegacy.com/apostoloi-athens adresinden alındı

Kültürenvanteri. (2022, Haziran 21). *Tirilye Fatih Camii.* (A. E. Şentürk, Dü.) kulturenvanteri: https://kulturenvanteri.com/tr/yer/tirilye-fatih-camii/#16/40.39304/28.796791 adresinden alındı

Kültürportali. (2022, Ekim 5). *Vize Küçük Ayasofya (Gazi Süleyman Paşa) Camii - Kırklareli.* kulturportali: https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kirklareli/gezilecekyer/vize-kucuk-ayasofya-gazi-suleyman-pasa-camii adresinden alındı

Laborde, L. E. (1838). *Voyage de l'Asie Mineure par Alexandre de Laborde, Becker, Hall, et L. de Laborde, rédigé et publié par Léon de Laborde.* Paris: Firmin Didot.

Lubenau, R. (2016). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589* (Cilt II). (T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Lucas, P. (1704). *Voyage du sieur Paul Lucas au Levant* (Cilt II). Paris: Chez Guillaume Vandive.

Madran, E. (1985). Osmanlı Devleti'nde "Eski Eser" ve "Onarım" Üzerine Gözlemler. *Belleten Dergisi, III*(195), s. 503-546.

Madran, E. (1996). Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-1. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, s. 59-67.

Madran, E. (1997). Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-2. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, s. 75-97.

malumatfuruş. (2021, Şubat 17). *Sofoklis Venizelos'un Osman Gazi'nin Kabrini Tekmelediği İddiası*. Malumatfuruş: https://www.malumatfurus.org/sofoklis-venizelosun-osman-gazinin-kabrini-tekmeledigi-iddiasi/ adresinden alındı

Malumatfuruş. (2021, Şubat 14). *Sofoklis Venizelos'un Osman Gazi'nin Kabrini Tekmelediği İddiası*. Malumatfuruş: https://www.malumatfurus.org/sofoklis-venizelosun-osman-gazinin-kabrini-tekmeledigi-iddiasi/ adresinden alındı

Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi.* (M. Kadiroğlu, Çev.) Ankara: Rekmay Yayınları.

Maydaer, S. (2009). *Osmanlı Klasik Döneminde Bursa'da Bir Semt Hisar.* Bursa: Emin Yayınları.

Mazlum, D. (2001). *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları.* Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Miesarch. (2023, Şubat 15). *Petar Zoranic Square and Sime Budinic Square.* miesarch: https://miesarch.com/work/2790 adresinden alındı

Murray, J. (1878). *Handbook for Travellers in Turkey in Asia, with General Hints for Travellers in Turkey.* London: John Murray.

Neşrî, M. (1949). *Kitab-ı Cihan-Nümâ* (Cilt I). (M. A. Köymen, & F. Unat, Dü) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Niebuhr, C. (1837). *Reisebescheibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern, und durch Kleinasien und die Türkei nach Deutschland und Dännemark.* Hamburg: Friedrich Perthes.

Ousterhout, R. G. (2022, Eylül 1). pressbooks: https://pressbooks.pub/smarthistoryguidetobyzantineart/chapter/late-byzantine-church-architecture/ adresinden alındı

Önkal, H. (1992). *Osmanlı Hanedan Türbeleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Özaydın, N. (2017). *Arşiv Belgeleri Işığında 1855 Depremi ve Bursa Yapılarına Etkisi.* Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, Bursa.

Özdemir, N. (2009). *Fotoğraftan Önce Bursa Gravürler, Bursa, Before the Photography Engravings.* Bursa: Bursa Valiliği.

Pardoe, M. (1887). *The city of the Sultan, and, Domestic manners of the Turks in 1836* (Cilt II). London: Henry Colburn.

Peker, L. D. (2003). *İngiliz Seyyahların Seyahatnamelerinde Bursa (17. ve 20. yüzyıllar arası).* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Pococke, R. (1743). *A Description of the East and Soma Other Countries* (Cilt II). London: W. Bowyer.

Porter, D. (1835). *Constantinople and its Environs in a Series of Letters, Exhibiting the Actual State of the Manners, Customs, and Habits of the Turks, Armenians, Jews, And Greeks, as Modified by The Policy of Sultan Mahmoud* (Cilt I). New York: Harper & Brothers.

Resmi Gazete. (1951, Temmuz 9). Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu'nun Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun. *5805 sayılı kanun(1578)*.

Riegl, A. (2015). *Modern Anıt Kültü.* (E. Ceylan, Çev.) İstanbul: Daimon Yayınları.

Sestini, D. (1789). *Voyage dans la Grece Asiatique, a la Peninsule de Cyzique, a Brusse et e Nicee.* Paris: Chez Leroy.

Şahin, M. (2021). Hisar Kazıları ve Bey Sarayı. S. T. Yılmaz (Dü.), *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde (s. 40-75). Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

Şener, Y. S., & Şahİn, D. (2013). Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus sectile taban döşemesi, mevcut korunma durumu ve restorasyona yönelik öneriler. *Journal of Mosaic Research*, s. 45-57.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022, Haziran 7). *Bursa İli, Orhangazi Türbesi'nden Çalınan Sanduka Örtüsü.* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44507/bursa-ili-orhangazi-turbesinden-calinan-sanduka-ortusu.html adresinden alındı

Taşkan, D. (2019). *Bursa Hisar'da Kentsel Değerlerin İrdelenmesi ve Tarihi Mekanların Etkin Kullanımına İlişkin Öneriler.* Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Tatar, Ö., & Baytimur, S. (2020). 1789-1808 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nde Depremler ve Meteorolojik Afetler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 30*(2), s. 505-518.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (Cilt I). (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.

Texier, C., & Pullan, R. (1864). *L'architecture Byzantine ou recueil de monuments des premiers temps du christianisme en Orient précédé de recherches historiques et archéologiques* (Cilt I). London: Day & Fils.

Thebyzantinelegacy A. (2022, Ağustos 20). *Panagia Blacherna Manastırı.* thebyzantinelegacy: https://www.thebyzantinelegacy.com/blacherna-arta adresinden alındı

Thebyzantinelegacy B. (2022, Kasım 1). *Panagia Parigoritissa.* thebyzantinelegacy: https://www.thebyzantinelegacy.com/parigoritissa adresinden alındı

Thebyzantinelegacy C. (2022, Kasım 5). *Kutsal Havariler Kilisesi.* thebyzantinelegacy: https://www.thebyzantinelegacy.com/apostoloi-thessaloniki adresinden alındı

Theotokos Kosmosoteira. (2022, Aralık 1). Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Theotokos_Kosmosoteira adresinden alındı

Tournefort, J. (2013). *Joseph de Tournefort Tournefort Seyahatnamesi.* (S. Yerasimos, Dü., & A. Berktay, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ubicini, J. H. (1977). *1855'te Türkiye* (Cilt I). (A. Düz, Çev.) İstanbul: Tercüman Gazetesi.

Urbanist. (2022, Kasım 18). *Heathen's Gate: Ingenious Overlay Reveals History of Ancient Roman Ruin.* weburbanist: https://weburbanist.com/2017/06/01/heathens-gate-ingenious-overlay-shows-history-of-roman-ruin/ adresinden alındı

Uslu, K. (2019). *Ahmed Vefik Paşa ve Bursa'nın Modernleşmesi Üzerine Bir İnceleme.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ülgen, A. S. (1943). *Anıtların Korunması ve Onarılması.* Ankara: Antikite ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

Vecchi, F. d., & Osculati, G. (1854). *Escursione lungo il teatro della guerra attuale dal Danubio alle regioni caucasee: Brano d'un viaggio nell'Armenia, Persia, Arabia ed Indostan fatto negli anni 1841.* Milano: Claudio Wilmant.

Victoria Albert Müzesi Koleksiyonu. (2022, Eylül 15). *Part of ruined mosque.* Victoria Albert Museum: https://collections.vam.ac.uk/item/O136717/part-of-ruined-mosque-watercolour-armitage-edward/ adresinden alındı

Walsh, R. (1836). *A Residence at Constantinople During a Period Including the Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions* (Cilt II). London: W. Clowes and Sons.

Wheler, G. (1682). *A journey into Greece.* London: William Cademan, Robert Kettlewell, Awnsham Churchill.

Wikipedia. (2022, Eylül 18). *Church of the Holy Apostles, Athens.* Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_the_Holy_Apostles,_Athens adresinden alındı

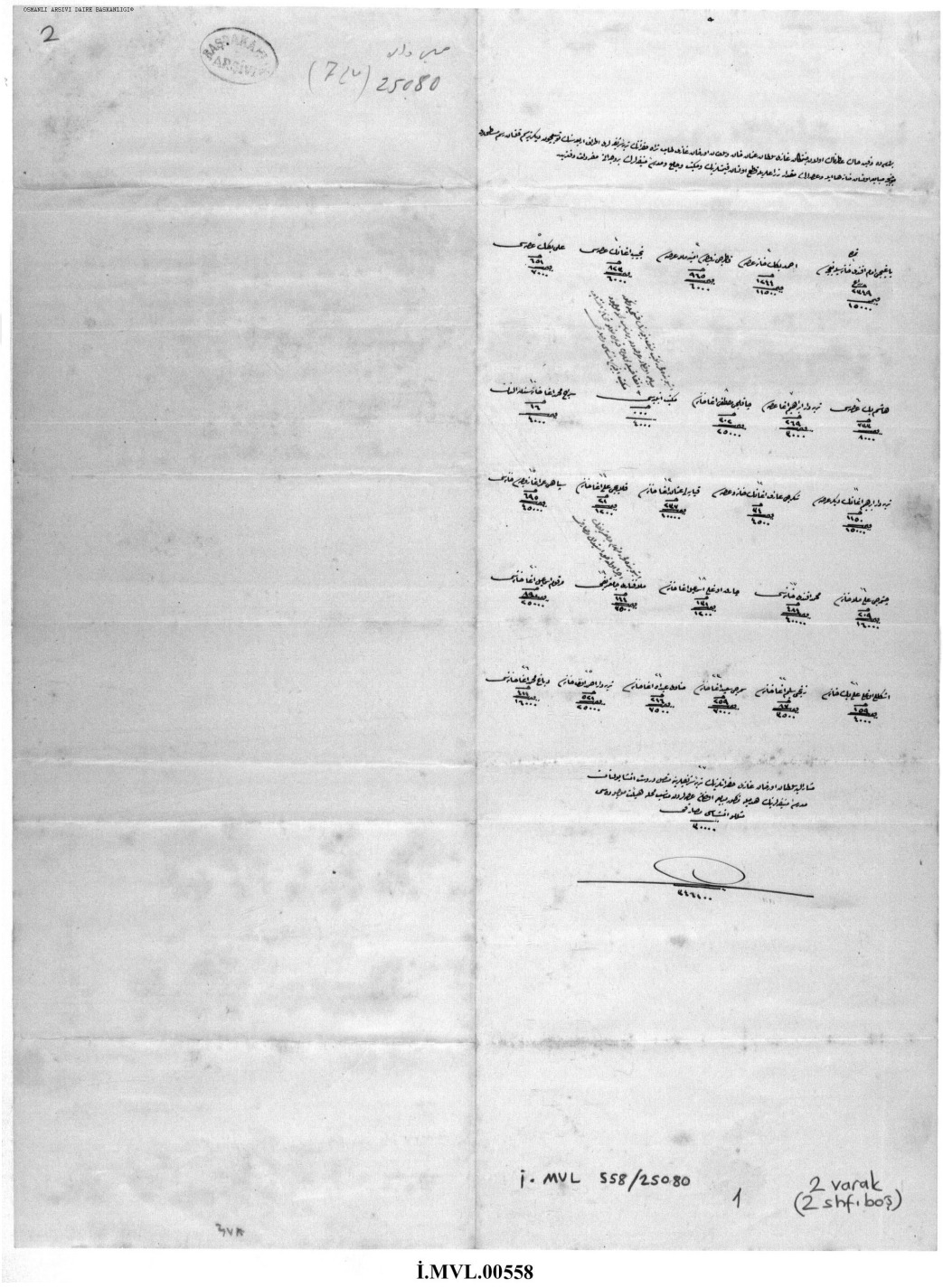
Yavaş, D. (2019). Bursa'da Osman Gazi Türbesi. Y. Oğuzoğlu, & C. Çiftçi (Dü) içinde, *Osman Gazi Dönemi ve Bursa* (s. 402-408). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.

Yenal, E. (2011). *Osmanlı (Baş) Kenti Bursa* (1. b.). Bursa: Bursa Kültür A.Ş.

Yıldırım, F. (2013). *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, F. (2014). *14. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler* (Cilt II). Bursa: Nilüfer Belediyesi.

Yılmaz, Y. (2018). *Anadolu'nun Gözyaşları.* İstanbul: Yem Yayın.

İ.MVL.00558

Ek 1 Kamulaştırılacak parsellerde muhatap kişiler, tapunun sınıfı, ölçüsü, istimlak bedeli (B.O.A.İ.MVL.558.25080.1.1)

Ek 2 Orhan Gazi Türbesi Mozaikleri

Orhan Gazi Türbesi'nin mevcut mozaik planında iki adet küçük, üç adet büyük fakat kısmi olarak görülen beş adet pano yer almaktadır. Bu panolardan en göze çarpanları Orhan Gazi'nin sandukasının hemen önünde bulunan antrolac (düğümlü, girift) şekilli, pano ve türbe zemininin kuzey kısmında bulunan bordürlü panodur.

Sandukaların hemen önünde yer alan panonun batı kısmında panoyu batı yönünden sınırlandıran, sırasıyla dıştan içe doğru 'mozaik-mermer-mozaik-mermer-mozaik'ten oluşan bordür gözükmektedir. Sınırlayıcı bordürün üzerinde yer alan en dıştaki mozaik katmanının kuzey kısmında üç sıra tam ve iki sıra yarım mozaik sırasından meydana gelen, baklava biçiminde yerleşmiş beyaz ve kırmızı renkli tesseralar, güney kısmında ise koyu yeşil renkli büyük eşkenar dörtgenler birbirilerine köşelerinden dokunacak şekilde yerleştirilmişte ve aralarında kalan boşluklar siyah, beyaz ve kırmızı renkli üçgen tesseralarla doldurulmaktadır. Bordürün ortasında yer alan mozaik deseni kuzey kısmında kırmızı, siyah ve beyaz renkli tesseralardan, baklava deseni altı sıra eşkenar dörtgenlerden, kenarlarda iki sıra üçgenlerden oluşmaktadır. Güney kısmında ise kırmızı, siyah ve beyaz renkli tesseralardan, baklava deseni üç sıra eşkenar dörtgenlerden, kenarlarda iki sıra üçgenlerden oluşmaktadır. Bordür iç kısmında yer alan mozaik örgüsü ise kırmızı, koyu yeşil renklerde üç sıra baklava dilimi arasında, ortalarında koyu yeşil, kırmızı, siyah renkli küçük karelerin yer aldığı beyaz renkli eşkenar dörtgen tesseralar bulunmaktadır. Bordürün içerisinde kuzey-güney ekseninde giden düğümlü gri damarlı beyaz mermer daire mevcuttur. Bu dairenin içerisinde ise bir başka daireden oluşan Bilecik'in Gül Kurusu mermeri ve onun etrafına siyah ve beyaz renklerden oluşan mozaikler yerleştirilerek bir rozet oluşturulmaktadır. Bu sınırlayıcı bordürün izleri panonun güney ve doğu kısımlarında çok az bir şekilde gözükmektedir. Panonun içerisinde güneybatı köşesinde koyu gri renkli mermerden oluşan büyük bir daire yer almaktadır. Bu mermerin etrafında iki sıra gri damarlı beyaz mermer ile bu iki sıranın arasında yer alan iki farklı tipte mozaik örgüsü bulunmaktadır. Mozaik örgüsü birinci tipte kırmızı, siyah, sarı ve beyaz tesseralardan oluşan, üç sıra kare yan yana şaşırtmalı bir şekilde dizilmiş ve bu

karelerin içerisine küçük eşkenar dörtgenlerin kesintili olarak yerleştirilmiştir. İkinci tipte ise kırmızı, siyah ve beyaz renkli yassı eşkenar dörtgen tesseralar iki sıra halinde bulunmaktadır. Bu mozaiklerin sağında ve solunda yer alan gri damarlı mermer şeritler mozaiklerle birlikte büyük daire formundaki mermerin güneyinde ve batısında yer alan iki küçük daire ile kuzeydoğusunda yer aldığı anlaşılan, fakat günümüze ulaşmamış büyük daire ile girift (iç içe girmiş) bir şekilde birleşmektedir. Ayrıca güney doğusunda ve kuzey batısında yer alan kenarları dışa kavisli üçgen formundaki mozaik deseni ile girift bir şekilde birleşmektedir. Dışa kavisli üçgen formlu alanın ortasında kırmızı renkli küçük dairesel bir mermer ve etrafında bu alanı tamamlayan üçgenlerden oluşmuş halkalar yer almaktadır. Bu koyu gri renkli büyük dairesel mermerin doğusunda benzer özellikleri ve girift bağlanma şekillerini tekrarlayan koyu gri renkli bir başka dairesel mermer bulunmaktadır. Bu dairesel mermerin, batısında yer alan dairesel mermerden küçük olmasının nedeni iç kısmında fazladan bir gri damarlı beyaz mermer şerit ve mozaik şeride sahip olmasındandır. Bu iki dairesel mermerin arasında kenarları içe kavisli olan, içerisinde kare formlu kırmızı ve siyah tesseraların yan yana gelmesi ve yer yer bu tesseraların içerisine küçük eşkenar dörtgenlerin yerleştirilmesiyle oluşmuş bir alan bulunmaktadır. Bu panonun güneybatı ve güneydoğu köşelerinde bu büyük dairesel antrolaclardan bağımsız biri turuncu, diğeri siyah renkli iki adet dairesel mermer yer almaktadır. Her ikisinin çeperinde gri damarlı beyaz mermer vardır. Bunlardan siyah renge sahip dairesel mermerin etrafında yer yer üçgenlerden oluşan halkaların yer aldığı görülmektedir.

Türbe zeminin kuzey kısmında bulunan pano en dikkat çekici panolardandır. Kuzey kısmı ağırlıklı olarak günümüze ulaşabilmiş bu panoyu doğu, batı ve kuzey yönlerinden sınırlandıran tesseralar gözükmektedir. Bu tesseralar üç sıra beyaz eşkenar dörtgen arasına yerleştirilmiş dört kenarında da siyah üçgenlere sahip beyaz karelerden oluşmaktadır. Bu tesseralardan panonun içerisine doğru sırasıyla mermer şerit, mozaik desen, mermer şerit, renkli dikdörtgen levha, mermer şerit, mozaik desen, mermer şeritten oluşan pano sınırı mevcuttur. Panoyu sınırlandıran bu tesseralardan sonra biri doğu-batı yönünde giden diğeri ise kuzey-güney yönünde giden düğümlü mermer daireler bulunmaktadır. Her iki düğümlü

mermer daireler her bir yönde iki adet gri damarlı beyaz mermer ve bir adet mozaik örgüsüne sahip şeritle devam etmektedir. Bu düğümlü mermerlerden kuzey-güney aksında gidenin içerisinde kırmızı porfirden dairesel bir mermer, doğu-batı aksında gidenin içerisinde ise dairesel Bilecik Gül Kurusu mermeri yer almaktadır. Ayrıca bu düğümlü mermerlerin hizasında yer alan Bilecik Gül Kurusu mermerinden ve Vezirhan breşinden oluşan dikdörtgen formlu mermer levhalar yer almaktadır. Panonun kuzey batı ve kuzey doğu köşelerinde kare formunda gri damarlı beyaz mermerlerle kaplı iki adet Vezirhan breşinden dairesel mermerler vardır. Panonun iç kısmında kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerine yaslanmış, varlıkları şerit mermerlerin takip ettiği doğrultu ile anlaşılan ve birbirleri arasında mesafe bulunan iki adet dairesel form yer almaktadır. Bu dairesel formların çeperinde yer alan gri damarlı açık mermer ile panonun köşesinde kalan alanlarda kırmızı, yeşil ve beyaz renkli kare ve üçgenlerden oluşmuş mozaik örgüsü yer almaktadır. Her iki büyük daire arasında ise beyaz eşkenar dörtgen arasına yerleştirilmiş dört kenarında da siyah üçgenlere sahip beyaz karelerden oluşan mozaik örgüsü görülmektedir.

Yapı içerisinde izleri görülebilen bir diğer pano Nilüfer Hatun'un sandukasının hemen önünde yalnızca yedi sıra sınırlayıcı şeritleri ve muhtemelen kenarının orta noktasına tekabül eden noktadan gri damarlı beyaz mermer şeritlere sahip düğümlü daire formu, 45° açıyla panonun sınırına geldiği için sonlandığı, ayrıca iç katmanda yer alan gri damarlı beyaz renkli mermer şeridin panonun içerisindeki kompozisyona yönelik girift bir şekilde bir hareket yaptığı fakat devamının günümüze ulaşamadığı görülmektedir.

Sınır şeritlerinin en dışında haç kompozisyonuna sahip siyah, beyaz, kırmızı tesseralardan oluşan mozaik örgüsü vardır. Daha iç katmanında sırasıyla gri damarlı beyaz mermer şerit, mozaik örgüsü, gri damarlı beyaz mermer şerit, siyah renkli mermer şerit, gri damarlı beyaz mermer şerit ve mozaik örgüsü yer almaktadır.

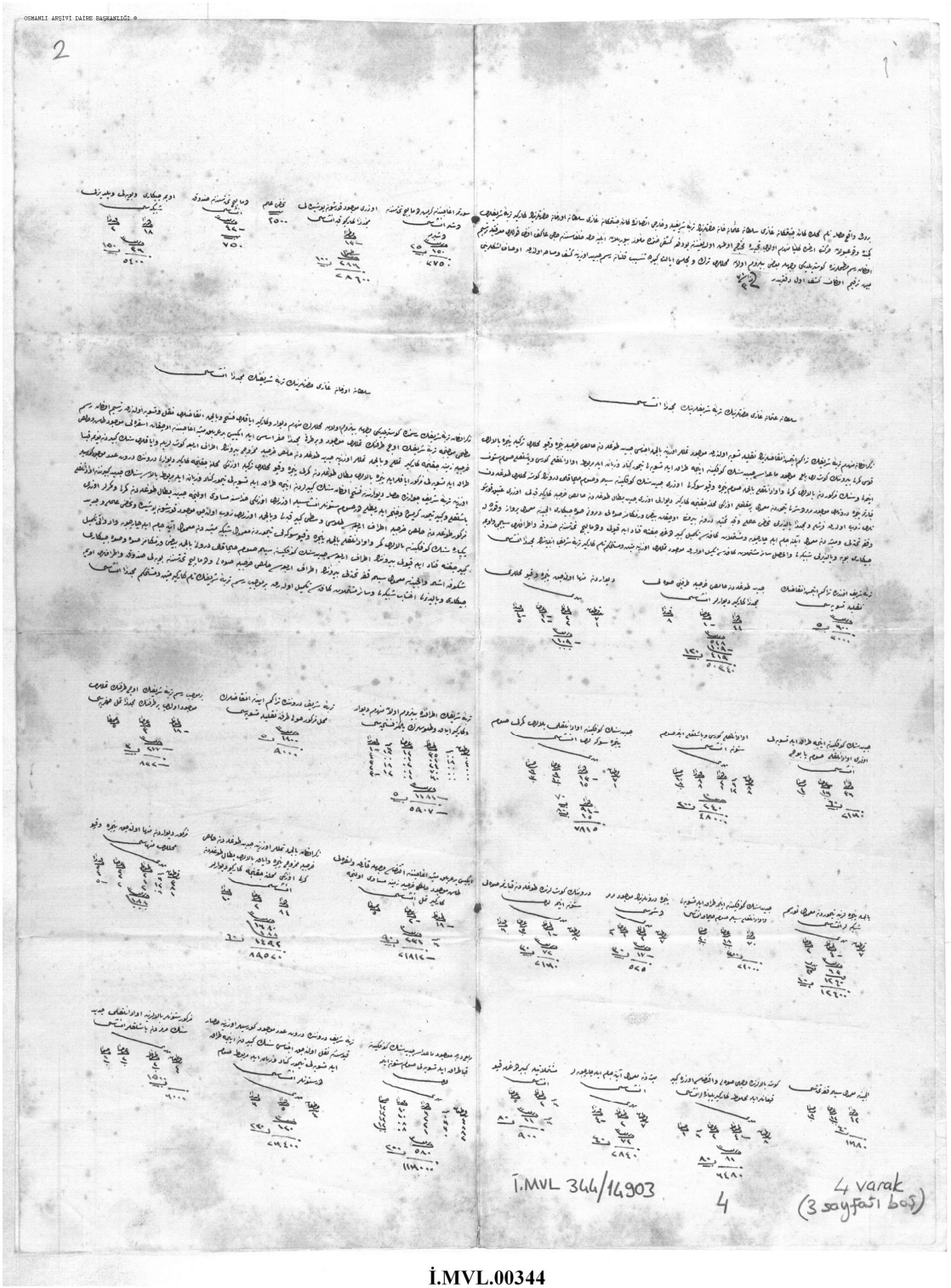
Türbe içerisinde ayrıca iki adet küçük mozaik kompozisyona sahip pano bulunmaktadır Bunlardan ilki hemen hemen kare formunda olan, ortasında büyük daire, köşelerinde ise dört küçük dairenin yer aldığı antrolac biçimli mozaik

kompozisyonudur. Pano gri damarlı beyaz renkli mermer çerçeveye sahiptir. Pano içerisinde yer alan büyük dairenin içerisinde koyu yeşil ve siyah renkli dairenin etrafından üçgenlere sahip iki halka tesseraların birbirine bakacak şekilde yerleştirildiği ve bu örgünün gri damarlı beyaz mermer şeritle sınırlandırıldığı görülmektedir. Köşelerde yer alan dört küçük daireden üçünün günümüze ulaşabildiği ve bunların kırmızı renkli mermere sahip olduğu ve etraflarındaki kompozisyonun mozaik desenlerinin farklılıkları dışında büyük daire ile aynı olduğu gözlemlenmiştir. Beş adet daireye sahip kompozisyonun çerçevesiyle daireleri arasında kalan alanlar, köşelerde kırmızı, yeşil, siyah, beyaz tesseralara sahip üçgenlerle, ortalarda ise kırmızı, yeşil, siyah, beyaz renkli tesseraların büyüklü küçüklü üçgenlerle, daireler arasında kalan alanlarda ise kırmızı renkli ve koyu gri, beyaz alaca renkli mermer parçalarının yerleştirilmesiyle düzenlenmektedir.

Türbe içerisinde yer alan bir diğer küçük pano ise Nilüfer Hatun'un önünde yer almaktadır. Kare formuna yakın olan panonun dış kenarları gri damarlı beyaz renkli mermerle sınırlandırılmıştır. Bu sınırın güneyinde haç tezyinatlı koyu yeşil, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan kare tesseralardan oluşan mozaik örgüsü yer almaktadır. Dokuz adet antrolac formlara sahip dairelerden yalnızca iki tanesinin koyu yeşil renkli mermeri günümüze ulaşabilmiştir. Bu daireler birbirlerine girift bir şekilde bağlanmaktadır ve her birinin etrafında sırasıyla gri damarlı beyaz mermer şerit, tesseralı mozaik örgüsü, gri damarlı beyaz mermer şerit bulunmaktadır. Daireler arasında kalan mozaik örgüleri çeşitlilik göstermektedir. Kimisinde bir sıra büyük bir kırmızı ve sarı renkli eşkenar dörtgenlerin yan yana dizilmesi ve aralarının dört adet siyah ve kırmızı renkli üçgenle doldurulmasıyla oluşmuş, kimisinde ise kırmızı ve siyah renkli şaşırtmalı bir şekilde yerleştirilmiş iki sıra kare tessera arasına siyah ve beyaz renkli dört adet üçgenin yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

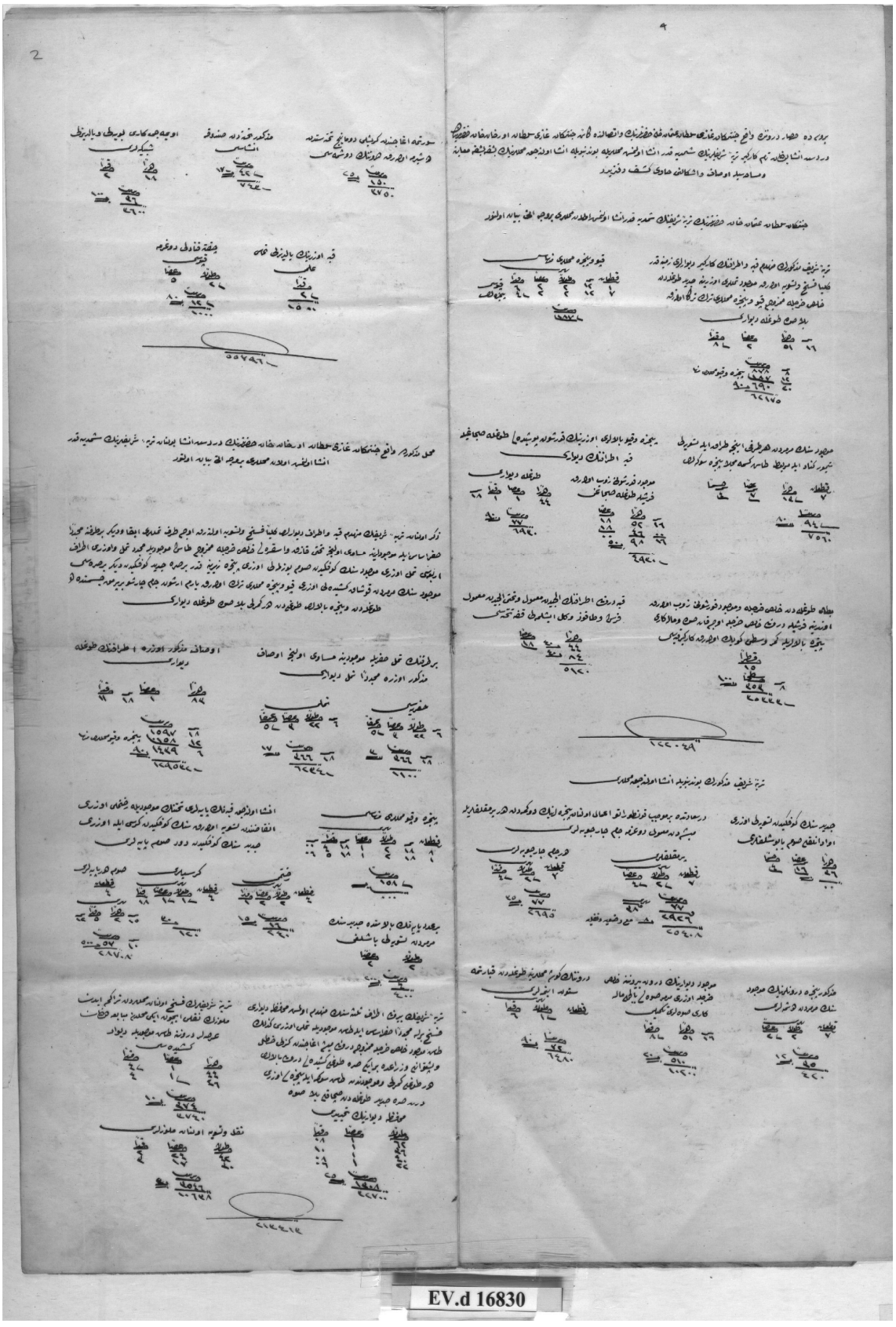
Türbe içerisinde tesseralardan oluşan mozaik döşemelerin yanı sıra büyük mermer levhalardan oluşan panolar bulunmaktadır. Bu panolarda genel olarak yekpare olarak yerleştirilmiş olan dikdörtgen mermer levhaların etrafına çerçeve oluşturacak şekilde genellikle levha açık renkli ise koyu renkli bir çerçeve, levha

koyu renkli ise açık renkli bir çerçeve uygulanmıştır. Malzeme olarak genellikle gri damarlı beyaz mermer, Vezirhan breşi, Bilecik Gül Kurusu mermeri, gri damarlı beyaz mermerden daha geniş ve kıvrımlı damarlara sahip buz renkli mermerlerin seçildiği görülmektedir.

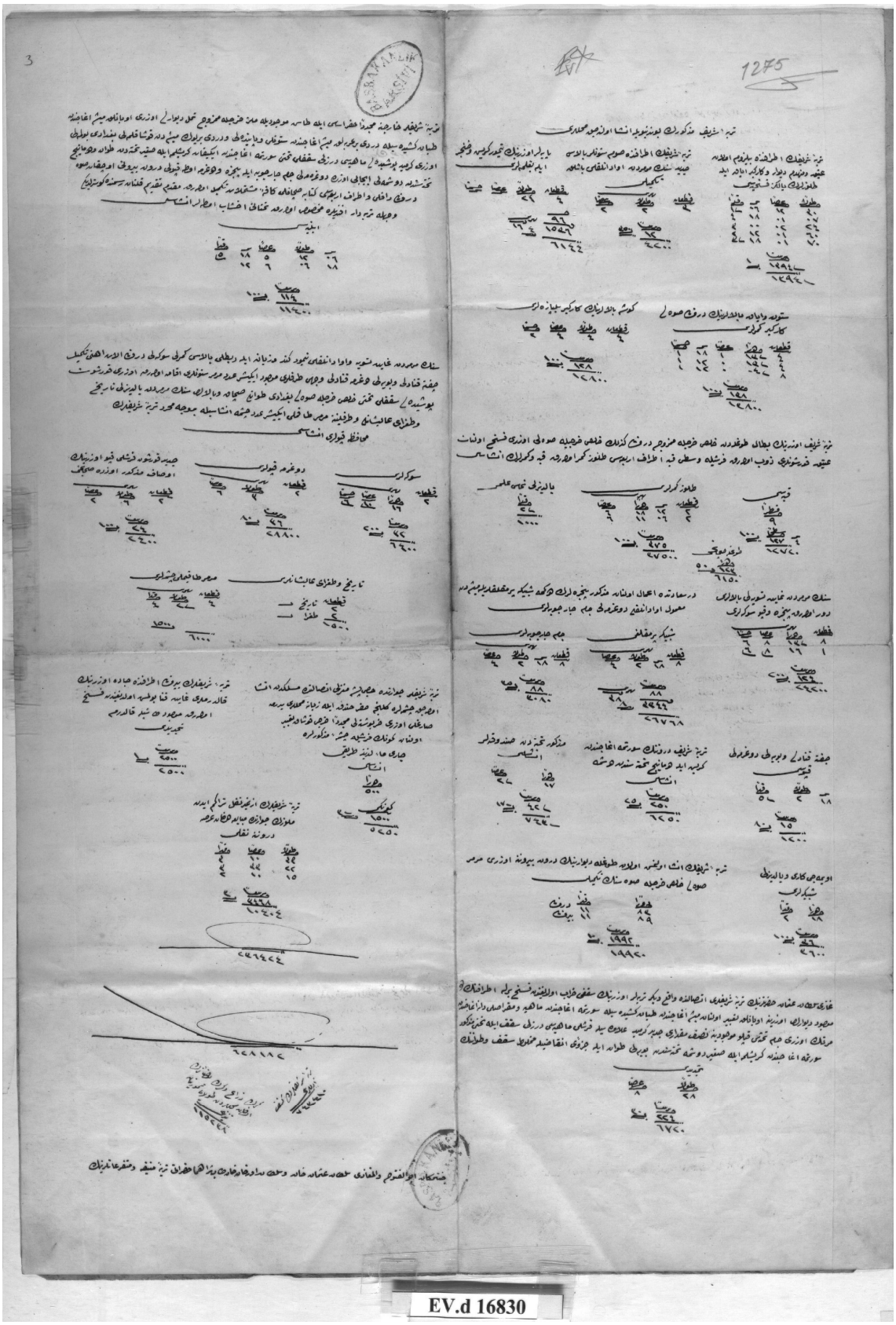

İ.MVL.00344

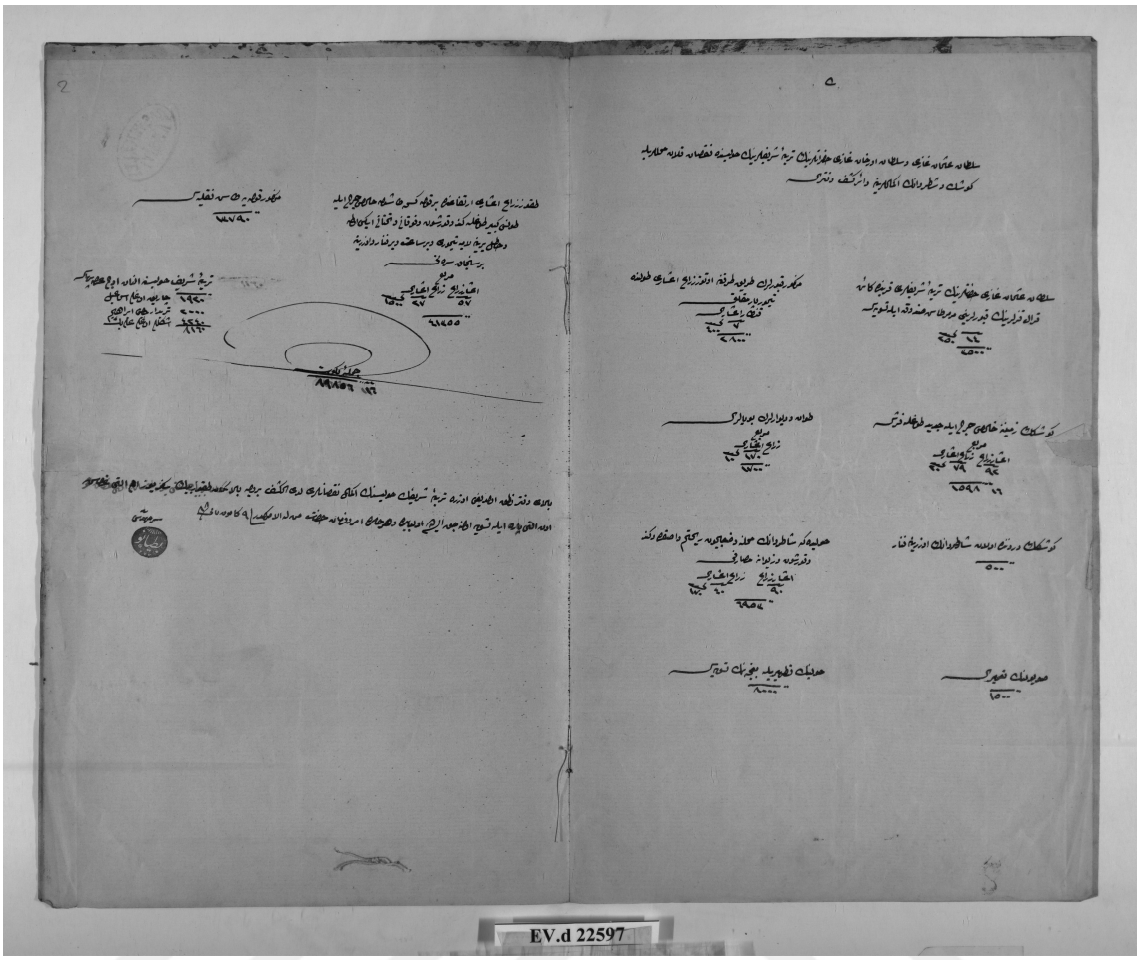
Ek 3 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri için 1855 depremi sonrası hazırlanmış keşif defteri (B.O.A. İ.MVL. 344-14903, 4)

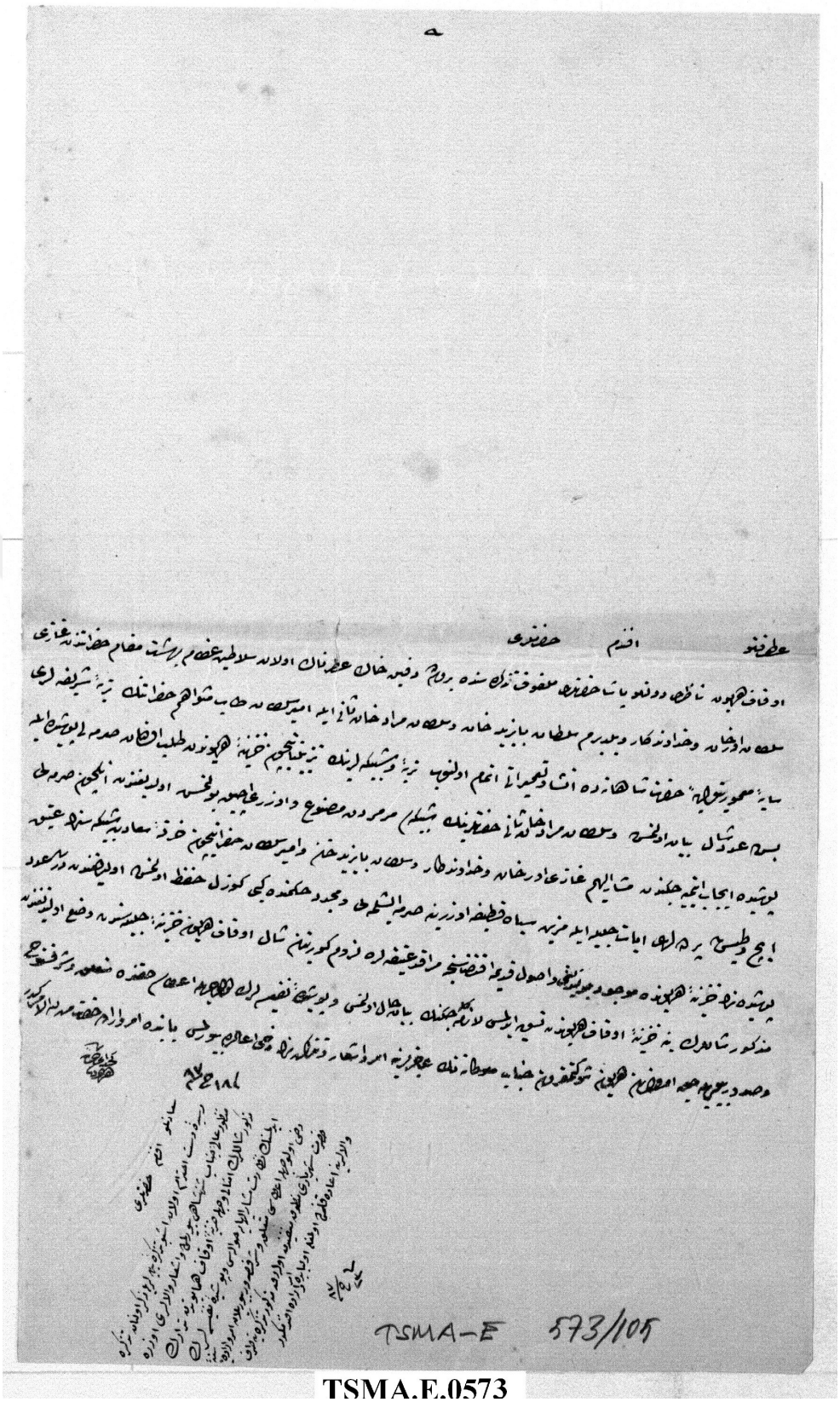
Ek 4 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri 1855 depremi sonrası tamir olunan mahalleriyle inşa edilecek mahallerine dair keşif defteri (B.O.A. EV.d. 16830, 3)

Ek 5 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbeleri 1855 depremi sonrası tamir olunan mahalleri ile inşa edilecek mahallerine dair keşif defteri. (B.O.A. EV.d. 16830, 4)

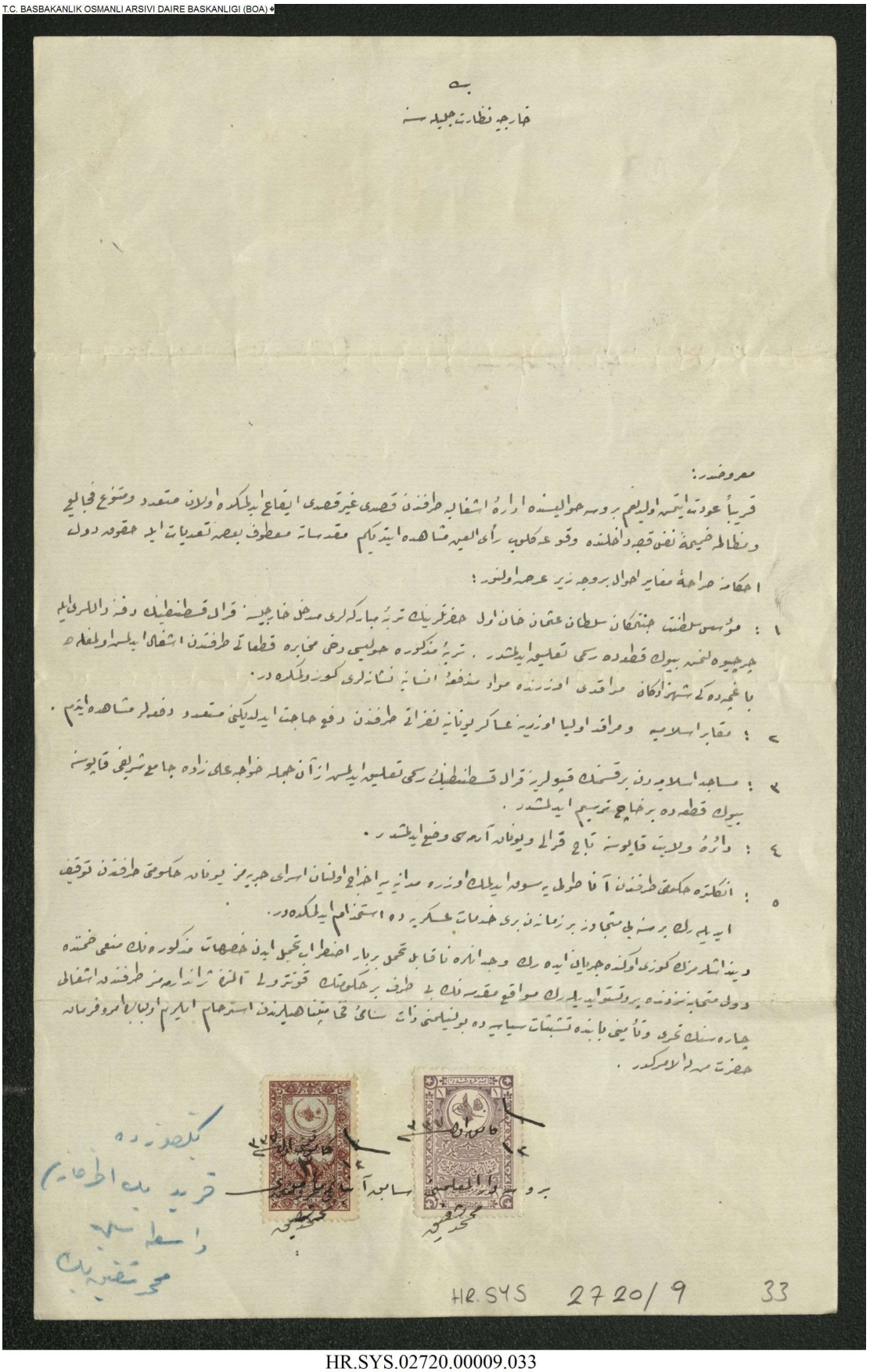

Ek 6 Osman Gazi ve Orhan Gazi türbelerinin etrafında bulunan köşk ve şadırvanların tamamlanmasına dair tamirat ve keşif defteri (B.O.A. EV.d. 22597, 3)

Ek 7 Orhan Gazi Türbesi'nin tamamlanan tamirat sonrası şallarının temininin gerekliliğine dair belge (B.O.A.TS.MA.e.573.105)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

بسم

خارجیه نظارت جلیه سنه

معروضدر:

قریباً عودت ایتمه اولیغم بروسه حوالیسنده اداره اشقالیه طرفندن قصدی غیر قصدی ایقاع ایدلکده اولان متعدد وقوع فجایعی ونظامه ضیعهٔ نفس قصد دخلنده وقوع کلوب رأی العین مشاهده ایدیکم مقدماتک معطوف بعض تعدیات ایله حقوق دول

احکامنه مراعاة مغایر اولدوغی بروجه زیر عرض اولنور:

۱ : مؤسس سلطنت جنتمکان عثمان خان اول حضرتلرینک تربهٔ مبارکه لری مدخل خارجیسنه قرال قسطنطیک دفن اللرینی جریحه لغمه بیوک قطعه ده رسمی تعلیق ایدلشدر. تربهٔ مذکوره حوالیسی دخی محاربه قطعاتک طرفندن اشغال ایدلمه باغچه ده کی شهزادگان مراقدی اوزرنده مواد مدفعهٔ انبانه لری کونه لکده در.

۲ : مقبرهٔ اسلامیه ومراقد اولیا اوزرینه عساکر یونانیه نقراتک طرفندن دفع حاجت ایدیلمکی متعدد دفعلر مشاهده ایتدم.

۳ : مساجد اسلامیه دن برقسمنک قیولرینه قرال قسطنطیک رسمی تعلیق ایدلمه ازآن جمله خواجه علی زاده جامع شریفی قاپوسنه بیوک قطعه ده برخاچ ترسیم ایدلشدر.

۴ : دائرهٔ ولایت قاپوسنه تاج قرال ویونانه آمه سی وضع ایدلشدر.

۵ : انکلتره حکومتی طرفندن آقا طولی یه سوق ایدلک اوزره مدافعه یه اجراء اولنان اسرای حربیه یونانه حکومتی طرفندن توقیف ایدیلرک برسنه یی متجاوز بر زمانه دن بری خدمات عسکریه ده استخدام ایدلکده در.

بو اسامیلرک کوزی اولنده جریان ایده رک وجدانده ناقابل تحمل بر یاره اضطراب تحویل ایدن خصوصات مذکوره نک منعی خصوصنده ودول متحابه نزدنده بروتستو ایدیلرک مواقع مقدسه نک بی طرف بر حکومتک قونترولی التنه آلنمسنه طرفندن اشغال حاضره سنک تحری وتأمین بایده قشلات سیاهیه ده بولنمسی ذات سامی خاقانیلرندن استدعام ایلریم اولبابده مرو فرمانه حضرت مه لاکلامرکدر.

HR.SYS 2720/9 33

HR.SYS.02720.00009.033

Ek 8 Osman Gazi Türbesi'ne yapılan hakaretleri ve mezalimi bildiren dilekçe (B.O.A.HR.SYS.2720.9.33)

Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile bir takım unvanların men ve ilgasına dair kanun

(Resmî Ceride ile neşir ve ilânı : 13/XII/1341 - Sayı : 243)

No.
677

BİRİNCİ MADDE — Türkiye Cümhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretile gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilûmum tekkeler ve zaviyeler, sahiblerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere, kâmilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescid olarak istimal edilenler ibka edilir.

Alelûmum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müridlik, dedelik, seyyidlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiblik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaibden haber vermek ve murada kavuşturmak maksadile nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimalile bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cümhuriyeti dahilinde salâtine ait veya bir tarika veyahud cerri menfaate mesned olanlarla bilûmum sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahud bunları yeniden ihdas edenler veya ayini tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayi nakdî ile cezalandırılır.

İKİNCİ MADDE — İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

ÜÇÜNCÜ MADDE — İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

30 teşrinisani 1341 ve 13 cemaziyelevvel 1344

Cümhuriyet Riyasetine tebliği :	*1 - XII - 1341 tarih ve 2/478 numaralı tezkere ile*
Berayi neşir ve ilân kanunun Başvekâlete tebliğ edildiğini müşir Cümhuriyet Riyasetinden mevrut tezkerenin tarih ve numarası :	*3 - XII - 1341 ve 6/595*
Müzakeratı ihtiva eden zabıt ceridelerinin cilt ve sayıfası :	*Cilt 19 — Sayıfa 145,165,309,311,312:322*
İşbu kanunun alâkadar olduğu diğer kanunların numaraları :	

Ek 9 13 Cemaziyelevvel 1344 (13.08.1925)Tarihli, 677 sayılı ‘Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun’

Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu teşkiline ve vazifelerine dair Kanun

Kanun No: 5805 *Kabul tarihi: 2/7/1951*

Madde 1 — Yurt içinde korunması gerekli mimari ve tarihi anıtların korunma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde riayet edilecek prensipleri ve bunlarla ilgili programları tesbit, tatbikatını genel olarak takip ve murakabe etmek, anıtlarla ilgili olarak tevdi olunacak veya kendi vasıta ve tetkikleri ile ittıla kesbedilecek her türlü konu ve ihtilâflar üzerinde ilmî mütalâa bildirmek üzere, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Anıtlar Yüksek Kurulu teşkil edilmiştir.

Madde 2 — Bu kurul, aşağıdaki üyelerden teşekkül eder:

a) Ankara Üniversitesince seçilecek bir üye;
b) İstanbul Üniversitesince seçilecek bir üye;
c) İstanbul Teknik Üniversitesince seçilecek bir üye;
d) Güzel Sanatlar Akademisince seçilecek bir üye;
e) Bayındırlık Bakanlığınca seçilecek bir üye;
f) İçişleri Bakanlığınca seçilecek bir üye;
g) Millî Eğitim Bakanlığınca seçilecek bir üye;
h) Vakıflar Genel Müdürlüğünce seçilecek bir üye;
i) Yukarki fıkralarda yazılı üyeler tarafından seçilecek 4 üye;
j) İllerde kurulacak her üniversiteden seçilecek birer üye;
k) Vakıflar Genel Müdürü ile Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü bu kurulun tabii üyesidir;

Bu üyelerin tarih, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, estetik şehircilik sahalarının birinde veya bir kaçında temayüz etmiş ve bu sahalarda eser veya etüdler yapmış kimseler arasından seçilmesi şarttır.

Madde 3 — Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliği daimidir. Ancak ölüm, istifa ve mazeretsiz olarak arkası arkasına üç toplantıya iştirak etmemek suretiyle inhilâl eder.

Bununla beraber kurul, her hangi bir sebeple ve üçte iki çoklukla bir üyenin çekilmiş sayılmasına karar verebilir.

Açılan üyeliklere aynı şekilde yenileri seçilir.

Kurul üyeleri kendi aralarından çoklukla bir başkan ve bir başkan vekili seçerler.

Kurul, üye adedinin üçte ikisiyle içtima eder ve mutlak çoklukla karar verir.

Madde 4 — Kurul kendi bünyesi içinde işlerini tertiplemek ve bunu bir talimatnameye bağlamak yetkisine sahiptir.

Madde 5 — Hükümet teşkilleri ve tesisleri ile hakiki ve hükmi şahsiyetler kendilerini ilgilendiren hususlarda, kurul kararlarına uymaya mecburdurlar.

Madde 6 — Kurul üyelerinden, çeşitli barem kanunlarına tabi daire ve müesseselerde maaş veya ücretli bir görevi olmıyanların huzur hakları ile ikametgâhlarının bulunduğu mahal haricindeki toplantılara katılmaları halinde verilecek yol masrafı ve gündelikleri Bakanlar Kurulunca tespit olunur.

Kurul üyelerinden umumi harcırah hükümlerine tabi bulunanların, kurul toplantıları için memuriyetlerinin bulunduğu mahal haricine seyahatleri halinde verilecek yol masrafları ve gündelikleri hakkında da lüzum görüldüğü takdirde yukarki fıkra hükümleri uygulanabilir.

Geçici Madde — 1951 yılı Bütçe Kanununa bağlı (A/1) işaretli cetvelin Millî Eğitim Bakanlığı kısmının (415) inci (müzeler ve anıtlar giderleri) bölümünün birinci (genel giderler) maddesinden (5 000) lira tenzil edilerek aynı kanuna bağlı (A/1) işaretli cetvelin Millî Eğitim Bakanlığı kısmında (özel kanunu gereğince Anıtlar Yüksek Kurulu üyelerine verilecek huzur hakları ile yollukları karşılığı) adiyle yeniden açılan (220) nci bölüme olağanüstü ödenek olarak aktarılmıştır.

Madde 7 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 8 — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

5/7/1951

No.	Başlığı		Düstur Tertip	Cilt	Sahife	Resmî Gazete Sayı
	Sözü geçen Kanun :					
5751	1951 yılı Bütçe Kanunu	1/3/1951	—	—	—	7747

Dinî yayınlar döner sermayesi hakkında Kanun

Kanun No: 5806 *Kabul tarihi: 2/7/1951*

Madde 1 — Diyanet İşleri Başkanlığı bütçelerine (Dinî yayınlar döner sermayesi) adiyle konulmuş ve konulacak olan ödenekler Diyanet İşleri Başkanlığınca yapılacak dinî yayın işlerinde kullanılır.

Bu sermayenin işletilmesinden mütevellit kârlar (250) bin liraya baliğ oluncaya kadar döner sermayeye ilâve olunur.

Diyanet İşleri Başkanlığınca evvelce bastırılmış olan eserlerin mevcutlarından satışına müsaade edileceklerin takdir olunacak bedelleri ve yapılacak ayni ve nakdî teberrular ayrıca bu sermayeye eklenir.

Madde 2 — Dinî yayınlar döner sermayesi ile basılacak kitapların fiyatları, her nevi masrafı ithal edilmek üzere, tesbit edilecek maliyetlerine % 35 ilâvesiyle, tâyin olunur. Bu suretle satışa çıkarılan eserlerin fiyatlarında % 25 e kadar iskonto yapılabilir.

Madde 3 — Döner sermaye muamelâtı 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu ile 1050 sayılı Genel Muhasebe Kanunu hükümlerine tabi değildir. Ancak, döner sermayenin her yıl sonunda tanzim olunan bilânçoları, gider ve gelir belgeleriyle birlikte, Sayıştaya tevdi olunur.

Madde 4 — Kendilerine ek görev olarak döner sermaye saymanlığı veya memuriyetleri verilen maaşlı veya ücretli memur ve müstahdemlere döner sermayenin gelirinden ödenmek üzere ayda (30) liradan (100) liraya kadar ücret verilebilir.

Madde 5 — Bu kanunun uygulama şekline mütaallik esaslar, Maliye Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kurulunca tesbit olunur.

Madde 6 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 7 — Bu kanunu Başbakan ve Maliye Bakanı yürütür.

5/7/1951

No.	Başlığı		Düstur Tertip	Cilt	Sahife	Resmî Gazete Sayı
	Sözü geçen Kanunlar :					
1050	Muhasebei Umumiye Kanunu	14/6/1927	3	8	628	607
2490	Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu	10/6/1934	5	15	1057	2723

Muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi hakkındaki 5254 sayılı kanuna ek Kanun

Kanun No: 5807 *Kabul tarihi: 2/7/1951*

Madde 1 — Muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi hakkındaki 8/7/1948 tarihli ve 5254 sayılı kanunun 1/3/1950 tarihli ve 5580 sayılı kanunla değiştirilen 3 üncü maddesi gereğince Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasının Tarım Bakanlığı emrine açmakta olduğu yıllık kredi miktarı, 1950 yılına mahsus olmak üzere, 1950 yılı kısmı (24) milyon liraya çıkarılmıştır.

Madde 2 — 1950 Ekim yılı içinde Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü ve Toprak Mahsulleri Ofisi stoklarından veresiye alınarak muhtaç çiftçilere dağıtılmış olan (35) bin ton tohumluğun bedel ve masrafları birinci maddede yazılı ek krediden ödenir.

Bu dağıtımdan faydalanmış olanlar, tohumluğun satınalma bedeline masrafları eklenmek suretiyle meydana gelecek yekûn üzerinden borçlandırılırlar.

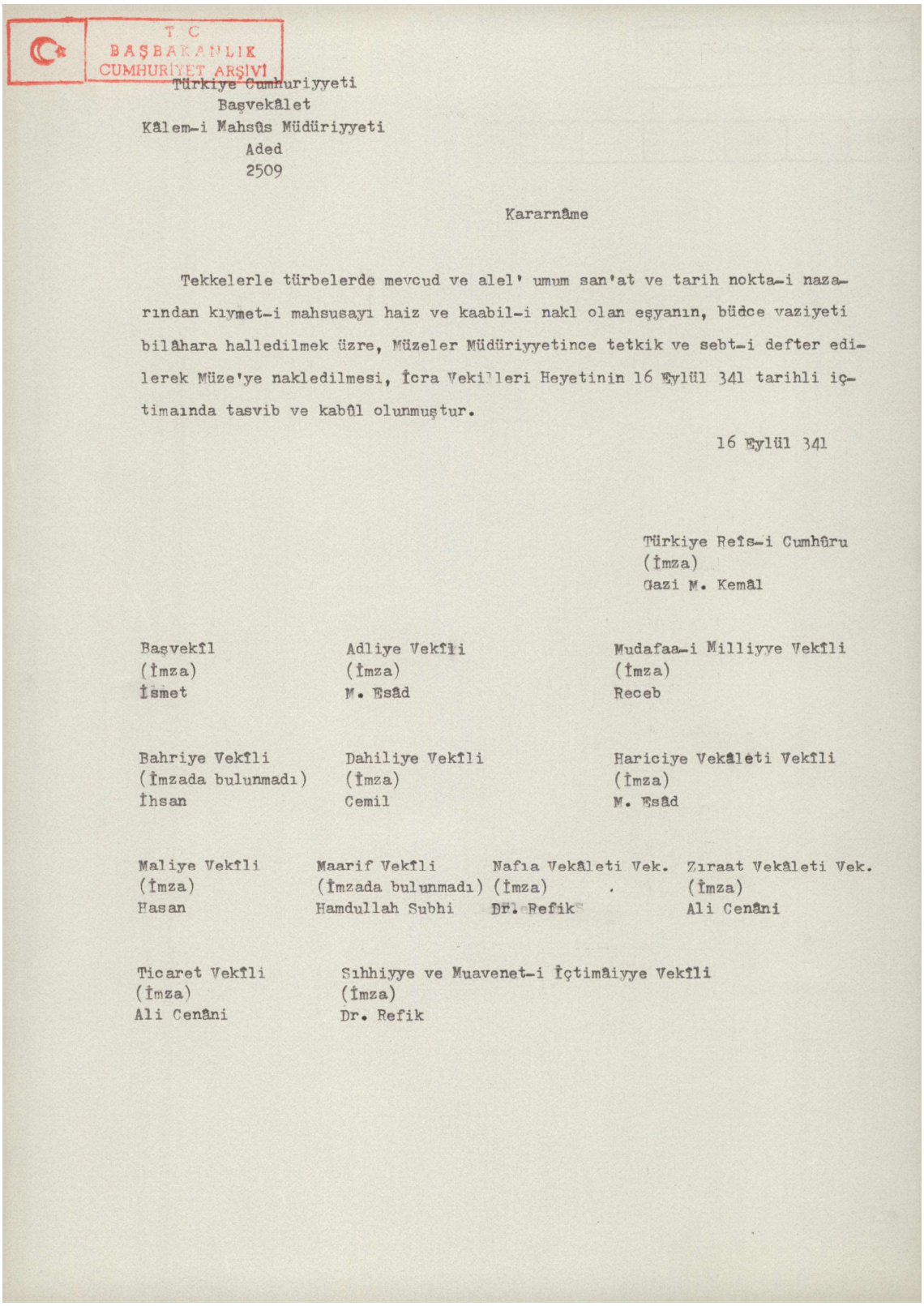
Madde 3 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 4 — Bu kanun hükümlerini Maliye, Ekonomi ve Ticaret ve Tarım Bakanları yürütür.

5/7/1951

No.	Başlığı		Düstur Tertip	Cilt	Sahife	Resmî Gazete Sayı
	İlgili Kanunlar :					
5254	Muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi hakkında Kanun	14/7/1948	3	29	1292	6957
5580	Muhtaç çiftçilere odunç tohumluk verilmesi hakkındaki kanunun 3 üncü ve 11 inci maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun	4/3/1950	3	31	1663	7443

Ek 10 5805 sayılı GEEAYK'ın teşkiline ve vazifelerine Dair Kanun, 02/07/1951 (Resmi Gazete, 9 Temmuz 1951)

T.C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyyeti
Başvekâlet
Kâlem-i Mahsûs Müdüriyyeti
Aded
2509

Kararnâme

Tekkelerle türbelerde mevcud ve alel' umum san'at ve tarih nokta-i nazarından kıymet-i mahsusayı haiz ve kaabil-i nakl olan eşyanın, büdce vaziyeti bilâhara halledilmek üzre, Müzeler Müdüriyyetince tetkik ve sebt-i defter edilerek Müze'ye nakledilmesi, İcra Vekilleri Heyetinin 16 Eylül 341 tarihli içtimaında tasvib ve kabûl olunmuştur.

16 Eylül 341

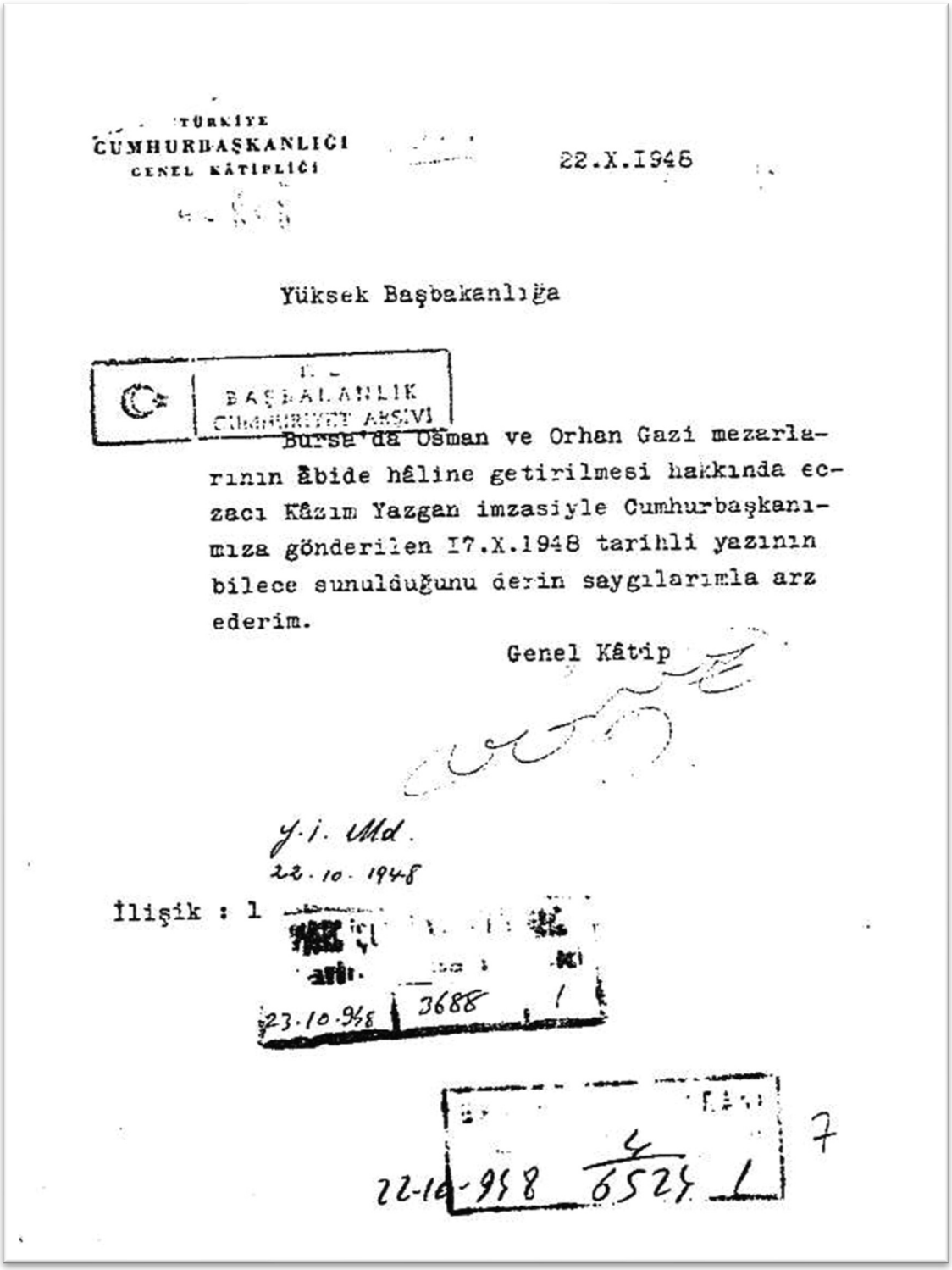
Türkiye Reîs-i Cumhûru
(İmza)
Gazi M. Kemâl

Başvekîl (İmza) İsmet	Adliye Vekîli (İmza) M. Esâd	Mudafaa-i Milliyye Vekîli (İmza) Receb
Bahriye Vekîli (İmzada bulunmadı) İhsan	Dahiliye Vekîli (İmza) Cemil	Hariciye Vekâleti Vekîli (İmza) M. Esâd

Maliye Vekîli (İmza) Hasan	Maarif Vekîli (İmzada bulunmadı) Hamdullah Subhi	Nafıa Vekâleti Vek. (İmza) Dr. Refik	Zıraat Vekâleti Vek. (İmza) Ali Cenâni

Ticaret Vekîli (İmza) Ali Cenâni	Sıhhiyye ve Muavenet-i İçtimâiyye Vekîli (İmza) Dr. Refik

Ek 11 "Tekke ve Türbelerde Tarihi Kıymeti Haiz, Nakledilme İmkânı Bulunan Eşyaların, Müzeler Müdürünce Tetkik ve Tespit Edilerek Nakledilmesi" kararı, Rumi 16 Eylül 1341 (16 Eylül 1925) (B.C.A., 30-18-1-1/15-59-5)

TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
GENEL KÂTİPLİĞİ

22.X.1948

Yüksek Başbakanlığa

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bursa'da Osman ve Orhan Gazi mezarlarının âbide hâline getirilmesi hakkında eczacı Kâzım Yazgan imzasiyle Cumhurbaşkanımıza gönderilen 17.X.1948 tarihli yazının bilece sunulduğunu derin saygılarımla arz ederim.

Genel Kâtip

Y.İ. Müd.
22.10.1948

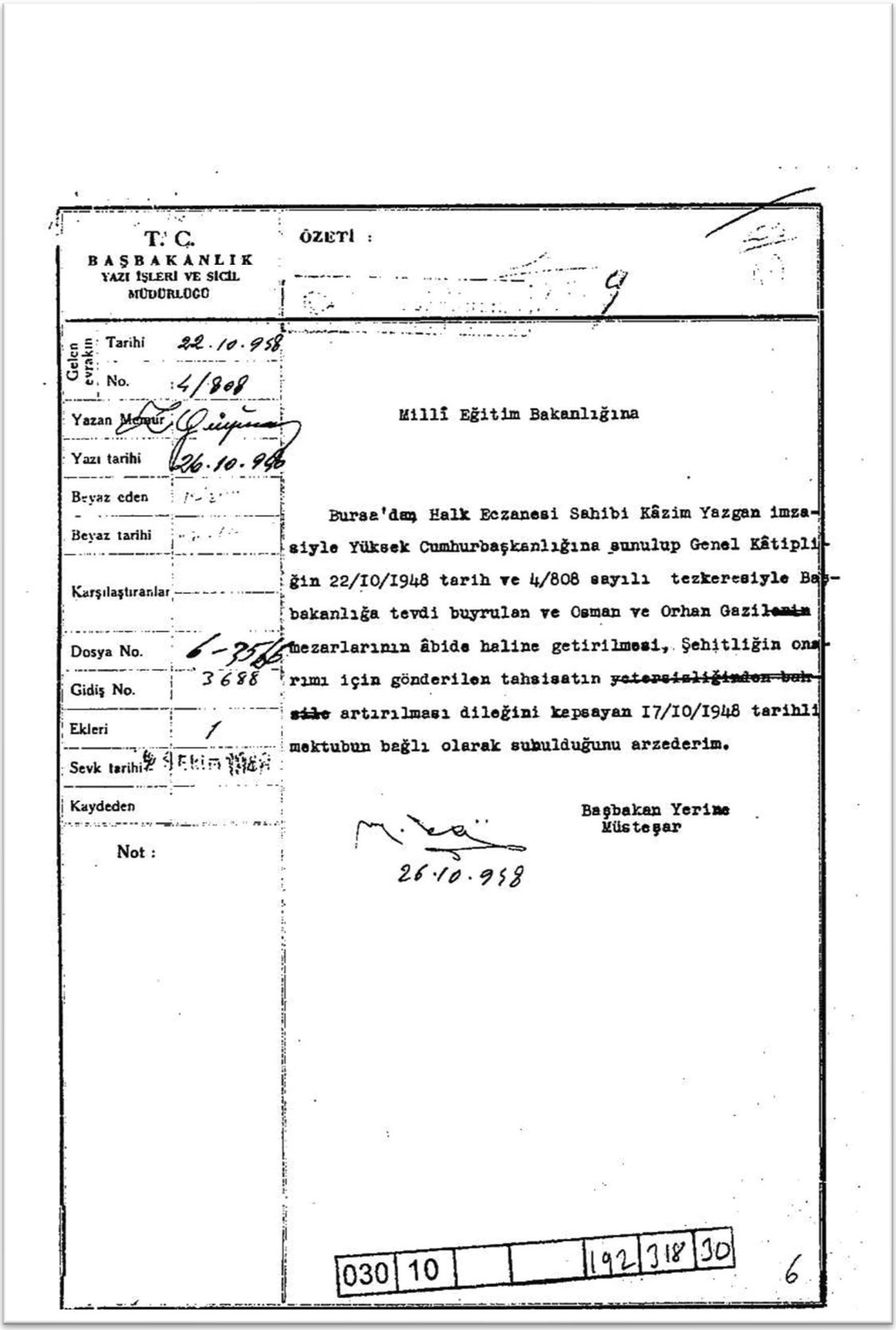
İlişik : 1

23.10.948 3688 1

22-10-948 6524 1

7

Ek 12 Türkiye Cumhurbaşkanlığı Genel Kâtipliği tarafından Başbakanlığa iletilen yazı, 22.10.1948 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.7)

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

Gelen evrakın
Tarihi 22.10.948
No. 4/808
Yazan Memur
Yazı tarihi 26.10.948
Beyaz eden
Beyaz tarihi
Karşılaştıranlar
Dosya No. 6-3556
Gidiş No. 3688
Ekleri 1
Sevk tarihi
Kaydeden

Not :

Millî Eğitim Bakanlığına

Bursa'dan Halk Eczanesi Sahibi Kâzim Yazgan imzasiyle Yüksek Cumhurbaşkanlığına sunulup Genel Kâtipliğin 22/IO/I948 tarih ve 4/808 sayılı tezkeresiyle Başbakanlığa tevdi buyrulan ve Osman ve Orhan Gazilerin mezarlarının âbide haline getirilmesi, Şehitliğin onarımı için gönderilen tahsisatın ~~yetersizliğinden bahisle~~ artırılması dileğini kapsayan I7/IO/I948 tarihli mektubun bağlı olarak sunulduğunu arzederim.

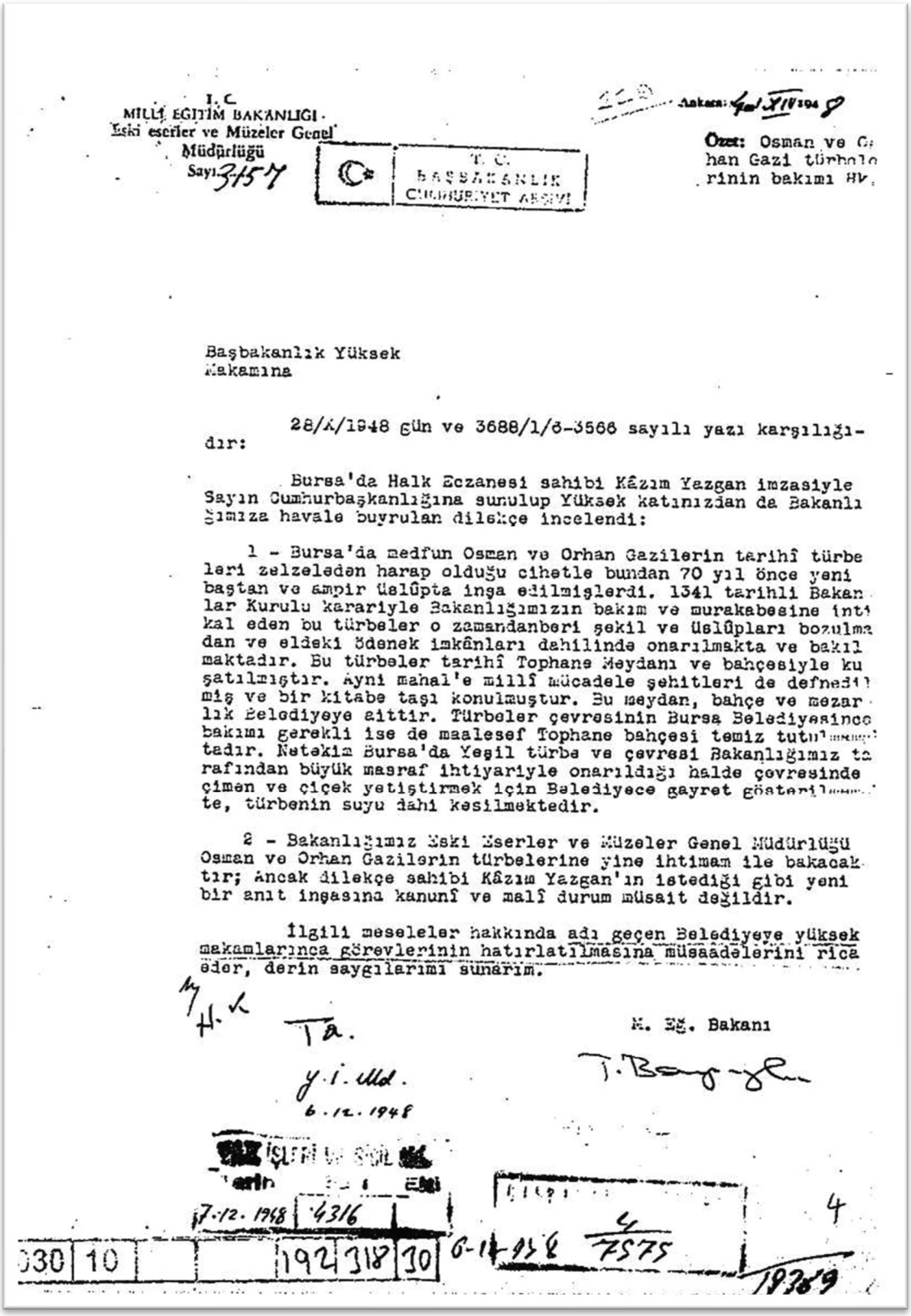
Başbakan Yerine
Müsteşar

26.10.948

030 | 10 | | | 192 | 318 | 30

6

Ek 13 Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü'nden Millî Eğitim Bakanlığı'na iletilen yazı, 26.10.1948 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.6)

T. C.
MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI
Eski eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Sayı: 3457

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara: 6/XII/1948

Özet: Osman ve Orhan Gazi türbeleri nin bakımı hk.

Başbakanlık Yüksek
Makamına

28/A/1948 gün ve 3688/1/6-3566 sayılı yazı karşılığıdır:

Bursa'da Halk Eczanesi sahibi Kâzım Yazgan imzasiyle Sayın Cumhurbaşkanlığına sunulup Yüksek katınızdan da Bakanlığımıza havale buyrulan dilekçe incelendi:

1 - Bursa'da medfun Osman ve Orhan Gazilerin tarihî türbeleri zelzeleden harap olduğu cihetle bundan 70 yıl önce yeni baştan ve ampir üslûpta inşa edilmişlerdi. 1341 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyle Bakanlığımızın bakım ve murakabesine intikal eden bu türbeler o zamandanberi şekil ve üslûpları bozulmadan ve eldeki ödenek imkânları dahilinde onarılmakta ve bakılmaktadır. Bu türbeler tarihî Tophane Meydanı ve bahçesiyle kuşatılmıştır. Ayni mahal'e millî mücadele şehitleri de defnedilmiş ve bir kitabe taşı konulmuştur. Bu meydan, bahçe ve mezarlık Belediyeye aittir. Türbeler çevresinin Bursa Belediyesince bakımı gerekli ise de maalesef Tophane bahçesi temiz tutulmamaktadır. Nitekim Bursa'da Yeşil türbe ve çevresi Bakanlığımız tarafından büyük masraf ihtiyariyle onarıldığı halde çevresinde çimen ve çiçek yetiştirmek için Belediyece gayret gösterilmemekte, türbenin suyu dahi kesilmektedir.

2 - Bakanlığımız Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Osman ve Orhan Gazilerin türbelerine yine ihtimam ile bakacaktır; Ancak dilekçe sahibi Kâzım Yazgan'ın istediği gibi yeni bir anıt inşasına kanunî ve malî durum müsait değildir.

İlgili meseleler hakkında adı geçen Belediyeye yüksek makamlarınca görevlerinin hatırlatılmasına müsaadelerini rica eder, derin saygılarımı sunarım.

H. K

Ta.

M. Eğ. Bakanı

T. Bayar

y. i. Müd.
6. 12. 1948

İŞLERİ VE KAYIT
Evrak Kayıt
7.12.1948 4316

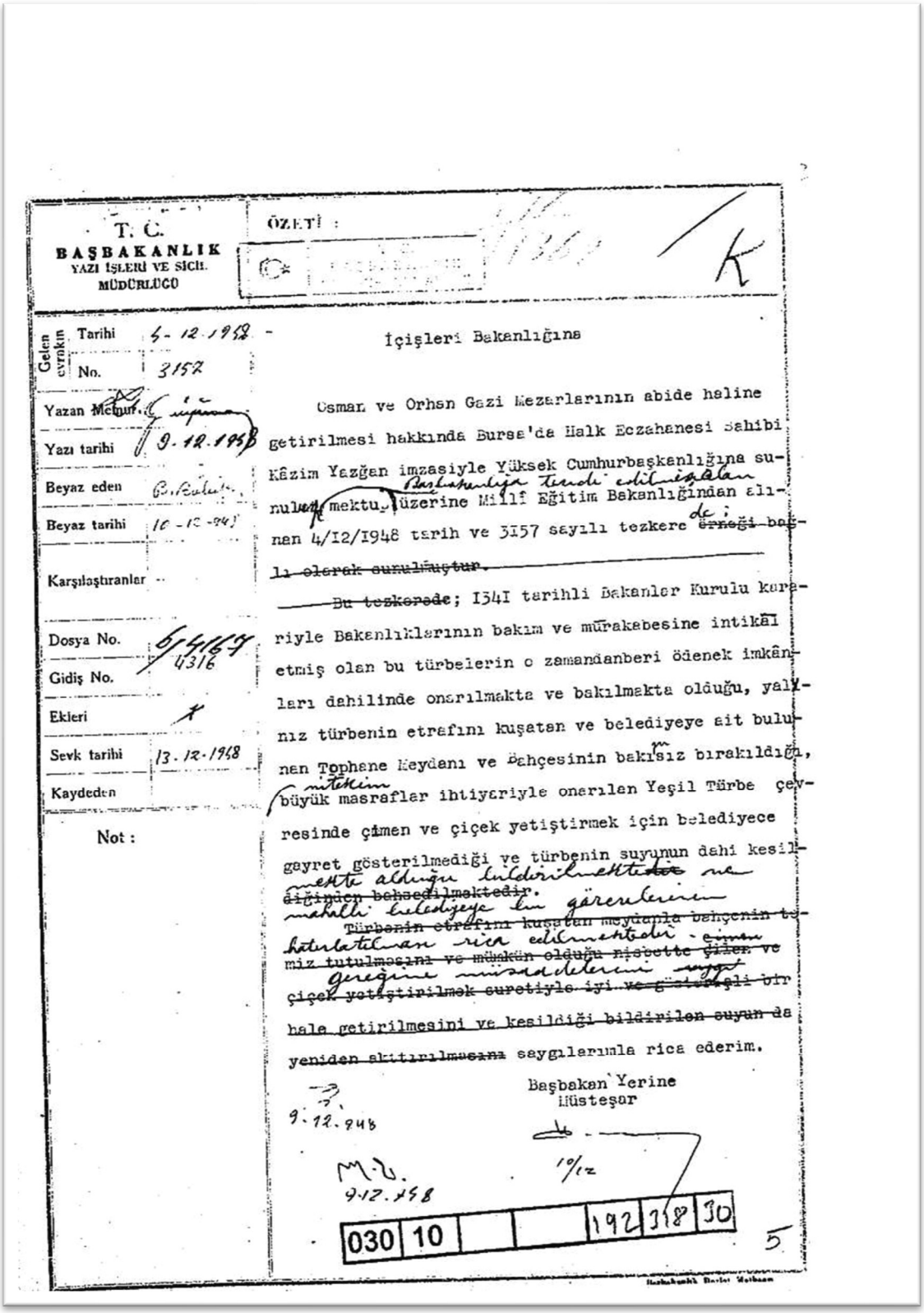
030 10 192 318 30

6-12-948 4/7575

4

19789

Ek 14 Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü'nden Başbakanlık Yüksek Makamı'na yazı, 06.12.1948 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.4)

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

Gelen evrakın Tarihi 6-12-1948
No. 3157
Yazan Memur
Yazı tarihi 9.12.1948
Beyaz eden
Beyaz tarihi 10-12-948
Karşılaştıranlar
Dosya No. 6/4167
Gidiş No. 4316
Ekleri X
Sevk tarihi 13.12.1948
Kaydeden
Not :

İçişleri Bakanlığına

Osman ve Orhan Gazi Mezarlarının abide haline getirilmesi hakkında Bursa'da Halk Eczahanesi Sahibi Kâzım Yazğan imzasiyle Yüksek Cumhurbaşkanlığına sunulan mektup üzerine Başbakanlığa tevdi edilmişolan Milli Eğitim Bakanlığından alınan 4/12/1948 tarih ve 3157 sayılı tezkere ~~örneği bağlı olarak~~ de; ~~sunulmuştur.~~

~~Bu tezkerede~~; 1341 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyle Bakanlıklarının bakım ve mürakebesine intikâl etmiş olan bu türbelerin o zamandanberi ödenek imkânları dahilinde onarılmakta ve bakılmakta olduğu, yalnız türbenin etrafını kuşatan ve belediyeye ait bulunan Tophane Meydanı ve bahçesinin bakımsız bırakıldığı, mütekim büyük masraflar ihtiyariyle onarılan Yeşil Türbe çevresinde çimen ve çiçek yetiştirmek için belediyece gayret gösterilmediği ve türbenin suyunun dahi kesildiğinden behsedilmektedir.

~~Türbenin etrafına kuşatan meydanla bahçenin tamiratının rica edilmesini ve mümkün olduğu nisbette çimen ve çiçek yetiştirilmek suretiyle iyi ve güzel bir hale getirilmesini ve kesildiği bildirilen suyun da yeniden akıtılmasına~~ saygılarımla rica ederim.

Başbakan Yerine
Müsteşar

9.12.948

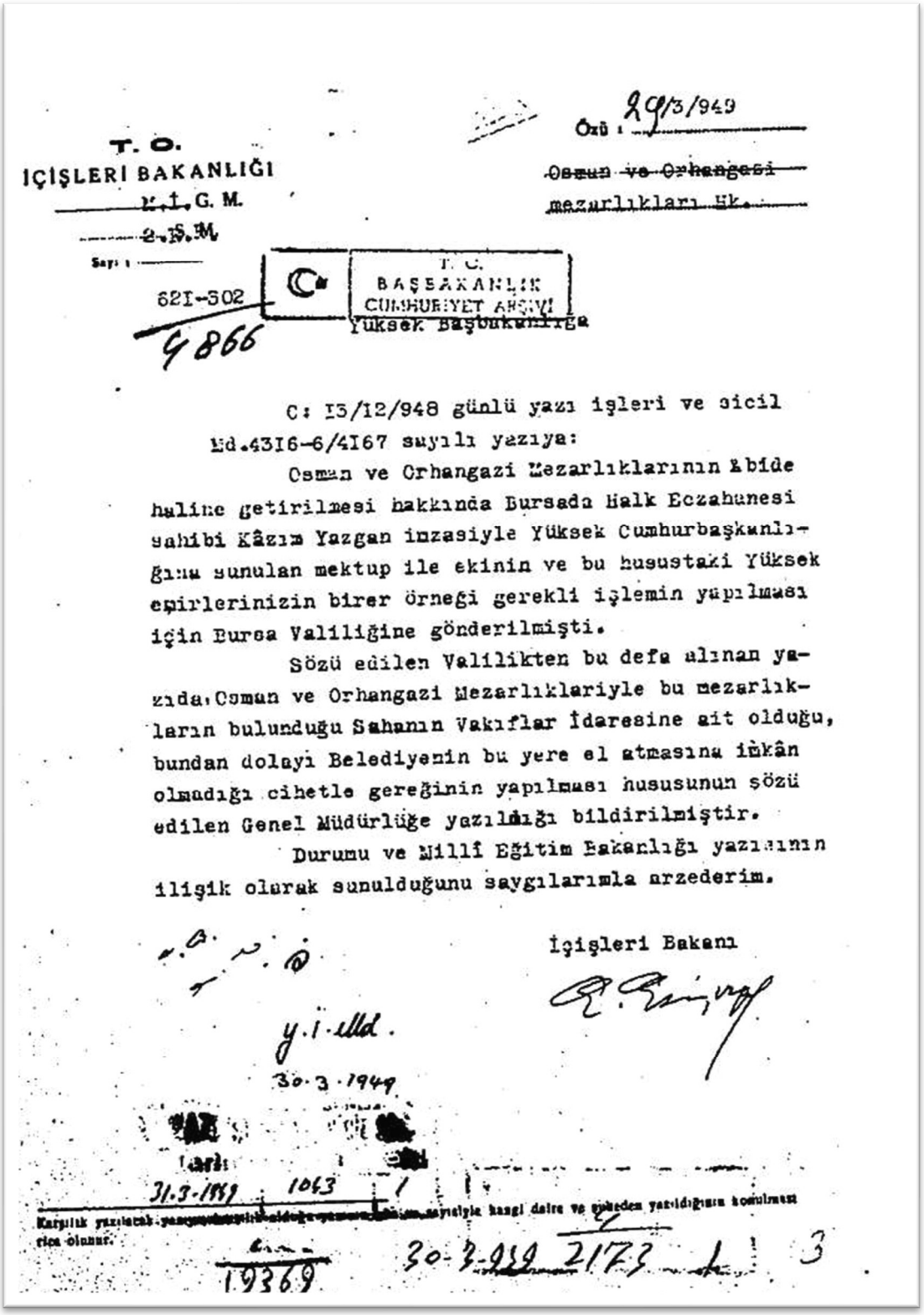
M.Ö.
9.12.948

10/12

030 | 10 | | | 192 | 318 | 30

5

Ek 15 Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü'nden İçişleri Bakanlığı'na iletilen yazı, 09.12.1948 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.5)

T. C.
İÇİŞLERİ BAKANLIĞI
E. İ. G. M.
2. Ş. M.
Sayı : 621-502

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
4866

Özü : 29/3/949
Osman ve Orhangazi mezarlıkları Hk.

Yüksek Başbakanlığa

C: 15/12/948 günlü yazı işleri ve sicil Md.4316-6/4167 sayılı yazıya:

Osman ve Orhangazi Mezarlıklarının Abide haline getirilmesi hakkında Bursada Halk Eczahanesi sahibi Kâzım Yazgan imzasiyle Yüksek Cumhurbaşkanlığına sunulan mektup ile ekinin ve bu hususdaki Yüksek emirlerinizin birer örneği gerekli işlemin yapılması için Bursa Valiliğine gönderilmişti.

Sözü edilen Valilikten bu defa alınan yazıda, Osman ve Orhangazi Mezarlıklariyle bu mezarlıkların bulunduğu Sahanın Vakıflar İdaresine ait olduğu, bundan dolayı Belediyenin bu yere el atmasına imkân olmadığı cihetle gereğinin yapılması hususunun sözü edilen Genel Müdürlüğe yazıldığı bildirilmiştir.

Durumu ve Millî Eğitim Bakanlığı yazısının ilişik olarak sunulduğunu saygılarımla arzederim.

İçişleri Bakanı

y. i. ıld.
30. 3. 1949

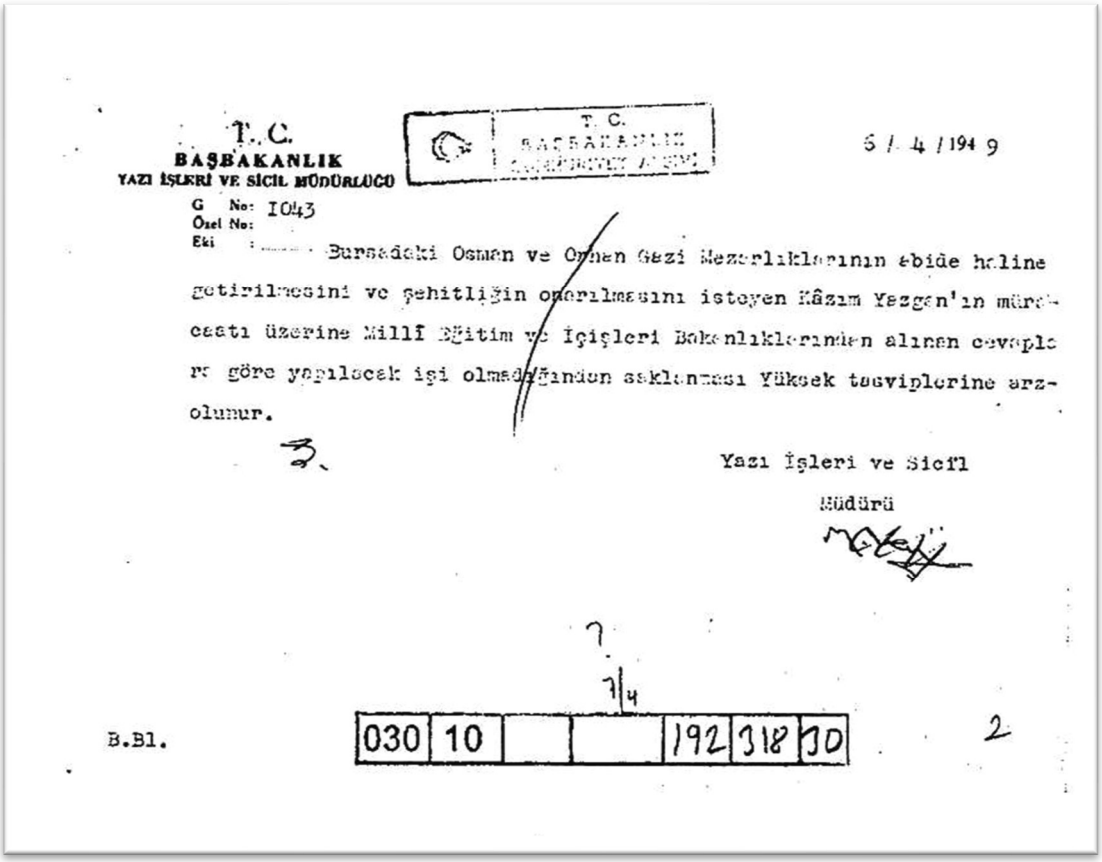
31.3.1949 1063 1

Karşılık yazılacak [illegible] sayısiyle hangi daire ve şubeden yazıldığının konulması rica olunur.

19369

30-3-949 2173 1 3

Ek 16 İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa iletilen yazı, 29.03.1949 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.3)

T.C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ

T.C. BAŞBAKANLIK

5 / 4 / 1949

G No: 1043
Özel No:
Eki :

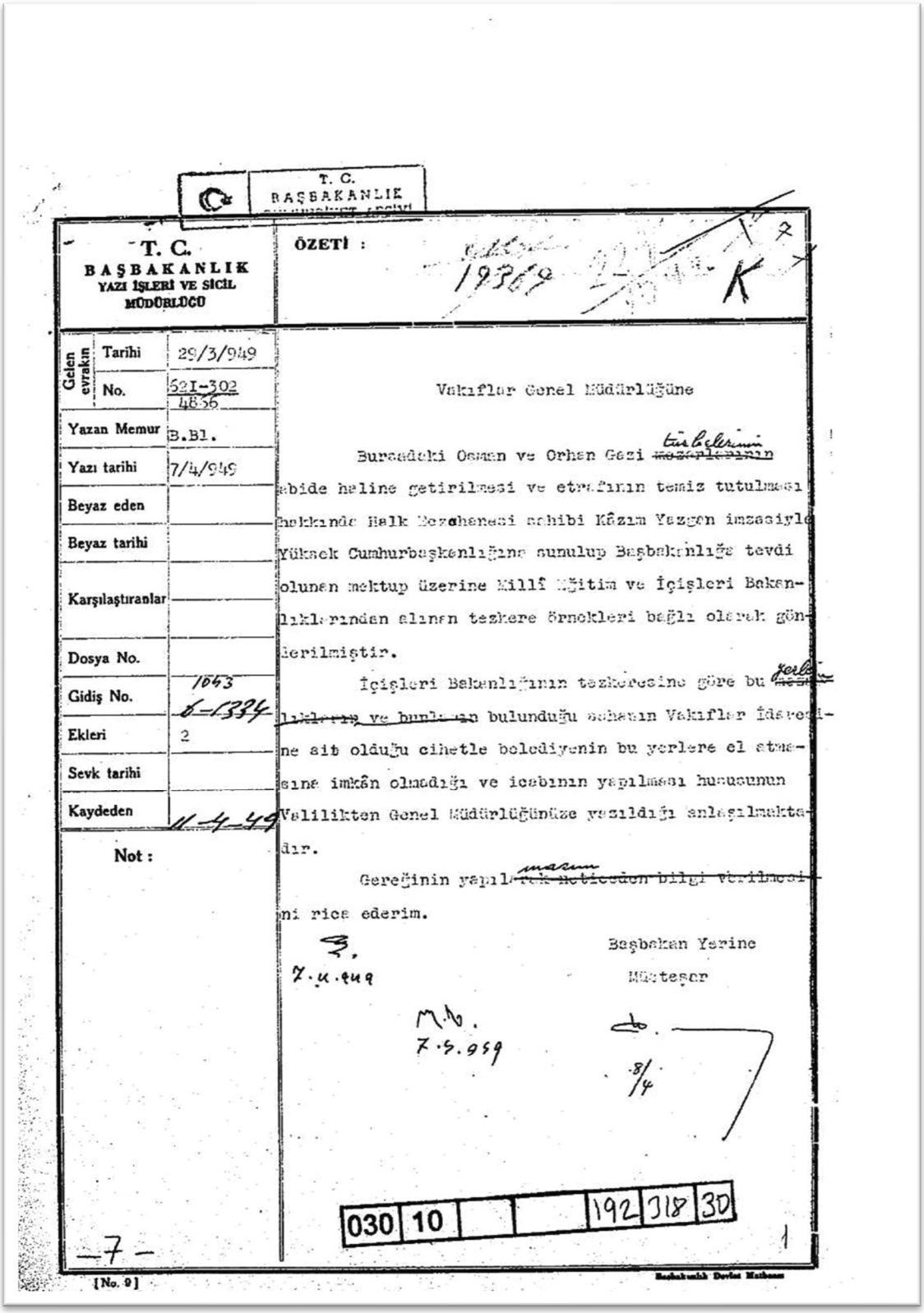
Bursadaki Osman ve Orhan Gazi Mezarlıklarının abide haline getirilmesini ve şehitliğin onarılmasını isteyen Kâzım Yazgan'ın müracaatı üzerine Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarından alınan cevaplara göre yapılacak işi olmadığından saklanması Yüksek tasviplerine arz olunur.

Yazı İşleri ve Sicil Müdürü

B.Bl.

030 | 10 | | | 192 | 318 | 30

Ek 17 Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü'nün türbelerde yapılacak iş olmadığını belirten yazısı, 05.04.1949 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.2)

T. C.
BAŞBAKANLIK

T. C.
BAŞBAKANLIK
YAZI İŞLERİ VE SİCİL
MÜDÜRLÜĞÜ

ÖZETİ :

Gelen evrakın	
Tarihi	29/3/949
No.	521-302 4836
Yazan Memur	B.Bl.
Yazı tarihi	7/4/949
Beyaz eden	
Beyaz tarihi	
Karşılaştıranlar	
Dosya No.	
Gidiş No.	1043 6-1334
Ekleri	2
Sevk tarihi	
Kaydeden	11-4-49

Not :

Vakıflar Genel Müdürlüğüne

Buradaki Osman ve Orhan Gazi türbelerinin mezarlarının abide haline getirilmesi ve etrafının temiz tutulması hakkında Halk Gazetesi sahibi Kâzım Yazgan imzasiyle Yüksek Cumhurbaşkanlığına sunulup Başbakanlığa tevdi olunan mektup üzerine Millî Eğitim ve İçişleri Bakanlıklarından alınan tezkere örnekleri bağlı olarak gönderilmiştir.

İçişleri Bakanlığının tezkeresine göre bu yerler ve bunların bulunduğu sahanın Vakıflar İdaresine ait olduğu cihetle belediyenin bu yerlere el atmasına imkân olmadığı ve icabının yapılması hususunun Valilikten Genel Müdürlüğünüze yazıldığı anlaşılmaktadır.

Gereğinin yapılmak üzere adresten bilgi verilmesini rica ederim.

Başbakan Yerine
Müsteşar

7.4.949

M.D.
7.5.959

8/4

030 10 192 318 30

-7-

1

[No. 9]

Başbakanlık Devlet Matbaası

Ek 18 Başkanlık Yazı İşleri ve Sicil Müdürlüğü'nden Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne iletilen yazı, 07.04.1949 tarihli (B.C.A. 30.10.0.0.192.318.30.1)

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların meni ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun

(Resmî Gazete ile ilânı : 4 . III . 1950 - Sayı : 7448)

No.	Kabul tarihi
5566	1 . III . 1950

BİRİNCİ MADDE — Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla birtakım unvanların meni ve ilgasına dair olan 677 sayılı Kanunun birinci maddesinin sonuna aşağıdaki fıkra eklenmiştir :

Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Millî Eğitim Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tâyin edilir. Açılacak türbelerin listesi Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.

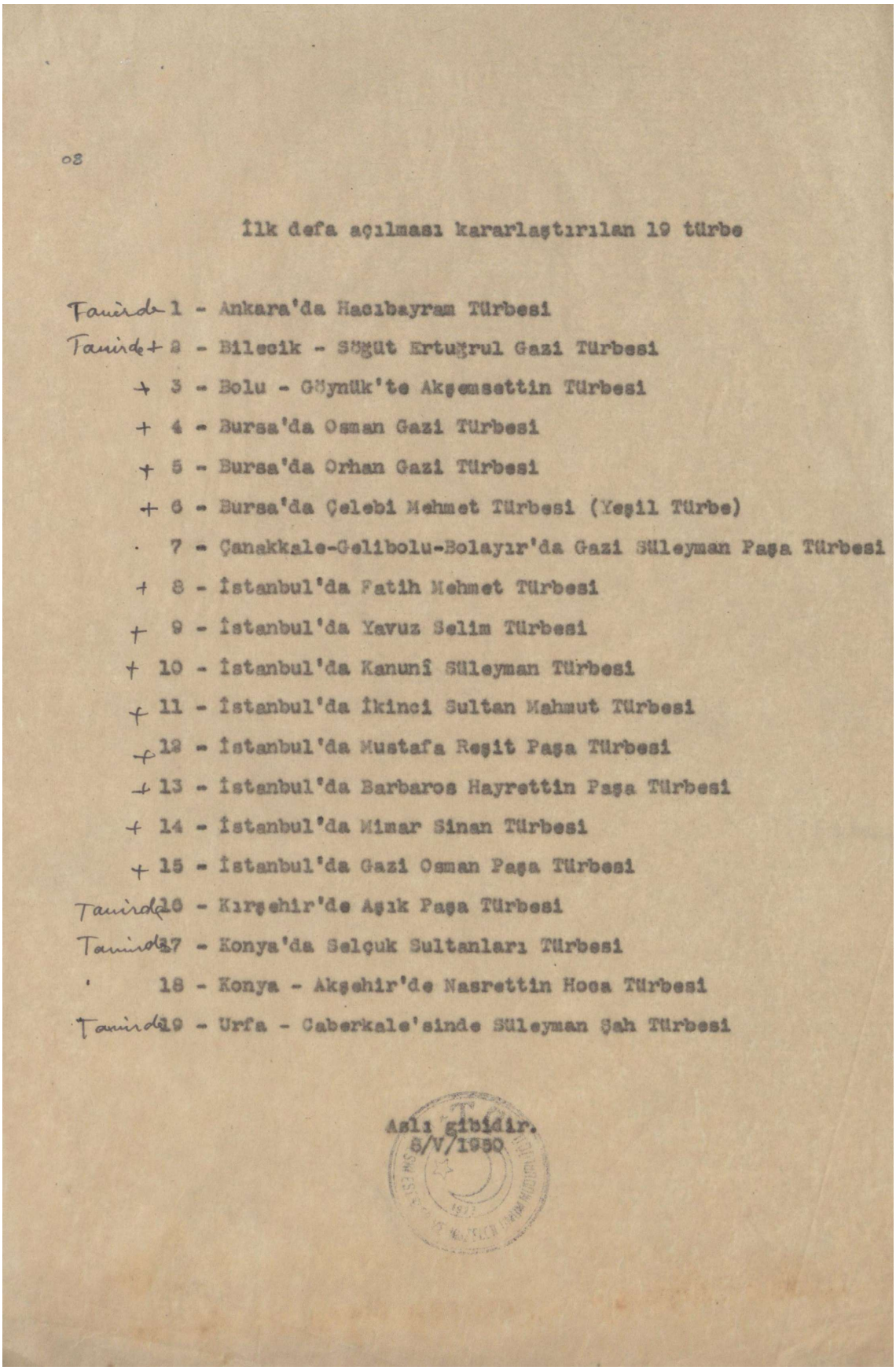
İKİNCİ MADDE — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

3 Mart 1950

Cumhurbaşkanlığına yazılan tezkerenin tarih ve numarası	:	*2 . III . 1950 ve 1/682*
Bu kanunun ilânının Başbakanlığa bildirildiğine dair Cumhurbaşkanlığından gelen tezkerenin tarih ve numarası	:	*3 . III . 1950 ve 4/193*
Bu kanunun görüşmelerini gösteren tutanakların cilt ve sayfa numaraları	:	*Cilt 23 Sayfa 309* *24 484,715* *25 34:39*

Ek 19 03.03.1950 tarihli, 677 Sayılı 'Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'un Birinci Maddesine Bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun'

08

İlk defa açılması kararlaştırılan 19 türbe

Tamirde 1 - Ankara'da Hacıbayram Türbesi
Tamirde 2 - Bilecik - Söğüt Ertuğrul Gazi Türbesi
3 - Bolu - Göynük'te Akşemsettin Türbesi
4 - Bursa'da Osman Gazi Türbesi
5 - Bursa'da Orhan Gazi Türbesi
6 - Bursa'da Çelebi Mehmet Türbesi (Yeşil Türbe)
7 - Çanakkale-Gelibolu-Bolayır'da Gazi Süleyman Paşa Türbesi
8 - İstanbul'da Fatih Mehmet Türbesi
9 - İstanbul'da Yavuz Selim Türbesi
10 - İstanbul'da Kanunî Süleyman Türbesi
11 - İstanbul'da İkinci Sultan Mahmut Türbesi
12 - İstanbul'da Mustafa Reşit Paşa Türbesi
13 - İstanbul'da Barbaros Hayrettin Paşa Türbesi
14 - İstanbul'da Mimar Sinan Türbesi
15 - İstanbul'da Gazi Osman Paşa Türbesi
Tamirde 16 - Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi
Tamirde 17 - Konya'da Selçuk Sultanları Türbesi
18 - Konya - Akşehir'de Nasrettin Hoca Türbesi
Tamirde 19 - Urfa - Caberkale'sinde Süleyman Şah Türbesi

Aslı gibidir.
8/V/1950

Ek 20 İlk defa açılması kararlaştırılan 19 türbe, 08.05.1950 (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR ve KARARLAR TETKİK
DAİRESİ BAŞKANLIĞI

BAKANLAR KURULU KARARI

Sayı : 83/ 7120

Bursa İli Merkezinde Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin bulunduğu Tophane Bahçesinin, (Belediyece, tarihi ve turistik önemine uygun bir şekilde düzenlenmesi ve halkın dinlenmesine açık tutulması, üzerinde kurulacak tesislerin işletilmesinden elde edilecek gelirin % 30 unun Hayrat Fonuna yatırılması kaydıyla) 10 yıl süreyle Bursa Belediyesine tahsisi; Vakıflar Genel Müdürlüğü İdare Meclisinin 9/8/1983 tarihli ve 501-516 sayılı kararına dayanan Devlet Bakanlığının 5/9/1983 tarihli ve 5.03-19272 sayılı yazısı üzerine, 2762 sayılı Vakıflar Kanununun 10 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 14/ 9 /1983 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Eki

SG. 12/10

KENAN EVREN
CUMHURBAŞKANI

B. ULUSU
BAŞBAKAN

Z. BAYKARA
Devlet Bak. - Başbakan Yrd.

Prof. Dr. T. ÖZHAK
Devlet Bakanı

M. ÖZGÜNEŞ
Devlet Bakanı

Prof. Dr. M. N. ÖZDAŞ
Devlet Bakanı

S. R. PAŞAY
Devlet Bakanı

İ. AKBEDGAN
Adalet Bakanı

Ü. H. BAYÜLKEN
Milli Savunma Bakanı

A. ÇETİNER
İçişleri Bakanı

İ. TÜRKMEN
Dışişleri Bakanı

A. B. KAFAOĞLU
Maliye Bakanı

H. SAĞLAM
Milli Eğitim Bakanı

Dr. T. ÖNALP
Bayındırlık Bakanı

K. CANTÜRK
Ticaret Bakanı

Prof. Dr. K. KILIÇTUĞAY
Sağlık ve Sosyal Yrd. Bakanı

Prof. Dr. C. T. SADIKLAR
Gümrük ve Tekel Bakanı

Prof. Dr. M. AYSAN
Ulaştırma Bakanı

Prof. Dr. S. ÖZBEK
Tarım ve Orman Bakanı

Prof. Dr. T. ESENER
Çalışma Bakanı

M. TURGUT
Sanayi ve Teknoloji Bakanı

F. İLKEL
Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

İ. EVLİYAOĞLU
Kültür ve Turizm Bakanı

Prof. Dr. A. SAMSUNLU
İmar ve İskân Bakanı

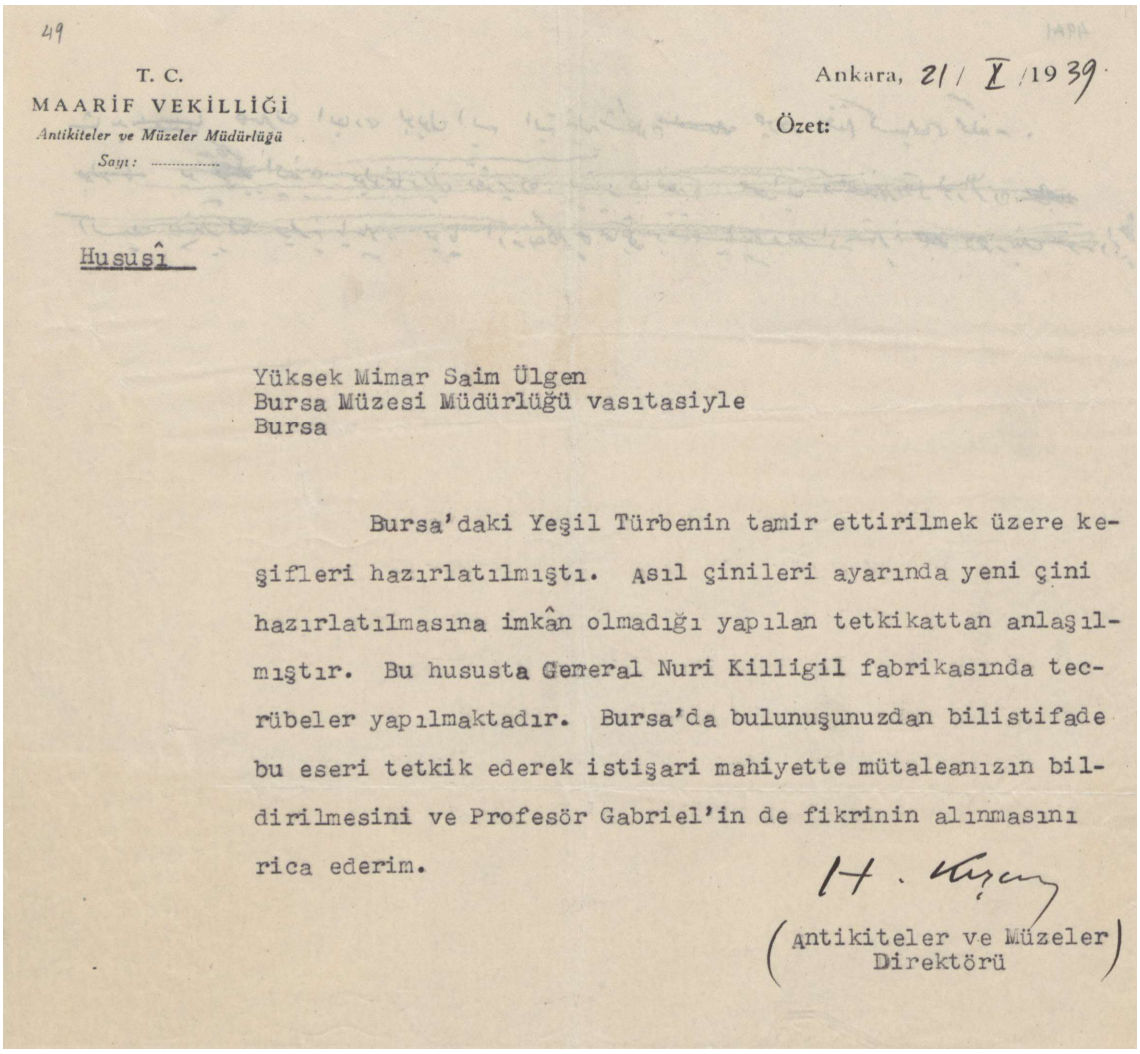
M. R. GÜNEY
Köyişleri ve Koop. Bakanı

V. ÖZGÜL
Gençlik ve Spor Bakanı

S. ŞİDE
Sosyal Güvenlik Bakanı

Dosya No
144-101
1450

Ek 21 14.09.1983 tarihli Bakanlar Kurulu kararı (B.C.A. 30.18.01.02.490.121.10.2)

49

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Antikiteler ve Müzeler Müdürlüğü
Sayı: .....

Ankara, 21 / I / 1939

Özet:

Hususî

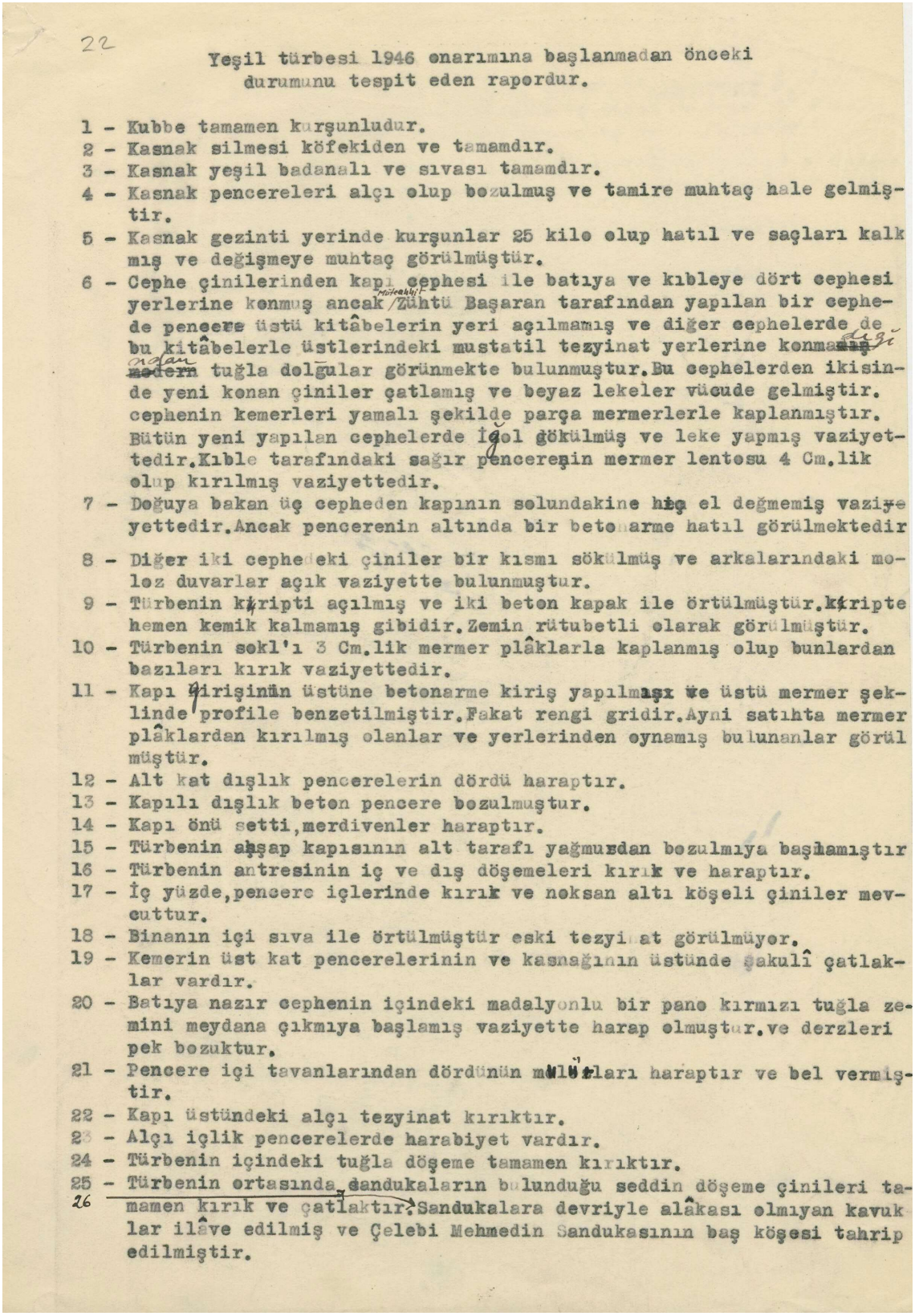
Yüksek Mimar Saim Ülgen
Bursa Müzesi Müdürlüğü vasıtasiyle
Bursa

Bursa'daki Yeşil Türbenin tamir ettirilmek üzere keşifleri hazırlatılmıştı. Asıl çinileri ayarında yeni çini hazırlatılmasına imkân olmadığı yapılan tetkikattan anlaşılmıştır. Bu hususta General Nuri Killigil fabrikasında tecrübeler yapılmaktadır. Bursa'da bulunuşunuzdan bilistifade bu eseri tetkik ederek istişari mahiyette mütaleanızın bildirilmesini ve Profesör Gabriel'in de fikrinin alınmasını rica ederim.

H. Ülgen

(Antikiteler ve Müzeler Direktörü)

Ek 22 Türbelerin kapatıldığı dönemde Yeşil Türbe tamir kayıtları - 1, 21.01.1939 (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

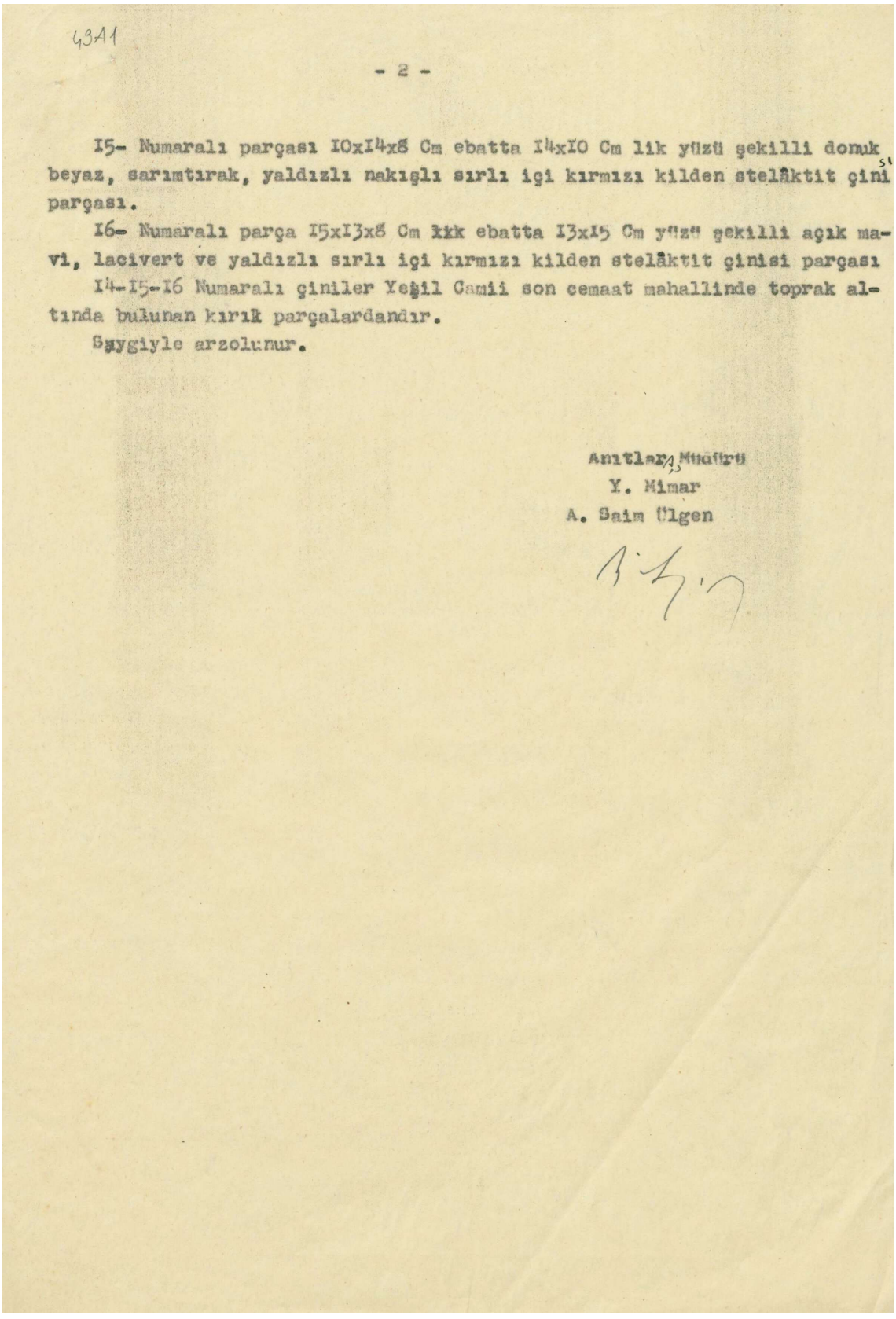

22

Yeşil türbesi 1946 onarımına başlanmadan önceki durumunu tespit eden rapordur.

1 - Kubbe tamamen kurşunludur.
2 - Kasnak silmesi köfekiden ve tamamdır.
3 - Kasnak yeşil badanalı ve sıvası tamamdır.
4 - Kasnak pencereleri alçı olup bozulmuş ve tamire muhtaç hale gelmiştir.
5 - Kasnak gezinti yerinde kurşunlar 25 kilo olup hatıl ve saçları kalkmış ve değişmeye muhtaç görülmüştür.
6 - Cephe çinilerinden kapı cephesi ile batıya ve kıbleye dört cephesi yerlerine konmuş ancak müteahhit Zühtü Başaran tarafından yapılan bir cephede pencere üstü kitâbelerin yeri açılmamış ve diğer cephelerde de bu kitâbelerle üstlerindeki mustatil tezyinat yerlerine konmamış sadece tuğla dolgular görünmekte bulunmuştur. Bu cephelerden ikisinde yeni konan çiniler çatlamış ve beyaz lekeler vücude gelmiştir. cephenin kemerleri yamalı şekilde parça mermerlerle kaplanmıştır. Bütün yeni yapılan cephelerde İğdiş dökülmüş ve leke yapmış vaziyettedir. Kıble tarafındaki sağır pencerenin mermer lentosu 4 Cm.lik olup kırılmış vaziyettedir.
7 - Doğuya bakan üç cepheden kapının solundakine hiç el değmemiş vaziyettedir. Ancak pencerenin altında bir betonarme hatıl görülmektedir
8 - Diğer iki cephedeki çiniler bir kısmı sökülmüş ve arkalarındaki moloz duvarlar açık vaziyette bulunmuştur.
9 - Türbenin kripti açılmış ve iki beton kapak ile örtülmüştür. kriptede hemen kemik kalmamış gibidir. Zemin rütubetli olarak görülmüştür.
10 - Türbenin sokl'ı 3 Cm.lik mermer plâklarla kaplanmış olup bunlardan bazıları kırık vaziyettedir.
11 - Kapı girişinin üstüne betonarme kiriş yapılmış ve üstü mermer şeklinde profile benzetilmiştir. Fakat rengi gridir. Ayni satıhta mermer plâklardan kırılmış olanlar ve yerlerinden oynamış bulunanlar görülmüştür.
12 - Alt kat dışlık pencerelerin dördü haraptır.
13 - Kapılı dışlık beton pencere bozulmuştur.
14 - Kapı önü setti, merdivenler haraptır.
15 - Türbenin ahşap kapısının alt tarafı yağmurdan bozulmıya başlamıştır
16 - Türbenin antresinin iç ve dış döşemeleri kırık ve haraptır.
17 - İç yüzde, pencere içlerinde kırık ve noksan altı köşeli çiniler mevcuttur.
18 - Binanın içi sıva ile örtülmüştür eski tezyinat görülmüyor.
19 - Kemerin üst kat pencerelerinin ve kasnağının üstünde şakulî çatlaklar vardır.
20 - Batıya nazır cephenin içindeki madalyonlu bir pano kırmızı tuğla zemini meydana çıkmıya başlamış vaziyette harap olmuştur. ve derzleri pek bozuktur.
21 - Pencere içi tavanlarından dördünün mukarnasları haraptır ve bel vermiştir.
22 - Kapı üstündeki alçı tezyinat kırıktır.
23 - Alçı içlik pencerelerde harabiyet vardır.
24 - Türbenin içindeki tuğla döşeme tamamen kırıktır.
25 - Türbenin ortasında sandukaların bulunduğu seddin döşeme çinileri tamamen kırık ve çatlaktır. Sandukalara devriyle alâkası olmıyan kavuklar ilâve edilmiş ve Çelebi Mehmedin Sandukasının baş köşesi tahrip edilmiştir.
26

Ek 23 Türbelerin kapatıldığı dönemde Yeşil Türbe tamir kayıtları - 2, 1946 onarımı öncesi (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

4341

- 2 -

15- Numaralı parçası 10x14x8 Cm ebatta 14x10 Cm lik yüzü şekilli donuk beyaz, sarımtırak, yaldızlı nakışlı sırlı içi kırmızı kilden stelâktit çini parçası.

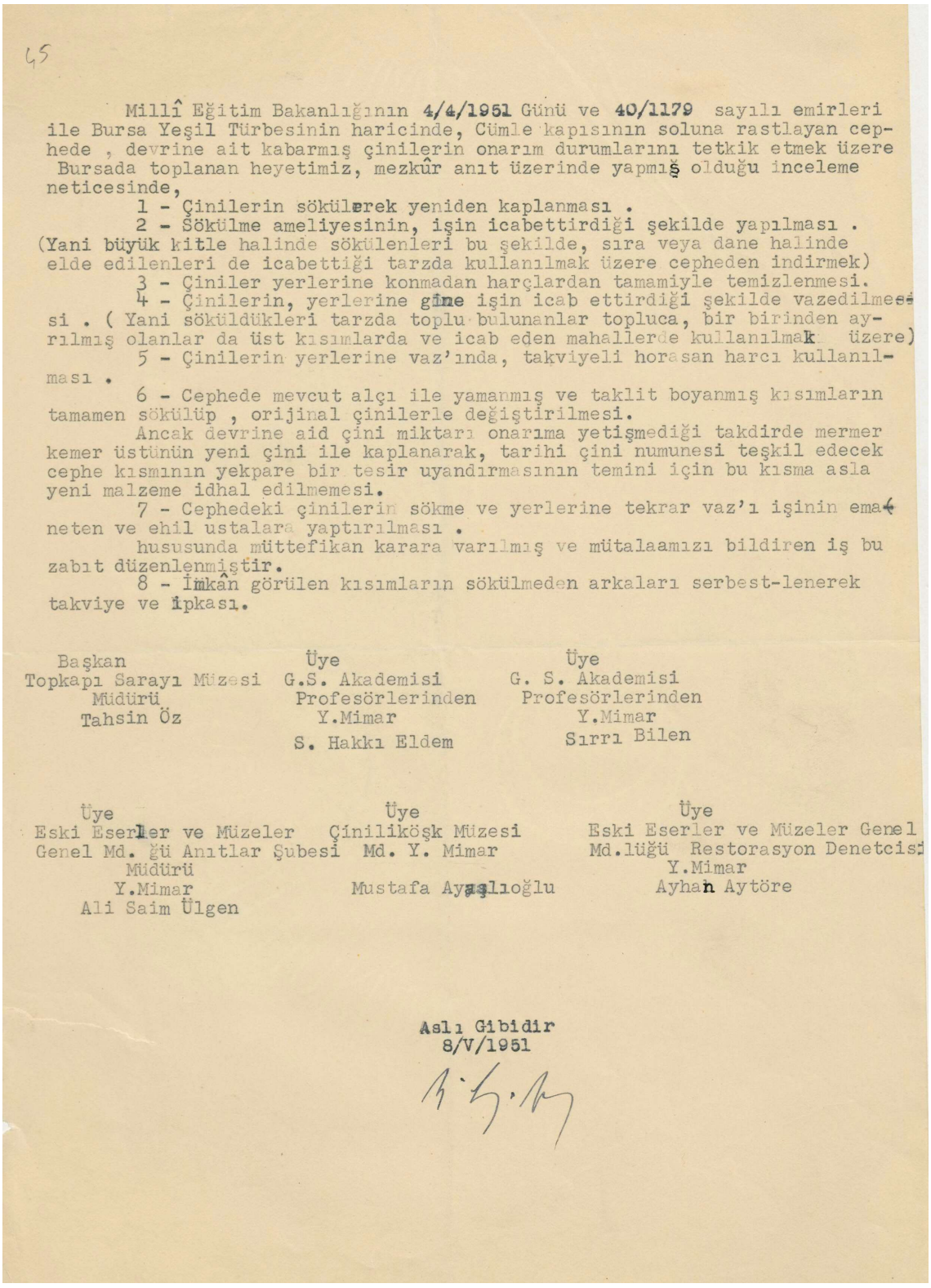
16- Numaralı parça 15x13x8 Cm ~~kkk~~ ebatta 13x15 Cm yüzü şekilli açık mavi, lacivert ve yaldızlı sırlı içi kırmızı kilden stelâktit çinisi parçası

14-15-16 Numaralı çiniler Yeşil Camii son cemaat mahallinde toprak altında bulunan kırık parçalardandır.

Saygiyle arzolunur.

Anıtlar Müdürü
Y. Mimar
A. Saim Ülgen

Ek 24 Türbelerin kapatıldığı dönemde Yeşil Türbe tamir kayıtları - 2'nin devamı, 1946 onarımı öncesi (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

45

Millî Eğitim Bakanlığının 4/4/1951 Günü ve 40/1179 sayılı emirleri ile Bursa Yeşil Türbesinin haricinde, Cümle kapısının soluna rastlayan cephede , devrine ait kabarmış çinilerin onarım durumlarını tetkik etmek üzere Bursada toplanan heyetimiz, mezkûr anıt üzerinde yapmış olduğu inceleme neticesinde,

1 - Çinilerin söküllerek yeniden kaplanması .

2 - Sökülme ameliyesinin, işin icabettirdiği şekilde yapılması . (Yani büyük kitle halinde sökülenleri bu şekilde, sıra veya dane halinde elde edilenleri de icabettiği tarzda kullanılmak üzere cepheden indirmek)

3 - Çiniler yerlerine konmadan harçlardan tamamiyle temizlenmesi.

4 - Çinilerin, yerlerine gine işin icab ettirdiği şekilde vazedilmesi . (Yani söküldükleri tarzda toplu bulunanlar topluca, bir birinden ayrılmış olanlar da üst kısımlarda ve icab eden mahallerde kullanılmak üzere)

5 - Çinilerin yerlerine vaz'ında, takviyeli horasan harcı kullanılması .

6 - Cephede mevcut alçı ile yamanmış ve taklit boyanmış kısımların tamamen sökülüp , orijinal çinilerle değiştirilmesi.

Ancak devrine aid çini miktarı onarıma yetişmediği takdirde mermer kemer üstünün yeni çini ile kaplanarak, tarihi çini numunesi teşkil edecek cephe kısmının yekpare bir tesir uyandırmasının temini için bu kısma asla yeni malzeme idhal edilmemesi.

7 - Cephedeki çinilerin sökme ve yerlerine tekrar vaz'ı işinin emaneten ve ehil ustalara yaptırılması .

hususunda müttefikan karara varılmış ve mütalaamızı bildiren iş bu zabıt düzenlenmiştir.

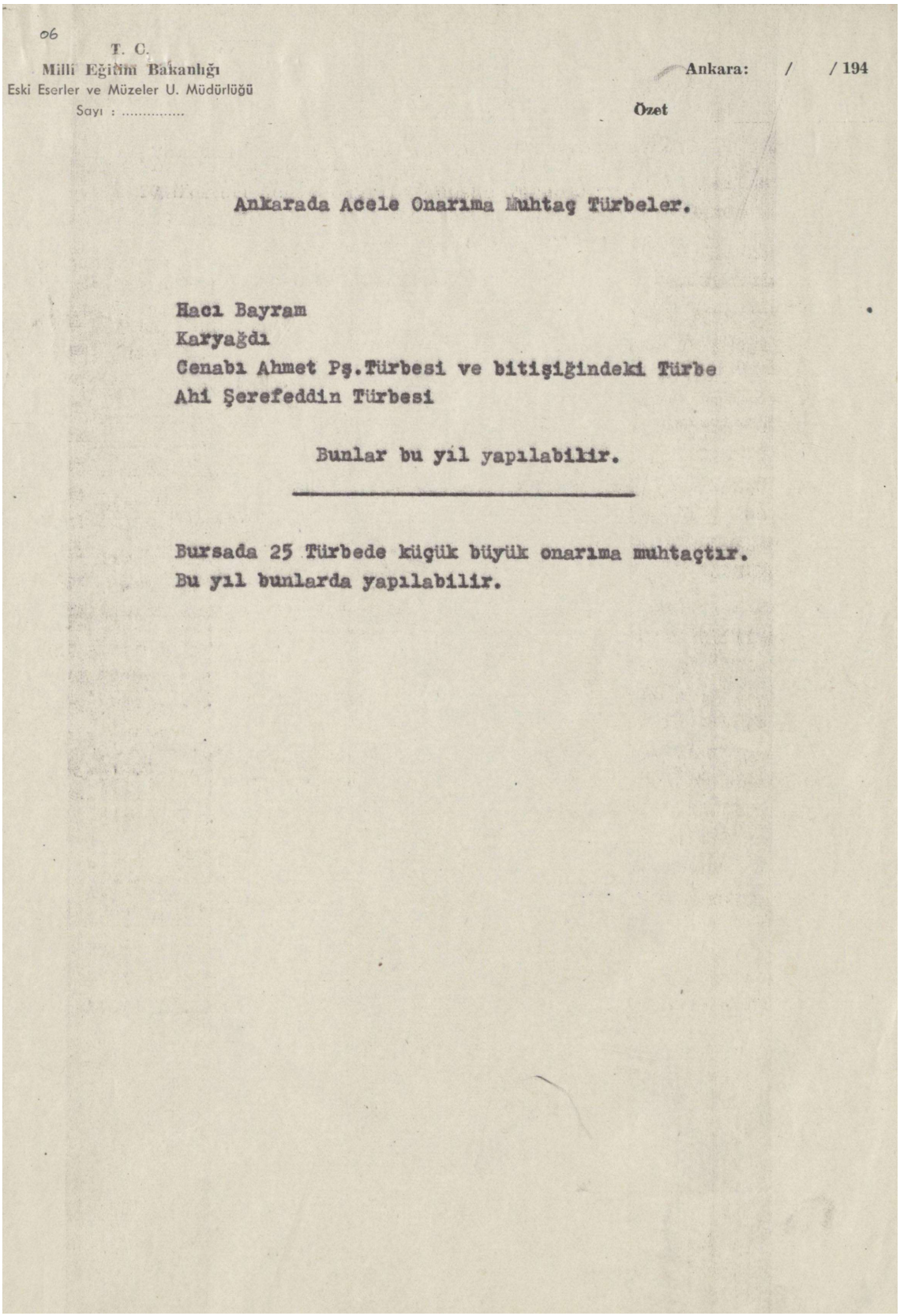
8 - İmkân görülen kısımların sökülmeden arkaları serbest-lenerek takviye ve ipkası.

Başkan	Üye	Üye
Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz	G.S. Akademisi Profesörlerinden Y.Mimar S. Hakkı Eldem	G. S. Akademisi Profesörlerinden Y.Mimar Sırrı Bilen

Üye	Üye	Üye
Eski Eserler ve Müzeler Genel Md. ğü Anıtlar Şubesi Müdürü Y.Mimar Ali Saim Ülgen	Çinilikösk Müzesi Md. Y. Mimar Mustafa Ayaşlıoğlu	Eski Eserler ve Müzeler Genel Md.lüğü Restorasyon Denetcisi Y.Mimar Ayhan Aytöre

Aslı Gibidir
8/V/1951

Ek 25 Türbelerin kapatıldığı dönemde Yeşil Türbe tamir kayıtları - 3, 04.04.1951 (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

06

T. C.
Milli Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler U. Müdürlüğü
Sayı : .....

Ankara: / / 194

Özet

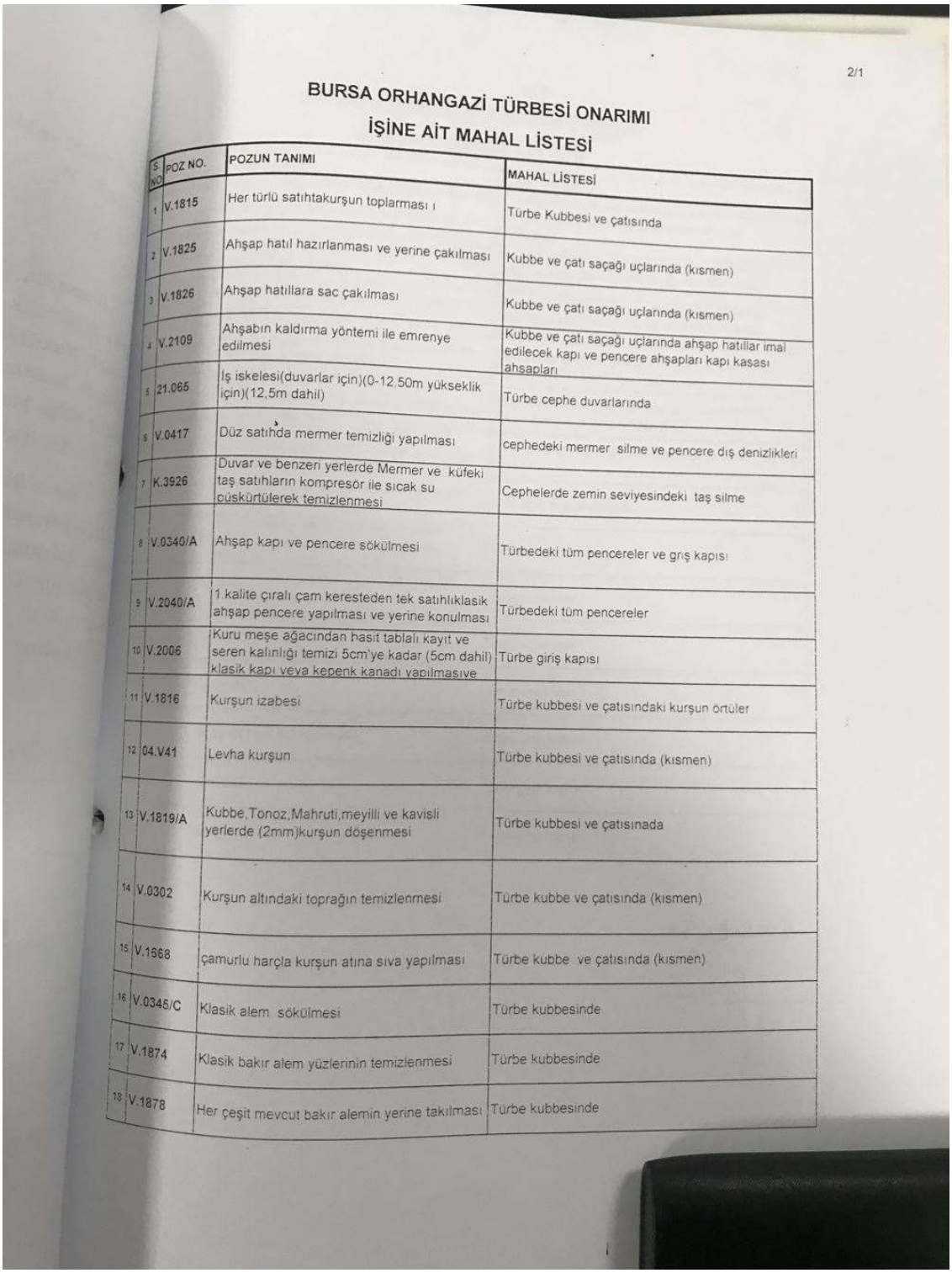
Ankarada Acele Onarıma Muhtaç Türbeler.

Hacı Bayram
Karyağdı
Cenabı Ahmet Pş.Türbesi ve bitişiğindeki Türbe
Ahi Şerefeddin Türbesi

Bunlar bu yil yapılabilir.

Bursada 25 Türbede küçük büyük onarıma muhtaçtır.
Bu yıl bunlarda yapılabilir.

Ek 26 Bursa'da onarıma muhtaç 25 türbe, 1940'lı yıllar (Ali Saim Ülgen Arşivi, 2021)

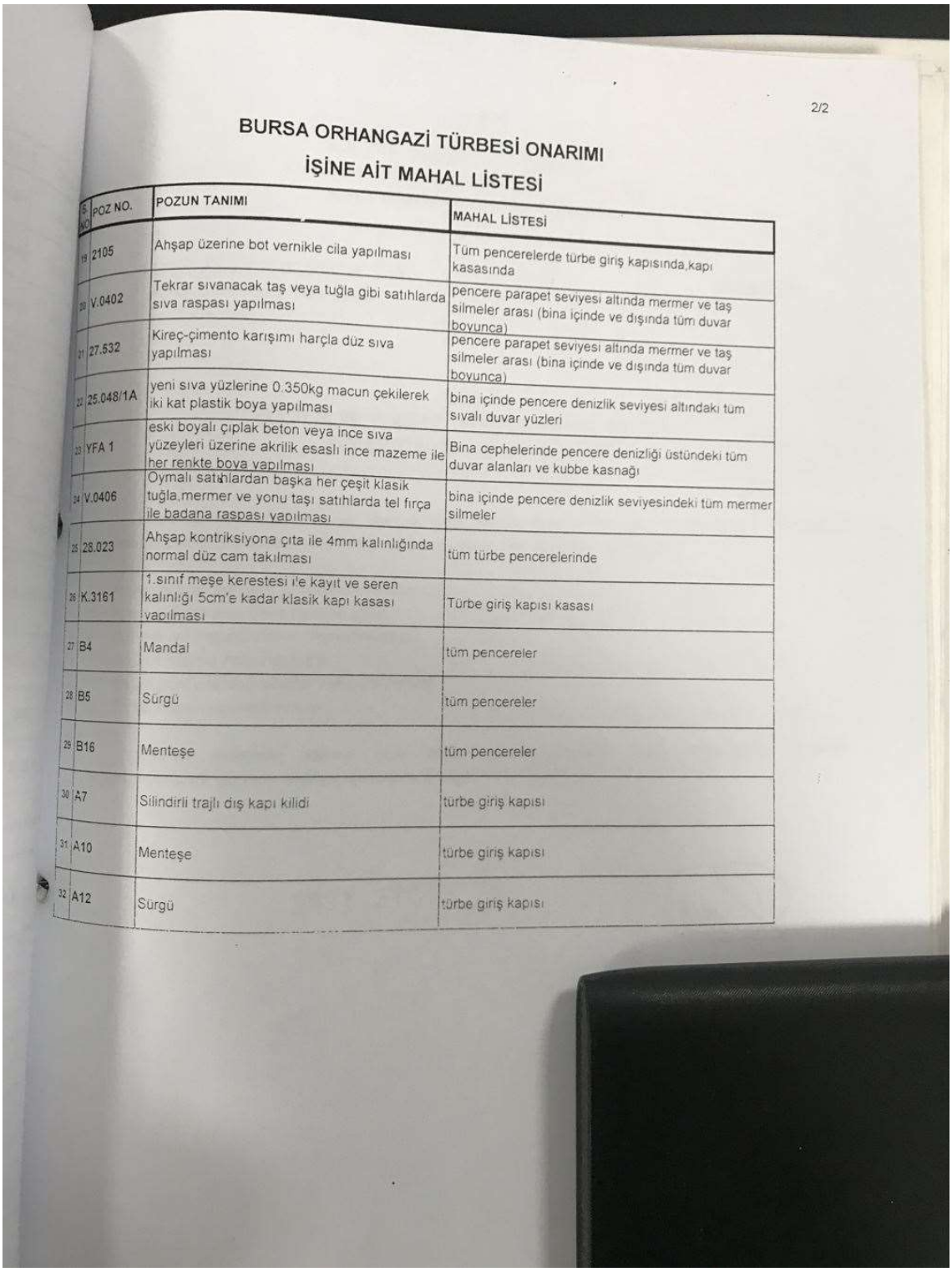

2/1

BURSA ORHANGAZİ TÜRBESİ ONARIMI
İŞİNE AİT MAHAL LİSTESİ

S. NO	POZ NO.	POZUN TANIMI	MAHAL LİSTESİ
1	V.1815	Her türlü satıhtakurşun toplarması ı	Türbe Kubbesi ve çatısında
2	V.1825	Ahşap hatıl hazırlanması ve yerine çakılması	Kubbe ve çatı saçağı uçlarında (kısmen)
3	V.1826	Ahşap hatıllara sac çakılması	Kubbe ve çatı saçağı uçlarında (kısmen)
4	V.2109	Ahşabın kaldırma yöntemi ile emrenye edilmesi	Kubbe ve çatı saçağı uçlarında ahşap hatıllar imal edilecek kapı ve pencere ahşapları kapı kasası ahşapları
5	21.066	İş iskelesi(duvarlar için)(0-12.50m yükseklik için)(12,5m dahil)	Türbe cephe duvarlarında
6	V.0417	Düz satıhda mermer temizliği yapılması	cephedeki mermer silme ve pencere dış denizlikleri
7	K.3926	Duvar ve benzeri yerlerde Mermer ve küfeki taş satıhların kompresör ile sıcak su püskürtülerek temizlenmesi	Cephelerde zemin seviyesindeki taş silme
8	V.0340/A	Ahşap kapı ve pencere sökülmesi	Türbedeki tüm pencereler ve giriş kapısı
9	V.2040/A	1.kalite çıralı çam keresteden tek satıhlıklasik ahşap pencere yapılması ve yerine konulması	Türbedeki tüm pencereler
10	V.2006	Kuru meşe ağacından hasit tablalı kayıt ve seren kalınlığı temizi 5cm'ye kadar (5cm dahil) klasik kapı veya kepenk kanadı yapılmasıve	Türbe giriş kapısı
11	V.1816	Kurşun izabesi	Türbe kubbesi ve çatısındaki kurşun örtüler
12	04.V41	Levha kurşun	Türbe kubbesi ve çatısında (kısmen)
13	V.1819/A	Kubbe,Tonoz,Mahruti,meyilli ve kavisli yerlerde (2mm)kurşun döşenmesi	Türbe kubbesi ve çatısınada
14	V.0302	Kurşun altındaki toprağın temizlenmesi	Türbe kubbe ve çatısında (kısmen)
15	V.1568	çamurlu harçla kurşun atına sıva yapılması	Türbe kubbe ve çatısında (kısmen)
16	V.0345/C	Klasik alem sökülmesi	Türbe kubbesinde
17	V.1874	Klasik bakır alem yüzlerinin temizlenmesi	Türbe kubbesinde
18	V.1878	Her çeşit mevcut bakır alemin yerine takılması	Türbe kubbesinde

Ek 27 Orhan Gazi Türbesi onarımı işine ait mahal listesi - 1, 2007 (BKVKBKM Arşivi, 2021)

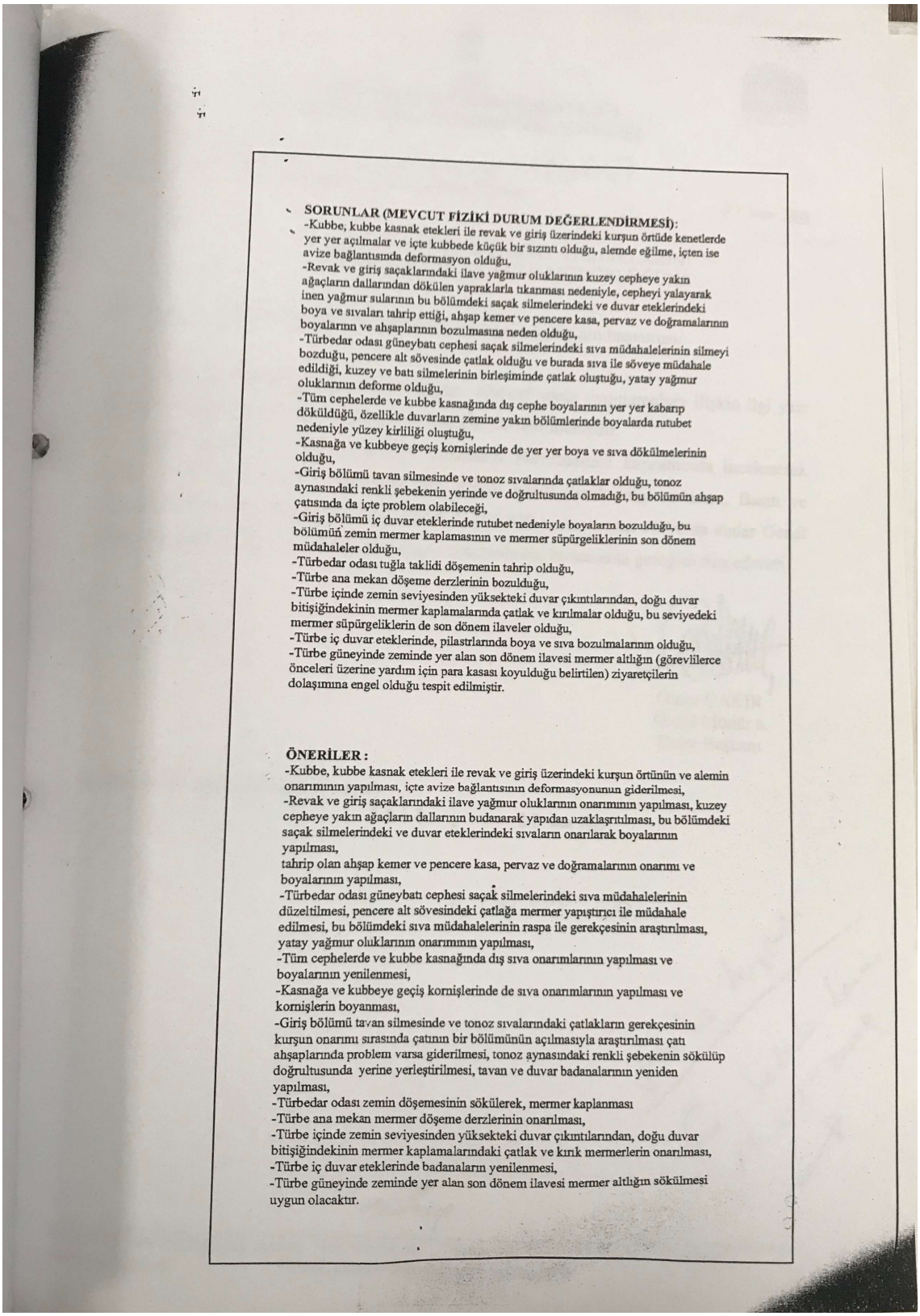

2/2

BURSA ORHANGAZİ TÜRBESİ ONARIMI
İŞİNE AİT MAHAL LİSTESİ

S. NO	POZ NO.	POZUN TANIMI	MAHAL LİSTESİ
19	2105	Ahşap üzerine bot vernikle cila yapılması	Tüm pencerelerde türbe giriş kapısında,kapı kasasında
20	V.0402	Tekrar sıvanacak taş veya tuğla gibi satıhlarda sıva raspası yapılması	pencere parapet seviyesi altında mermer ve taş silmeler arası (bina içinde ve dışında tüm duvar boyunca)
21	27.532	Kireç-çimento karışımı harçla düz sıva yapılması	pencere parapet seviyesi altında mermer ve taş silmeler arası (bina içinde ve dışında tüm duvar boyunca)
22	25.048/1A	yeni sıva yüzlerine 0.350kg macun çekilerek iki kat plastik boya yapılması	bina içinde pencere denizlik seviyesi altındaki tüm sıvalı duvar yüzleri
23	YFA 1	eski boyalı çıplak beton veya ince sıva yüzeyleri üzerine akrilik esaslı ince mazeme ile her renkte boya yapılması	Bina cephelerinde pencere denizliği üstündeki tüm duvar alanları ve kubbe kasnağı
24	V.0406	Oymalı satıhlardan başka her çeşit klasik tuğla,mermer ve yonu taşı satıhlarda tel fırça ile badana raspası yapılması	bina içinde pencere denizlik seviyesindeki tüm mermer silmeler
25	28.023	Ahşap kontriksiyona çıta ile 4mm kalınlığında normal düz cam takılması	tüm türbe pencerelerinde
26	K.3161	1.sınıf meşe kerestesi ile kayıt ve seren kalınlığı 5cm'e kadar klasik kapı kasası yapılması	Türbe giriş kapısı kasası
27	B4	Mandal	tüm pencereler
28	B5	Sürgü	tüm pencereler
29	B16	Menteşe	tüm pencereler
30	A7	Silindirli trajlı dış kapı kilidi	türbe giriş kapısı
31	A10	Menteşe	türbe giriş kapısı
32	A12	Sürgü	türbe giriş kapısı

Ek 28 Orhan Gazi Türbesi onarımı işine ait mahal listesi - 2, 2007 (BKVKBKM Arşivi, 2021)

SORUNLAR (MEVCUT FİZİKİ DURUM DEĞERLENDİRMESİ):

-Kubbe, kubbe kasnak etekleri ile revak ve giriş üzerindeki kurşun örtüde kenetlerde yer yer açılmalar ve içte kubbede küçük bir sızıntı olduğu, alemde eğilme, içten ise avize bağlantısında deformasyon olduğu,

-Revak ve giriş saçaklarındaki ilave yağmur oluklarının kuzey cepheye yakın ağaçların dallarından dökülen yapraklarla tıkanması nedeniyle, cepheyi yalayarak inen yağmur sularının bu bölümdeki saçak silmelerindeki ve duvar eteklerindeki boya ve sıvaları tahrip ettiği, ahşap kemer ve pencere kasa, pervaz ve doğramalarının boyalarının ve ahşaplarının bozulmasına neden olduğu,

-Türbedar odası güneybatı cephesi saçak silmelerindeki sıva müdahalelerinin silmeyi bozduğu, pencere alt sövesinde çatlak olduğu ve burada sıva ile söveye müdahale edildiği, kuzey ve batı silmelerinin birleşiminde çatlak oluştuğu, yatay yağmur oluklarının deforme olduğu,

-Tüm cephelerde ve kubbe kasnağında dış cephe boyalarının yer yer kabarıp döküldüğü, özellikle duvarların zemine yakın bölümlerinde boyalarda rutubet nedeniyle yüzey kirliliği oluştuğu,

-Kasnağa ve kubbeye geçiş kornişlerinde de yer yer boya ve sıva dökülmelerinin olduğu,

-Giriş bölümü tavan silmesinde ve tonoz sıvalarında çatlaklar olduğu, tonoz aynasındaki renkli şebekenin yerinde ve doğrultusunda olmadığı, bu bölümün ahşap çatısında da içte problem olabileceği,

-Giriş bölümü iç duvar eteklerinde rutubet nedeniyle boyaların bozulduğu, bu bölümün zemin mermer kaplamasının ve mermer süpürgeliklerinin son dönem müdahaleler olduğu,

-Türbedar odası tuğla taklidi döşemenin tahrip olduğu,

-Türbe ana mekan döşeme derzlerinin bozulduğu,

-Türbe içinde zemin seviyesinden yüksekteki duvar çıkıntılarından, doğu duvar bitişiğindekinin mermer kaplamalarında çatlak ve kırılmalar olduğu, bu seviyedeki mermer süpürgeliklerin de son dönem ilaveler olduğu,

-Türbe iç duvar eteklerinde, pilastrlarında boya ve sıva bozulmalarının olduğu,

-Türbe güneyinde zeminde yer alan son dönem ilavesi mermer altlığın (görevlilerce önceleri üzerine yardım için para kasası koyulduğu belirtilen) ziyaretçilerin dolaşımına engel olduğu tespit edilmiştir.

ÖNERİLER :

-Kubbe, kubbe kasnak etekleri ile revak ve giriş üzerindeki kurşun örtünün ve alemin onarımının yapılması, içte avize bağlantısının deformasyonunun giderilmesi,

-Revak ve giriş saçaklarındaki ilave yağmur oluklarının onarımının yapılması, kuzey cepheye yakın ağaçların dallarının budanarak yapıdan uzaklaşırılması, bu bölümdeki saçak silmelerindeki ve duvar eteklerindeki sıvaların onarılarak boyalarının yapılması,

tahrip olan ahşap kemer ve pencere kasa, pervaz ve doğramalarının onarımı ve boyalarının yapılması,

-Türbedar odası güneybatı cephesi saçak silmelerindeki sıva müdahalelerinin düzeltilmesi, pencere alt sövesindeki çatlağa mermer yapıştırıcı ile müdahale edilmesi, bu bölümdeki sıva müdahalelerinin raspa ile gerekçesinin araştırılması, yatay yağmur oluklarının onarımının yapılması,

-Tüm cephelerde ve kubbe kasnağında dış sıva onarımlarının yapılması ve boyalarının yenilenmesi,

-Kasnağa ve kubbeye geçiş kornişlerinde de sıva onarımlarının yapılması ve kornişlerin boyanması,

-Giriş bölümü tavan silmesinde ve tonoz sıvalarındaki çatlakların gerekçesinin kurşun onarımı sırasında çatının bir bölümünün açılmasıyla araştırılması çatı ahşaplarında problem varsa giderilmesi, tonoz aynasındaki renkli şebekenin sökülüp doğrultusunda yerine yerleştirilmesi, tavan ve duvar badanalarının yeniden yapılması,

-Türbedar odası zemin döşemesinin sökülerek, mermer kaplanması

-Türbe ana mekan mermer döşeme derzlerinin onarılması,

-Türbe içinde zemin seviyesinden yüksekteki duvar çıkıntılarından, doğu duvar bitişiğindekinin mermer kaplamalarındaki çatlak ve kırık mermerlerin onarılması,

-Türbe iç duvar eteklerinde badanaların yenilenmesi,

-Türbe güneyinde zeminde yer alan son dönem ilavesi mermer altlığın sökülmesi uygun olacaktır.

Ek 29 Osman Gazi Türbesi onarımından önce mevcut sorunların ve önerilerin listesi, 2007 (BKVKBKM Arşivi, 2021)

Konferans Bildirileri

1. Karadeniz, A. U. (2022). Osman Gazi ve Orhan Gazi Türbelerinin Abdülaziz Dönemi'nden Günümüze Geçirdiği Dönüşümün Hikâyesi, I. *Ulusal Mimarlık ve Kent Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı* içinde. (s. 9-10). İstanbul.